Число 19. Річник XVIII.

У ЛЬВОВІ, ДНЯ 1 [13] ЖОВТНЯ.
Виходить 1-го і 15-го кождого місяця в обені півтретя аркуша.
РЕДАКЦИЯ, АДМІНІСТРАЦИЯ і ЕКСПЕДИЦИЯ у Львові, ул. Академічна ч. 8.
Рукописи мають бути писані правописею „Зорі“: узнані непридатними до поміщеня звертає ся авторам [на їх кошт] без пояснення причин. — Редакция відповідає окремо тільки на ті письма, до котрих долучено почтові марки, з виїмкою письменникам, що містять свої твори в „Зорі“.

КАПИТАНША.

ОПОВІДАННЄ **ТАРАСА ГР. ШЕВЧЕНКА.**

Переклад **Левка Товкача** — під редакциєю **Перебендї**.

[Далї.]

Заким ми так балакали з хазяїном, хазяйка застилала стіл, а Олена за занавіскою грала на гармонії. Коли вже горілка й закуска були на столі, у хату ввійшов Ермолай та й каже, що конї готові вже. Я звелїв йому принести рушницю, а тим часом розпитував, як близше проїхати до Виктора Олександровича. Хазяїн, розказавши менї з усїма подробицями дорогу, запросив випити чарку горілки та закусити на дорогу. Я подякував, указуючи на великодну суботу, а справдї через те, що було ще дуже рано. Хазяїн не схотїв братм моєї рушницї і став давати грошї за гармонїю. Я, розуміє ся, теж не згожував ся. Вони з жінкою всеж таки припрошували мене випити та закусити на дорогу, додаючи, що Бог простить подорожньому чоловікови і т. и.; алеж я не піддав ся їх доказам, попрощавсь з ними, як з давнїми знайомими і поїхав шукати хутору Виктора Олександровича.

Не доїздячи верств зо дві до Глухова, вправоруч од шляху чорнїє невеличкий березовий гайок, а до того гайка повилась вузенька доріжка. Вона то й довела прямо на хутїр Виктора Олександровича.

Хутїр Виктора Олександровича, наче за занавіскою, стояв за гайком. Наблизившись до гаю, я почув якийсь невиразний шум. Відповідно тому, як ми наближались, він все дужчав; трохи згодом можна було менї добре розібрати, що шум ішов з водопаду. І справдї я не помилив ся. Поміж білими березами денеде вигравала на сонцї блескуча вода; а, як виїхали з гаю, передо мною розгорнув ся широкий став з греблею, що на половину ховала ся поміж старими величезними вербами. По той бік ставу, майже на березі, визирали зза дерев білі хатки, відбиваючись в водї; а між хатками білїв під почорнїлим соломяним дахом з гайстровим гніздом великий на четверо вікон панський будинок, перед котрим стояв величезний гилястий граб. За хутором, по згірю ішов родючий сад, обсаженний старими березами; на шпилю гори на голубому фонї неба маячив вітряк на шестеро крил, а лїворуч від його на похові і виринало на масаковому обрії в синїм тумані місто Глухів.

По греблї, між вербами, повагом похожував сам господар отсього скромного красовиду: на йому був смушевий кожух, покритий сїрим нїмецьким сукном, червоний пояс і чорна смушева шапка. Побачивши мій фурґон, як він показав ся із гаю, він зупинив ся і, заслонивши рукою немов козирком очі від сонця, дививсь на мій незграбний еквїпаж.

— Викторе Олександровичу! — гукнув я до його, не вилазячи з своєї будки.

Він ще дужче начав придивлятись.

— Як здоровлячко, Викторе Олександровичу! — знов крикнув я йому, все ще не показуючись.

— Та який там сатана гукає, а не вилазить на сьвіт божий? — озвав ся він нїби з серцем.

— Та не сатана се, а я, Викторе Олександровичу, — кажу я, вилазячи з воза.

— Так ти-б так і казав! А то репетує, а не показуєть ся, — промовив він.

Ми обнялись, поцїлувались.

— От молодець! От так козак! — скрикнув він: — Спасибіг, спасибіг! А я вже думав, що ти неодмінно одуриш, та вже думав сьогодня на ніч поїхати до Семена Максимовича стрічати сьвято; а ти таки й приїхав. Ну, спасибіг же, спасибіг тобі! Тепер не треба й фрака шукати.

— Ну, як же ви живете, що порабляєте, Викторе Олександровичу?

— Та що-ж я порабляю! От другий тиждень, як підняв заставку та й гуляю по греблї, як собака на ланцюзї. Бог її знає, звідкиля отся вода береть ся; так і надає й надає! — говорив він та, взявши мене за руку, додав:

— Ну, а тепер просимо до хати. А ти, голубе, — про-

мовив він до Ермолая: — їдь прямо до стайні, спитаєш там кучера Артема та й бери в нього всього, чого твоя душа хоче.

Панський будинок і з окола й з середини тільки й одрізняв ся, що своєю просторістю. Та й сам пан, правду кажучи, мало чим відрізняв ся від своїх кревняків, хиба тим тільки, що носив червону сорочку шовкову та чорні плисові штани, а в сьвята надягав фрак та їздив обідати до сього маніжного сусіди, — та й більш нічим. Певно, учив ся він у ніженськім лицеї в одні часи з незабутнім нашим Гоголем; далі служив десь у гусарах, та так, що колишнього виховання не лишило ся й тіни. Років пять тому буде, як покинув він службу; але й тепер ще ладен був би „погусарити“ при нагоді; нарікав тілько на знесилле фізичне, на біль голови з похмілля; але се на мою думку трапляло ся мабуть через те, що практики бракувало. Грав він на бандурі немов справжній бандурист, а у вільний час компонував жалісні українські романи; один з них завів звісний композитор на ноти. Щоб лишити собі самобутність творів, він окрім байок Федра, переложених ще „во время оно“ славетним Барковим, нічогісінько не читав, тілько инколи брав в руки Хераскового „Царя, или спасенного Новгорода“. Щоб повнійш його схарактеризурати, треба додати ще: він зовсім відгородив себе від впливу або усліджування на ниві письменства. Жив самотою в країні, занадто придатній до польованя; але був запеклим ворогом польовань і мисливців називав шкуролупами та собачниками.

Ні хупавим поводженнем, ні привабностю твари мій приятель не видавав ся. На смуглій та вісною подзьобаній твари його було стільки веселої простоти душевної, що без утіхи на його не можна було дивитись, найпаче коли він розповідав якунебудь українську побрехеньку або передражнював когобудь з своїх сусід: найприроднійшою мімікою орудував він до високого ступня.

Чоловік він був уже не молодого віку; алеж і старим бурлакою не можна ще було його назвати, хоч і наближав ся вже до сеї категорії. До життя самітного він так вже звик, що про одружіннє й не споминав ніколи. На сучасне виховання панночок взагалі, а сусідок тим паче, дивив ся він по своїому, се-б-то зкоса. Вважаючи на його оригін льний погляд на речі, не можна було й гадати, щоб він колинебудь побрав ся; алеж не так сталось: не далі, як через рік після того, як ми бачились, він одружив ся і в сій справі так само, як у письменстві, вийшов самостійним.

Треба додати, що до своїх „підданих“ він був наче той батько в родині: брав з них лише те, що було йому неминуче потрібно на прожиток. До щоденного прожитку ні одних примх у його не було; та й взагалі видатки його були незвичайно обмежувані; з сього боку його можна було брати за добрий приклад.

— Бабусю! — гукнув господар, увійшовши в хату.

На голос його увійшла чепурненька в сільськім убранню бабуся.

— Самовар! Чаю! Та й инше що... догадалась?

Бабуся кивнула головою й вийшла з хати.

— І яка-ж ти гарна людина, прямо й сказати не вмію! — гомонів він, обіймаючи мене та садовлючи на широкій дубовій лавці. Тепер другого такого чоловіка й з ліхтарем не знайдеш: дав слово і додержав його! Далебіг, не знайдеш такого другого!

Я мовчки стискав йому руку та хитав головою. Заким ми любязно отак балакали, на столі зашумів самовар. Чепурна бабуся перетирала шклянки, а господар, покинувши мене, узяв ся одтикати пляшку, на котрій на етикеті красували ся ґотичні літери, з яких складало ся слово: „коньякъ“.

— Шкода, що ти не застав тут стрілкового батальону, — говорив він, становлячи на стіл одіткнуту пляшку: — на тім тиждні тілько виступив; а що́ за вдані хлопці! Здебільша Шведи. Диво, які люди: виховані, осьвічені. А вже погуляти чи „угла загнути“,*) так прямо тобі сущі гусари; найпаче поручник Штрем, прямо ґеніяльна голова!

Заким він вихваляв поручника Штрема і його товаришів, бабуся поналивала у шклянки чай, а ми присіли до столу. Випивши по стакану, Виктор Олександрович повернув ся до мене та й каже:

— Розкажи-ж мені про свою мандрівку; ти-ж чоловік примітливий; гадаю: багато чого цікавого спостеріг?

— Найцікавійше, — кажу, — за всю свою мандрівку: корчма ваша біля Есмані; а корчмар, ваш посесор і поготів.

— Ба! Се Омелько Туман! Так ви з ним познайомились?

— Я в нього ночував, ще й на віру.

— Се-ж як на віру!

Я йому розповів історию своїх фінансів.

— Погано! — промовив він з малою увагою, а далі, трохи помовчавши, й каже:

— А знаєте, отой старий інвалід Омелько Туман — людина цікава, та ще й оригінал чисто української вдачі. Він не оповідав вам, як він спізнавсь з Блюхером або як вони через Париж промаширували?

— Про Париж оповідав, а про Блюхера ні.

— Як же се так? Мабуть жінка перебила?

Я запевнив його догадку.

І певно він звав її капитаншою?

— Дійсно так.

— Бач, як я знаю свого орандаря, як ти кажеш, посесора. Знай же ти, що під отсією грубою корою криєть ся найвеличнійша, найблагороднійша душа. Його жінка, що він жартома зове капитаншою, — се його годованка з самого малечку. Нехай гуляючи я вам розкажу сю історию. Він одночасний служака й однополчанець моєму батькови: так мій покійник без утіхи на серці і оповідати про його пригоди не міг. А найкраще: подарую я тобі рукопис, написаний словами покійного батька; там ти не знайдеш ніже єдиного словечка вигадки, — сама гола правда. Я її думав було надрукувати, та потім роздумав: ще якийнебудь барон Брамбеус захоче на мені язик гострити або прямо назове її нікчемною вигадкою; а для мене се гірше ножа гострого. А ти її хоч і друкуй, тілько за своїм йменнем, щоб я лишивсь з боку. Я її тобі завтра й знайду; вона у мене десь схована, та й сам не згадаю, де. Треба спитати бабусі: вона в мене всьому хазяйка. А дочку його бачив? — додав він, усьміхаючись.

— Бачив, — кажу.

— А що, правда, красуня?

— Суща красуня та, хоч і одягнена по селянськи, але на мужичку селянку не схожа.

— На мужичку! Гм... вона на царівну, а не на мужичку скидаєть ся! А як ти гадаєш, — додав він, пильно дивлючись менї в вічі: — чи можна такому значному чоловікови, як я наприклад, назвати її своєю жінкою, га?

— Чому-ж ні, коли вона й справді така хороша в усьому, як з виду.

— Така, справді така в усьому! — відповів він з захватом: — Моє серце радіє, що я надибав хоч одну людину з однаковими думками, як і мої, — що-до справжнього її від кого незалежного семейного життя; а то самі прилики та прилики. Все життє стоїть на обопільнім обдурюванні, се-б-то приликах! — додав він, допиваючи чай.

— Одно тілько здалось менї чудним... — кажу я.

— А що саме?

— Та те, що вона для корчми дуже вже невинна; наприклад: вона аж до сьогоднішнього дня не відала, що є на сьвіті „гармонія“; суща дикарка!

— Отсе то власне менї й до вподоби! Яким чином вона сьогодня знайшла таке велике відкриттє? Чи не ви тому запомогли?

— Еге, я! Я їй подарував гармонію.

Гостинний хазяїн глянув на мене зпід лоба та й промовив, покручуючи вуса:

— Носить же вас чорт з вашими гармоніями! Тілько добрих людий з пуття збиваєте! Ну, скажи, будь ласкав, чи то-ж їй, такій принцесі, пристала твоя дурна гармонія? Вона-ж її збезобразить; се-ж однаково, як би огрядну орловську бабу посадити за Ліхтенталівські клавикорди! Сьогодня-ж одберу й спалю! — Бабусю! — гукнув він.

Ввійшла бабуся.

---

*) Граючи в карти. — *Прим. ред.*

— Пошліть Максима в корчму, нехай він принесе мені музику. Або ні, не треба! Я сам поїду!

Хазяїн хутко надів шапку і озвався, виходячи з хати:

— Бабусю! Знайди та дай їм синій папір; знаєш, — той, що я недавно читав Іллі Карповичу?

— Добре, памятаю, — відповіла бабуся: — Гаразд, що ви сказали, а то я вже хотіла його сьогодня повернути в хазяйство.

— І добре-б зробила! Віддай же тепер їм, коли не встигла повернути в діло. Прощайте! — промовив він, удаючись до мене й виходячи, гаразд дверима грюкнувши.

Мені стало так ніяково, наче соромно, що я вже думав було кликнути Ермолая, щоб лаштував „коляницю“; та передумав, власне через те, що ні з чим було рушити. Но волі чи по неволі мусів я вибачити своєму Амфитріонови за його оригінально та суто хуторянську вихватку; а себе виводив тим, що в житті частенько трапляєть ся нам ще й не такі пригоди вибачати, і не тілько зза служби, а так, як кажуть: зза крутих обставин та навіть і без усяких обставин. Доки я віддавав ся таким великодушним думкам, бабуся принесла й поклала на столі перед мене товстенький таки суверток синього паперу, звязаний навхрест рожевою стяжечкою, а сама стала мовчки прибирати посуду зі столу. Запалив я циґару [за тих часів я ще циґари палив], розвязав суверток, розгорнув його, сів біля столу на лаві, умисно не дозволяючи собі ніякого комфорту, се-б-то просто горизонтального положення, щоб не вчинити неввічливости та не заснути на авторових очах за першою-ж сторінкою його твору скромного.

Взяв ся я читати. Назва була така:

КАПИТАНША,

або високодушний салдат.

Оповіданнє очевидця.

Подарувавши Европі спокій, наше військо маширувало до господи. За гуртом марширував і наш завзятий піхотний полк №. Полковий наш ад'ютант був майстер на всї руки. Наприклад: наш брат-простота всього збувсь на Нїмкень та Франц'ужанок, другий з опалу і матирине благословенне по боку торохнув; а він собі нишком-тишком складав копійчину за копійчиною та збирав всяку дрібничку; а та дрібничка все була не що инше, як рідкости: золото та диямант, а більш нічого! Між иншими рідкостями вивіз він до дому й жокея, чи як він ще його звав, пажа, Француза.

Ну, чи жокей чи паж, се все однаково; а тілько діло в тім, що отсей паж був хлопець дивної краси і соромливий, як найбезблазнійша дівчина. Він звав його, — гаразд не скажу, — Альфредом чи Альбертом; а полкові музики, се вже знаю добре, звали його Володьком, а за музиками, признать ся, й наш брат, се-б-то хто при „офіциї“, теж за Володька його вважали: бачте, своє рідне якось до серця ближче, та ще як не будеш годів зо два, зо три у рідній краї. Повірте, як увійшли в росийські границї, так перший заїздний двір, хоч який він ні загижений, а здав ся менї кращим всякого французького готелю. Звісно, все отсе забубони; але як для кого, а для мене отсї самі забубони мають якусь свою привабливість. Жив наш ад'ютант, як і взагалї живуть скупяги, під запорами. Товариші одвідували його хіба що як справа, та й то яка важна дуже; тим то його хатнє життє мало кому було відоме. Проте чутка ходила, що він вкупі з Володьком і чай пє й вечеряє [обідав він що дня в полкового командира]; але то ще поки-що була тілько чутка. Один одним чоловік, що одвідував що дня ад'ютантову кватиру, був барабанний староста. Ходив він до його не так по обовязку, як задля Володька.

Барабанний староста був природній наш брат-Укр'інець і оригінал такий, що другого такого менї й стрівати не трапляло ся. Забрав він собі в голову, що краще його не тілько на ввесь полк, а й на ввесь корпус нїхто не знає ні французької, ні нїмецької мови; а коли було спитаєш його, чи є яка ріжниця між французькою й нїмецькою мовою, то так навсправжки й одкаже:

— Малность! Коли хто добре знає французьку мову, то може балакати й по нїмецькому.

Так отсей чудак і взяв ся в походї навчити Володька московській мові; а він її стілько знав, як наш хуторянин, що ніколи й бороди московської не бачив. Хоч і стояв староста шість років у владимірській ґуберніі, але се йому мало що помогло: таким таки чистим Українцем він і зостав ся. Колиб Володько справді надумав був учитись у його московській мові, то став би похожим на того Англичанина, з котрим стала ся ось яка пригода: Заманулось йому навчитись балакати по московському; от він, щоб досягти скорійше своєї мети, поселив ся на літо в селї та й з'єднав ся з попом, щоб той до зими навчив його справжній, ґрунтовній мові московській. Піп і навчив його по нашому церковному. Вертаєть ся зимою Англичанин до столиці та в моднім сальонї і пустив якесь bon mot по церковному. Пані так і покотилась з реготу. Він так і стеряв ся. Не такого ефекту він ждав від свого bon mot. Засоромив ся бідолашний та й нїяк не второпає, що-б воно значило; та вже потім йому з'ясували.

З Французиком Володьком могло було так само статись, що́ й з чудним Британцем. Але стало ся не те, а ось що: За похід Французик, не вважаючи на похмуру та мовчазну барабанщикову вдачу, так звик до його, як тілько дитина до матери може звикнути. Чудні речі дїють ся на сьвітї: наприклад Туман, барабанний староста [так його прозивали, так і ми його будемо звати], зовсім був людина не французької вдачі, а припав же до серця вітрогонному Французови, та ще й як припав! Прямо, як рідний. Щось є таємне, невідоме, що навертає нас до нашої біди, що з нами буде; але ми не в силї розібрати сї нїмі натякання, тим то й страждемо. Французови теж його ангелом-заступником поряяна була ота симпатия до людини прóстої, грубóї, — здавалось, сторонньої до всякого позитного почуття; а стало ся так, що ми всї схибили, а Француз угадав.

Володьо, той Французик, був, кажу, хлопець тихий, трохи навіть нелюдимий з усїма, окрім Тумана; а з ним він витворяв такі штуки, як, — може доводило ся вам бачити, — як мале котеня пустує з старим котом. Котеня що-б не встроїло, то старий тілько жмурить ся. То так і Туман: що ні витворяє з ним Володьо, а він тілько дивить ся на нього та усьміхаєть ся; хіба вже дуже надокучить він йому своїм пустованнєм, або прямо не дає спочити після ротної муштри та покурити по волї люльки, так одвернеть ся та й промовить: „а щоб ти йому опряглось!“ Та, ще й не доказавши негарного слова, зупинить ся, перехрестить ся та й скаже: „Господи! Прости мене, грішного; воно сирота та ще й на чужинї, а я його лаю“. І хоч як би ні був натомлений, встане, піде, роздобуде денебудь сира і иншого там та й давай лїпити вареники своєму Володьови, щоб хоч сим трохи загладити перед ним свою вину. Ад'ютант, хоч, — видно було, — й не потурав, але нишком рад був їх обопільній приязности; та инак і бути не могло, бо Володько що ще? — сливе дитина та ще й між чужими людьми, — чи довго розпонадитись? В такі роки все прилипа однаково, і гарне й погане; а що від Тумана паж не навчить ся нїчого лихого, в тому був він певний, бо Тумана цїлий полк вважав за найретельнійшу і найчеснійшу людину; а що він похмурий, то то нїчого: другий і приязно дивить ся, та вкусить як гієна.

Повернувши до свого любого „отечества“, стали ми на зимні кватири. Володько став нудьгувати та й з виду якось чудно змінив ся; а що ще чуднійше було, так то, що він ніколи не скидав свого широкого плаща, так і спав у йому. І не грався нїколи як те котеня, з своїм похмурим другом, а впаде йому на груди та так і заллєть ся сльозами. Туман уже всяко його пестив і веселити пильнував, та мало чого досягав тим. Ми спершу гадали, що се просто туга за рідним краєм і згодом вона минеть ся; отже наперед сталось не так. Ад'ютант поїхав до родичів, а Володьови найняв у місточку у жида кватиру та й зоставив його на догляд барабанному старості. На се ми теж і дивуватись не встигали: чому-б хлопця з собою не взяти? Всеб же воно хоч трохи провіяло ся. Поклали ми се на погану ад'ютантову вдачу, більш ні на що.

Не знаю, чому, а Француза те всїх нас цїкавило, найпаче мене. Було в нїм таке щось привабне та симпатичне! Як лишив ся він без свого патрона та не показував ся й на

вулицю, то я мов що втратив і кожного разу, як побачу Тумана, питаю про Француза. Спершу Туман казав менї, що Володьо нудить ся; а далї вже почав казати, що Володьо нездужає. Нераз хотїло ся менї зайти провідати Володя та побалакати з ним про рідний його Париж: може-б йому полегшало. Так що-ж ви робити-мете з дурною фанаберією! Як таки, бачте, менї, офицерови, та йти з візитою до якогось там Француза та ще й до лакея. Ох, виховання! До пїкчемного ледачого урядника ми на вулицї шапкуємо приязно, найприятнїйше витаємо у себе в хатї, подаємо стільця і садовимо на першому місцї, на покутї, за столом, і не боїмось, що ся отруйлива тварюка своїм диханнєм заразить дїтий наших; а зустрінеть ся з нами на вулицї людина проста, нечиновна, що може нам таким своєю прямістю та некористністю робила послуги, то ми на його й очий не зведемо; а коли власне, — аж „денщик“*) і каже, що барабанний староста просить дозволу ввійти.

— Поклич, — кажу.

Туман увійшов, блїдий та переляканий.

— Що скажеш, Тумане, — питаю.

— До їх високоблагородія.

— Що-ж тобі треба? — питає лїкар.

— Володько вмирає, ваше високоблагородіє! Поратуйте! Тілько то не Володько, ваше високоблагородіє, а жінка.

— Як се жінка?! — питаємо в один голос.

— Та так, жінка; а тепер мучить ся... пологи у неї.

Лїкар хутенько одяг ся й пішов слїдом за Туманом. Довго він не вертав ся, чи то може менї так здалось, бо я його нетерпляче ждав; нарештї прийшов.

— А що? — питаю його.

Гончар при роботї.

й зведемо, то так прихильно, що краще-б і не зводили були. Отсе, бач, зветь ся в нас пристойністю! Погань та й годї! Ми гірше браминів: той, хоч здихати-ме, то в парія води не попросить, щоб нї за віщо не бути йому вдячним; а ми!... Правда, на сю тему цїлі томи написано, то чи не краще се кинути, бо нового нїчого я не скажу; та й нераз помічено, що великі теоретики не завжди бувають і практиками такими-ж. Се я кажу про филантропів та моралїстів; то, щоб не попасти й самому до того гурту, так лїпше верну ся до свого Француза Володя.

Минуло місяцїв зо два після ад'ютантового від'їзду. Близького кого чи приятеля в полку не мав він нїкого, тим то ми про його нїяких звісток не мали. Кватирував я вкупі з нашим штабслїкарем. От, якось у вечері сидимо ми собі вдвох, читаємо якусь французьку книжку, — не згадаю, яку

— Нїчого, ослобонилась; дитина здорова, жити-ме; а вона, сердешна, дуже постраждала, навряд викрепить.

Вранцї прийшов Туман і оповістив нас, що скоро після того, як піти їх високоблагородію, вона вмерла.

Оповістили полкового командира. Він звелїв другого дня її поховати та й забути про сю річ. Дитину хотїла була взяти вигодувати полковниця до себе, але Туман не віддав.

— Я відповідати-му за сю дитину перед Богом, бо мати вмирала, руку менї цїлувала та на дитину все вказувала, се-б-то прохала, щоб не кинув її дитини; то я й повинен його не кидати, — казав він. Так і зробив. Того-ж дня з фактором нашукав мамку, дитину до неї віддав і грошї заплатив.

*) Слуга.

Цїкаво було нам довідатись, що́ за людина була покійниця; але не довідались нїчого: жадних документів у неї не знайшлось. Певно або яканебудь актриса переїзжа, або прямо субретка з модної крамницї, Бог її знає.

Думаєть ся менї, що тепер ще не зовсїм пізно ближше познайомити вас з моїм незграбним героєм, бо краще пізно, анїж нїколи, — каже мудра приказка.

Року 1809. нашого запасного війська кватирувало трохи в Бесарабії, а трохи в Херсонщинї; і наш полк там був. Я тодї тілько що скінчив науковий курс в шляхетськім кадетськім корпусї; скоро мене обмундирували, зараз і одіслали до армії, се-б-то в запасне військо. Прибув я до полку, вступив у роту; ротний командир і припоручив менї учити до фронту з півсотнї новобранцїв; між ними був і Туман.

Навряд, щоб найноровистійша циганська шкапа приняла стілько бійки, як отсей бідолашний некрут; а дїло вжеж не поступало наперед, анї на крок єдиний: не дала ся паробкови наука. Минуло півроку, а йому як нїчого й не було; проте з себе був він молодий, показний, здоровий, „без усякого качества“, як каже було капрал, але з норовом. А казати правду, то ми самі не знали ладу, як поводитись з некрутами, тим паче з моїми земляками. Тодї Владиславлев ще не видавав своєї „памятной книжки для штабъ- и оберъ-офицеровъ“, де надруковано дуже придатню до сього дїла науку доктора Н. З Турками скоро було умовлено замиреннє, то нашому полкови звелено було вирушити в середину Росиї. Так ми ото даром і поторощили хворост на Туманї. Рота наша йшла вкупі з полковим штабом, значить — з полковою музикою. Познайомив ся наш недобитий некрут походом з барабанщиком, той і давай йому на „дневкахъ“ виявляти потайність своєї штуки. Що-ж ви думаєте? — Ще не дійшли ми до призначеного місця, як наш Туман чи, як його звали москалї, медвідь; бив уже „зорю“ на барабанї, та так лепетко, що й сам учитель заздрив. Ротний командир побачив, що медвідь уже не вкінець безглуздий, і дав на його волю стати форменним барабанщиком. Туман радо згодив ся і так палко та, сказати, з утягністю віддав ся улюбленій своїй штуцї, що як убили нашого барабанного старосту під Бородиним, так він заступив його місце. Бачте, яка сила призвання! Утопали-б ми отсе його призваннє ще з початку, то й не пропав би віз хворосту.

Що було далї по службі і в життї власнім мого героя, то не варто того, щоб про його писати; хиба тілько розказати про те, як він, коли йняти віри його словам, спізнав ся з Блюхером, як Блюхер по нїмецькому запросив його на чарку „шнапсу“, а Туман, — по нїмецькому-ж, — за „шнапс“ подякував, а попрохав у „його превосходительства“ шклянку „вейну“; а вжеж Блюхер не відмовив. Беручи на увагу вдачу знаменитого полководця, усе те могло статись отак от, як розказав Туман; але, коли я не був сьвідком сього випадку, то й не ручу ся за правдивість сього вчинку.

Гончар при роботї в иншій хвили.

Сьвяті ті часи були для нашого брата-вояка! Як поставлять було полк на зимівлю по кватирах, то там він і розкоренить ся: зим з десять з місця не рушить. До того ще наша братія і переженить ся на половину, та що я кажу — на половину: всї переженять ся, коли тілько дївчат в околицї буде в достач. Е, тодї дївчата не засиджувались так, як оттепер. Тепер що? — Полк, як кажуть, не встигне і місця нагріти, дивись: уже й потурили на другий край Росиї! Як же тут женитись! Дав би Бог хоч познайомитись

якнебудь! Жовнїр тодї прямо рахував: иншиї меткиї парень так було обживеть ся з господарями, що прямо стане сїмянином, коли не ще чим більше. Тілько одно, що було дуже не до вподоби нашим салдатикам, так се унїформа, се-б-то одежа вїйськова. І справдї страшно було дивити ся, як його, сердешного, вбирають в справжню бойову амунїцию: одягають двоє третього; а як одягнуть та постановлять на ноги, то вже й стій; а коли, — не приведи, Боже, — спіткнув ся та впав, то так уже й лежи; сам, звісно, не зведеш ся; знов треба двох чоловіка, щоб на ноги поставили. А до всього того додайте ще з білого сукна шинелї. Се така халепа була Москалеви, що він, сердешний, не знав, що з нею й робити: замісць того, щоб самому оборонитись нею від негоди, він мусїв її боронити. Тепер росийський жовнїр, що до обмундирования, прямо китайський богдихан. Мундир тілько трохи його обезображує; але й сю хибу згодом перемінять на щонебудь лїпше.

Хто про що, а салдат про „амуничку“; то так і я: взяв ся за „крам“ та „кутаси“, а про головну річ і забув. Ось як воно було:

Звичаєм того часу прозимував наш полк на одних тих самих кватирах більш восьми зим. Варочка [так Туман звав свою годованку] росла не днями, а годинами. І що то за прехороша була дитина! Прямо окраса між дїтською красою. От уже пятого десятка калантаю, а другої такої чарівної дитини не бачив. Та ще до того таке спокійне, тихе, — ну, справжнїй янгол з неба. Тілько часом й дозволяло воно собі дїтські жарти, що з своїм татом [се вона так Тумана кликала]; та з свого боку й Туман похмурий так усьміхав ся, голублячи свою кучеряву Варочку, що й найдобрійша мати не зможе всьміхнутись ласкавійше до своєї дитини. Часто було бачиш його, як він сидить на призьбі під хатою та голубить на колїнах свою Варочку. Отся картина завждї нагадувала менї прегарну гравюру, що виявляла вусатого лицаря в колчузї з прехорошою дитиною на руках; воно його скубе за вуса, а він ласкаво всьміхаєть ся до його. Чисто, як Туман з своєю Варочкою. Щасливий Туман! А як правду мовити, то він і заробив собі того щастя.

Взявши дитину на своє піклованнє, він розпочав дїло тим, що кинув люльку й горілку. Хоч він і нїколи не був справжнїм пяницею, а при нагодї від добрих людий не одставав. Покинувши оті утїхи, єдине можливі жовнїрови, всеж він трохи зберіг що Варочцї. Простою чорною роботою в жидівськім містечку не багато чого заробиш; треба було думати про якенебудь ремество. От він, добре поміркувавши, узяв ся шевцювати. Шевцює він рік, шевцює два, а на третїй і несе менї показати чоботи опойкові власної роботи; та щеж чи не чоботи! Як вам сказать?... Хоч і столичному майстрови, то вдарять у ніс. Я таки не повірив у його тяму, звелїв йому на себе сшити чоботи. Він і пошив. Як подивив ся я: вони ще кращі; а на нозї — прямо як вилиті! Я похвалив його товаришам. Туман узяв ся до роботи щиро. Не минуло й року, як він уже на всїх офицерів у полку шив, та й самому вже бригадирови, що все ще красував ся в париських чоботях та вже думав заказувати в Варшаві. Так от який майстер вийшов з вайлуватого та придуркуватого, як про його думали, Тумана. Річ певна, що в нашого чоловіка рідко трапляєть ся вкупі дві добродїтелї, майстерство та тверезість; а всеж трапляєть ся, що́ і довів вам Туман. За те й жив він так, що й офицерови другому дай, Боже, так жити. Кватира в нього краще офицерської [він наймав у шляхтича окрему хатку в садку; не згадаю, що́ платив]. За няньку взяв чепурну бабусю, теж трохи не шляхтянку. Собі він забороняв тілько горілку та люльку. А вже про Варочку нїчого й казати: було вибіжить тобі на вулицю наче лялька та розмальована; куди тобі шляхетські дїти перед нею! Мурзенята якиїсь! А сам Туман так тілько й показував ся, що на муштру; а то сидить день і нїч над своїм чобіттєм та пісень сьпіває.

Трудяща людина, як на мене, найщасливійша в сьвітї, а найпаче коли його праця йде на таку високу, таку благородну мету, як у сього простого та неписьменного чоловіка.

І тепер і завждї завидувати-му тобі, щасливий, благородний трудовнику!

Бабуся, нянька Вароччина, між иншими добродїтелями була ще й письменна, звісно по польськи, через що я й гадаю, що вона мусїла бути шляхетського роду; і коли Варочцї пішов уже пятий чи шостий рік, — гаразд не зазнаю; знаю тілько, що вона вже гарно балакала, ще й гаркавила трохи, що додавало її вимові привабности, — стара взялась під вільну годину навчати її грамотї. Туманови вподобалось, що його Варочка читати-ме, та ще й по польському. Виявив він своє задовольненнє тим, що на першому мійському ярмарку купив бавовняну якогось темного колїру хустку, кожушанку й сапянцї, та до того ще й півкарбованця гроший подарував їй. Стара була незвичайно рада і без краю дякувала. Туман зразу було подумав: на віщо Варочцї грамота? Яка вона панночка? Але, подивившись на дитину, сказав, що вона й справдї панночка, та, махнувши рукою, і мовив: „Нехай собі учить ся; уміти-ме до ладу хоч Богу помолити ся“. А коли він, простосердий, не покладав великої рїжницї між мовами нїмецькою й французькою, то однаково й між польською та росийською грамотою: все одно, аби читала! Раз якось, — се вже було невдовзї перед тим, як нам рушати з благословенного містечка, — іду я вулицею повз Туманову кватиру, дивлюсь: під хатою на призьбі сидить Туман в своїм перістім мундирі і з барабаном між колїнами [мабуть тілько що вернув ся з муштри]; поперед його стоїть Варочка і просить у нього битки до барабану. Він дав їй. Взяла вона битки та як утне похід, так все одно, немов сам барабанщик. Прямо я здивував ся; суща та „Córka regimentu“, що торішнього лїта польські актори в Ромнї виставляли. Алеж треба було бачити самого Тумана: здаєть ся, ні один музика з таким коханнєм не слухав симфонії Бетовена, з яким він слухав та видивляв ся на свою Варочку.

Нагадало отсе менї другий естами, однаковий на величину та мабуть чи й не майстра того самого, на котрім намальовано рицаря, теж у колчузї: він учить хлопця бити в барабан. Перемінити тілько одїж, і стане така сама картина.

[Далї буде].

ПЕРЕСЬПІВИ ПАВЛА ГРАБА.

АРАНІ.

Скільки їх сьмілих, відважних борцїв
Пало за рідну країну, —
Гордих, кипучих, а нинї мерцїв,
Зрана лягло в домовину!

З голоду скільки загинуло їх,
Бо відцурались багацтва
Ради сьвятих заповітів своїх, —
Рівности, волї та брацтва!

Скільки в чужинї, без сьвітлих надій,
З горя одинцем страждає!
Сьвіт не узна їх великих подій,
Славних імен не згадає.

Згинуло тїло, — не згинув їх дух,
З нами живуть ідеали;
Кров захолола, — огонь не потух —
Той, що їх груди палали.

Він розгорить ся у наших серцях...
Кликни лиш, краю коханий:

Браку не буде в завзятих борцях, —
Кинеть ся в бійку й останній!

Естонська пісня.

Летить пташка крізь лісочок,
Тьохка поміж гильми.
Черкнула ся об листочок
Зелененький крильми.
Та й пурхнула в степ широкий;
Весело пташині;
А листочок одинокий
Тремтить в самотині.
Так і в мене серце бється ся...
Гляну на сьвіт білий:
Предо мною все сьмієть ся
Твій видочок милий.

ВАЗОВ

І. Зимова молитва.

Завиває хуртовина,
Вітер валить з ніг;
Не потрапиш, де хатина, —
Все засипав сніг.
— Однеси Ти, Боже, лихо
Хмурої зими! —
Бідолашна мати тихо
Молить ся з дітьми.
— Помоліть ся, пташенятка, —
Шепче мати їм:
За люд вбогий і за батька, —
Холодно усім.
Не укриє ліс мандрівця,
Стужа дме в горах;
Ніч застигне... Помоліть ся
Ви за сіромах.
Завирюха в полі струже,
Військо замерза;
Там ваш батько з горя туже, —
Марно схне сльоза.
Всі степи, бугри з гаями
Снігом замело...
Дмухни, Боже, понад нами
Та пошли тепло!
Обігрій повітря зимне,
Спини лютий бич!
Ясне сонце з неба блимне,
Зникне темна ніч.
Помоліть ся, пташенятка,
Знов поклін бючи,
За люд вбогий і за батька,
Щоб не мерз в ночи.

II.

І в душі і в серцях наших пусто,
Сном та цьвіллю зусюди несе;
Тілько плазу мерзеного густо, —
Все до краю спустошено, все!

Почування сьвяті ми приспали,
На неправду ніхто не встає,
Нам кумир заступив ідеали,
Дух надбання нам жить не дає.

Час загоїть старі наші рани,
Так прикинулись гірші нові;
Лихо знов жене чорні тумани, —
Нам і гадки нема в голові.

Стоїть нива народна облогом,
Бідний край мій тернами поріс
І спіткнув ся за першим порогом,
Перших промінів волі не зніс!

ПЕТРО НЕЙОШ.

Твердо стіймо за рідну країну,
Все віддаймо їй, милі брати,
Бо хотять і шукають загину
Її люті, нелюдські кати!
Чи помрем, чи зостанемось жити,
Добрим словом потомок згада.
Гидкий зрадник не буде смердіти
Серед нас: хай як нас пропада!
Що для нього країна кохана?
Він її як той циган продасть;
Рабський ляк, легкодухість погана
Узяли над ними силу і власть.
Слугам пекла нема у нас місця,
Нам країна дорожча всього...
Вони встигнуть, де смачно їм їсть ся,
Як свиня до корита свого!

ЮРИЙ ЯКШИЧ.

Два шляхи.

Перед мене дві дороги, два шляхи...
По якому-ж мені треба з них іти,
Щоб зустріти вас, воріженьки лихі,
Щоб із вами бій смертельний завести?

Один квітом поріс, другий — терником...
По колючому хоробро я піду,
Бо не жінкою родився, не жахляком:
Переважу, або трупом сам паду!

БРАНКО РАДИЧЕВИЧ.

Гей, Мораво-річко, на що-б ти здала ся,
По Сербії милій колиб не лила ся?
Що, Сербине-брате, з тебе вийшло-б добре,
Колиб в тобі серце не билось хоробре?
Що хоробре серце, як рука тремтяча
За шаблюку гостру держить мов дитяча?
Що й шаблюка гостра, як без рукояти?
Все одно, що соснї без гаю стояти.
А наш гай словянський яким був би дивом,
Колиб не лунав він дзвінким братнім сьпівом!
Що з пісень розлогих, коли пак поети
Не навернуть серця в нас на праві мети?
Що з бажань гарячих, як немає волї,
Як молоді літа гинуть у недолї?
На що молодецтво без пари-зірниці?
На що вють дівчата, лихі чарівниці,
Вінки із квіточків, гадаючи заміж:
Бо вони красують певно не вінками-ж?
Чи зростуть квіточки без роси живої
Під серпанком чорним ночі югової?
Всьміхнуть ся квіточки, чи поникнуть зрана,
Як назустріч блисне зоря злототкана?
Чим би стала зоря без сонечка брата?
Для сонечка-ж небо мов би його хата.
Гей же, небо сербське! Гей же, рідний краю!
Для вас отсю пісню не з хитра сьпіваю.

Торговля жемчугами.

Комедия в чотирох дїях.

Написав **Григорий Цеглинъский.**

[Далї.]

Дїя трета.

Декорация: Кабінет Бориса, просторий, повний всїлякої посуди: столик, бюрко, канапа, велике зеркало на стїнї. На столику і бюрку богато дрібного знадібя, образїв, фотографій, паперів, все порозмітуване в неладї. В серединї дверї головні, правобіч побічні.

Сцена перша. *Ранок.*

Леонїд. Борис.

Леонїд [лежить на канапі, одітий, так що подушка на земли, а він лиш головою тримаєсь на краю канапи, ноги на земли — спить].

Але одно єму таки удало ся. Проповіди єго не принялись у нас, за те на чудо у наших вірителїв. Від часу, як з ним познакомились, стали тверді, як криця. Анї ся допросити кредиту, — ще й процесами грозять. А все то через сего самозванного місіонаря. Як розпустить язик, прямо недискретний. Як би не талант, котрий в нім добачаю, був бим єго давно покинув. А талант добачаю в тім, що як кождий ум високий, не привязуєсь до місця. Ледво годинку посидить в однім шиночку, вже відміни бажає. Хотя-нехотя мусїв я єго познакомити з всїма нашими приходами і заходами, приютами, пристановищами, вірителями, духами-покровителями, — словом з цїлою нашою лїтературою і библїографією.

Могила П. Кулїша.

Борис [що лиш встав, причісуєсь при зеркалї. Молодець піджилий, огрядний, веселий. Сьміхом, показуючи на лежачого Леонїда]. Ecce homo! Ось вам молодець, що ставить перші кроки на ховзкій пути житя. Лежить неначе старозавітний Ноя, що перший з нас грішних перебрав мірку. Чоловік такий, то наче дитина, що ще ходити не вміє, тому обовязком християньским навчити, підтримати, підвести, нераз до дому завести, або, як вже дуже важко, приводжу до себе, бо дома мабуть самі члени братства тверезости, мав би ся з нишна.

Забавний молодець! Від місяця бавить наше товариство своїми місийними проповідями. Підняв ся, бачите, місиї тверезости в нашім кружку. Незмірна з того потїха. Де ті ще ідеалїсти в нашім вїці беруть ся?

[Все весело]. За тее має в нашій парохії дотацию: кождий товариш ставить єму безплатну чарку, під услівєм, як не випє, ми єго слухати не будем. З початку говорить добре, спипе докорами, наче громами, але по якімсь часочку плутає язиком, потім ногами *[все показує]*, так що вкінци відводим місионаря до дому. Чудесний молодець, вже давно так гарно не бавились.

Леонїд [будить ся]. Пробіг, де се я?

Борис. У Бога за дверми, у мене за плечми. Гарний з тебе місионар, що не знає, де зайшов.

Леонїд. То я цїлу ніч ту пробув?

Борис. Не пересаджуй, пташку, цїлу ніч, бо ми доперва над ранком прийшли.

Леонїд [зриває ся]. Сором, єй Богу, сором! Шкода тебе, Борисе, сам загряз, ще й других за собою тягнеш.

Борис. Я бачу, пан-отчику, ти вже знов з проповідию зачинаєш. Але я не маю часу єї слухати. *[Глядить на годинник].* Тепер година девята, я мушу до уряду. О дванацятій вертаю на обід. По обідї мушу відпочати, бо признаюсь тобі, яко свому душпастирю, що вже від кількох неділь і одної нічки не спав, як належить. О год. 4-ій встаю і іду знов до уряду. О год. 7-ій чекаєм на тебе, як звичайно, під „когутиком“. Там приходи із сьвіжою проповідию.

Леонїд [забираєсь], Пращай, більш я вже до вас не прийду.

Борис. Е, е, грозиш, як кождий проповідник. Може ще чарочку на дорогу; важко так на сухо розставатись.

Леонїд. Пращай! *[Не подаючи руки, вибігає в головні].*

Сцена друга.

Борис. Андрей.

Андрей [відхиляє тихенько двері з правобіч, з тиха]. Бориську, Бориську, ти сам?
Борис. Сам.
Андрей [входить]. Я гадав, що хто ще другий є, бо чув два голоси.
Борис. То я, молив ся в голос.
Андрей. Добра дитина, така побожна! *[Дивлячись на канапу].* А ту хто ночував у тебе?
Борис [сьміхом]. Молодий Точка, той практикант на чоловіка.
Андрей. А, той лямпарт! Бориську, не приставай з ним, він попсує тебе.
Борис. Не бійтесь, батечку, я не з таких, щоби ся дати.
Андрей. Я знаю, що ти характер постоянний, але тепер молодіж така зіпсована. Крім тебе, не знаю, чи є ще другий такий в цілому місті.
Борис. Тому то і длятого нема страху.
Андрей. Менї не ходить о те, що там забавиш ся трошка. На те молодість. Але побачуть люди тебе в такім товаристві, піде неслава.
Борис. Нема страху, батеньку. Лиш чоловік лихий боїть ся своєї слави, добрий ніколи.

Сцена трета.

Попередні. Возьний [пукає в головні].

Андрей. Ага, тут возьний вже від години чекає на тебе.
Борис. Чого хоче?
Андрей. Приносить акта.
Борис. Які акта? Най увійде.
Андрей [отвирає двері].
Возьний [входить, виймає звиток актів, подає Борисови].
Борис [приймає акта, дає єму за дорогу і не переглядаючи кидає на бюрко].
Возьний [відходить, глянувши передше в кулак].
Андрей. Що то за акта, Бориську?
Борис. Певно директор прислає, щоби ще дома робити. Най собі лежать здорові.
Андрей. Бідна дитина, і хвилї відпочинку не має. Цілий день гарує в бюрі, ще й до дому посилають. *[По хвили, цїкаво].* Ану, що се за акта? Вільно заглянути?
Борис. Перегляньте, я тимчасом піду збиратись до бюра. *[Зїває і забираєсь на право].*
Андрей [з переляком]. Бориську, Борисеньку, се не акта, а позви.
Борис. Які позви?
Андрей [перебираючи письма, одно по другім]. А ось: Осип Калитка проти Борису Бігунцеви о 3000 зр., другий: Арон Вайнмішер о 200 зр., третій: Салямон Бірфас о 180 зр., Озіяс Гаутрайсер о 120 зр... Господи сьвятий!
Борис [легенько]. Дурниця!
Андрей. Ага, дурниця, се творить: 3000 а 200 а 180 а 120, разом 3500 зр.
Борис [нетерпеливо]. То возьміть тай заплатїть.
Андрей. З найбільшою приємностию, тілько що тепер не маю.
Борис. То пожичте.
Андрей. З найбільшою приємностию, тілько що се переходить наш кредит.
Борис. Все ви так говорите, як менї чого треба. Через те я все в нові довги поринаю.
Андрей [заклопотаний]. Бідна-ж моя головонько, що я тепер вдію. Треба порадитись мами. *[Кличе на правобіч]:* Касю! Касю!

Сцена четверта.

Попередні. Катерина [вбігає з правих дверий].

Катерина. Що там такого?
Андрей. Ось нова напасть зложилась на Бориська. Скаржуть за довги.
Катерина. Е, дурниця. Возьмесь тай заплатить. Але як він бідненький виглядає: побілїв, посинїв, змарнїв, геть спрацювалась дитина. А все через те проклятуще бюро...
Андрей. До того ще така гризота.
Катерина. Що тут гризти ся богато? Взяти тай заплатити.
Андрей. Ба, коли нема.
Катерина. Пожичити.
Андрей. Коли не схотять дати.
Катерина. То возьміть мій наряд золотий.
Андрей. За мало на ту суму: 3500 зр.
Катерина. Смутку-ж мій нещасливий! Але то все марниця, щоби ся хоть Борисько не гриз.
Андрей [все в актах]. Замітно, що всї позви виходять з канцелярії д-ра Симеона Головки.
Борис [скоро]. Головки?
Андрей [показуючи]. Так, всї чотири позви. То ще гірше, бо молодий адвокат жартів не знає. До того Калитків повірник і твій наслїдник у Марійки.
Катерина. Може піти до него порадитись.
Андрей. Нема иншої ради, як піти до Головки.
Борис. І то чим скорше...

Сцена пята.

Попередні. Костя [входить головними].

Костя [оповіщаючи]. Пан д-р Симеон Головка!
Андрей [з жахом]. Що се? Сам Головка?
Борис [до Костї]. Проси, проси!
Костя [відходить].
Борис [до родичів]. Ви підїть до своєї комнати, мушу з ним сам на розум поговорити.
Андрей. Добре, добре. А як що, то поклич, ми возьмем довг на себе.
Катерина. Так, так, щоб лиш дитина спокій мала. Заплатило ся тілько, заплатить ся і се. Ти-ж у нас оден, однїсенький. *[Цїлує єго в голову].*
Андрей, Катерина [відходять на право].

Сцена шеста.

Борис. Головка [входить головними].

Головка [серйозний, як все]. Добрий день желаю!
Борис [дуже сердечно]. А, пан меценас! Що за щастє! *[Хоче єго обнятн].*
Головка. Кинь сентимента, колєґо. Приходжу в важнім дїлї. Мою канцелярию формально засипують акціями проти тебе і настоюють, щоби чим скорше вносити. Я деякі вніс, бо мусїв, деякі здержав, щоб передше з тобою поговорити.
Борис [з легковаженєм]. То вноси, колєжко. Всї тоті претенсиї переймають родичі на себе. Моя табуля чиста.
Головка. То питанє, чи вірителї на се пристануть, колєґо. А позволиш, що і я, яко їх заступник правний, не міг би їм сего дорадити.
Борис. То осядуть на пенсиї і Бога молити-муть о моє здоровлє та вік як найдовший, инакше пропадуть претенсиї.
Головка. Жарти невмістні, колєґо, инакше шкода мого труду, що тілько з колєжанства роблю. Звістно, який ваш директор в тім зглядї строгий і неумолимий. Внесе за легкодушне затяганє довгів на перенесенє, тай конець.
Борис [з жахом]. Колєжко, не говори!
Головка. А і пятно того рода не причинить ся до успішного авансу. Прошу розважити і се.
Борис [хватає за руку]. Колєжко, ратуй!
Головка. Нема иншої ради, як заплатити і конець.
Борис. Але у мене і шелюга нема, колєжко.
Головка. Як нема, то може бути. На се єсть рада, сїдаймо!
Борис. Й овшїм. Може чарочку конячку?
Головка. Серед дїла ніколи не пю, по дїлї сам попрошу. Сїдаймо!
Борис. Служу тобі! *[Подає крісло, і сїдає сам].*
Головка [приязно]. Ти, колєґо, міг би ся знаменито оженити.
Борис [гордо]. Я то сам знаю.
Головка. Чому сего не робиш?

Борис. Я об тім думаю день і ніч, але обставини противні. Урльопу годі брати з самого початку, щоби по сьвітї розглянутись, а ту в містї хто є відповідний? Прямо сказавши: нїхто.

Головка. Позволь, колєжко, чому ти зірвав з Калитками, але так щиро і отверто, бо від сего богато залежить.

Борис. Я тобі скажу зовсїм отверто, як між колєґами. Я у Калиток взяв, як і в позві стоїть, до 3000 зр. По весїлю могли менї дати окрім виправи, що зовсїм не числить ся, до 2000 зр., значить тілько, щоби сплатити дрібнїйші довги. Не лишило-б ся отже нїчого окрім одної, зовсїм непоплатної движимости, т. є. жінки, і другої, ще непоплатнїйшої сперанди на — дім, в котрім ще родичі з пів віку жити будуть. Бо старі, маєш знати, прямо — безлично шанують ся. Який проте був інтерес?

Головка. А що до моральної сторони дїла?

Борис. Що до моральної сторони. Калитки суть дуже порядні люди, Марійка дуже порядна дівчина, але що менї з того?

Головка. Позволь, колєґо. Ти в дечім маєш слушність, в дечім грубо і тяжко помиляєш ся. Я поминаю суму 3000 зр., котра для тебе не представляє сегодня нїякої вартости реальної, — але що до наличного гроша, о котрім була мова, то сума їх далеко більша, як ти подав на 2000 зр. Переймаючи справу проти тебе, мав я нагоду вглянути як найточнїйше в їх положенє материяльне і можу запевнити, що сума вийде далеко більша. Що до доку, то позволь собі сказати, що він представляє сегодня недвижимість чисту, вартости двацять тисяч, — надія отже не-аби-яка. А і стан здоровля Калиток нинї справдї бездоганний, але як прийдуть два зятї, потім внуки et cetera, et cetera, — то вік їх неможливо обчислити на певно. То суть accedentia, котрі вік вкорочують, нїяким чином не продовжують.

Борис [цїкаво]. То радиш погодитись з Марійкою?

Головка [серйозно]. З Марійкою вже неможливо. *[Звільна]* Але, але ожени ся з — Ольґою.

Борис [зриваючись, бухає сьміхом]. З Ольґою? Ха, ха, ха!

Головка. Я в тім не бачу нїчо сьмішного. Хиба Ольґа не схоче тебе?

Борис [згорда]. Не схоче? Чому нї! З вискоком кажу тобі. *[Ходить весело по сценї].*

Головка [встає]. Як так, то раджу спробувати. Се після моєї думки одинокий, і серед даних обставин найкористнїйший і найщасливійший вихід.

Борис. Знаєш, колєґо, се зачинає менї подобатись. Оригінальне, ей Богу! Але як то зробити? Як з Калитками навязати?

Головка. Дуже просто. Післати родичів до старих Калиток і річ представити. Старі порозуміють ся найскорше.

Борис [плеще в долонї]. Чудесно!

Головка. Тілько раджу се чим скорше зробити, бо — periculum in mora.

Борис. Я сейчас старих висилаю. Ґеніяльний з тебе адвокат! [*Вискакує на право*].

Сцена сема.

Головка [*сам*].

Головка. З сеї сторони дїло було-б готове, об чім я впрочім не мав і найменшого сумнїву. Бігунцї мали вибір поміж процесом і всїма єго поганими наслїдками, а подружєм з Ольґою, котре в дійсности добре, навіть за добре для Бориса.

Однако він менї, як нїхто инший, на руку пригожий. Всї Марійчині пасива перенесуть ся тихо, мирно, без процесу на Ольжину частку, а єї остане чистенька, кругленька, як слїд. З часом постараєм ся всїлякими завдатками, пожичками, без котрих Борис як риба без води жити не може, сплатити єго претенсії до хати, і вона перейде до нас цїла. З ким иншим річ не пішла-б так гладенько.

Питанє лишень, чи пристануть Калитки на Бориса? Що старі єще в руку поцїлують, річ певна, але чи схоче Ольґа? Се, як кажуть, поступова, еманципантка.

Однак еманципация, се після моєї думки нововинайдена форма, нова жіноча штука, щоб скорше дійти до мужа. Давні форми пописів, концертів, балів вже пережились, мужчини на те не ласі, — проте видумали еманципацию: скликають віча, пишуть меморияли, жадають шкіл, ґімназий, університетів, але при тім уважно зиркають на всї боки, чи бачать се мужчини. Як котрій удалось зловити, так здала вже матуру і поробила всї ріґороза!

Не лїпша від них і Ольґа. Справдї деклямує гарнозвучні фрази про поступ і науку, але вкінци нишпорить за мужем, так як кожда инша.

[Тайком] Навіть єсли не милюсь в своїх информациях, — то вона сама закинула вудку на Бориса. Бо, як довідуюсь, то вона посилала Леонїда до Бориса, вона аґітувала через него поміж вірителями, щоби позивали. Сила разів мене питала, чи внесена вже скарга до суду проти Бориса? А все то лиш на те, щоб єго впровадити в біду, потім до себе стягнути.

А добрий з него щупачок, варта заходу: і хороший і проворний і гладкий, може й еманципантку заняти.

На сїм я і оснував свої пляни, котрі як удадуть ся, щасливий буде Борис, щаслива Ольґа, а вже не без чогось остану і я. *[Надслухує на право].* Однак надходять Борисові родичі, мушу і їм дати відповідну інформацию.

Сцена осьма.

Головка. Андрей, Катерина [обоє убрані по виходному, за ними] Борис [виходять з правобіч].

Головка [до родичів]. Так паньство вже готові. Дуже добре. Даруйте єще, що позволю собі подати вам деякі інформациї. Ходить іменно о те, щоби перед Калитками відповідно оправдати зірванє Бориса. Я думаю, що найкрасше буде сказати, що Борис в часах послїдних почув нараз переміну в своїм серци, а іменно нечайний і несподіваний наклін від Марійки до панни Ольґи. Яко чоловік характера боров ся довго з собою; не могучи однако переборoти свого серця, не хотїв справляти заводу Марійці а гризоти родичам, проте яко чоловік чести уступив. Аж тепер, коли довідав ся, що Марійка заручена, не має вже нїякої совістности і приступає сьміло з просьбою о руку Ольґи. Я гадаю, що так буде найлучше.

Борис [одушевлений]. Знаменито!

Андрей. Дуже добре, дуже добре!

Катерина [до Бориса]. А може тобі сину тяжко, таке пожертвованє?

Борис. Не бійте ся, мамуню: Ольґа чи Одарка — все риба однака, Ольґа чи Марійка — все однака жінка.

Головка. Тілько прошу спішити чим скорше. Я маю ще хвильку часу, підожду на резолюцию.

Андрей, Катерина. Ідем, ідем! До побаченя! *[Виходять в головкі].*

Сцена девята.

Головка. Борис.

Борис [скачучи і обіймаючи Головку]. Колєґо, ти адвокат над адвокатами.

Головка. Щоб тілько удалось.

Борис. Ти сумнїваєш ся? А я тобі кажу, що можем собі наперед ґратулювати. *[Приносить і наливає чарки. Підносячи чарку].* Здоровлє твоє, шваґруню!

Головка. Нї, насамперед здоровлє нашого інтересу: с. є. наших наречених. Я пю здоровлє Ольґи!

Борис. А я Марійки! *[Звінко тручають чарками. Випивши].* Ти сумнїваєш ся? Мушу тобі признатись, що Ольґа в послїдних часах так очевидячки і безцеремонно до мене залицялась, що я, я мусїв удавати невинного Йосифа.

Головка. Тим лучше. А слухай, колєґо, чи в послїдних часах не заходив до тебе молодий Точка?

Борис. Заходив. Се бач, наш придворний проповідник.
Головка. Не розумію.
Борис. Бач, пристав до нашого кружка і яв нас дуже моралїзувати. Але місто нас поправити, попсував ся сам, бо густо-часто безпамятним до дому відводили.
Головка. Се дурниця. Але чи він не споминав тобі коли про Ольґу?
Борис. Не памятаю.
Головка. Пригадай собі добре.
Борис. Може й споминав, але ми о поважних справах говорили аж тоді, як оден другого не міг розуміти.
Головка. Шкода. А ти звіряв ся перед ним із своїми довгами?
Борис. Він причепився до мене і я обводив єго по всїх своїх знайомих.
Головка. Ну...
Борис. Ну, а ти знаєш, що кождий мій знайомий то і вірітель в одній особі.
Головка. Тепер я тобі скажу все. Після всеї вірояности Ольґа закинула на тебе сїти.
Борис. Можливо.
Головка. Насамперед післала Леонїда, думаючи в добрий спосіб. А що не повелось, намовила єго до аґітациї поміж твоїми вірителями, щоби позивали...
Борис. А! а!
Головка. І се деякі вірителї виразно зізнали, що їх до позву спонукав Леонїд Точка.
Борис. А очайдушник! А позакутник!
Головка. Позволь, він нїчо не винен. Що він се не робив з власної ініциятиви, річ певна. Що і єго родичі в тім не мали найменшого інтересу, також річ несумнїва. Затім намова виїшла лиш від Калиток.
Борис. Очевидно.
Головка. З Калиток старі того без мого відома не могли вчинити, Марійка прямо неспосібна, отже з льоґічною консеквенциєю зробила се — одинока Ольґа.
Борис. Щоби мене силоміць стягнути.
Головка. Се очевидно здогад тілько. Але єслиб се сконстатувати можна, — виграна по нашій сторонї.
Борис [живо]. Спитати Леонїда.
Головка. Де-ж єго найдеш?
Борис. Вечером може прийде.
Головка. То для мене за пізно.

Сцена десята.

Попередні. Костя [входить в головні].

Костя [оповіщаючи]. Пан Леонїд Точка.
Головка. Сам Бог єго приводить.
Борис [до Костї]. Проси, проси!
Головка [до Костї]. Чекай, чекай! *[До Бориса].* Знаєш, колєґо, я-б не хотїв з тим молодиком зусрічатись; єсли позволиш, я піду до бічної комнати, а ти помов і спитай про все.
Борис. Чому-ж.
Головка Не могу, не могу! *[Вибігає правобіч].*
Борис [до Костї]. Проси, проси!
Костя [відходить в головні].

Сцена одинацята.

Борис. Леонїд [входить головними].

Леонїд. Добрий день вам, Борисе! *[Подає руку].*
Борис [наче в гнїві не піднимає руки]. Добрий день!
Леонїд. Ви гнїваєтесь на мене, Борисе. Зовсїм справедливо. Не понимаєте, з яким важким до вас приходжу серцем. Що тілько довідав ся я про ваші клопоти в судї, і се мені незвичайно прикро, бо посередно і я до того причинив ся немало. В першій хвили я не обчислив консеквенцій нерозважної обітницї, а шкодити другому, се противно моїй натурї...
Борис [перебиваючи]. Скажіть мені лиш одно, хто вас до того спонукав?
Леонїд. Сего не можу сказати.
Борис. То лишень: мужчина чи женщина?
Леонїд. Тілько можу сказати: женщина.
Борис [живо]. Ольґа Калитківна?
Леонїд [з жахом, подавсь в зад]. Відки ви се знаєте?
Борис [обнимає єго]. Добродію мій, ви мій найлїпший приятель. Ви зробили мені прислугу, якої самі не надіялись. Я через вас роблю карієру.
Леонїд [втїшно]. На правду?
Борис. Так єсть. Женюсь з дівчиною богатою і всї довги плачу одною рукою.
Леонїд. Славити Господа! А вільно спитати, з ким ви ся жените?
Борис. А з ким же, як не з русалкою, що сама вабить і силоміць тягне до себе, — з Ольґою Калитківною...
Леонїд [з жахом]. З Ольґою Калитківною? То не може бути!
Борис. Чому не може бути? Що-ж в тім дивного?
Леонїд. Нї, нї! Сто разів нї!
Борис. Чому нї? Маєте знати, що я об тім і не думав, але вона сама — буквально за полу тягне.
Леонїд. Вона — вас? Нї, нї, ви ошибаєтесь.
Борис [нетерпеливо]. Ошибаюсь? А позвольте, на віщо-ж вона посилала вас до мене? На віщо намовляла вірителїв до процесу? А вжеж, щоби мене замотати в фінансові клопоти і — звабити до себе.
Леонїд. До с е б е?
Борис. Розумієсь, бо Марійка, як знаєте, заручена.
Леонїд [криком]. Нї, нї, се неможливе і кажу вам, се неможливе. Ви не знаєте Ольґи.
Борис [все сьміхом]. Хочете знати на певно, то пождїть хвильку, а побачите самі. Я що тілько вислав своїх старих до Калитків розвідати, бо менї, бачите, самому якось не випадало по послїдній халепі.
Леонїд [хватаєсь за голову. На боцї]. Менї так в голові мішаєсь, все круговоротом йде. Я єї мов сьвяту поважаю, як в Бога вірю..., а вона... О женщини, женщини!... Але нї, се якась мана, так: мана, мана!
Борис. Що вам такого?
Леонїд. Нїчо, нїчо, вже минуло.

Сцена дванацята.

Попередні. Катерина, Андрей [входять головними].

Борис [живо до матери]. А що, мамуню!
Андрей [втїшно і гордо]. Але старі Калитки з найрадшої душі.
Катерина. Самі не знали, де нас посадити, такі раді були...
Леонїд [в найбільшім зворушеню]. Пращайте! пращайте! *[Випадає в головні].*
Андрей, Катерина. Що єму такого?

Сцена тринацята.

Попередні. Головка [виходить з правих дверий].

Головка [бухає сьміхом]. Ха, ха, ха! Ха, ха, ха!
Борис. Ти бачив?
Головка. Чув і бачив все.
Андрей. Чого він так утїк, наче божевільний?
Головка [л. в.]. Ти влучив єго в саму пекучу рану. Маєш знати, що він панни Ольґи chevalier servant, с. є. кавалїр до дрібної послуги.
Борис [бухає соби]. Ха, ха, ха!
Головка. Подумай собі те гірке розчарованє. Він вірить в Ольґу мов сьвяту, а тота не лиш о нїм не думає, ще й посилає і уживає за оруде, щоби тебе стягнути.
Борис. Ха, ха, ха! Ха, ха, ха!
Головка. Ха, ха, ха! Ха, ха, ха!
Андрей. Та дайте вже спокій!
Борис. Ну, ну, отсе нагорода за вірну послугу. Ха, ха, ха!
Головка [до родичів]. А головна інтересована, панна Ольґа була дома?
Головка. Нї!
Борис. Ольґи не було?
Андрей. Десь в школї забавилась, але старі заручали за неї; просили, щоб тілько прийти, вона пристане.

*

Катерина. Чому-б не мала пристати? Така партия не лучить ся так скоро.

Борис [*до родичів*]. Що до Ольґи, то так, як би вже була в кишени. [*Тайком*]. Нині показалось, що вона лиш чекає на те...

Андрей [*дуже втїшно*]. Ну, то й овшім.

Головка. По сім раджу ще нині почати кампанїю і скоро закінчити, щоб оминути всяких помов, сплетнь і тим подібних хрій, — бо звістно, вороги не сплять.

Андрей. Так, так!

Борис [*затираючи руки*]. А я ще нині піду до них і приголублю мою нову кралю.

Головка [*забираючись*]. Коли все так щасливо зложилось, уважаю дїло за скінчене і повторяючи мої благожеланя маю честь попращати достойних добродіїв.

Борис. Го, го, шваґруню! Такі важні справи годї на сухо кінчати. Я прошу тебе на снїданє, щоб піднести чарку за здоровлє наше і наших нареченних. Правда, мамуню, ачейже годить ся?

Андрей, Катерина. Просим, просим!

Борис. Маєте знати, мамуню, що се не тілько адвокат над адвокатами, але і мій наслїдник на Марійчинім престолї, а тепер коханий шваґерок.

Андрей, Катерина. Просимо, просимо! [*Обступаючи Головку відводять правобіч*].

Заслона паде.

[Конець буде].

З ПОЕЗИЙ БОРИСА ГРІНЧЕНКА.

Моя рідня.

Не з вами я живу! Неначе у пустині
Блукаю серед вас: нема менї між вáми
Сердéнька рідного в моїй сумній крáїні,
Щоб з їм дїлити ся і щастям, і сльозами.
Клейнод душі моїй — добро мого народу,
Моєї нáції з занéпаду повстáння —
Щó вам воно? Одні — про се не чули зроду,
А иншим сей клейнод іздавсь на глузування.
А хто з вас і хилився облýдними словами
До дїла рідного, — на тім і зупиняв ся,
Прихильности тій не вúявив дїлáми,
Під небезпечний час мов зрадник той ховав ся.
Але в пустині сій порожних душ холодних
Величний борцї за правду й сьвіт сияють
І сяєвом своїм серед нещасть народних
До працї й боротьби сьвятої закликають.
До їх мій рветь ся дух, я з ними пробуваю,
Менї нема рідні́, опріче їх, нїкóго:
Мя вкупі боремось у безталáннім краю,
Народ наш ведучи́ до вúзволу ясно́го.

Учителям.

Великиї серця́, великі розуми́!
Я змáлечку до вас мов до рідні́ тулив ся:
Ви сяєвом своїм вивóдили з пітьми́
Мій розум, пóки він, ізрісши, в силу вбив ся.

Навчав ся я від вас над все кохати сьвіт,
Із правдою іти, та з волею братать ся
І в боротьбі́ за їх, із наймолодших лїт,
Анї приваб-спокус, нї сили не боять ся.

В храм пúшної красú ви увели́ мене́,
Щоб міг небесної утїхи зазнавати,
І щоб серед клопіт, робивши тут земне́,
Міг духом вільним я до неба досягати.

Безмірна дяка вам, великиї творцї!
У храмі вашому покірно я схиляюсь
І в слїд за вами йти, небесні посланцí,
Аж пóки я живу, — побожно присягаюсь.

На справдешній службі.

Повість **І. Потапенка**

[Переклад з росийскої мови].

[Далї.]

Дементий пішов до Кирила. Він застав настоятеля за письменним столом. Мария Гаврилівна сидїла на софі і читала книжку.

„А! Сїдайте, будьте ласкаві; я зараз!“ сказав Кирило, не перестаючи писати. „Мура, отсе наш дячок, Дементий Єрмилич Глущенко!“

Мура подала ёму руку. Дементий взяв тую руку в свою величезну долонь, стиснув її і в заклопотаню потряс незвичайно щиро. Але сїсти він не зважив ся і відступив від софи назад два кроки. Мура поспитала його, чи велика у нього родина. Він відповів, що, дякувати Богу, немала, і додав, що старшого сина він уже відвіз до духовної школи.

„Щó скажете менї?“ спитав Кирило, повернувшись до нього разом з кріслом.

„З хуторів приїхав мужик, Марко Шибенко. Просить поїхати до нього і осьвятитити засік.“

„Щó-ж, поїдемо!“

„Він мужик богатий, перший на хуторі!... Ну, і сам дав десять карбованцїв... Я навіть не жадав. Так прикажете приняти?“ тоном винуватого поясняв Дементий.

„Сам дав?“ допитував Кирило, дивлячись йому в лице.

„Ей Богу, отче Кириле, я й не жадав, анї навіть натяком.“

„Коли він богатий та й сам дав, то чому-ж не взяти?“

„Розумієсь, чому не взяти! От і гроші!“

„Положіть їх у спільну скарбонку!... І збирайтесь, поїдемо!“

„От і розбери його!“ роздумував Дементий, вертаючи до дому. „Коли богатий та ще й сам дав!... А не все-ж менї одно, чи богатий чи не богатий? Чи богато-ж їх тих богатих? Сам, каже, дав! Аджеж се Марко Андрієвич, хуторянин: хуторяни — зовсім инший народ! Діждись-но від наших, від лугівских, щоби тобі самі дали! Ще би! Наставляй кишеню!“ Проходячи через свої сїни, він побачив в кутї мішок

жита, туго набитий і добре завязаний. „От зараз його пізнати, хуторянина! Сам привіз, ніхто його не тягнув. А який мішок: кругленький, веселенький, пудиків зо шість буде! Нехай тілько числити по шість гривенників, так і се буде три рублї шістьдесять! Гроші!“

Марко Андрієвич успів вже випити добрих пять чарок і відказував ся від шестої з тої раціи, що треба йти до пан-отця.

„Воно, знаєте, ніяково; буде відганяти горівкою!“

Сего одного тілько й бояв ся, бо хмелїти зачинав він аж від другої півкварти.

Він пішов до Кирила. Пан-отець вже одяг ся в рясу. Мария Гаврилівна в другій комнатї рила ся в комодї за чистою хусткою для нього. Марко Андрієвич війшов до сїний і для звичайности, не зважаючи на те, що було цїлком сухо, старанно витер підошви о деревляний поріг. Роздивившись, що лїворуч ведуть великі двоїсті двері, а праворуч низонькі прості, він зміркував, що праворуч буде пекарня, і взяв на лїво. Він відчинив двері і війшов. На порозї спинив ся, устромив спокійний погляд в куток, тричи перехрестив ся, а потому поклонив ся господареви.

„Я Марко Шибенко з хуторів. батюшка!“ сказав він, жмурячи очи.

„А! Ось ми й поїдемо до вас! Я готов!“ відповів Кирило, гадаючи, що Шибенко прийшов наглити на нього.

„Нї, се само собою; а я в иншім дїлї.“

„У вас дїло? Сїдайте, розказуйте!“

„Покорно дякую. Тілько передовсїм позвольте взяти благословенє.“

Кирило полапав ся. Він нїяк не міг привикнути давати благословенє всякому, хто приходив до нього. З привички простягалась єго рука до устиску, а тут не обходила ся нї одна візита без благословеня. Марко підійшов до нього, взяв благословенє і поцїлував в руку.

„А тепер от і дїло!“ сказав він уже свобіднїйшим тоном: „Ми своїх пан-отцїв дуже поважаємо і завсїгди стараємось їм догожати.“

„Сїдайте-ж; чого-ж ви стоїте!“ припрошував його Кирило.

„Покорно дякую!“ відповів Марко, але зараз скористав з запросин і сїв на кріслї, витягнувшись і тримаючи ногу при нозї. „Що нам Бог в ласцї своїй посилає, тим ми і з духовними дїлимо ся. Так уже для першої знакомости позвольте, батюшка, два мішки жита вам в дарунку.“

„Менї? За що-ж? Я єще нїчим не заслужив ся!“

„Ви за нас молите ся. Ми тілько й робимо, що грішимо, а ви всьо відмолюєте. От за се саме! При тім маємо пошановане для духовного стану. Так вже не відкажіть приняти два мішочки.“

„Та я справдї... Я не маю нїчого против сего. Тілько воно якось дивно... Добре, я прийму... Дякую вам!...

Кирило змішав ся. На таку просьбу він не був приготовлений. Одначе йому було відомо, що для мужика нема більшої образи, як не принати від нього дару.

„От і спасибіг вам! Нам головна річ, щоби була щирість. Коли нашим братом не гордують, то ми завсїгди готові привезти. А панї-матку не позволите побачити?“

„Чому-ж нї? І панї-матку можна. Мура! Ось тут хотять познакомити ся з тобою!“

Мария Гаврилівна вийшла з хусткою в руцї і здивувано оглянула Марка Андрієвича, що сидїв на кріслї. Вона зовсїм не розуміла, чого йому захотїло ся познакомитись з нею. Коли вона появилась, він встав і зробив ногами рух, що троха нагадував шуранє.

„Так отсе матушка? Такі молоденькі, Господи Боже наш!“

І він цїлком несподївано підійшов до Мури, хопив її руку і поцїлував. Мура не встигла й подумати, як би ухилитись від того пориву.

„Я з хуторів, матушка! Будьте ласкаві до нас, дуже просимо! Вже ми вас так приймемо, так прийнемо!... Ми духовних дуже поважаємо. Зберемо весь хутір, хлїба навеземо вам пять возів! Тілько приїжджайте!“

Для Мури були се самі дивні річи. Вона не розуміла, чого він її так горячо запрошує, чого вона поїде на хутір, з якої річи вони будуть збирати народ і везти їй пять возів хлїба. Вона мовчала і дивилась на нього з нетаєним здивуванєм.

„Ну, спасибіг, спасибіг!“ сказав за неї Кирило. „Нам таки пора їхати.“

Марко повторив єще раз свої запросини і вийшов у слїд за Кирилом. На рундуку він зупинив ся і крикнув в сторону Дементиєвої хати: „Гей, Митько! Під'їжджай сюди та знеси пан-отцеви до комори два мішки, що лежать з переду.“

Митько метнув ся, зануздав коний, і за хвильку дилїжан заскрипів всїми своїми складовими частями. Митько завернув коло огорожі і під'їхав під фіртку. Пять хвиль він носив ся з мішками, потому поправив сїно на дилїжані і поладив сидженя. Появив ся Дементий в сїрому кафтанї з вузликом під пахою. У вузлику були ризи. Він сказав, що отець диякон нездужає. Вони розмістили ся і поїхали.

Хутори лежали о десять верст від Лугового. Колись звались вони Чубатовими, тому́ що землї, де поселили ся вольні хлїбороби, належали давнїйше до дїдича Чубатого; але по більшій части знані вони були просто під іменем хуторів. Майже всї хуторяни мали по дванацять десятин землї, дехто і по двацять; а двох, Ярема Губар і Марко Шибенко, мали по трицять десятин та ще брали в аренду у лугівскої дїдички по кількадесять десятин. Проте таки хуторяни не то, що не пишали ся гарними і просторими домами, але половина з них тулила ся в землянках, а друга половина здобула ся на мужицкі валкові хати з очеретяною стріхою, з двома тїсними комнатами, чорною і чистою, празничною, і з коморою в додатку для молодої птиці, новороджених телят і поросят. Запитати було хуторянина, що майже всї були богаті, чому не поставить собі гарної хати: то відкаже бувало:

„Нема коли заходити ся! Та нам що́! Ми привичні до своїх землянок. У великій хатї родина розсипле ся по рїжних кутах; якось сумно. А в малій земляночцї всї вкупі, тулимо ся одно до одного; воно і весело й тепло!“

За те при малих хатах стояли високі засїки, просторі стайнї для домашнього товару, для зимівлї овець, для птиці, — словом, для всякої худоби. Можна було гадати, що властивим господарем тут була саме та худоба, а люди жили при нїй ніби смирні і невибагливі прислужники та тулили ся в недоладно ставлених хатах і землянках.

Ледво дилїжан підняв ся на вивисшену рівнину, по котрій ішла широка дорога, як серед безконечного поля стали визначати ся Чубатові хутори. Можна було начислити чотири десятки обійсть з огородами, де сторчали високі стирти сїна й соломи та гарні фіґурні стоги збіжа в снопах. На кождім обійстю був колодязь; а тонкі журавлї з відрами піднимались над ними наче мовчаливі сторожі, що мали хоронити від сторонного ворога кинений серед степу одинокий хутір.

За пів години вони вже минули кілька землянок і під'їхали під хату Марка Андрієвича. Хата ся нїчим не відрізнялась від других, тілько будинок для худоби був тут троха значнїйший і ярко жовтів на сонци великий новий засїк. По обійстю крутилось з двацять мужиків і баб в звичайнім робочім одязї. Видно прийшли сюди просто з токів, уладивши собі маленький празник. Ледво Кирило війшов на обійсте, як вся юрба стала по черзї підходити до него з благословенєм.

„Новий батюшка!“ говорили між собою: „Та й молодий же який!“ додавали баби і чомусь голосно зітхали.

Потім Марко запросив його до хати. В тїсній хатї з низонькою стелею і маленькими вікнами за довгим чотирогранним столом сидїло з десять мужиків, по більшій части поважного віку. Се були голови хуторских родин. Вони повставали і повиходили зза стола. Кирило перехрестив ся до мрачних образів, що висїли в самому кутї, і поклонив ся зібраним.

„Здорові були!“ сказав він, обертаючись до всїх.

У відповідь почув ся невиразний гомін взаїмного привіту. Почали підходити до руки. У слїд за тим вийшла зза печи баба, стрійна, румяна і чепурна, в шовковім очіпку і цьвітистій спідниці.

„А отсе моя баба!“ сказав Марко.

Маркова баба теж взяла благословенє.

„Так починаймо!“ сказав Кирило. Дементий розвязав вузлик і подав йому ризи. Мужики дивились на нього дуже цікаво і думали о тім, які то тепер молоді попи пішли. Коли Кирило одяг ся, вийшли всї на двір, і тут під пекучими промінями полудневого сонця, перед столиком з мискою, наповненою водою, відправлено осьвященє нового засїка Марка Шибенка.

„А тепер просимо закусити, чим Бог післав!“ сказала Маркова баба. Кирило приняв запросини і перший війшов у хату. Тут уже всьо перемінило ся. Стіл був накритий білою скатертию і заставлений мисками і тарілками з смаженим окунем і пісними пирогами. Дві важкі фляшки горівки пишались над всїма стравами.

„Просимо покорно он туди, батюшка!“ сказала ґаздиня, показуючи на місце в куті під образами, на перше почесне місце, де звичайно саджають найбільше поважаних гостий. Кирило сїв, а обіч него помістив ся Дементий. Довкола стола засїло пятнацять мужиків, між ними всего дві баби.

„Передовсїм горівочки випийте!“ сказав Марко разом з своєю бабою, котра не сиділа при столї, і насипав Кирилови чималу чарку горівки, а потому й всїм гостям.

Всї випили по повній, а Кирило надпив чверть чарки і поставив ї.

„Е, батюшка, як же так? Треба всю випити!“ сказав переконуючим голосом господар.

„Нї, не треба! сказав Кирило: „Тяжко велика чарка!“

„Се для мене образа! Тодї і мій засїк не буде повний! Се вже весь сьвіт знає!“

„А о що-ж ми молили ся Богу, ґаздо? Не о те-ж, щоби засїк був повний?“ поважно запитав Кирило.

„А вжеж, се само собою!...“

Мужики поважно спустили очи в тарілки і мовчали; тілько Марко повтаряв своє: „а вжеж“. Але за хвилю минуло його заклопотанє, і він сказав:

„А тепер і по другій, щоби Бог і на потомні часи давав зерно мому засїкови!“ При сих словах він наповнив чарки. Дементий вже витягнув руку, щоби взяти свою; але в ту хвилю сказав Кирило:

„На мою гадку чоловікови досить одної чарки!“

Мужики здивуваними очима глянули один на другого. Дементий відсмикнув руку від чарки і став гладити нею свою буйну бороду. Але господиня взяла ті слова за жарт і промовила:

„Ану, батюшка, випийте ще чарочку, а то без вас і другі не пють!“

„На що-ж я буду пити, коли се менї неприємно і шкодливо? А до того-ж сьвященикови й не пристало пити.“

„А у нас батюшки все здорово пють!“ вкинув один з гостий.

Декотрі на се загудїли притакуючо; инші наче змірkували недоладність сказаних слів, і їм стало нїяково і соромно.

„А по мойому який же се батюшка, коли він з нами не хоче випити!“ випалив другий гість. На се всї відповіли глубоким мовчанєм.

„А як вас звуть, і де ваша хата?“ спитав Кирило, повернувши ся до того, що сказав сї слова.

„Звуть мене Сидором Товкачем; а моя хата, батюшка, коли буде ваша ласка заїхати до нас, третя від Маркової!“ відповів мужик.

„Ну, так я й знати-му і в хату Сидора Товкача нїколи вже не заїду! Пити горівки я не умію, — значить: я йому не батюшка!“

Товкач почервонїв по вуха, і так його повалили слова пан-отця, що він і не знав, що́ сказати. Кирило говорив дальше:

„А инши, хто й без горівки готов мене мати за батюшку, я розкажу, чому я не пю богато горівки. Не пю я ї тому́, бо менї дороге моє здоровлє; хочу довго на сьвітї прожити, а при тім завсїгди бути розумним чоловіком. А горівка, коли ї пити більше, нїж годить ся, шкодить здоровлю, скорочує житє. Тобі призначено прожити сїмдесять лїт, а ти пеш богато горівки і проживеш тілько пятьдесять. Ти розумний чоловік і всї тебе поважають; а від горівки твій розум тупіє, туманить ся, і диви: з розумного ти став дурнем і всї з тебе сьміють ся. Так, розсудїть же: є менї яка користь пити ї?“

„Таки так воно й виходить, що нема нїякої користи!“ потвердив хтось.

Господарї поспускали носа і більше вже нїкого не припрошували пити, поклавши собі, що властива гостина буде після відїзду пан-отця.

Коли з'їли солодкий пиріг зо сливками, Кирило встав, а за ним підвелись і всї. Після його відходу пішли тихі розмови: „От ученний, так справдї ученний; дарма що молодий! І який поважний! А наш Товкач, можна сказати, просто в ступу попав! Темнота!“

Коли Кирило разом з Дементием збирав ся сїсти на дилїжан, підійшов до него Сидір Товкач і з пошаною зняв шапку:

„Подаруйте менї, батюшка!“ промовив він затурбований: „Се так випалив з темноти своєї... А щоби в гадцї таке мати, так ей Богу нї!“

І він попросив у Кирила благословеня.

„Приїжджайте до мене, Сидоре, з вашими земляками; ми поговоримо! От у вас письменних мало, школи нема; а на горівку богато гроший тратите... Люди ви всї в достатках...

Сидір вислухав тих запросин мовчки з поважанєм.

З поворотом повіз їх уже не сам Марко, а підросток з його челяди. „Се-ж правдиві дїти!“ сказав Кирило, повертаючись до Дементия, що сидїв поруч нього: „Наче дїти, вони вірять всему, і доброму і поганому. Длятого не треба пропускати нї одної нагоди, щоби їм сказати гарне!... Не правда, Дементий Ґрмилич?“

„Розуміє ся!“ відповів Дементий. Йому з одної сторони підлещувало те, що ученний настоятель вдав ся з ним в розмову, а з другої сторони йому щиро жаль було, що не міг лишити ся в Марковій хатї. „То-то вони там тепер вихвалюють нового батюшку, а при тім дують кварту за квартою!“ думав він з сердечним смутком.

VIII.

„Ну, тепер потиснемо! Тепер піде неділя отця Родиона!“ сказав дячок Дементий до диякона Симеона Стрючка в суботу підчас вечірнї.

„Вже справдї, Дементий Ґрмилич, приходить ся натискати! Така богата неділя! Колиб се був тиждень Родиона, у нас в скарбонцї на кепский лад було би сорок карбованцїв. Деж таки: вінчанє, три похорони, засїк сьвятили, стару Мірошничиху маслособорували, — всьо важні треби!... А у нас чотирнацять з копою!... Стидно казати! Просто стидно казати!“

Одним словом, молодший причет лугівскої церкви був невдоволений першим тижнем нового настоятеля. Чи був вдоволений ним отець Родион, того поки-що не знав єще нїхто. Він приняв від диякона вість про стан скарбонки за тиждень мовчки і навіть не відповів нїчого на питанє Дементия:

„Як вам се видаєсь, отче Родион?“ Очивидно він, як чоловік розсудливий, єще не виробив собі певного погляду на нову появу.

За те по селї ходили найріжнїйші і оживлені гутірки. Антін, що щасливо збув ся карбованцем за вінчанє, розказав землякам, як було. „Видиш, через тебе ми согрішили, осудили його!“ говорили йому мужики: „А він бач який!“

В неділю приїхали на службу Божу хуторяни і розповіли декому з лугівских громадян о тім, що́ зайшло у Марка при осьвященю нового засїку. Се ще більше оживило балачку про нового настоятеля.

Однако треба сказати, що на селї й не гадали приходити до якихнебудь певних виводів. Бесїди по більшій части зупинялись на фактах.

„Мірошничисї сказав: Та, стара, — каже — видужуй; встанеш, заробиш, то й розплатимо ся; а помреш, так на тім сьвітї порахуємось!“ розказував хтось.

„Бач який! На тім, каже, сьвітї! Гм...“ замічали ті, що слухали.

„Як ховали Процька, Авдиїшиного хлопця, Авдиїха йому тиче чотири пятаки. А він поглянув по Авдиїшиній хатї та

бачить, що там стоїть півтора горчка та пів рогача, та взяв і каже: „Гаразд, спасибіг; тілько я тобі мушу здати". Поширяв по кишені і суне їй коповика: „Ти — каже — старшому баньку рибного олію купи; нехай пє, він сильно золотушний."

„Чудасія та й тілько! Розумний чоловік того не зробить."

„Се, як дивитись!... З якої, значить, мисли чоловік виходить."

„А Чубатівцям приказав пити дві чарки горівки. Більше — каже — не можна."

„Дві чарки для мужика мало! Пусте!"

„Аж занадто мало! Наприклад: хрестини. Що-ж, хиба можна охрестити двома чарками? Або знов весіле... Ні, не можна!.."

Було се в осени. День стояв похмурий, збирало ся на дощ. Кирило був на той час на требі. Мария Гаврилівна що-йно встала з ліжка і ледво сяк-так оділа ся. До комнати війшла Текля й каже:

„Якась коляска під'їхала! Видно мійска!"

У Марії Гаврилівної сильно затовкло ся серце. Вона вибігла на рундук.

„Ненечка!" І за три хвилиночки вона була в обіймах Анни Миколаївної Фортифікантової.

„І се ви зважились приїхати самі так далеко?"

„По перше, — і не далеко: яких там пятьдесять верст. А по друге, — і не сама: з візником!"

Оказало ся, що мати затужила за дочкою і приїхала навідатись до неї. Мура несказано зраділа, стала хохотати, скакати; що мить, то підбігала до неї, обнимала її і вкінци заплакала.

„Се, ненечко, з радости!"

Анна Миколаївна була вдоволена помешканєм. Її троха вражала Текля, що зараз таки запустилась з нею в розмову, що вона, каже, „бідна удова" і служить всім сьвященикам. А коли Мура вийшла, то вона підійшла близше до Анни Миколаївної і сказала таємничим голосом: „Вже ви, матушка, зверніть увагу. Не уміють жити. Другий батюшка мав би вже пару коров та десяток овець; була би своя птиця, а у них нічого нема. Сором казати: муку купуємо! Батюшка — і муку купує! Ніколи сего у нас не бувало. Я була при трьох настоятелях, і завсігди навіть продавали муку. Ні, ви їх вже научіть уму-розуму!"

Хоч як воно уразливо було для Анни Миколаївної, а таки вона приняла до відомости, що їй розповіла Текля. Як же се в самій річи: жити більше двох місяців на парафії, що уходить за богату, і нічогісенько не надбати!

„Ну, розкажи-ж, як тобі живе ся!" сказала Анна Миколаївна.

„Добре живе ся. Я вдоволена!" відповіла Мура.

„Ні, ти розкажи, як саме. Як час проводиш, і инше..."

„Час менї сходить понайбільше за книжкою. Кирило то в церкві, то на требі, то в школі, то так ходить по селу."

„І ти сидиш сама?"

„Ну, так; а що-ж таке?"

„І знакомих нікого? Тут же є дідичка. Гадаю, що він зробив їй візиту."

„Хто? Кирило? Ні за що! Він сказав: Буде потреба, — то піду; а так — я не знаю, що́ вона за птиця. З родиною сьвященика я познакомила ся. Шестеро дівчат! Зовсім нецікаво."

„Виходить, що ти умираєш з нудьги!"

„Кирило все менї говорить: Знаком ся з мужиками; тут що крок, то цікавий тип!"

Анна Миколаївна розсьміялась і подумала: „Ні, у нього справді гвіздь в голові!"

Прийшов Кирило і виразив свою радість з приїзду тещи. „От ви побачите, як тут гарно, на селї, і самі сюди переїдете!" сказав він.

„Ну, вже вибачіть! Сего не діждете ніколи!" з достоїньством відповіла Анна Миколаївна. Говорити о місци проживаня виходило в її очах на одно, що говорити о вивисшеню і пониженю. Іти до столиці — значило вивисшенє з побільшенєм доходів; на село — пониженє з уменшенєм доходів. Тим то гадка Кирила містила в собі щось, що подабало на тяжку уразу.

Через день Анна Миколаївна переконала ся на власні очи, що у них по правді все купче і що Текля мала слушність. За всякою дрібницею, що треба було до кухні, за маслом, цибулею, бульбами, Текля бігала до скленику; смитанка, що подавали до чаю, коштувала майже тілько, кілько коштує в місті.

„Слухай, моя люба: адже се дуже дорого все виносить, коли купувати всяку дрібницю! Хиба у вас такі великі доходи?"

„Кирило віддає менї все, що дістає, до копійки."

„Ну, і кілько-ж так наприклад на місяць?"

„Рублїв двацять, двацять пять принесе."

„Се весь дохід? Хорошенька парафія, нічого казати! Спасибіг, наділили... Се за академію, за магістранство! Ну, а видаєте кілько?"

„Рублїв пятьдесять."

„Відкиж берете?"

Мария Гаврилівна змішала ся і почервоніла. „Все одно, ненечко! Наші доходи пізнійше збільшать ся... Ми надолужимо!"

Анна Миколаївна глядїла на ню, не знаючи зразу, що й думати; аж нараз роз'яснилось їй в голові.

„Я розумію!" гробовим голосом промовила вона: „Ти нарушила капітал!"

„Ненечко, так що́-ж з того? Се-ж початок; потому піде лїпше, я доповню... Тілько йому, Кирилови, не говоріть, ненечко! Він певно не знає. Він живе наче дитина."

Анна Миколаївна нічого на се не сказала, але при тім войовито насупила брови і поклала собі „хорошенько поговорити" з зятем.

На другий день, коли Кирило вибрав ся на треби, Анна Миколаївна мала кілька візит. Перша явила ся жена отця Родиона. Се була жінка годящого росту, широкоплеча й груба. Не зважаючи на свої пятьдесять літ з окладом, вона прийшла в ясно-рожевій шовковій намітці і з голубою стяжечкою у волосю, в котрім врешті не було ні одного сивого волоска. Одначе треба сказати, що кокетство зовсім тут не входило в гру. Панї-матка попросту гадала, що нічим так не окаже свого поважаня для приїзжої соборної протопопші, як радісним одягом.

„Вже ви даруйте, а я до вас прийшла пожалуватись на вашого зятя!" майже від разу почала панї-матка. „Змилуйтесь! Нові звичаї завів: від парафіян нічого не править, — „скілько, каже, даш". Ну, а вони звісно народ чваний і дають шага! Чи повірите? Мій чоловік десь колись рідко мав шістьдесять рублїв на місяць, а то більше як вісїмдесять, сто, навіть до сто двацяти. А тепер: двацять — двацять пять! З чого-ж тут жити? У мене шість дочок!... Воно певно з браку досьвіду!... Молодий чоловік, звісно! Одначе чому би не прийти до мого чоловіка, до отця Родиона, та не поспитати о раду... Він хоч і настоятель, ваш зять, а мій чоловік — досьвідчений!"

У слїд за панї-маткою явили ся жінки диякона і дячка. Сї давіть не зважились сїсти на кріслах, коли їх запрошувано. Соборна протопопша нагнала їм страху. Все таки вони в один голос заявили, що при тих скупих доходах, які пішли з приїздом нового настоятеля, неможлива річ жити.

„Я сама се розумію, сама розумію!" говорила у відповідь Анна Миколаївна, зворушена всїми тими вістями: „Вже повірте, що се не лишить ся так. Я поговорю з ним; задля доньки поговорю!"

Жінки, котрих, розуміє ся, вислали їх смирні чоловіки, відійшли з надією в серци.

„Менї треба поговорити з тобою, милий зятику!" суворо насупивши брови, сказала Анна Миколаївна до Кирила.

Настав вечерк. Мура сидїла на рундуку за чайним столом, дочитуючи розділу роману. Анна Миколаївна скористала з того, що її нема, щоби почати та скінчити ту, як їй на певно здавало ся, немилу розмову.

„Я на ваші услуги, дорога Анно Миколаївна!" сказав Кирило добродушно. Він майже знав, о чім буде річ і в якім тонї.

„Не розумію твого способу поведеня!... Не розумію! Ледво два місяці тут живеш, а вже довкола тебе всї невдоволені.“

„Не всї, Анно Миколаївна, не всї!“

„Всї. Отець Родион тяжко невдоволений; дячок і диякон жалують ся, що жити не мають з чого. Як же не всї?“

„А парафіяни? Я думаю, що вони вам не жалували ся!“

„Буду я балакати з твоїми парафіянами! Та се й байдуже, чи вони вдоволені чи ні. Змилуй ся, братику мій, ти розпустив їх! За треби вони дають, кілько хто хоче; доходи причету у троє уменшили ся. Я навіть і пояснити собі сего не можу. Се просто — розум згубив!“

„Аджеж нам стає! Слава Богу і їмо й пємо незгірше, і одягаємо ся не у звірячі шкіри.“

Анна Миколаївна вдивилась в нього пильно, наче хотїла збагнути, чи він в самій річи дитина, чи тілько так удає.

„Слухай, Кириле!“ сказала вона, спускаючи голос: „Коли так жити на сьвітї, не знаючи, що властиво дїє ся у тебе під носом, то можна завтра й з торбами піти. Доходів у тебе — двацять пять на місяць, а видаєте пятьдесять... Розумієш ти?“

Кирило посмотрів на ню знідлїба, почервонїв, якось скулив ся і міцно мняв полу ряси, котрою перед тим бавив ся.

„Се Мура виннa... Я не знав!“ пробурмотїв він, підвів ся живо і додав: „Дякую вам, Анно Миколаївна, що сказали! Ми змінимо се!“

„То-то́ змінимо! Розумієсь, треба змінити!... Я не до того говорю, Кириле, щоби менї було жаль або що; тількож се доконечно треба. щоби лишило ся на чорну годину. Я тілько так, раджу.“

Кирило дивив ся у вікно і мовчав. Анна Миколаївна, переконавшись, що справила сильне вражінє, вийшла на рундук до чаю.

„Що ви так довго?“ спитала її Мария Гаврилївна.

„Нї... Так... У мене, знаєш, черевик вузкий... Поки взую...“

Кирило довго оставав сам в комнатї. Коли наконець вийшов, було вже темно, і Анна Миколаївна не могла розпізнати виразу його лиця. На другий день ранком теща від'їхала до міста, забравши з собою „капітал“, щоби його зложити в банку. „Се буде певнійше!“ сказала вона Мурі. Врештї вона лишила чотири сотки „на всякий випадок“. Від'їжджаючи, вона не сказала Кирилови нї одного слова науки, гадаючи, що і так досить. А Мурі вона шепнула, покликавши її на бік:

„Бажаю тобі, Мура, щастя і надію ся, що так воно й буде. Але в разї, колиб щó, то в сю хвилю приїжджай до мене. Все, що у нас є, належить до тебе!...“

„Нїчого менї не треба. Що би нї склало ся, я лишусь з Кирилом!“ подумала Мура; а коли мати від'їхала, вона підійшла до чоловіка, взяла його попід руку і тихонько промовила:

„Ти знаєш, Кириле... я...“ Вона не доказала і почервонїла. Кирило нїжно поцїлував її в руку і сказав:

„Бідня моя Мурка!...“

[Далї буде].

В горах Лїванських.

(Ідиллїя).

I.

Зимою.

— Мамо-голубко! ішла я горою, —
Снїгу неначе й нема;
Сонце так грїє; квітки́ розцьвітають...
Мамо! скінчилась зима! —
— Доню! ти певне когось покохала!
В нас бо і холод і лють.
Тільки у тебе вже лїто на серцї,
Там то і квіти цьвітуть!*)

II.

В лїтку.

Скали... Кедри... Скоро й вечір.
Я смутна стою.
Вєть ся стежка... Ох!... чи йти-ме-ж
Той, кого люблю?...
Тїнь в долинях. Верхогіря
Наче золоте...
Гасне сонце, тоне в морі...
Любий! деж ти?!... де?!
Впала ніч... Шакали виють...
Вітер... Мов зима!
Я всї очі проглядїла, —
Милого нема!

А. Кримський.

*) На високих Лїванських горах, виймаючи ті, котрі обернули ся лицем до гарячої Фінїкиї, зимою буває так холодно, що падає не дощ, а снїг. На Саннинї і ще деяких верховинах снїг не тане навіть у лїтку.

Селó Шуейр на Лївані в Сирії. 15-го липня 1897. р.

МОГИЛА П. КУЛЇША.

В 17-ому числї „Зорі“ подали ми звістку про сьвяткованнє памяти Панталеймона Кулїша, яке в пів року після його смерти обходили його друзї над могилою покійника. Пізнійше вже дістали ми від одного з наших прихильників, д. Хв. Гок., що й сам був на тих поминках, довше письмо, а заразом і рисунок могили П. Кулїша. Отсеж подаємо тепер так той рисунок, як і письмо, пропускаючи з нього тілько поминальне слово професора д-ра Пулюя, знане нашим читачам вже з 17-ого числа „Зорі“.

Д. Хв. Гок. так нам пише:

Сьвяткованнє відбуло ся на Кулїшевому хуторі [в Борзенськоау повіті] 29/VII [10/VIII]. Їдучи на той хутір, я вперше бачив Борзенський край. Край той відрізняєть ся од инших повітів Черниговщини і більше нагадує Полтавщину, — і своєю вимовою і степами широкими і хатками біленькими. Глянувши на той розкішний, але занедбаний край, можна краще зрозуміти дещо з дїяльности Кулїшевої, а надто з його поезий.

О 10-тій годинї рано правила ся служба Божа і панахида у церкві, у селї Оленівцї, близько того мутора. Правили три сьвященики, сьпівав дуже гарний хор із м. Ічнї. Людий було небагато: дехто з Борзви, дехто з повіту та з самої Оленівки; було ще десятків зо два селян. Сподївали ся ще гостий з Київа, з Харкова, та звідти нїхто не приїхав.

Після служби усї переїхали на хутір. То місцевість дуже гарна, дуже поетична, і видко, що господар немало доложив рук та працї на впорядкованнє хутора. Чималий

сад-гайок, з одного краю — двір і хата, а з другого — могила Куліша. Біля неї зеленіє моріжок і цвитуть квітки, а кругом обступив гай, і гілле похилило ся, сумуючи. На могилі росте барвінок, стоїть гарний, невеликий хрест металевий, а трохи далі — другий, дубовий, величезний хрест, з козацькою хустиною; він був на той час обвитий квітками. Над могилою знов правили панахиду. Над могилою не казали промов: впорядчики поминок вважали се незручним... Перейшли до хати, поснідати, помянути небіжчика добрим словом. Один із священиків [вживаючи мови російської] звернув увагу на те, що в життю видатних діячів звичайно трапляють ся великі перешкоди, немало лиха, зневаги, злоби. Немало такого лиха зазнав і Куліш; а проте він не спинив ся, ішов своєю стежкою, робив своє діло аж до смерти. Тоді пані * * * [родичка Куліша] в гарній промові [мовою рідною] нагадала деякі події з життя Кулішевого, надто з його молодого віку. Після неї д. Коваленко сказав таку промову:

„Почив Куліш, і земля покрила прах великого борця; і тихо спочиває він ось-тут у гайку, і ясне сонечко ллє проміннє на зелену травицю на його могилі, і тихо шумить над ним листє і шепоче про невимовний спокій тому, хто за життя зазнав так багато турбот...

„Але величезна сила Кулішева, яку він виявив на протягу більш 50 років, не вмерла і не вмре во віки, і кличе нас до визволення з занепаду, зі сну, рабства і духовної смерти...

„Бо хибаж ми, — усі, що зібрались тут, і ті, котрих тут немає, — хиба ми недобровольні раби, — раби своєї ледачої вдачі, своєї нездатности до якоїсь праці. до якоїсь боротьби? Хиба ми вміємо, як небіжчик Куліш, цілє життє працювати і бороти ся, іти своєю стежкою, не звертаючи з неї од першого подиху вітру? А де наша стежка? Хиба не про нас сказав небіжчик, що ми — „народ без пуття, без чести, без поваги?“

„Небіжчик, йдучи своїм шляхом, нераз хитав ся, спотикав ся. Алеж не дивно се, коли ми згадаємо, що жив він серед мертвої, байдужої громади, серед страшної темряви, і не видно було жадної протоптаної стежечки, бо всі шляхи і стежки нашого громадського життя давно позаростали колючками... Може ми „не хитали ся і не падали“, бо ми зроду й не вставали, ніколи не прямували до великої громадської мети, не спитували ся скинути давні кайдани, що діди наші наділи на себе і нам їх передали. Ми так до сього звикли, що зовсім не помічаємо, в якому болоті ми живемо...

„А небіжчик не хотів „спати на волі“, і всю свою незмірну силу покладав на те, щоб відшукати загублені стежки; і — за яке тільки діло він не брав ся! І то велику правду сказав він про себе:

„Не забудеш мене, поки й віку твого, моя нене-Вкраїно,
Поки мова твоя, голосна у піснях, як срібло чисте дзвонить,—
На що глянеш, усюди згадаєш свого бідолашнього сина;
Від тебе, моя нене, його туподумство людське не заслонить.“

„І я певний, що онуки наші краще знати-муть Куліша, ніже сучасні ледачі діти України, „просьвітителі“ і „проводирі“ народу нашого.

„Та невжеж не виробить ся справжня народна інтеліґенция? Вже не вперше народ наш переживає таку лиху годину; колись давно наші пани пішли були за чужою „культурою“, покинули народ без проводирів, без сьвітла. І народ не стерпів того, не схотів іти туди, куди вели його, і знайшов своїх проводирів, хоч і темних... І не могли вони вивести народ свій на певний шлях, і блудимо ми й доси; і знов народ наш не має своєї інтеліґенциї, знов він — покинутий, занедбаний, зраджений...

„І тільки одинокі борці і натхнені пророки, до яких належить і покійний Куліш, цілим життєм своїм, цілою душею своєю кличуть нас до визволення з тієї страшної, згубної темряви, що сьвітлом вважаємо, — ми всі, осьвічені, ліберальні або радикальні панове, ми всі — зрадники свого народу!

„І не будемо ми зрадниками, і встанемо до нового життя, — тільки тоді, як закинем свою ледачість, не забувати-мем про свої обовязки до народу, — ніде і ніколи, в своїй хаті, в родині, з дітьми, і на земській раді, і засновуючи бібліотеку або читальню, і їдучи на якийсь там учений з'їзд, — що дня і що ночі, встаючи й лягаючи...

„Тоді не соромно нам буде сьвятукувати память своїх великих діячів, і легко тоді буде Кулішеви лежати в домовині.

„Нехай же спочиває великий борець, щира душа козацька, і нехай нагадує нам про наші обовязки.“

Тоді д. Білозерський прочитав виїмки з послання: „*Памяти Куліша в день 29. липня 1897. р.*“ — проф. Пулюя [з Праги Чеської].

Се послання Пулюєве читано не все, а лиш дещо з його; ми тут не повинні числити ся з російськими умовами і містимо ціле послання.

Поснідавши перейшли в садок, до могили, і прочитали там послання Шенрока [з Москви] — „Памяти Куліша“. То була життєписна характеристика Куліша і його діяльности, написана в прихильному, хоч і спокійному критичному дусі.

На обіді знов казали промови багато з присутніх. Один із гостий сказав, що треба-б постановити памятник на могилі небіжчика і обгородити те місце, з огляду на те, що колись може нові властителї хутора будуть байдужі до памяти Куліша. Пані Кулішева сказала, що вона вже звернула на се увагу і гадає зробити так, щоб могила була громадською власністю. Тоді д. Коваленко озвав ся, що колись таки настане час постановити гарного памятника Кулішеви, а тепер поки-що саме збирають ся гроші на памятник нашому першому народньому поетови Кодляревському у Полтаві, і зібрано досі мало, тільки 7 тисяч; то чи не зволили-б панове присутні дати потроху хоч і зараз на памятник Котляревському. Гості на те радо згодили ся і зібрали, здаєть ся, 11 рублів 20 коп., котрі й будуть одіслані у Полтаву.

Гв. Хок.

З поводу „Малороссійського театру“ д. Старицького.

(Два томи, М. 1890—1893).

[Конець]

Р. 1890-го небіжчик Вл. Ст. Александров надрукував у харківському часоп. „Южный Край“ (23. мая, Ч. 3224) листа, а в йому обвинователь д. Старицького за те, що сей переробив його оперетку „Не ходи, Грицю, на вечерниці“ та й виставля її як свою. Д. Стар. був тоді в Харькові. Постав тоді приватний суд. В числі 3264-му „Южн. Края“ того ж року судді видруковали своє „Заключеніе“, а в йому казали, що обвиновачувати д. Ст—ого за те, за що його обвиновачує Ал - ов нема раціï; що хоча в обох пієсах сюжет один, але д. Стар. „могъ ограничиться заявленіемъ „сюжетъ заимствованъ“, такъ какъ его пьеса есть самостоятельная разработка этого сюжета.“

В друкованій збірці д. Стар. біля сієї пієси написано: „Сюжетъ взято изъ народной песни и народнаго пересказу про Марусю Щурай“.

В українській літературі є пять пієс на тему пісні „Ой не ходи, Грицю, на вечериці!“: „Чари“ Кирила Тополі, „Не ходи, Грицю, на вечерниці“ Александров, „Ой не ходи, Грицю, та на вечериці“ д. Старицького, „Маруся Чурай“ д. Бораковського і „Маруся Чураївна“ д. Самійленка. У всіх

сих пієсах одно: дівчина труїть парубка за те, що двох кохає. Але в Тополі і в дд. Бораковського та Самійленка інтриґа зовсім не та, що в Александрова: у кожного своє, але вона однакова у Александрова з д. Старицьким.

В обох сих пієсах дівчина Олена-Маруся кохає парубка Грицька, я він її. Ще її кохає другий парубок — Кіндрат-Потап і третій, підстаркуватий, Гнат-Хома. З сієї ситуації все й випливає. Гнат-Хома не може мати ніякої надії поки не збудеть ся він двох перших парубків. Він інтриґує: силкуєть ся посварити Олену-Марусю з Грицьком, направляє Кіндрата-Потапа проти Грицька і радить, що йому робити, щоб Олену-Марусю з Грицьком розвести. Відсунувши врешті Кіндрата-Потапа, Гнат-Хома дурить Олену-Марусю, мов спочуває їй, і доводить її до того, що вона отруює Грицька, а сама божеволіє.

Такий сюжет в обох авторів, як що рівняти друковані їх пієси (Александрова пієси у мене 2-ге вид. 1884-го р. в Полтаві). Пієса д. Стар. оброблена дуже відмітно від пієси Александрова. Але у всякому разї сюжет один. Д. Стар. каже, що він його позичив з народн. пісні і з „пересказу про М. Шурай“. В нар. пісні сієї інтриґи нема, а є тільки факт: дівчина отруїла Грицька за те, що двох кохав. Серед маси нашого етноґрафічного материялу менї ніколи не стрівав ся „пересказъ“ з таким са́ме змістом, з такою са́ме інтриґою. Цїкаво було-б довідати ся, де він са́ме друкований і знати його зміст. Бо без сього буде виходити, що д. Стар. позичив свого сюжета у Александрова. У всякому разї і тут д. Стар. явив ся несамостайним творцем і залежав у своїй творчости від творчости иншого автора.

Але чи справдї д. Стар. так оригінально обробив сей сюжет, що Александров не мав рациї на його нарікати? Я не можу сказати про се нїчого певного. Але ось кілька цїкавих фактів, — хай читач сам виведе з їх, що хоче.

Опріч однакових більш-менш сцен таких, які виникають з однакового сюжету, у д. Стар. є такі подробиці, підхожі до подробиць Александрова, які не звязані з сюжетом і могли-б і зовсім не бути в пієсї, хоч і на той самий сюжет написаній, але иншій. От перший акт своєю обстановою підхожий в обох авторів: хлопцї й дівчата колядують і на сьому фонї ми довідуємо ся про відносини людий, бачимо, як Гнат-Хома направляє Кіндрата-Потапа, бачимо няню матїр (у Ал. — Грицькову, у д. Стар. — Марусину); в другому актї в обох авторів вечерниці, і Гнат-Хома силкуєть ся вечерничну панї-матку притягти до своєї справи; в IV-їй дії (вих. 7-й) у Александрова паламарь управляє хором на вулиці, що съпіває пісню „На вгороді калинонька“, а в д. Стар. те саме чинить з тією ж піснею і більш-менш підхожим робом парубок Дмитро (IV, 6). Все се показує, що у всякому разї пієси д. Старицького й Александрова якісь собі родички.

Як був у д. Стар. з Александровим той суд, то судді рівняли друковану пієсу Ал-ова до пієси д. Стар. „по подлинникѣ рукописи, разрѣшенной къ представленію театральной цензурой“ і побачили, що пієси не однакові. „Г-нъ-же Александровъ, — кажуть судді, — могъ быть введенъ въ заблужденіе бывшимъ въ его рукахъ спискомъ пьесы, въ которомъ на общее число 142 страницы дѣйствительно на 8—9 страницахъ встрѣчаются мѣста частью тождественныя, частью сходныя съ соотвѣтствующими мѣстами піесы г-на Александрова.“ А відкіля-ж Александров узяв сей список? Се він розказує сам у згаданому листї до „Южн. Края“: „Узнавши о появленіи новой оперетки, заимствованной, авторъ оперетки (оригинальной) обратился въ драматическую цензуру, имѣя въ виду дѣло о плагіатѣ, и получилъ копію съ піесы г. Стар.“

Отож було дві редакциї пієси: одна видимо підхожа до сьогочасьної друкованої редакциї д. Стар., а друга — стільки підхожа до пієси Александрова, що сей обвинуватив д. Старицького в плягіятї. Обидві редакциї оффицияльно засьвідчила драматична цензура.

Одну з сих редакций я маю друковану в I-му томі „М. Театру“ д. Ст., а другу мабуть ту саму, що була у Александрова, бачив на сценї.

Пієсу д. Стар. „Ой не ходи, Грицю“ і т. д. я бачив на сценї двічи, обидва рази в Чернигові: р. 1894-го (трупа д. Кропивн.) і р. 1896-го (трупа д. Садовського). Обидва рази мене вразила та річ, що ся пієса, яку я бачив на сценї, мала в собі таке, що її різнило з відомою менї друкованою редакциєю пієси д. Стар., але наближало до пієси Ал—ова. От на пр., в першому актї у Ал—ова виходить мати Грицькова і съпіває пісню:

Колиб менї (2) неділї діждати,
То пішла-б я до роду гуляти.
А у мене (2) та все рід багатий,
Будуть мене часто частувати!

А тодї каже: „Еге!... Ой же Богу, багатий. І Макариха багата, і сваха Леонтовна багата, і сестра Горпина багата. Та й сама я багата“ і т. и.

Потім приходить її чоловік і починає загонити її до дому, а вона з їм сварить ся. Все се — і пісню, і оті фрази — съпівано й казано на сценї (але матїр названо вже не Грицьковою, а Марусиною), і хто бачив се й чув, той не міг забутм д-ку Борисоглїбську, що так чудово грала Вустю (Ївгу), і типічну фіґуру д. Кропивницького, Вустиного (Ївгиного) чоловіка.

В тій же першій дії видно було, що Хома — горбатий так са́ме, як у Алекс. Гнат, і одна дівчина навіть з сього съміяла ся, кажучи: „Як струснемо його, то так *з горба* червінці і посиплють ся“, а друга відмовляє, що, може, не червінці посиплють ся, а чорти. Ся розмова є і в друкованій редакциї д. Стар., але там Хома *не* горбатий і через те сценка вийшла така:

„Галина. Як струсоне *носом*...

Дївчина. То замість червінців чорти повипадають“. (159).

Так са́ме в першій дії на сценї Хома, як і в Александрова Гнат, навчає Потапа (Кіндрата в Ал.) „покурити люлечку“ під повіткою в Марусї: після пожежи вона з'убожіє, тодї Грицько від неї відкинеть ся, і Потап (Кіндрат) могти-ме її посватати (сам же Хома має на метї запакувати Потапа до тюрми). Потап (як і Кіндрат у Ал.) потім підпалює, втїкає, Маруся вбога і т. и. Так було на сценї і так в Александрова. У друкованій редакциї д. Стар. Хома теж підмовляє Потапа на лихе дїло, але не палити, а зарізати Грицька, а потім Потап утїкає теж, але вже того, що обікрав Марусину сїмю. (I, 8; III, 1.)

Я переглянув той рукопис, з якого виставлювано сю пієсу, і побачив, що й там, звісно, записано все те, що я бачив на сценї. Ся редакция пієси, яку чернигівцї бачили в театрі, не друкувала ся, — через те й не можна порівняти її з друкованою в „М. театрі“ редакциєю. Але ось перед мене лежить афішка: „Екатеринославъ. Въ Воскресенье, 3-го Сентября 1895 г. товариществомъ русско-малорусскихъ артистовъ, подъ управленіемъ М. Л. Кропивницкаго, представлено будетъ Ой не ходы, Грыцю, та на вечерныцы. Драма въ 5-ти д. съ пѣніемъ, хорами и танцами соч. М. П. Старицкаго“. Цїкавий у їй список людий. У Александрова героїня зветься „Олена Думівна“ — і тут вона так зветь ся; у Александрова батько й мати є в Грицька (про Олениних не згадуєть ся), а на афіші сї дві постатї зроблено батьком і матїррю Олени і прозиваєть ся батько „Думъ“. У Александрова Грицька прозивають „Шапувалъ“ і на афіші теж. Грицькова сестра зветь ся, як і в Ал., Параскою. Горбатий Гнат Александрова зветь ся Гнатом і на афіші, Кіндрат теж зветь ся Кіндратом. Врешті на афіші є „Маруся Віцьківна“, дівчина; її поміж „Дієвими особами“ в Александрова нема, але на боцї 33-му його пієси згадуєть ся Галя Віцьківна (і грає вона в Александрова ту саму ролю, що і в тій пієсї, яку я бачив у Чернигові на сценї — бо й там була Віцьківна — розлучає Грицька з героїнею). (У д. Стар. в „М. театрі“ всї сї імя не такі).

Таким робом виходить, що та пієса, яку виставляють дд. Кропивницький та Садовський на сценї, публикуючи її пієсою д. Старицького, містить у собі позички з пієси Александроза. Потім ся-ж пієса містить у собі ще більше місць цїлком однакових з друкованою пієсою д. Старицького.

Тепер одно з двох: або та пієса, яку я бачив на сценї, належить д-ви Старицькому, або не належить.

Коли вона йому належить, то він безперечно позичив у Александрова не самий сюжет, а й цілі сцени. Коли ж пієса та йому не належить, а виставляєть ся вже чимало років, то д. Старицький повинен був запротестувати проти того, щоб з його імям становлено пієсу з позичками з чужої пієси, і взагалі вияснити сю справу, щоб не було ніяких непорозумінь.

На комедії „За двома зайцями“ (I, 83—154) надруковано: „Скомп. Старицкій и Левицкій“. В своїй статі „З літньої подорожі по Чернигівщині“ д. О. Я. Конишський писав ще р. 1890-го з поводу вистав д. Садовського: „Одно слово на адресу усіх наших антрепренерів: не годить ся баламутити людий пляґіятом. Знаємо, що „За двома зайцями“ нїщо більш, як Нечуєва комедия „На Кожумяках“ з невеличкими додатками і обрізками Старицького: тим то прикро було читати на афішці в Чернигові, що автором сієї комедії є Старицький!... Колись сам Старицький на афішах писав, що се комедия „Левицького-Старицького“ — хоч трохи пристойнійше!..“ (Зоря, 1890, ч. 20, бік 316). Д. Конишський зовсім добре визначив, що то є „За двома зайцями“, бо справді се комедия д. Левицького, а не „Старицького-Левицького“ (та ще й Старицький попереду!), бо д. Стар. тільки пригнав сю комедию до вистав. Правда, він з пятьох дій д. Левицького зробив чотири, але сцени з 1-ї дії порозставляв по иньших діях. Про якунебудь самостайну творчість тут навіть і згадувати не можна. Д. Стар. додав тільки від себе чимало грубого шаржу.

„Крути, та не перекручуй“ (II, 3—93) переробив д. Стар. з д. Мирного „Перемудрив“. Тут він додав трохи більше праці, ніж до пієси д. Левицького. Д. Старицький взагалі досить добрий технік, і він удатно пригнав до сцени часом розтягнену комедию д. Мирного: дещо викинув, дещо додав, дещо переставив, дещо перефразував. Вийшла та сама комедия, тільки підправлена. На їй д. Стар. зазначив: „Изъ „Перемудрывъ“ Мырного“. Треба було-б написати: „Комедия Мирного з одмінами для сцени Старицького“. На жаль, поліпшивши пієсу з боку технічного, д. Стар. з другого боку погіршив її: і тут укинув того-ж грубого шаржу.

Нам зостаєть ся переглянути ще тільки одну річ д. Старицького: „Як ковбаса та чарка, то минеть ся й сварка“. Д. Старицький написав на їй: „З старої події“,[1]) зазначаючи тим, що се пієса не з книжки, а з справжнього життя взята. Одначе вже д. Мусій Ш-ко в „Зорі“ р. 1892-го (ч. 2, б. 37) зауважив, що ся пієса має однаковий сюжет з пієсою Л. І. Глібова „До Мирового“. Я прочитав обидві пієси сцена за сценою паралельно. Ось що я вичитав.

До мирового.	**Як ковбаса та чарка, то минеть ся й сварка.**
Жарт в 1 дії	[З старої події].
Л. И. Глібова.	Мал. Театр, I, 61.
Спб. 1891.	

ЗМІСТ.

[Римські цифри — виходи, арабські — сторони].

I. Ганна сьпівае, нарікае на свою долю, що люди брешуть на неї, знову сьпівае, хвалить свого чоловіка.	I. Горпина сьпівае, нарікае на свою долю, що люди вязнуть, знову сьпівае, хвалить свого чоловіка.
II. Увіходить троє гостий, пють, їдять і виходять.	II. Увіходить двоє гостий, пють, і виходять.
III. Ганна (сама) нарікае на гостий: „Потупали долівку, тілько й діла, що прибирай після них у хаті, — мовлив Данило, як у віночку. Де вже воно буде як у віночку після таких вовкодавів.“ (14—15).	III. Горпина (сама) нарікае на гостий: „Чи ба, як забруднили хату, а я люблю, щоб у мене було як у віночку. Оттим мені і не до вподоби наша стать, що одно тільки колотись та прибирай за ними“ (66-67)
IV. Увіходить Пундик, наймит його роздягае, він оповідае про свою сварку з Дерезою за свиню й каже, що його позивати-ме.	IV—VI. Увіходить Шпонька, наймит його роздягае, він оповідае про свою сварку з Шилом за собаку й каже, що його позивати-ме.
Ганна. Та тож вам щирий приятель...	**Горпина.** І деб вам з ним Шилом посварити ся? Сказано приятель...
Пундик (голосно й з досадою). Який він мені в біса приятель!... Був колись приятель, а тепер собака! От що! (16)	**Шпонька** (знов з серцем). Який він мені приятель? Був, кажу, колись, а тепер тьпху! Собака, от що! (69)
Ганна виходить по ячмінь.	Горпина виходить по горілку.
V. Пундик міркує на тему, що добра річ спокій, тоді сьпівае	VII. Шпонька спершу пита в слуги, чи нема горілки, а далі міркує на тему, що добра річ спокій, тоді сьпівае
— — — — — — — — — — — — — — — — — —	VIII. Один з гостий вертаєть ся і крадькома лиґа на піч.
VI. Увіходить Ганна, чуть, що приїхав Дереза. Пундик хоче втекти, сховати ся і не встига.	IX. Увіходить Горпина, чуть, що приїхав Шило, Шпонька хоче втекти, сховати ся і не встига
VII—X. Пундик та Дереза один з одним сварять ся. Дереза пє горілку, Пундикови кортить. Тягають ся по хаті за мисочку з ячменем, що Ганна принесла, розривають мисочку, а ячмінь ляпае до долу, Ганна втікае, Дереза виходить, покинувши на столі чарку з горілкою.	X—XII. Шпонька та Шило один з одним сварять ся, Шило пє горілку, Шпоньці кортить. Приходять їх слуги сварючись, пани знов сварять ся і тягають са по хаті за чубух, штовхають Горпину й наймичку, що виходить з сиром та сметаною; сир та сметана ляпае до долу, Горпина з наймичкою тїкае. Шило вибіга, покинувши на столі чарку з горілкою.
XI. Заспокоюєть ся Пундик після сварки і випива Дерезину чарку.	XIII. Заспокоюєть ся Шпонька після сварки і випива Шилову чарку.
XII. Увіходить Дереза, бачить випиту чарку й іронїзуе: „Мороз добрячий! О! Аж запіканка вимерзла. Се штука!“ (30—31).	XIV. Увіходить Шило, бачить випиту чарку й іронїзуе: „Чи ба, отсе штука! Чи воно з тепла, чи з морозу?“ (78)
Починають мириги ся, кажуть, що вони обоє — рябов, нарешті мирять ся, танцюючи й сьпіваючи і так кажучи:	Починають мирити ся, кажуть, що вони обоє — рябов, і нарешті мирять ся, так кажучи:
Пундик. Помиримось, нехай йому біс! (Обнимають ся й трійчи цілують ся, приказуючи).	**Шпонька.** Помиримось! Нехай йому біс! (Обнимають ся і цілують ся по трічи).
Дереза. Прости мене, братіку!	**Шило.** Прости мене, мій братіку!
Пундик. І ти мене.	**Шпонька.** І ти мене.
Дереза. Вдруге...	**Шило.** І вдруге.
Пундик. І втрейте	**Шпонька.** І втретє.
Дереза (бере Пундика за руку). Тепер, друже мій, ходім на поклон до нашої спутниці-неразлучниці. (Бере пляшку й наливае). Ану, моя золота собеседнице! Ороси серця наші! (Підносячи Пундику). Ану лиш, зроби іще штукманір.. Хе-хе-хе!	**Шило** (бере під руку Шпоньку). А тепер, друже мій, ходімо і поклонїмо ся і припадїмо до нашої плящечки-череваточки; нехай вона зніме наругу та залле нашу тугу! (Налива чарку). Ану, торкай, покажи ще штуку! Ха, ха, ха!
Пундик. Хі-хі-хі! Та ну, годі, не бреши! Та вона тоді вимерзла. (Пє). Кхи! Колиб ти знав, який я радий — як на сьвіт народив ся.	**Шпонька.** Хе, хе, хе! Та ну! То тоді не я, а вона справді вимерзла. (Пє). Кхе! а! мов сьвіт піднив ся!
Дереза. І я радий. (32—33).	**Шило** І я радий. (79).
XIII—XVI. Увіходить боязко Ганна, але вони заспокоюють її, кажучи, що вже помирили ся Слуги сварять ся (у Стар се ранійше — в виход. XII), потім пани їдуть укупі, а Ганна сьпівае сама.	XV. Увіходить боязко Горпина, але вони заспокоюють її, кажучи, що вже помирили ся, танцюють і сьпівають (у Глібова се в виході XII.), почина сьпівати Горпина, а тоді гуртом.

[1]) В „Лунї“, де вперше друковано пієсу д. Старицького і сього не написано.

У кожного автора є, звісно, свої подробиці, на пр. у д. Старицьк. Шпонька надіва навиворот кожуха, на голову очіпка, в двох із Шилом валяють один одного і т. п., — у Глібова-ж сього нема, — і т. д.

На пієсї Глібова надруковано (на стор. 4): „Сюжетъ позыченый“. Мало можна думати, щоб д. Стар. позичив свою пієсу звідти, звідки й Глібів позичав свою. Обидві пієси підхожі не тільки однаковим сюжетом, однаковим його розвитком, майже однаковим порядком виходів, однаковими характерами, але ще й однаковими розмовами. Мало ймовірно, щоб два автори, позичаючи зовсім самостійно могли так близько зійти ся. Але зовсім певне можна було-б сказати про се тільки тоді, коли порівняти обидві пієси до первотвору, як би д. Старицький (коли він звідти позичав) назвав його. Тим хай буде дві гіпотези: 1. Глібів і д. Старицький позичали з первотвору кожен самостійно; 2. Позичив один хтось, а другий уже в того.

Читач бачив, які підхожі одна до одної сї пієси. Коли наші автори позичали кожен самостійно, то в такому разї видима річ, що обидва не тільки сюжета позичили, а й попереставляли цілі місця з первотвору і через те обидва вони і зійшли ся так дуже. Коли було так, то тоді виходить, що д. Старицький чиюсь пієсу по части перефразував, по части переклав і надрукував як свою. Таке виходить з першої гіпотези.

Тепер хай буде так, що позичив у первісного автора тільки один з українських авторів, а другий уже в його. Хто-ж у кого позичив: Гліб'в у д. Старицького, чи навпаки?

На книжці Глібова стоїть дата: „1862“. Але тоді ще мирових суддів не було. Може бути, що се друкарська помилка (замість 1869), а може бути, що Гліб'в таки 1862-го року написав п'єсу, а той мировий суд уже потім додав і переміпив заголовок. Як би там ні було, але п'єсу Глібова драматична цензура дозволила до вистав ще року 1873-го. Перед мене лежить (з ласки шановного сина покійного поета — О. Л. Глібова) цензурований рукопис: „До мырового! Оригинальный случай изъ малороссійскаго быта въ одномъ дѣйствіи соч. Л. И. Глѣбова. Сюжетъ заимствованъ изъ старинной сцены... Къ представленію дозволено. Спб. 31. августа 1873 г. (Підпис цензорів). Н. 3254.“ Свою-ж п'єсу д. Старицький надрукував тільки р. 1881-го в „Луні“. Через те з другої гіпотези виходить ось що: поки не знайдеть ся доводів, що д. Старицький написав свою п'єсу раніше за Глібова, можна вважати, що не Гліб'в у його, а він у Глібова позичив — не сюжет, а цілу п'єсу, дещо перефразувавши, а дещо переписавши.

Я скінчив з оглядом творів д. Старицького. Инших надрукованих п'єс його я не займаю, обмежуючись тільки на тих, про які зняв мову д. Грпмач.

Які-ж виводи, з усього сказаного, про діяльність д. Старицького, як вона виявила ся у згаданій двохтомовій збірці його творів і в п'єсі „Не судилось“?

Д. Старицький, яко добрий технік, приладнав (хоч не завсігди, додам, цілком добре) чи переробив, чи написав на займані вже сюжети, для нашої сцени чимало п'єс, збільшив наш репертоар театровий і тим безперечно пособив українському театрови. Але він ні на сцену, ні в літературу не дав ні одного нового сюжету, ні одного нового типу, ні однієї своєї ідеї; у всьому, що він надрукував у тих двох томах, він або наслідував инших авторів, або просто переробляв їх твори. Які великі авторські права д. Старицького на ті перерібки — зрозуміло після всього сказаного: що-ж до наслідувань, то тільки одно з їх має літературну вартість — се справді гарна драма „Не судилось“.

Я скінчив з однією половиною свого діла і довів фактами, що творчість д. Старицького не має самостійного характеру, і через те два томи його „М. театру“ можу вважати за мале придбання нашій літературі. Але в листі д. Грпмача і в увазі редакційній зачеплено ще й инше питання: чи можно, з погляду літературної етики, робити так, як робить д. Старицький? Високоповажана Редакция з сього поводу каже, що хоча вже пок. О. Огоновський в „Історії літератури руської“ показав на те, що д. Ст. „переробляє, а часто таки просто перекладає чужі твори“,[1]) але докір д. Грпмача „мусимо вважати за так тяжкий ба й обидний, що його ніяким чином виправдати не можна, а найменше вже такими короткими поверховними замітками, майже тільки натяками, які читаємо в „Листі“, і зауважає, що у нас праця на ниві укр. письменства „не приносить ні користи ніякої, ні навіть — найбільше — вдяки у земляків, бодай за життя письменника“.

Що доля вкраїнського письменника дуже тяжка, — то я з сим згожую ся; але що до авторів драматичних, то доля їх краща за долю всіх инших наших письменників, бо вони і вдяку мають (в оплесках та в хвальних рецензіях), і гроші, часом (як що твори їх часто виставляють ся) великі — не сотні, а тисячі на рік (авторського гонорару). Та хоч би доля наших драматургів була й гірша, ніж вона є, то всеж з сього не виходило-б, що про їх діяльність не можна казати правди — скільки і як хто її розуміє. Високоповажана Редакция вважає за дуже поверховні замітки д. Грпмача. Я силкував ся подати тут факти такими, якими вони суть і хочу тепер і сказати про їх з погляду на літературну етику.

Перша річ, яку ми зазначили, се та, що д. Старицький переробляє повісти й оповідання в драматичні п'єси. Зрозуміло, що тут нічого не може бути проти літературної етики, коли д. Стар. сам зазначає джерело. Се кажу з поводу перерібок з Гоголя та з Крашевського.

Зовсім инше треба сказати з поводу перерібки з творів д-ки Шабельської. Коли навіть згодити ся з д. Старицьким, що він переробив свою п'єсу не з драми, а з оповідання, то всеж він не мав права сього робити. Сюжет оповідання належить д-ці Шабельській, і вона вже з його скористувала ся задля своєї драми. Написавши вже після сього п'єсу на той же сюжет, д. Старицький тим поламав авторські права д-ки Шабельської, з яких вона має право користувати ся цілком: п'єса д. Старицького не може не чинити конкуренції п'єсі д-ки Шабельської і не однімати в неї (д. Ш.) частини авторського гонорару. Се так, колиб д. Старицький переробив свою п'єсу з о п о в і д а н н я д-ки Ш. Але ми бачили, що він узяв дещо й з її д р а м и. Таким способом він зовсім уже відсуває на бік п'єсу д-ки Ш., становлючи на її місце свою і ламаючи тим всі права первісного автора. Сього д. Старицький ще більше не мав права робити.

Переходячи до перерібок д. Ст. з драматичних творів инших українських авторів, я мушу сказати ось що. Коли автори ті згодили ся, щоб д. Стар. переробив їх п'єси, то він мав право се зробити. Але коли ті автори сього йому не призволили, то він сього робити права не мав. Я не знаю, чи дозволено йому було переробляти п'єси дд. Левицького та Мирного, але знаю протест Александрова. Ми-ж бачили, що д. Стар. таки користував ся з його п'єси (навіть коли та, близька до п'єси Ал— ова, редакция і не належить цілком д. Ст—му). І сього не годить ся робити. Що-ж до п'єски „Як ковбаса та чарка“, то тут д. Стар. просто таки взяв з п'єси чиєїсь чи Гліб'ова увесь її зміст, а частину — просто переписав. Сього вже не можна виправдати ніяким робом.

Ото-ж і думаю, що таких учинків не дозволяє літературна етика, і вони єсть мінусом з погляду сієї етики.

---

[1]) Огоновський зазначає деякі твори, з яких переробляв свої драматичні речи д. Ст; тоді каже про переклад „Демона“: „В VIII-ому рочнику сеї часописи (Правда — 1875) напечатано поему Лермонтова п. з. „Демон“ в перекладі Руданського і Гетьманця (= Старицького)“ і далі: „Між пересьпівами (в збірці д. Стар. „З давнього зшитку“) важнійшою есть поема Лермонтова „Демон“ (стор. 129—180), котру Старицький вкупі з Руданським уже давнійше переложив, а відтак в тім збірнику подав у новій перерібці“. (Зоря, 1888, чч. 23 та 24, стор. 396 та 407). (В збірці д. Стар. „З давн. зшитку“ не зазначено нічого про Руданського. — В оглядї дїяльности Драгоманова Огоновський за „Австроруськими споминами“ його оповідає, що Драгоманов написав р. 1872-го пісню „Поклик до братів Славян“ і послав до редакції „Правди“. Там її й надруковано (1872 р., стор 9—10), але подекуди перероблену й окрапну і з підписом „Гетьманець“. (Зоря. 1894, ч 9, стор. 209. — Австро-руські спомини, II, 84—87). (Сю пісню видруковано знову в Київі р. 1876-го в альманасі „Чайка“ (стор. 7—8) з тим же підписом, а потім, р. 1883, в київській збірці д. Старицького „З давнього зшитку“ (стор. I—IV) — яко оригінальний твір д. Старицького).

У Чернигові. 1897. VII. 7 (19).

Б. Грінченко.

Передплата платна з гори виносить: З додатком „Словар росийсько-український“: на цілий рік 8 злр., [для заграниці 16 рублів або 32 марок]. — Без „Словаря“: на цілий рік 6 злр., [для заграниці 12 рублів або 24 марок], на пів року 3 злр., на чверть року 1 злр. 50 кр. — Одно Ч-о коштує 30 кр.

Порядкує і за редакцію відповідає: **Александер Борковський.**

ВИДАЄ: НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА. З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА — під зарядом К. Беднарського.

Число 20. Річник XVIII.

У ЛЬВОВІ, ДНЯ 15 [27] ЖОВТНЯ.
Виходить 1-го і 15-го кождого місяця в обсязі півтретя аркуша.
РЕДАКЦИЯ. АДМІНІСТРАЦИЯ і ЕКСПЕДИЦИЯ у Львові, ул. Академічна ч. 8.
Рукописи мають бути писані правописию „Зорі“; узнані непридатними до поміщеня звертає ся авторам [на їх кошт] без поясненя причин. — Редакция відповідає окремо тільки на ті письма, до котрих долучено почтові марки, з виїмкою письменникам, що містять свої твори в „Зорі“.

КАПИТАНША.

ОПОВІДАННЄ **ТАРАСА ГР. ШЕВЧЕНКА.**

Переклад **Левка Товкача** — під редакциєю **Перебендї**.

[Далї.]

Минуло вже вісїм років, як нашому полкови звелено було рушати смоленським шляхом. Туман немов вгадував катастрофу: придбав собі коня і воза. І коли звелено було рушати в похід, то наша братия предóрого платила за погане̓ньку шкапинку, та й то трудно було добути, а Туман тілько всьміхав ся, дивлячись на задиханих факторів та на наші збори. Сяк-так зібрались ми, і одного ранку полковий штаб і моя рота вийшли з благодатнього містечка. Гучні були проводи! Та й як їм було не бути гучними? — Простоявши стілько часу на однім місцї, з салдатів багато дехто понаживали не тілько коханок, а й дїток... Ну, та ся картина менї не до смаку, то я й не описувати-му вам нї слїз, нї ридань, нї обнимання несамовитого; скажу тілько, що перший перехід наш тяг ся цїлий день, і половина моєї роти бравої ночувала в дорозї.

Ішли ми тим самим шляхом, яким не що давно пролетїв з усїма своїми жахами ґенїй війни. По повітових містах, а найпаче в Борисовім та Краснім, слїди після війни було ще знати, а по селах — як нїчого й не було, тілько й знаку, що по селянських лазнях замість каміння були бомби з чавуну. Тілько в Смоленському ще цїлі вулицї були в руїнї, але собор уже оновляв ся.

В Смоленському полк наш скупив ся та після інспекторського огляду і розпустили нас на зимові кватири. Я командував ґренадирською ротою, тим то вкупі з полковим штабом і зостав ся в Смоленському; а инші роти стали в околицї по селах. Туман з своєю Варочкою теж зостав ся в Смоленському.

Не вважаючи на те, що пів міста стояло руїною, на зиму поз'їздилось багато паньства до міста, і ми на руїнах стародавнього Смоленська весело й гучно перезимували. Матусї, мабуть звернувши увагу на полкове бурлацтво, понавозили панночок, таких гарнесеньких!... Та ба! Сватати їх нїкому було: уся наша молодїж поженила ся. Грішна людина: признаюсь, мене й самого надило вскочить в узи Гименея; але Викторка шкода було. Тієї зими йому тілько що пішов четвертий годочок; а чого важить у такі роки для дитини і найкраща мачуха, то я по собі знав; а як навяжеть ся сатана, що здаєть ся янголом несьвіцьким, тодї що робитимеш? Так я подумав, погадав та й махнув рукою... Потім вже чув, що мета моїх зітхань взяла шлюб з якимсь безносим богатирем Енґельгардтом, та за рік він подав ся за одну границю, а вона за другу. Я тілько Богу подякував, як почув таку цїкаву новину.

Кватиру в зруйнованому на половину Смоленському поталанило менї добути недорогу й гарну. Одна хата в нїй була зайва, то я й віддав її Туманови з умовою, щоб він, як чоловік тверезий та чепурний, доглядав мого мізерного хазяйства: і його Варочцї веселїще буде, і мій Викторко без мене не нудити-меть ся. Нянькою ґувернанткою була у мене молодиця прекрасна і письменна, то Варочка за зиму жартома навчила ся й росийській грамотї, та й мого Викторка навчили абетки. Великим постом він уже добре читав, а Варочка що дня божого, і ранком і в вечері, читала в голос перед усїма ранкові й вечірні молитви. Щасливий Туман аж плакав з радощів, слухаючи, як Варочка читає такі гарні молитви, в яких він, темна людина, до сього часу й толку не тямив; найпаче як вона було почне читати „Помилуй мя, Боже...“, та як дочитає до „Серце чисте созижди во мнї, Боже...“, дак ударить поклін до землї та плачучи й поцїлує в голову свою розумну Варочку. За те нянька моя не відала нужди в черевиках, бо завждї мала про запас зайвих пар з шість, — „на случай походу“, як каже було Туман; а мій Викторко що неділї красуєть ся в нових чоботках. Було скажеш йому: на віщо ти, Тумане, так часто чоботи йому міняєш? — „Росте, ваше благородіє, так я й міняю“. —

Добряга упевняв мене, що дитина за тиждень так може вирости, що йому неминуче треба міняти чоботи. Раз якось довелось менї купити якоїсь матерї Варочцї на суконьку; так я вже й сам не рад був: Туман мій так розходив ся, що трохи було з кватири не вибрав ся, на силу я його ублагав, — такий чудний!

— Ображаєте мене, ваше благородіє, — каже, — та й годї! У вас у самих, — каже, — росте дитина, а ви на чужих дїтий тратитесь! Я чоловік рукомесний, в мене завждї буде; а ви де візьмете, як Бог не дасть здоровя? Добре, як пенсії дослужите, а то іще й так відпустять.

Впродовж зими я близько спізнав отсю просту, благородну і незвичайно чесну людину.

На весні ми вийшли московським шляхом з Смоленського. Свого обозу та людий я казав доглядати Туманови; аж надто спокійний був. В городї всяко трапляєть ся: не скрізь про тебе наготовлено; иншим разом і заснеш натще серця, не що робити-меш. Але в сім походї я почував себе, наче у Бога за пазухою. Не встигнеш було й до місця прийти, а в Тумана вже все готове: і кватирка, і для мене, і для дітий, і самовар кипить, і вечеря поспіває, і коням усього до волї. Бог його знає, як він з усїм тим і вспішав ся! А з селянами, не дивлячись на свою українську вимову, нїхто краще його не вмів зладнать ся! Дивна людина!

У Москві вся наша дивизия скупилась, а наш корпусний тих часів командир, небіжчик Сакен, після інспекторського огляду дав приказ, щоб усїх неписьменних унтер-офицерів повернути на рядових [звичайних]. Не тямлю, що йому, покійникови, прийшло на думку! З того в ротах скоїла ся така сутанїя, що й не приведи, Господи! Окреме нам ротним командирам наробив він клопоту своїм приказом. Неписьменних унтер-офицерів дїйсно багато було; за те вони були найрозторопнїйші й тверезїщі; а се дві такі добродїтелї салдатські, що їх нїчим не замінить. Так от замість таких людий мусїли ми брати письменних пяниць та злодіїв. Отепер тілько я довідав ся, що то за так званий „русскій“ письменний чоловік. Письменних здебільша віддають у салдати пани з сїльських писарів. Наші мужики не дурно кажуть: „Не буде добра й правди на землї, поки письменним очи не повилазять“. Такій приказці можна було виникнути лишень з глибокого гидування отими письменними людьми. Щоб то подумав про моїх земляків великий оборонець народньої осьвіти — Ланкастер, колиб знав, що в нас є така варварська приказка. Подумав би, що мої земляки не люди, а пародия на людий, і був би він неправим. Загальна осьвіта у народї величезне добро, але там, де на сто чоловіка один письменний, то воно величезне лихо. Нїчого більш неморального, нїчого гидшого за сїльського писаря я не відаю: він перший здирник з злидаря-мужика, лїнтюга, пяниця, зміст усякої пакости і перший спокусник мужиків простосердих, бо він сьвяте письмо читає.

Покійний Основяненко в своїм „Шельменко, волостной писарь“ накинув тілько легенький нарис сього мерзенїйшого типу. Так отаких то письменних пани постачають в армію. Певно покійник Сакен не давав би такого приказу, колиб хоч з тиждень побув економом у панськім селї.

Туман був не тілько барабанним старостою, а ще і унтер-офицером. Він пишав ся отсим званнєм і чином, як власною заслугою; але, як чоловік темний, мусїв скинути тільки-що куплені в Москві, не побілені, а справжні срібні коштовні галуни. Довело ся кинути їх в помийницю, так нї за що, а тим тілько, що він неписьменний розбишака. Дуже глибоко уразило се самолюбство сердешного Тумана. Немов той розвінчаний Наполеон, ходив він кілька день мовчки, нїчого не ївши.

Полкови нашому велено було кватирувати в Муромі; так ми лаштувались до походу. Я знов прохав його узяти команду над моїм мізерним хазяйством.

— Візьміть собі унтера, — одповів він, на силу здержуючи сльози, — а то рядовий вас дорогою обікраде.

Я й сам трохи не заплакав, та й прохання свого не міг уже знов подати.

Одпускаючи його, я не поберіг ся та став давати йому пять рублїв „на водку“. Заридав сердега, плюнув на мої гроші та й пішов з хати. Другого дня привели його з Арбатського участку до полкового штабу таким, що на силу ногами переступав. Питають його, де він пропадав; а він тілько й вимовив: „горілки, а то здохну!“ Дали йому чарку горілки та й заперли в порожню хату. Бояв ся я за нього, але, хвалити Бога, марне: Туман протверезив ся та більше вже не розважав себе горілкою, тілько до самого Мурома йшов мовчки, наче несамовитий. Аж ось в Муромі знов пропав він кудись. Розпитую, де він; кажуть: у шпиталю. Пішов я провідати його. Прихожу, одчиняю двері в палату: і що-ж?... Отакої вже ґравюри я не бачив та гадаю, що й нема такої на сьвітї. Найвеличнїйшому художникови не ввижало ся нїчого такого прехорошого й оригінального: на ліжку в шпиталевому шляфроку та в колпаку сидить Туман, а на колїнах у його Варочка з абеткою в руках і в голос складає: „тма. мна“; а за нею й він зтиха, басом і собі проказує. Побачивши мене, він засоромив ся, підвів ся, привитав ся до мене та й каже, червоніючи:

— Варочка отсе менї „Помилуй мя, Боже...“ читала.

— От уже й „Помилуй мя, Боже...“, — озвала ся простосердо Варочка, — ви ще й склади Бог знає, як читаєте!

— Цить, дурне! — перебив її Туман, сїпаючи її за рукав.

Варочка засоромилась, глянула на мене та знов на нього та, дорікаючи, й каже:

— Хибаж я неправду кажу? Я завтра думала „азъ, ангелъ“ проказати вам; а тепер ще й після завтрього не прокажу, та й сидїти-мете ви в мене увесь тиждень на „тмі, мнї“, — та з останнїм словом і вибігла з палати. Туман подививсь їй у слїд та й промовив з досадою:

От тобі й на! — а далї до мене:

— Воно бреше, ваше благородіє!

Я добре бачив, що воно не бреше, але, удаючи з себе, що я не тямлю, в чім дїло, й питаю:

— Що, вона завжди коло тебе?

— Нї, ваше благородіє, вона в фершалки; а до мене забіжмть на яку хвилину та й знов до фершалки. Таке непосидюще! — додав він, зводячи очи.

— Неправда, неправда твоя, Тумане, — кажу йому; — я-ж знаю, що се ти робиш; чого-ж там од мене ховатись? Хибаж се погано — вчитись грамотї!

Туман дивуючись, подививсь на мене та трохи згодом і каже:

— Погано, ваше благородіє, дуже погано! Чи тож ви бачили, скажіть на милость, щоб дитина, блазень, учила старого чоловіка?!

Трохи не заплакав сердега; а через хвилину почав просити, щоб я нїкому не казав про його вчинє. Я йому пообіцявсь мовчати; давав гроший, але він сказав, що в його й свої ще є. Попрощавсь я, побажав йому добитись свого та й пішов з палати.

— Диямант, а не чоловік, — думав я, та навіть і не жалкував, що диямант сей покритий корою: так він менї був до вподоби в своєму природньому видї. Хотів я порівняти його до червінця Крилова; та передумав, що такі натури, як Туманова, ледві щоб змогли переродитись, се-б-то перевернутись.

А штаб-лїкар наш спостеріг Туманову тайну та й не виписував його з шпиталю, аж доки він сам не попросив ся. Через місяць приходить до мене Туман, всьміхаєть ся, — за рукавом у нього буквар, — і просить, щоб я послухав, як він читає. Послухав я: читає добре й заповіди і все, що нї є в букварі. Подав я йому „Уставъ о гарнизонной службі“: і „Уставъ“ читає. Того-ж дня я сказав про його ад'ютантови, а той бригадирови, і через місяць Туман знов нашив свої московські дорогі галуни, перебрав ся до мене на кватиру і знов взяв моє хазяйство до своїх рук.

Стало ся так, що того самого дня, коли Туман з учтою нашивав свої нефальшиві галуни, вийшло й менї повишіннє: мене зробили майором, а командирови першого баталїйону вийшла відставка. Мусїв я взяти його баталїйон. Хоч я, як був, так і зостав ся бурлакою, але хазяйство моє волею-неволею мусїло збільшитись. Тим-то такий чоловік, як Туман, був про мене неминуче потрібен, тим паче, що Викторка свого вирядив я в Нїжин до сестри, щоб вона готовила його

до лицею, то й Варочка, як дитина, була задля мене теж потрібна, бо я без Викторка нудив ся незвичайно, а вона, немов янгол божий, була в моїй господі.

Не вагаючись можна було прирівнодобити її до янгола божого. Такої невимовної краси я не побачу вже більше. А що вже тиха, так прямо як янгол. Йшло 12-те літо її віку, і вона менї незвичайно правдиво нагадувала покійного Володька, се-б-то свою матїр безталанну. Усьміх, річ, очи — усе було нещасної матері; тілько в Варочки лагідність і неблазність все те мякшило. Хотїло ся менї заохотити її до книжок; алеж яких книжок тодї можливо було добути задля неї? Видавала ся тодї часопись за назвою „Благонамѣренный“. Прочитав я в „Московскихъ Вѣдомостяхъ“ зазив до передплати та, увязавшись за такою благородною назвою, й пренумерував власне про Варочку. Але як прочитав перший зшиток, так других уже й не розрізував; так їх у мене в скринї миші й поїли.

Підчас Туманового пробування в шпиталю потоваришувала Варочка з фершалкою; одвідувала вона її і тепер трохи не що дня. Не до вподоби були менї ті провідування. Кілька разів казав я Туманови, що те приятелюваннє не доведе до добра; але він, Бог його знає, чому, — не звертав уваги на мою пораду. Я пішов на хитрощі: задумав заохотити Варочку до читанки та тим і примусити її сидіти дома. З моїх хитрощів нїчого не вийшло. Варочка тим часом росла та хорошіла.

По третьому чи четвертому році нашого гаразднивого постою в Муромі до нашого полку прислано з ґвардії за якісь недобрі вчинки капітана Н. Н.. парубіку-красюка років двацяти пяти, богатиря найаристократичнїйшого роду, чоловіка осьвіченого, приємного, а найбезглуздїйшого гуляку; а се тодї була не-аби-яка добродїтель. Давидов*) не по правдї оддає сей благородний пал самим гусарам; наш брат, піхотинець, перед ними аж надто в сім не поступав ся.

Наше молоде офицерство то так до нього й липло все; а що про панночок, то вже й казати нїчого: всї, скілько нї було їх у Муромі й поза Муромом, гуртом, разом закохались в нього. Та вже се нехай і так: їх дїло молоде, несьвідоме: їм можна й вибачити. Але і матері дорослих дочок тудиж за своїми дочками потягли. Господи, яку велику силу має золото на людське серце! Та до того ще він гарно по французькому балакав, переказував з памяти та навіть і сьпівав деякі такі пісні Беранже, що путящий Француз посоромить ся їх сьпівати і в пянім гуртї бурлак; а він, молодчина, сьпівав їх у муромських гостинних. Нїжному жіноцтву так подо́бались сї пісні без обиняків, що їх заучували на память і в холодку під бузком за акселентуваннєм ґітари та соловія сьпівали їх так сумно, що, здаєть ся, й Бога не боялись.

Їм, простосердим, і на гадку не впадало, що́ саме вони сьпівають. Вони гадали, що янголи, коли й балакають проміж себе, так не инак, як мовою французькою, і сьпівають таких пісень, яких сьпіває і їх любленик. Отож, скоро показав ся сей джиґун, панночки й панії, коли удавались до кого з яким питаннєм, то замість імення і по батькови казали: „мсью“; і зробило ся се таким загальним, що сьвіжа людина неодмінно гадала-б, що муромчани всї балакають по французькому.

От коли трапляла ся Туманови невна нагода блеснути своїм знаннєм французької мови. Та ба! Він, сердешний, плебей, а то паньство, та ще яке паньство — повітове! А воно-ж, здаєть ся, всїм звісно, що анґлїйське паньство, хоч і найгордїще й найспесивіще, але, коли його порівняти з нашим повітовим, то воно аж вїчого не значить. Хоч французькі бранцї-салдати попадали до його недосяжного кола, але то французькі, річ зовсїм окрема.

Була в мене там одна знайома, молодиця вже не молодого віку, молодиця, — можна сказати, — взірець, і мати така-ж. Осьвітою вона не геть відрізняла ся від своїх землячок, але з добрим життьовим розумом і без жадної манїрливости, що власне менї і було в нїй до вподоби. Так от вона якось стала викладати менї про добродїтелї та осьвіченость нашого ґвардийця. Я, слухаючи її, гадав, що вона жартує, слухав її та всьміхав ся мовчки; а вона, не вважаючи на мої усьміхи, забралась у такі панеґірики, що стала хвалити його велике знаннє „руської історії“! Так я й рукою махнув! Ну, чи тож пристало, щоб „руський“ тогочасний пан, та ще й ґвардиєць, знав ще щонебудь окрім французької мови? А то ще й крайову історию! Як раз тодї Карамзин почав видавати свою знамениту історию; так про неї мабуть і чув наш капітан та й пустив у дїло свої досьвіди поміж непорочними муромками. Горопашні муромки, та ще горопашнїйші муромчани!

Коли молодиця, котру вважали за взірець розуму і родинної добродїтелї, та й та заморочилась бравим капітаном, так який же вплив він мав на загальний розум і добродїтель? А такий, що не минуло й року, як чоловіки молодиць та батьки молодих дочок стали вже впевнятись в превеликому капітановому впливі на їх жінок та дочок; і коли нашому полкови призначено було йти в похід до Москви на коронацию, то батьки й чоловіки перехрестили ся та вільно зітхнули, а жіноцтво затужило.

Проге гіркі ридання стали даремними: капітан занедужав і, доки видужає, зостав ся в Муромі.

Та й переполохали ся-ж матїнки та їх прехороші дочки, що закидали на капітана, як на найкористнїйшого до шлюбу, як до його, тодї, коли нас не було вже, приїхали жінка з тещею і застали його не хворим, а серед товаришів-чарошників. Теща було розпочала йому вичитувати відповідне часу казаннє; але він зупинив її, говорячи: „Здаєть ся, ви жінка й розумна, а таке дурне кажете. Аджеж ви бачили, ви-ж знали, кому віддавали свою дочку-одинничку; так про віщо-ж тепер ви менї толкуєте?“ Подивилась на нього стара, заплакала, взяла свою дочку-одинничку та й поїхала до дому. А він регочучись, кричав за ними: „Кудиж ви поспішаєте? Може зволите пообідати зо мною?“ Молодчина!

Але, не вважаючи на все се, вплив його на нїжну половину роду все дляв ся; а сердешні чоловіки та батьки не тямили, яким би робом спекати ся небезпечного капітана, та й приміркували написати просьбу до царя від усього їх конклаву і прохати слїзно, щоб він за прикладні капітанові добродїтелї знов переключив його до ґвардії. Не скажу, чи то по їх, чи по чиїй другій просьбі, але ще через два роки капітана взяли, тілько не до ґвардії, а до міста Вологди під догляд полїції. Впродовж тих двох років він завів ще з десяток слїзних мельодрам, а останню, найпатетичнїйшу, он з яким змістом:

Рушаючи в Москву, дістали ми наказ, щоб ваґенбурґ і яку другу полкову вагу покинути в Муромі, з чого слїд було вивести, що ми небавом знов повернемось на старі квартири. Офицери, хто мав путящі кватири, лишили їх за собою; я теж лишив собі свою кватиру і в нїй мебель і другу непохватку мізерию. Полковий командир, спасибі йому, уважив мою просьбу оддати менї Тумана; а я віддав Туманови до рук свою кватиру і, що́ до неї належало. Прощаючись з ним, я йому наказував наче ока доглядати Варочку і як найрідше дозволяти їй одвідувати фершалку: бо ти-ж сам знаєш, — кажу йому, — що́ за звір зостаєть ся у місті! Бува, попадеть ся йому якнебудь на очи, то тодїж пропала!

— Бога гнївите, ваше високоблагородіє, — каже, — воно-ж ще дитина!

— Я й замовк, знаючи вже, що нїчим не впевнити мого упертого земляка; а сій дитинї, — уважайте, — минало вже пятнацяте літечко.

Сходили ми в Москву і назад гаразднво вернули ся. В Муромі теж усе, як і перше було. Кватиру свою й все добро застав я в найкращім доглядї; та инакше й бути не могло. Варочка зустріла мене з справжньою дітською щирою радістю. А Туман розповів менї, що все гаразд, і дякував, що я його кинув у Муромі, бо він, каже, за сей час устиг навчитись виводити на папері цифри та й копійчину добру таки збив: усе місто наділив чобітьми, а останній місяць, трохи чи не ввесь, робив на самого капітана.

— Ну, початок зроблений, — подумав я.

— А він не заходив инколи до тебе чоботи придївати? — питаю Тумана.

*

*) Один з поетів російських. — *Перекладчик.*

— Заходив, ваше високоблагородіє; разів кілька заходив.

— Погано, — подумав я та й відпустив простосердно побрягу. ні слова не сказавши першим разом.

Другого дня питаю його, хто його рекомендував капітанови. Туман трохи замяв ся, а далі й каже:

— Признать ся сказать, ваше високоблагородіє, фершалка.

— А що я тобі казав, виходячи у Москву? — питаю.

— Памятаю, ваше високоблагородіє.

— Ні, ти забув уже, не знаєш; пригадай лиш та подумай гарненько, що́ з сього всього може статись? А він бачив у тебе Варочку?

— Бачив, ваше високоблагородіє.

— І балакав з нею?

— Балакав, ваше високоблагородіє.

— І за чоботи платив, не торгувавшись?

— Не торгувавшись, ваше високоблагородіє; навіть у тиждень, що неділї, до церкви сьвятих угодників Флора й Лавра.

А тим часом у місті, се-б то серед дворян та навіть і ситих купців коїла ся буча за бучею що найбезсоромнійшого змісту; а головним дїячем у всїх тих новелях був звісно наш безглуздий капітан. На зиму в місті, як і в перші зими, збив ся дворянський клюб, чи то собраніе. На першій та другій збірці я, хоч і був, проте не примітив нїчого незвичайного; а вже другі помітили та й менї переказували, що на бали не показувалась нї одна повітова „львиця“, а винуватий у тому був такиж не хто другий, як наш же безглуздий капітан. Вигадували найпаскуднійші брехнї, коли на балю не було „львиць“; але тихенькі овечки, на котрих він не покладав уваги, перебріхували їх стиха, млосно позираючи на катюгу-капітана.

До церкви ходив я до сьвятих мучеників Бориса й Гліба, що в благовіщенськім монастирі; а то якось заманулось менї

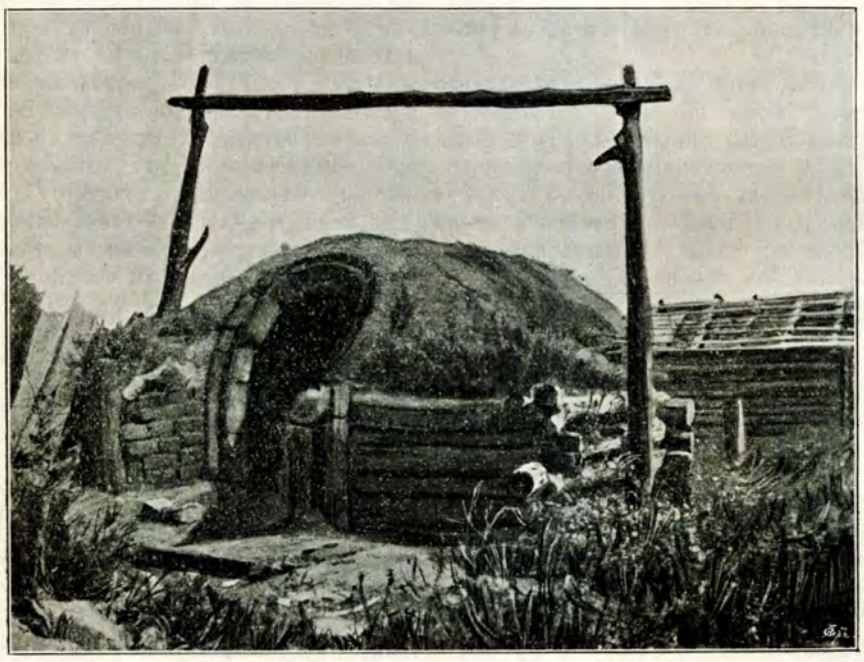

Гончарский горен з переду. [В селї Олешнї, в Чернигівщинї].

уперед, скілько хоч, давав гроший; тілько я не брав, бо не треба було.

— Бачиш, Тумане, як я вас знаю! Слухай же: від сьогодняшнього дня, Боже тебе борони, щоб ти хоч за ворота пустив без себе свою Варочку; а то прощай ся з нею на віки! Чуєш?

— Чую, ваше високоблагородіє.

— Так отож слухай та не забувай; а то й тебе й мене Бог покарає за нашу недбалість: за чужу дитину ми більше відповідаєм і людям і Богови! Іди-ж, Тумане, до свого дїла! — скінчив я свою проповідь.

— Спасибі за науку, ваше високоблагородіє! — промовив розмяклий Туман та й пішов.

Після сього він що ранку, говорячи менї про те, як гаразд по хазяйству, разом додавав і про пригоди свої з Варочкою. Ходили вони, та й то раз або два на тиждень на берег Оки до рибалок, або просто гуляти, инколи й до фершалки випити чаю; на тім і кінчались їх гулянки. Та ще раз пішти до служби в церков Флора й Лавра. Ввійшов, перехрестивсь. Дивлюсь: передчуттє мене не обмануло; стоїть капітан, а попереду його ступнів за два — Варочка; біля неї фершалка, шепче щось їй над ухом та лїпить сьвічки до образів. Капітан так гостро дививсь у потилицю на товсту стемна русу Вароччину косу, що не помітив, як я пройшов повз нього і зупинив ся майже поплїч з Варочкою. Чудна річ! Наприклад: що дня задивляючись на Вароччину красу, я нї разу не примітив таких привабних, сказати — пластичних подробиць, як тепер, у церкві; от хоч: на білому прегарному круглому затилку прозоро повили ся кучері! Се-ж, вам сказати, то така диявольська привабність, проти якої не викрепити чоловікови. Перехрестив ся я та й пройшов кілька ступнів уперед. Після служби стрів ся капітан на папертї. Я примітив, що йому дуже хотїло ся завернути до мене. Але я хитро одманеврував, попрощав ся з ним на перехрестку та й пішов до кватири полкового командира, де його хоч і витали, але з опаскою; бо, правду кажучи, ко-

мандир наш був уже старий, а командирша — баба така, що сюди гляди, та ще й Німкиня; так воно, бачите, небезпечно було пускати до хати такого звіра, як капітан.

Другого дня я й питаю Тумана: „А який тепер Варочці рік іде?“

Довго він рахував на пальцях, а нарешті й каже:

— Од Варвари пішов сімнацятий.

— Еге, — думаю, — сімнацятий! Страшно! — та й розказую йому, що́ я вчора в церкві помітив і чого після сього можна та навіть і треба чекати.

Довго мовчав Туман, повісивши голову; а далі зітхнув та й каже, немов про себе:

— Морока та й годі!

Помовчав та й знову:

— Порадьте, ваше високоблагородіє: що́ менї з нею робити?

— А що робити? Найти путящого чоловіка та віддати заміж; а більше я нїякої помочи не знаю.

— Заміж... Заміж... — шепотів він. — Заміж?... За кого-ж? — Нї за кого! — промовив він дужче. — Пропаду я, здохну, як стара собака та, без неї, ваше високоблагородіє!

— Ну, так сам оженись!

— Не можна, ваше високоблагородіє, гріх од Бога: вона моя дитина, і люди пальцями показувати-муть; бач, скажуть, старий дурень для чого вигодував байстря!

Він знов повісив голову і замислив ся.

Дивлячись на його, й самому менї стало тяжко. Добре-б було, думав я, колиб усї рідні батьки так кохали своїх дітий, як сей сердега годованку.

— Ну, що-ж ти надумав, Тумане? — питаю його.

— Нїчого.

— Так, доки що, й не вигадуй нїчого; дивись тілько за нею гарненько. Може, Бог дасть, і минеть ся біда.

Я тим так казав, що капітанові жарти що далі здавались на денний розбій, то полковий командир уже двічи атестував його за чоловіка неправного й поганого для полку.

Минуло лїто. Наступили довгі, темні осїнні вечори, а з ними й їх попутчиці, — грязь та туга. Було вечорами Туман сидить у своїй хатї перед скляним, налитим водою, ґльобусом та халяву сточує; а в кутку, біля столика, Варочка — або теж за роботою, або читає життєпис Варвари великомученицї; і що-разу, як вона промовляла Діоскорове йменя, Туман сльовував і шепотів під ніс собі: „собака!“ Була в них ще й друга наставна книжка: життєпис сьвятих Петра й Февронії, що петлїнно покоїлись тут, у Муромі, в Благовіщенськім монастирі. Але сю книжку вона не так часто читала, мабуть тим, що великомученица Варвара була її патронкою. Як пробють було „зорю“, то й я було зайду до них; то так тихо та гарно пролине в мене час до вечері, як нїколи нї перше, нї потім не минав він по гостинних у богатирів.

Гончарский горен з заду. [В селї Олешнї, в Чернигівщинї].

Тут би до речі було намалювати красуню-Варочку на взір Куманської Сивилї Кипренського або прямо молоду красуню, що біля сьвітла читає книжку, вдачі флямандського майстра Рембрандта. Але, сказати прямо, не по менї ся праця, та до того: я ще й ворог великий самоуків художників; а що до сього, то я був гірше всякого самоука. Я, немов молодий поет, цїлими годинами не зводив з неї очий і, Бог знає, які думки роїли ся в мене в голові. Була у мене ще за дитинного віку між иншими охота до малярства; але батько мій був сущий суворовський салдат; думки у його про малярство і взагалї про штуку були дуже грубіянські, чи — ще краще мовити — не тямив він нїчого. Мати моя була геть більше за батька осьвічена і, як жінка, через свою жіночу вдачу вона хоч і спочувала, сама того не відаючи, привабність чого нерукотворного; і їй вподобалось помічати у мене таке саме чуттє, але щоб присьвятити якійнебудь штуцї чи науцї, то про се вона й гадати не сьміла.

Раз якось, показуючи батькови мій малюнок, мати йому й каже:

— А що, колиб його віддати до академії художеств? Може-б з нього вийшов гарний художник...

— Що таке?! — одповів батько, грізно повівши на неї очима. — Художник?... Маляр?!... Ти, здаєть ся, пяна була та не проспалась? Художник!... Ха, ха, ха!... Художник!... То ти погадай, мудра голово, чи тож дворянське діло фарбами калятись?! До академії! У гурт з хлопами!... Дуже гарну кариєру вподобала ти своєму синови! Прегарну, нїчого сказати!

І, взявши мене на руки, додав:

— Нї, брат Сашко, ти в мене справжнїм салдатом будеш!

За рік після отієї сцени одвезли мене до шляхетського кадетського корпусу; з мене дійсно вийшов справжнїй салдат, — та й більше нїчого. Тепер я думаю, як би гарно було, колиб я був художником: я-б передав на полотнї далеким поколїнням Вароччину привабність, подібно, як Рафаель обезсмертив свою Форнарину або Ґвідо-Ренї — непорочну Беатріче Ченчі; але тепер про се годї й гадати.

Чудно якось з людьми буває: от, наприклад, чоловік обачний; він за рік ще, за два добачає лихо, уживає всїх заходів, щоб одвернути його від себе; дня й ночи не спить, уші-очі його і вся істота невпинно вартує; а під годину нещастя — як раз візьме та й засне, та ще як засне! — як найщасливіща людина!

Отак саме і нам тепер сталось. Наближало ся вже до різдвяних сьвят. Туман, як і звичайно під такий час, завалений був роботою. Я на ту пору прохав навіть ад'ютанта, щоб і на муштру його не турбувати: нехай, думаю собі, чоловік при случаї яку зайву копійчину заробить. От якось відправивши фельдфебелїв, я звичайно собі запалив люлечку, одяг архалука та й пішов до Тумана. Прихожу: він сидить за роботою перед склянним ґльобусом. Край столу сьвічка горить, аж сяготить; перед нею лежить розгорнута книжка, а Варочки нема. Ну, щоб менї догадатись та спитати, чи давно вийшла! Правда, чого там і питати: сьвічка палаюча добре вказувала, що давно; а я ще й гар зняв з сьвічки та й сїв собі, нїчого не гадаючи. Розпитую Тумана, скілько він пар чобіт пошив та скілько ще сподіваєть ся пошити до сьвят, та скілько бере за чоботи; чи вважає на те: з кого, чи з усїх однаково? На се він менї дуже довідно відповів: „Однаково, бо й роблю однаково“. Потім нї з того нї з сього перескочили до вихованя взагалї, балакали про свої закордонні пригоди, далї про тульчинські маневри, а нарештї річ звернули на небіжчика Володя.

— Еге, — каже Туман, — не дурно кажуть, що волос довгий, та розум короткий. Та й то таки, — додав він, — молоде, дурне, а може ще й сирота, доглянути було нїкому.

Та, сказавши се, глянув на те місце, де повинна була сидїти Варочка. Примітно змінив ся з виду; дивить ся й очий не зведе з огарка та розгорнутої книжки.

— Мовчить, не реве, аж її й дома нема! — промовив він майже нечутно та, звернувшись до мене, й каже:

— Я думаю, чом вона не читає, аж її і в хатї нема!

Він швидко підвівсь і з роботою в руках вийшов з хати. Хвилин через десять він збентежений вернувсь. — А що? — питаю. Він тілько губами меле щось і слова не промовить; нарештї, якось шепочучи, промовив: „нема“! Я теж схопивсь. — Біжи, — кажу — до фершалки. А сам на живу руку одяг ся та до городничого, довести про такий случай та прохати, щоб він узяв свої міри. Але що-ж значила за тих часів полїция по повітових містах? Нїчогісїнько! Вертаюсь до господи, захожу до Тумана; думка, що він уже теж вернув ся. Аж йому й вертатись було нїчого, бо я його як кинув, так на тім місци він і остав ся, як окамянїлий. Питаю його, чи був у фершалки, так він тілько після того, як я його кілька раз перепитав, на силу промовив: нї! Кинув я його, обійшов ще раз усї хати, навідав ся разів зо два в людську, у пекарню: шукав, як звичайно шукають яку дрібницю, як загубить ся, — раз десять на однім місци. Усї кутки винишпорив: за шухлядкою, під канапкою; та таки впевнившись, що Варочки нема нїгде, лїг, — думав заснути. Так нї: що зведу очи, так і стане перед мене або капітан, або Варочка. До самого сьвіту корчивсь я на ліжку, як карась на сковороді. На сьвітанні встав, іду подивитись, що Туман робить, бо в ночи я його покинув таким, що й дивитись було жаль. Одхиляю потихеньку двері: в хатї блимає сьвітло; сьвічка догоряє перед склянним ґльобусом, а по сей бік ґльобусу на своїм робочім стільцї Туман сидить, схиливши голову на руки. Я зразу думав, що він спить та й з хати хотїв вийти; аж він підвів голову, подививсь на мене і ледві чутно промовив: нема! Та так сумно промовив се, що я не-аби-як злякав ся за його. Він знов схилив на руки голову. Я й пішов потихеньку з хати, добре впевнений, що нїякою розвагою не сила було розбудити його від сеї страшної летаргії. А спитати й справдї-б у психольоґів, як то воно впливає на душу найщирійша розвага під таку страшно критичну годину, яку тепер перебувала душа мого сердешного Тумана. Скажу про себе: за пів лиха на мене дуже гарно впливала не тілько щира, а хоч тілько дружа участливість; але за справжнього горя, — тодї, як душа твоя ховаєть ся в що найтемнїйший куточок, куди й власна думка зайти не насьміє, — тодї найнїжнїйша й найщирійша розвага стає пекучою отрутою. Тим я й нещасного Тумана не відважив ся розважати.

[Конець буде].

ПЕРЕСЬПІВИ ПАВЛА ҐРАБА.

ФРАНЦ МАЖУРАНИЧ.

Як розповів менї тато старий,
Так отсе й я подїлю ся:
Раз поселилась у Боснї у нас
Тиха побожна бабуся.

Чесна душа — гріх негоже плести:
Все було молить ся Богу;
Церкву відімкнуть сьвяту чи мечеть,
Скрізь вона знала дорогу.

Піп забалакав з письма чи мулла —
Слуха та вірить слїпуче:
Байдуже їй — Магомет чи Христос
Жити по божому уче.

Всїм помагала; невіра, чи наш —
Рівно вшановані єю;
Через те саме і Турки і ми
Її вважали своєю.

Хитра бабуся: туди і сюди...
Добра до вбогих на диво...
Щось воно теє... Та в кого-ж вона
Вірує саме правдиво?

От і приходять гуртом Босняки,
Щоб допитати ся слова;
Бачуть — а та вже на ліжку кона,
Сьвіт покидати готова.

Тута присїкались разом усї:
— „Гей, розкажи нам до дїла —
Чи ти Христови рабою була,
Чи Магомету служила?

Досї не знаємо... Швидче-ж відкрий!
Хто пак тебе поховає —

Піп християнський, чи може мулла?“ —
Мруча уста розкриває.

— „Трудне питаннє, та вже розвяжу:
Люди для мене всї милі...
Знати кортить вам — де хочу лягти,
В якій самітній могилї?

Виберіть місце менї на межі,
Там, де мечеть і дзвінниця:
Де воно краще на сьвітї тому, —
Се — вікова таємниця.“

ПРЕШІРН.

Тиняючись колись понад Дунаєм,
Овид карав ся тяжко за пісні,
Та не мовчав: болїв за рідним краєм,
Зливав у вірш всї муки потайні.

До мови перш чужої звик зігнанець;
Природу, люд, його життє, звичай —
Все оспівав латинських муз коханець, —
І сьпіви ті прославили Дунай.

Як той Назон не мав снаги мовчати,
Так і менї — без пісни, краще мрп,
Хоч не діждусь я доброї заплати:
Злість людська тільки шле свої дари.

До мови перш чужої, місць погорди,
Я також звик, обравши для тужби,
І з струн моїх зривають ся акорди
Не втіх, а гнїву, горя та журби.

ГЕЙДУК.

I.

Чи ти знаєш, люба руже,
Як я плакав за тобою,
Що маґнат тебе байдуже
За Дунай потяг з собою?
Чи ти знаєш, рання зірко,
Як була ти менї мила,
А як стало нинї гірко,
Що маґната покрасила?

II.

Мої пісні малесенькі
Вітерцем вечірним тхнуть,
Веселенькі, сумнесенькі, —
Яких часом струни втнуть.
Мої пісні малесенькі
Ще коротші від життя,
Жартовливі, буйнесенькі,
Як сердешні почуття.

ТИЛЬ.

Де мій дім? Гей, де мій дім?
Тихо води дзюрчать в долах,
Лїс зелений шумить в горах,
Влив садки весняний цьвіт,
Глянеш — рай на цїлий сьвіт.
Та-ж земля та красна здавна,
Земля чеська, — там мій дім!

Де мій дім? Гей, де мій дім?
Чи ти знав край, Богу милий,
Міцний тїлом, духом щирий:
Ясна думка, хисту дар,
Згода в працї, лад без свар...
Отож — Чехів сїмя славна,
В любих Чехах — там мій дім!

МАРІЯ КОНОПНИЦЬКА.

I.

Колиб ти, сонечко, хоч раз
Дізналось
Як дуже темряви ще в нас
Осталось, —
То не ховалось би вечір
В простори,
За той пурпуром влитий бір,
За гори!

День поминає наче мить...
Ждуть люди,
Що вспіє мерзлі обігріть
Їх груди,
Навіє в душу любих дум...
Та годї:
Він утїкає... Жаль і сум
В народї.

О, швидче-б ясність духа всїм
Придбати,
Щоб смутку горенька зовсїм
Не знати,
Щоб всяк до сьвітла радо звів
Повіки,
Щоб блиснув промінь кращих днїв
На віки!

II.

Годї вам, холодні роси,
Випадати,
Бо ми голі, бо ми босі,
Стужа в хатї.
Хиба менше, анїж треба,
Плачуть очі,
Що сипетесь срібром з неба
Серед ночі?

Колиб лишень вподовж поля
Походити,
Сльози ті, що ллє недоля,
Всї злїчити...
Наглий страх женця забрав би
Враз на нивах,
Бо кріваві снопи мав би
По тих жнивах!

Гляне сонце, як і досї,
На долину,
Обігрієе, випє роси
За годину:
Море-ж наших слїз чи зможе
Воно спити?
Хиба землю спалиш, Боже,
Всю на сьвітї!

III.

Як же брать тебе, дївчино,
Як же тебе брать,
Що з білої хати батько
Не хоче віддать?...
Я не птах собі крилатий,
Я собі не птах,
Щоб з тобою злетїть вгору,
Минуть трудний шлях!

Я не дух собі, коханко,
Я собі не дух,
Щоб з землї тебе здмухнути,
Мов із квітки пух!
Я не мгла собі вечірня,
Я собі не мгла,
Щоб тебе від дня ясного
Заховать могла!
Я не гріб собі, дівчино,
Я собі не гріб,
Щоб з неволї шлюб нам взяти, —
Вічний шлюб взяли-б!
Ой, падають з верби сльози,
Падають дрібні...
Та колиж ти, моє сонце,
Зазориш менї?

IV.

Сьвітять зорі, сьвітять
З високого неба...
Та не думай, хлопче,
Що сьвітять для тебе!

Отся, з тисяч ясна,
Що всходить від бору,
Мов краєчок сонця,
Се — панова з двору.

Повідають люди,
Що колись на сьвітї
Бог запалив рівно
Всї зорі в блакітї.

Та друга, понижче,
Як злото хороша,
Що над ставом блима, —
Нашого пробоща.

Нї хлопа, нї пана
Не було на небі...
Кожен свою зірку
Власну мав для себе.

Третя збоку іскри
Розсипа огнисті,
Мов куделю срібну,
То се — орґанистї.

А став люд тулятись,
Здибав долю вбогу,
То за ним і зорі
Стратили дорогу.

Виблискують зорі,
Із полумя наче...
Лиш нема твоєї,
Хлопе-небораче!

Панські — наче білий
Таляр засияли,
Хлопські про те слїзми
В рiллю поспадали.

Гончар на торзї.

Торговля жемчугами.

Комедия в чотирох дїях.

Написав **Григорий Цеглинъский.**

[Конець.]

Дїя четверта.

Декорация як в дїї першій.

Сцена перша.

Осип. Теодора. Олена.

[Осип Калитка і Теодора сидять коло стола, задумавшись. Калитка лицем до публики, сперши голову на обі руки; Теодора лївобіч від него, з боку стола, руки заложивши навхрест. Олена ставляє з великим занятєм карти на другім столику].

Олена. Точнїсенько так — що до капінки. Два тузи коло хати, значить дві новини, — де скоїлись два весїля. Валєт керовий, одним лицем від хати, другим до хати, — значить від одної відвернув ся, до другої навернув ся. Чудесно, так, як би видїв. Ану, від кого відвернув ся? *[Показує карту]* Від дами-кер. А до кого навернув ся? *[Я. в.]* До дами-каро. Ну, і не вірити-ж картам? *[Павза —*

задумчиво] Але що значить той нижник трефорий коло хати? Три рази ставила і три рази виходить. Мав би се бути ще для кого третого? Як би не нижник, думала бим, що для мене. *[Сумно]* Е, де вже я для нижника? *[Навійно]* Хотяй! *[Збирає карти живо]* Мушу спитати Точкової. *[Ідє на право — по дорозї]* Ай, той нижник, той нижник! *[Вибігає на право].*

Теодора [до Осипа]. Нмд чим так продумуєш важко, дружиночко моя?

Калитка. Думаю над тим, що на сьвітї лучше мати, дївчата чи хлопців?

Теодора. Певно, що хлопців.

Калитка [живо]. З уст менї виняла. І я гадаю, що хлопців. Хлопця виховаєш, вивчиш, на що сам схоче і йде в сьвіт без найменшого клопоту. А дївчата ховай, учи, прибирай, і хоть як вивчиш, як прибереш, — чекай з дня на день, визирай, тремти, заким ся хтось трафить. А трафить ся хтось, — гляди, розпитуй, чи добрий, чи честний, а ту і богато розпитувати — лячно, бо ану-ж, оден піде а другий не прийде.

Теодора. Так то, так з бідними дївчатами. Та славити Господа, що з нашими так зложилось.

Калитка. І я собі так подумав, як лиш Бігунцї вийшли. Хвала тобі Господи, думаю, заким чоловік голову склонить, обі дївчата будуть заосмотрені. Инакше і умерти-б було важко.

Теодора. Сьвяті слова! Все-ж таки Бігунцї покаялись.

Калитка. Чесні, нема що казати, чесні люди. Побачили нашу кривду, тай усовістились, без клопоту, без процесу, без всего.

Теодора [несьміло]. Тепер лишень, — чи Ольґа схоче?

Калитка [здивований]. Чи схоче? А чому-ж би не мала схотїти? Та Борис сегодня партия добра, навіть дуже добра: молодий, хороший, товариский, ну, і становище красне. Якого-ж єї лучшого дожидати?

Теодора. Та він для мене і для тебе дуже добрий, дружинонько моя, — але для неї?

Калитка. Як добрий для нас, то добрий і для неї. Чому-ж не має для неї бути добрий, як добрий для нас?

Теодора. Все-ж таки серце має своє право.

Калитка. Ди, ди, ди! Серце має своє право, а і розум має своє право. А розум все старший, як серце. Впрочім, чи ми єї неволим? І ми хочем, щоб вони, як слїд познакомились та полюбились.

Теодора. А як не зможе?

Калитка. Чому не зможе? Кожда дївчина зможе, як лиш схоче.

Теодора. Та в тім дїло. А як не схоче?

Калитка [розсердженый]. То на те ми родичі, щоби сказати. В цїлому сьвітї такий лад. А з нами як було?

Теодора. На що се згадувати?

Калитка. Так для прикладу. Я приїхав, сказав тобі, ти нїчо. Я тодї мамі, мама татови, тато тобі, тай послухала.

Теодора [зітхаючи]. Я була бідна.

Калитка. А вона дуже богата? Правдою а Богом сказавши, говорить ся не одно, от аби дїтям помочи. А в сущности має ся якусь там виправу та отсю хатчину, що лиш стїнами сьвітить.

Теодора. Е, е!

Калитка. Кажу, що сьвітить, бо заправляю, забіляю кождий рисок з верха. А що в середині дїєсь, тілько Господь та інжінєр знає.

Теодора. Та так як ї витолкуєсь, може і послухає.

Калитка. Певно, що послухає. Чому не має послухати?

Теодора [встаючи]. Ай, я собі засидїлась, а там дїло чекає. Розтолкуй же єї, дружинонько моя, може Господь дасть, бо я щось дуже бою ся. *[Ідє лївобіч].*

Сцена друга.

Калитка. Ольґа [входить головними, одїта по виходному, з книжками в руках].

Теодора [зустрічаючи]. Ось і вона, сердешна моя. Так до пізна намучилась. *[Цїлує єї і виходить на лїво].*

Калитка. Добре, що надходиш, Ользуню. Маю з тобою поговорити.

Ольґа. Дуже рада, батеньку.

Калитка. Роздягнись передше, бо то справа важна.

Ольґа [відкладає книжки і знимає плащ]. Справдї щось важного, коли тілько заходу треба. *[Відає плащ і книжки на право].* Що-ж такого, отченьку?

Калитка [поважно]. Час тобі, Ользуню, кинути книжки та всї дурнички, якими дотепер займалась, а подумати о справах важнїйших, з чого колись жити треба. Трафляють ся тобі люди.

Ольґа [цїкаво]. Хто-ж такий?

Калитка. Борис Бігунець.

Ольґа [зачудована вельми]. А, а! Пан комісар? Що за честь!

Калитка. Справдї честь. Таке становище.

Ольґа [наче до себе]. Того я не сподївалась.

Калитка. І ми не сподївались. Але Господь дав...

Ольґа. Він же-ж тут був?

Калитка. Нї, лиш старі приходили з перепросинами за давнїйше непорозуміне і просили, щоб Борисови позволити бувати назад, і старатись о твою руку.

Ольґа. Чому-ж не о Марійчину?

Калитка. Як же-ж? Коли вона заручена. А власне, що для тебе найважнїйше, він зірвав з Марійкою лиш тому, що в послїдних часах ти єму більше подобалась.

Ольґа [на боцї]. Так він собі уложив? *[В голос]* Се справдї для мене новина цїкава. Ну, і що ви, батеньку, старим відповіли?

Калитка. Відповів, що коли так, то годимось, нехай буває, — бо я справдї бачу і ти сама не заперечиш, що Борис нинї партия хороша.

Ольґа. Добре, отченьку, я не касую вашого слова, однак під одним услівєм: не давайте єму нїякої рішучої відповіди, поки він не порозумієсь зі мною, бо по єго послїднім виступі я не можу і не хочу на сьміх людський виставлятись.

Осип [радо]. З найбільшою охотою, дитино рідненька! *[Цїлує єї, просячи]* Тілько як будеш з ним говорити, уважай на себе, уважай на наш вік приклонний, а передовсїм не на те, що серце, але що розум приказує.

Ольґа [з наголосом]. Я вам даю слово, батеньку, що я в тій справі лиш те буду робити, що менї розум і то лиш розум наказує.

Осип [радїсно]. Добре, добре, Ользуню! Я бачу, що ти моя розумненька дитина. *[Цїлує єї і відходить лївобіч; на боцї]* От, і справа скінчена. Чого-ж стара так лякала ся? Дївчата в тім віцї мають більше розуму, чим ми. Мушу се старій розказати. *[Затирає руки і вибігає лїворуч].*

Сцена трета.

Ольґа [сама].

Ольґа. Сего звороту я не сподївалась. Я думала, що він прибересь в неповинне ягнятко, звалить всю вину на родичів і просити-ме прощеня у Марійки. Тимчасом мабуть оба з Головкою порозумілись і ось яку уложили штуку. Нехай і так, се ще гірше, голубчику, для тебе. *[Чути пукане в головних дверях]* Хтось пукає. Мабуть він.

Сцена четверта.

Ольґа. Леонїд [впадає скоро].

Леонїд. Простїть, що так нагайно впадаю; але в моїй душі таке пекло, що я сам не розберу.

Ольґа [з участию]. Що-ж вам такого, Леонїде?

Леонїд. Чи се правда, що ви виходите за Бориса?

Ольґа [сьміхом]. Що лиш вижидаю єго приходу.

Леонїд [нервово і з розпукою]. Так отсе правда! Так отсе правда, чим чванився сам Борис і чванилась Олена, ще й насьміялись і наглузувались з мене беззорого. А я, вітровірець, ходжу і шукаю єго честного товариства, підлюсь і валяю по всїх норах і закуткх єго нічних орґій — на те, щоб стягнути єго до вас і придбати вам чоловіка....

Я думав, що я служу ангелу кари за мою бідну сестричку, ангелу правди нових, вселюдських ідей, тимчасом я послужив....

Позвольте собі сказати, що ви сим подвигом не виріжнились нїчим від кождої иншої жінки, у котрої коварство, лож і обмана щоденним хлїбом.

Менї не жаль вашого дїла, ласкава добродійко, лиш жаль менї ваших красних слів, за котрими рвалась душа моя і за котрими я йшов наче за сьвятою...

Ольґа [крізь сльози]. Менї знов не жаль ваших слів, ласкавий добродію, за котрими нїчо не стоїть, як жаль і то великий вашої віри, котра, як кажете, була така крїпка, мов віра в сьвяту, а котру одним словом розбив і розвіяв такий Борис. Все-ж я по вас більше сподївалась. Тому позвольте собі сказати на оборот, що ви з такою вірою не виріжняєтесь нїчим від кождого иншого мужчини, котрі відобрали нам не тілько людске становище, але і відмовили людского достоїньства, т. є. не припускають, щоб жінка могла думати, як говорить, а говорити, як думає.

Вчинили з нас дїйстне чудовище суспільне з подвійним лицем, або сальонової ляльки, що служить до забави, — тоді величають ангелом, або їдкого, коварного павука, що лиш закидає сїти на вашу мужеску невинність. Нехай, колись і сему буде конець.

Оправдуватись перед вами я не стану, хиба супроти вашої острої мови мушу, хоч з болем серця, зречи си всїх почестних двстоїньств, якими ви мене почтили, т. є. бути для вас ангелом мести, ангелом правди і провідниці сьвятої.

Леонїд [живо]. Так се неправда?

Сцена пята.

Попередні. Борис [входить головними, в одягу сальоновім, з китицею цьвітів в руках].

Борис [входить і на вид Леонїда подаєсь в зад]. А, перепрашаю!

Ольґа [до Бориса]. Прошу увійти!

Борис [поглядом на Леонїда. На боцї]. Знов той кавалїр до дрібної послуги.

Леонїд [забираючись до виходу]. Пращайте, панно Ользю!

Ольґа [поважно, без нїякого слїду конвенціональної чемности]. Останьте, пане Леонїде, ви-ж нам не помішаєте в нїчім. *[Представляючи Борисови]* Се сусїд наш і приятель, перед котрим ми не маєм нїякої тайни.

Борис [певний себе]. І я не маю нїякої. *[Тайком до Леонїда].* Приходїть нині під „когутика“, чудесне пиво. *[Цмокає губами].*

Ольґа [до Бориса]. Прошу сїдати! *[Сїдає сама. Борис сїдає близенько неї. Ольґа відсуваєсь. Леонїд остає в глубинї сцени].*

Борис [весело і певно]. Приходжу до вас, панно Ользю, наче блудний син. з сею віткою мира і *[оглядаєсь, а бачучи Леонїда відверненого]* любови *[віддає китицю].*

Ольґа [бере і мовчки кладе на столї]. Лишім, поезию, пане Борисе, в котрій я не справна, і говорім по щирому, як чоловік до чоловіка, а радше, як приятель до приятеля. *[Борис з радости присуваєсь. Ольґа відсуваєсь].*

Борис [на боцї]. Се менї дївчина, від разу приступає ad medias res. *[В голос]* Й овшім, панно Ользю, вам звістні мої інтенції....

Ольґа [перебиваючи]. Знаю все, пане Борисе, від родичів ваших. Не понимаю тілько одного, як може чоловік, що жив в тільколїтній, сердечній дружбі з другою, нараз від неї відвертатись, а звертатись до мене, котра, щиро кажу. своєю нервностию і хімерами стоїть далеко а далеко поза тим ідеалом жіночим, якого вам треба, а якою єсть безперечно сестра моя, Марійка. Я прямо не вірю....

Борис [весело]. І я не вірю, а мимо того так єсть.

Ольґа. Пане Борисе, я вас ще раз прошу, говорім щиро. Я не вірю в ваші інтенції, але понимаю і то дуже понимаю ваше положенє.... *[Борис сьміє ся. Ольґа, дотепер серіозна, відповідає усьміхом].* Правда, що так? *[Борис присуваєсь. Ольґа відсуваєсь].*

Борис [на боцї]. То гузар! *[Голосно]* Так.

Ольґа. Отже бачите. Тому о много красше вам, яко чоловікови чести, за якого я вас уважала і уважаю, вернути до давного друга і по людскому і божому поєднатись, як шукати бога нового, котрий, хто знає, чи і придасть ся до вашої релїгії. Се і красше, і людянїйше, і, признаєте самі, — о много, много чеснїйше.

Леонїд [в глубинї, дуже зачудований, складає руки].

Борис [живо]. Та бо Головка на перешкодї.

Ольґа. Пане Борисе, кождий мужчина славить ся лицарским духом. Давнїйші лицарі брали не такі перешкоди: ішли в борбу, наставляли голови, скакали в море, боролись з звірами, хватали крокодилї — а ви щоби такої перешкоди не перебороли?

Борис [живо]. Рация, єй Богу, рация!

Леонїд [з глубоким сумом — все здалека]. Пращайте, панно Ользю!

Ольґа [зимно]. Пращайте, пане Леонїде! *[Леонїд випадає в головнї].*

Борис [живо, хватаючи єї за руку]. Панно Ользю, ви неоцїнений ангел! *[Найвно]* А ви самі підете за Головку?

Ольґа [лестно]. Даруйте, пане Борисе, але об сім я з вами не можу говорити. *[Утїкає на лїво].*

Сцена шеста.

Борис [сам].

Борис. Значить: вона зі мною не може говорити, але з Головкою поговорить. Знаменито! *[Ходить живо по сценї].* Вона дїйстно з своїм адвокатским розумом як раз для Головки. *[Павза, все ходить по сценї].*

Єй Богу, чим більше об тім думаю, тим більший менї жаль за Марійкою. На що я єї покинув? Така добренька, така тихенька, така смиренька, як та голубка сиза. *[Оглядаєсь].*

Як собі згадаю, що оттут *[показує на крісла в кутику]* ми разом сидїли, оттут *[показує на фотелї]* в купцї гуторили, оттут *[показує на софку]* так любенько обнимались. — *[жарко]* нї, нї, єй Богу, най Головка і голову зломить, я єму не відступлю Марійки. *[Оглядаєсь]* Коби хоть фартушочок єї побачити....

Сцена сема.

Борис. Головка [впадає головними, одяг звичайний].

[Сцена вельми жива].

Головка. А що?

Борис. Гаразд.

Головка. Пристала?

Борис. Пристала, лиш з маленькою зміною в проєктї.

Головка. Якою?

Борис. Шанж де дам.

Головка. Що то значить?

Борис. Я беру Марійку — а ти Ольґу.

Головка [живо]. То не може бути.

Борис. Поспитай самої.

Головка. Але я не хочу Ольґи?

Борис. Чому?

Головка. Надто мудра.

Борис. Що ми то за адвокат, що боїть ся мудрої жінки.

Головка. Я тобі кажу, що найбільше лихо на сьвітї, то мудра жінка.

Борис. Я-б собі і з наймудрійшою раду дав.

Головка. Чому-ж не береш єї?

Борис. Бо не хоче.

Головка. А мене хоче?

Борис. Ти олицетворене щастє. Як тілько про тебе згадала, спаленїла по уха і втїкла з кімнати.

Головка. Дїйстно.

Борис. Слово чести.

Головка [ходить задуманий]. Гм! Нї, нї!.... Хотяй вкінци....

Борис. Слухай, товаришу, чи тобі не все одно?
Головка. Ні, не все одно. Се велика зміна в моїх проєктах.
Борис. Ей, товаришу, Ольґа чи Марійка — все однака жінка.
Головка. Найбільше лихо, що ти така баба, зараз на все пристати.
Борис. Що-ж мав робити? То чарівниця, не дівчина. Як менї до серця промовила, мало що не розплив ся з жалю....
Головка. За ким?
Борис. За Марійкою.
Головка. Дурниця.
Борис [жалко]. Ага, дурниця.
Головка. Дурниця кажу, бо Марійка моя.
Борис [зжахнувшись — вже недобрий]. Так само і моя.
Головка. Я-ж єї наречений.
Борис. Я пять лїт був наречений.
Головка. Пропало.
Борис. Покаже ся.
Головка [також недобрий]. Колєґо, ти забуваєш на своє положенє. Наражаєш ся на найбільші прикрости.
Борис. Все менї одно.
Головка. Процес, неслава....
Борис. Все менї одно.
Головка. Перенесенє, пятно в уряді....
Борис [чим раз голоснїйше]. Все менї одно. Я набрав такого духа, що все менї одно. Як прийде до процесу, скажу перед судом, перед цїлим сьвітом, що я Марійку люблю, єї не відступлю....
Головка [оглядаючись і втихомирюючи]. Пст, товаришу, чого розкричав ся? *[На боцї]* Ще нас почують, тай пропало все. *[В голос]* Я так на пробу, чи ти дїйстно любиш Марійку. Ходїм звідси, помовим на боцї *[тягне єго до виходу; на боцї]* Божевільний чоловік, як не уступлю, все пропаде.
Борис. Ходїм, ходїм! Але з гори кажу: все менї одно! *[Виходять в головнї].*

Сцена осьма.

Ольґа [сама].

Ольґа [визирає з лївої, потім виходить]. Пішли. *[Глядить за ними].* Пішли наші торговельцї добивати згоди. Оден з них хоч трохи серця має, але другий нї на макове зерно. І з такими вязатись на цїле житє. Страшно подумати! Скілько опісля горя, скілько тихих слїз, — Боже, ти оден лиш знаєш. Може нинїшня штука не одній в науку вийде.

Сцена девята.

Ольґа. Марійка [виходить з правих дверий].

Марійка. Головки тут не було?
Ольґа. Був, але вже вийшов.
Марійка. Був і не бачив ся зі мною?
Ольґа. Не мав часу.
Марійка. А що-ж у него за дїло таке?
Ольґа. Має дїло з — Бігунцем.
Марійка [зачудована]. Головка з Бігунцем?
Ольґа. А що-ж в тім дивного?
Марійка. Я гадала, що він з ним не пристає.
Ольґа. Не тілько пристає, але в найлїпшій приязни. Оба прийшли, оба пішли.
Марійка. Не розумію.
Ольґа. Ти ще не таке побачиш, сестричко моя бідна. *[Цїлує єї і голубить].*

Сцена десята.

Ольґа. Марійка. Анночка [входить головними].

Ольґа [вискакує до Анночки]. Як ся маєш, Анночко? *[Цїлує єї].*
Марійка [зміряєсь до виходу правобіч].
Анночка. Марійочко, що-ж ти утїкаєш від мене, чи я тобі така противна?
Марійка. Я гадала, що ти гнїваєш ся на мене.
Анночка. Хорони Господи! *[Цїлують ся]* Я вже забула про все.
Ольґа [до Анночки]. Як же тобі в школї?
Анночка [одушевлена]. Над сподїванє добре. Першого дня служби мала таку трему, що сама не знала, що до дїтий говорю. Другого дня вже меншу, третого ще меншу, а тепер вже йду, як до дому. А все то завдяки нашому управителеви; такий чоловік добрий та приязний для мене, що прямо не знаю, чим я на те заслужила. А учителькы, то паче сестри; як хватять мене в свій кружок, то справдї не знаю, котрої слухати вперве. Кожда просить: ходїть до моєї кляси, до моєї, до моєї. Я рада у кождої бути, кождій приглянути ся, бо тим способом найскорше навчу ся.

А вже що найкрасше в школї, то дїти. Я боялась з початку, щоби вони не сьміялись з мене, а вони глядять на тебе з такою почестию, як би ти була сама, — рада школьна. А що за пильність! Я не мала понять, що дївчата так радо учать ся. Менї прямо жаль з ними по школї розлучатись.
Ольґа. Так і менї було. Два лїта практики минули як оден день. Я привязалась до школи так, що нинї числю години, коли лиш зложу іспит і назад до служби верну. Єсть щось, що чоловіка порива̀є в тій громадяньскій, суспільній, народній працї. *[До Марійки]* От, Марійко, пристань і ти до нас!
Марійка. Не мала би роботи.
Анночка, Ольґа. Чому?
Марійка. Вам слїдно тим займатись, бо не маєте наречених. А я маю, то й не потребую.
Ольґа. Знаєш, Марієчко, се певнїйше, як наречений.
Марійка [сьміхом]. Ледво.
Ольґа. Так єсть, бо школа мене не покине, а наречений покине.
Анночка. Зовсїм справедливо.
Марійка. О, вже Головка мене не покине.
Ольґа. А що зробиш, як покине?
Марійка [з острахом]. Ользю!
Ольґа. Пристанеш до нас, як покине?
Марійка [з змагаючоюсь трівогою]. Ользю, що ти говориш?
Ольґа. Питаю зовсїм серіозно: пристанеш до нас і до нашої працї, як би тебе Головка покинув.
Марійка. О, тоді на певно пристану.
Ольґа. Даєш слово?
Марійка. Даю. Але ти мусїла з ним умовитись.
Ольґа. Богом сьвідчусь, що сегодня з ним і не говорила.
Марійка [в великій трівозї. На боцї]. Вона щось знає, тілько сказати не хоче. Мушу поспитатись мами. О Боже мій, як менї чогось лячно. Цїла дрожу. *[Вибігає лїворуч].*

Сцена одинацята.

Ольґа. Анночка.

Ольґа. Бачиш, як злякалась? І ся боязнь, ся непевність, ся ненастанна дрощ і трівога — називаєсь любовю!
Анночка [оглядаючись обережно]. Ользуню, я маю до тебе ще одно дїло.
Ольґа. Яке?
Анночка. Я властиво тілько задля него прийшла. Лиш не прогнївай ся на мене, серденько! *[Обнимає єї]* Мій братчик Леонід в великій розпуцї: він обидив тебе чимось....
Ольґа [сьміхом]. Ага!
Анночка. Тепер побиваєсь, аж жалко дивитись. Сестричко, прости єму, ти знаєш, як він тебе....
Ольґа [затикає їй уста].
Анночка. Позволь, я не скажу: любить, се надто мало, але убожає. Мушу тобі признатись, що він оден погодив мене із сьвітом. По злопамятній хрії з Головкою я зненавиділа сьвіт, людий, а найбільше мужчин. Однако як побачила єго тиху, безкористну, над всяке понятє поетичну і до найвисшого пожертвованя готову любов, — повіяло на мене наче благодатним леготом і я подумала собі: нї, нї, ти грішиш; суть ще люди, суть серця, єсть правда і любов на сьвітї.
Ольґа. Се все я знаю, тому простила єму давно. Він посуджував мене про зносини з Борисом. Се мене заболїло

дуже. Правда, що справа понад мій рахунок взяла оборот такий, що він дійстно міг підозрівати.... Бачиш, я сподівалась, що Бігунець загрожений процесами вернесь до Марійки, тимчасом він мабуть уложивсь з Головкою і — прийшов до мене.

Анночка. Не може бути.

Ольґа. Я навмисно затримала Леонїда в сальоні, щоб почув мою розмову з Бігунцем і пересьвідчив ся о правді. Сестричко, треба було бачити єго жаль, єго страх, єго розпуку, коли прозрів правду. Вилетїв, мов не свій, я аж задрожала за него.... Але досить кари — я на него не гніваюсь. [*Обнимає і цїлує Анночку*].

Анночка. Дуже тобі вдячна, сестричко. Тепер пращай, сю втїшну оливну вітку мушу єму занести.

Ольґа [*визирає в головні двері. Живо*]. Ідуть, сестричко, ідуть!

Анночка. Хто?

Ольґа. Головка з Бігунцем.

Анночка [*живо*]. Пращай!

Ольґа [*збентежена*]. Нї, сестричко, тепер не йди! Лишись ту, щось побачиш. Або йди і вертай зараз з братчиком і татом, сли схотять прийти. Побачите щось цїкавого. Іди, іди!

Анночка [*йде в головні*].

Ольґа. Нї, сюда, сюда! [*Виводить єї праворуч*].

Анночка [*по дорозї*]. Що єї є?

Сцена дванацята.

Ольґа [*сама*].

Ольґа [*стає близь публики — зворушена*]. Здавалось менї, що я сю комедию відограю легко. А вона тілько серця і сили стоїть! Яка сему причина? Чи се жаль людий, чи жаль подоптаної правди? Однако чарка налита, треба випити до дна. [*Чути пукане в головні двері*] Прошу!

Сцена тринацята.

Ольґа. Борис, Головка [*в одягах сальонових, з китицями цьвітів в руках — входять головними дверми*].

Борис [*весело і побідоносно*]. Панно Ользю, побіда! Всї перешкоди поборені! Відповідно до вашої ради я вертаю яко „кающий“ ся до панни Марійки, а тут приводжу сего блудного лицаря — для вас.

Головка [*перебиває*]. Позволь, колеґо! Я уважаю передовсїм за свій обовязок, перепросити вас за ту невмістну шутку, якої позволив собі товариш, бо анї місце анї дїло наше не по тому. А дїло наше ось яке.

З уваги, що колеґа мій прямо непотїшений по втратї панни Марійки, — з уваги, що приязнь, яка лучить мене з колеґою, вимагає і певних, хоч сим разом дуже тяжких жертв, — з уваги, що високі прикмети серця і ума, якими надїлена панна Марійка, в рівній, коли не більшій мірі, красять і вас, — з уваги, що маючи честь бувати в вашім домі, мав я досить часу і нагоди пізнати вас і всї прекрасні свойства ваші, — з уваги на всї вище наведені причини осьміляюсь відступити права свої до панни Марійки присутному тут колєзї, а просити о ручку вашу. [*Подає китицю*].

Ольґа [*приймаючи китицю*]. Дуже менї лестне бажанє ваше, пане меценас, але ви знаєте, ми женщини не маєм в таких важних случаях власної волї, тому прошу предложити своє прошенє родичам.

Борис [*беручи Головку під боки*]. Побіда, шваґруню, ходїм! [*По дорозї*] Ту справа вже лекша! [*Виводить Головку на лїво*].

Сцена чотирнацята.

Ольґа. Анночка, Точка, Леонїд [*входять головними*].

Ольґа [*вибігаючи на зустрїч*]. Спасибіг, що приходите!

Точка. Що-ж се у вас знов такого?

Ольґа. Сїдайте, будете сьвідками займаючої річи.

Точка, Анночка [*сїдають*].

Сцена пятнацята.

Попередні. Марійка [*випадає з лївих дверий з китицею*].

Марійка [*крізь сльози*]. Ользю! Ти знаєш, Головка просить о твою руку?

Точка, Анночка [*встають*].

Леонїд. То нечуване!

Ольґа [*показує їй свою китицю*]. Маєш доказ. А Борис вертає до тебе.

Точка, Леонїд, Анночка. А, а!

Марійка [*кидає свою китицю на землю*].

Ольґа. Нї, Марійко, підійми! Ми се инакше зробимо. Позволиш, щоб в твоїм імени відповісти?

Марійка [*піднимає цьвіти*]. Позволю.

Ольґа. А тепер пристаєш до нас, як обіцяла, до борби проти неправди, а за водворенєм правди і вселюдскої волї?

Марійка. Тепер вже пристаю.

Ольґа, Анночка, Марійка [*обнимають ся*].

Сцена шіснацята.

Попередні. Борис [*ведучи Теодору*], *Головка* [*ведучи Калитку, виступають з лївобіч*], *Олена* [*пізнійше з правобіч*].

Калитка. Дїти мої, Марійко і Ользуню! Тут панове просять о вашу руку, але чогось знов инакше. Я сам не знаю, що їм сказати.

Ольґа. Дорогі отченьку! Ви менї обіцяли не давати що до мене рішучого слова нїкому, поки я не скажу вам свого. Тому позволю собі відповісти, але вже разом, за себе і за сестричку Марійку. Сї панове зробили собі з нас не шутку, — то було-б простиме, — але дійстно предмет поганого, нелюдского торгу, котрий покривають що найкрасшим словом людскої мови, бо словом любови.

Даруйте, панове, хто любов свою зміняє з дня на день, так як одежу, той єї певно не знає. Бо, або любов єсть, тодї єсть одна, — а де єї більше, там певно нема. Позволять тому панове, що в відповідь на ваші задушевні бажаня звернемо вам символи вашої любови назад. [*Кидає китицю під ноги Головки*].

Марійка [*кидає під ноги Бориса. Обі: Ольґа і Марійка заслонюють собі очи хустками*].

Головка [*до Бориса*]. Колеґо?

Борис [*до Головки*]. Товаришу? [*Оба усувають ся в глуб сцени і незамітно виходять*].

Точка [*до Ольги*]. Най вас Господь благословить за ваш розум і науку, яку ви тим вітренникам подали. [*Цїлує єї в голову*]. Як всї дївчата підуть вашою дорогою, то певно такого торгу більше не буде, але правдива любов і правдиве щастє оживе в родинї і суспільности нашій.

[*До Калиток*] Дорогі сусїди, нїчого журитись, маючи таких дїтий; в їх розумі і їх будучність, о много певнїйша і надійнійша, чим у всїх наших родительских заходах. Ось і я користаючи з нагоди представлю вам молодця, котрий не бажає вашого маєтку анї підмоги нїякої, а бажає лиш ангела своїх думок, вашої мудрої Ольги....

Леонїд [*стає перед Калитками, складаюки руки*]. Так, достойні добродії!

Калитка, Теодора [*позирають на Ольгу*].

Ольґа [*вельми засоромлена. До Леонїда*]. Однак під услівєм, що перше кінчимо свої науки. [*Клякає коло матери і ховає своє лице в єї руках*].

Калитка [*благословлячи обоє*]. Най вас Господь благословить!

Олена [*виступаючи на перед*]. А то се був нижник трефовий? Дивіть! Дивіть!

Заслона паде.

15/VIII 1895

З ПОЕЗИЙ БОРИСА ГРІНЧЕНКА.

Орел та сонце.

[Байка].

Орел, що на гора́х високих жив,
Раз сонцеви сказав ясно́му:
„Як би я сонцем був, я-б не сьвітив
В долинах тих ні́ко́му
І нижче сих високих гір
Я не давав би про́міню спускатись,
Щоб у грязю́ низькі́й не закалятись;
Нехай у те́мряві блука і гад і зьвір:
Він недосто́йний про́міня ясно́го.“
А сонце промовля́ на те до йо́го:
— „Зніми ся вище, го́ри кинь!“ —
І розгорнув орел могутні крила
І ли́нув поки аж служила сила
В високую небесну далечи́нь;
Тоді спинивсь, почувши зверху мо́ву:
— „Поглянь тепер!“ — сказало сонце знову.
І він у дрів:
Високі го́ри стали ся мали́ми,
З долинами однаково низьки́ми,
Найвищий верх як шпилик бовва́нів.
— „Ти бачиш!“ — сонце промовля до йо́го:
— „З травою рівні гори ті менї,
Нема менї великого, мало́го,
Однакове воно в глибокій далини́:
На всю природу сьвіт я розливаю
І не кладу йому́ я нї межі нї краю —
Життя хто хоче хай із йо́го пє!“

Те, що природі сонце, — ґенїй нам дає:
До сонця ґенія високого рівняю.

Сївач та його син.

[Байка].

Один хазяїн працьовитий
З'орав гарне́нько поле в осени́,
А як діждав ся він весни́,
Що з ви́рію пташки́ вже почали летї́ти, —
Поїхав сіяти та волочити.
І за погонича малого сина взяв.
От на́ полї він зе́рно розвяза́в
Та й каже синови: „З'орав я добре ниву
І зе́млю зе́рнятку зробив пухку́, —
Тепер посїю що в сьому́ мішку,
А Бог пошле врожай за працю не лїпшу,
То й їсти-меш аж до нови́х веселих жнив.“
— „Усе посіяти?“ — син батька припинив, —
— „Багато так!...“ — „По стільки сію я що року,
То й родить тут, нівроку.“
— „А може-б половини стало тут?“ — „Овва!
Не дуже то твоя розумна голова“, —
Гово́рить батько: „Хто жалїє
Насіння доброго, як сіє,
Той знати-ме лиху годину:
Коли посіє половину,
То мало і в жнива́ він ві́зьме, сину.“

Хотів би я сказати всім
Тим землякам моїм,
Що хочуть дать народови просьвіти:
Не треба зе́рна, сіявши, жалїти.

Безнадїйність.

Ніч мене, темная ніч обнимає,
Гаснуть надії-зірки́,
Скри́вджене серце ридає,
Ридає,
Котють ся сльози криваві, важкі́.

Котють ся сльози криваві, важкі́,
Груди менї пропікають;
Пахнуть васи́льки-квітки́,
Квітки
Ті, що в трунї їми мертвих квітчають.

Ті, що в трунї їми мертвих квітчають,
Квіти запахли менї,
Чорні прима́ри витають,
Витають,
Наче живі надо мною, страшні...

Прощання.

Я останні квітки́ у садку позривав,
У мое́му сумно́му садку́;
Їх так мало було, бо мороз позбивав
Їх пахущу красу́ боязку́.
І красою тію́ я в останнє впивавсь,
У оста́ннє в сумні отсї днї,
І здавалось менї — я з живими прощавсь,
І живі усьміхались менї.
В наболїлій душі уставали жалї́,
І всю душу вони обняли́...
Смерть лягала вже скрізь на холодній землї,
Там, де квіти останні цьвіли...

1896. X. 11.

На справдешній службі.

Повість **І. Потапенка**.

[Переклад з российской мови].

[Далї.]

IX.

„Мура! Я хотів би счислити, кілько нас коштує житє! Се цїкава річ!“ сказав раз Кирило. Мура догадала ся, що се неньчина справка; але бачить вона, що він підходить її змайки, так і вона з своєї сторони постановила взяти ся на хитрощі.

„Добре!“ каже вона і взяла оловець та папір та стала в голос вичисляти. Користаючи з того, що Кирило нї на чім не розуміє ся, вона на все клала цїни о половину менші. Конець кінців вийшло, що вони видають на житє около двацяти пяти рублїв на місяць, — значить, майже стілько-ж, кілько заробляють. Вийшов навіть якийсь останок з кількадесять копійок.

„Ага! значить, Анна Миколаївна сказала так собі, щоби настрашити!“ подумав собі Кирило і розповів Мурі о своїй розмові з протопопшею.

„Ти-ж бачиш сї цифри!“ незвичайно поважно відповіла Мария Гаврилівна.

Конець з тої розмови вийшов такий, що Текля дальше ремствувала на господарскі порядки в домі настоятеля і все остало ся по давньому.

Минуло вже чотири місяці з того часу, як Кирило прийшов до Лугового. Відносини єго до парафіян і до причета вже на стілько вияснили ся, що о. Родион, котрий весь час надіяв ся, що „молодий чоловік прийде до розуму“, сказав раз до отця Симеона і до Дементия:

„Нї, се не молодість, а загвіздка, мої любі! От воно що!“

„А вже-ж, отче Родионе, загвіздка!“ притакнули причетники: „та ще й каверзна!“

„Се треба перемінити“ каже о. Родион.

„Доконче!“ потвердив причет.

І в самій річи треба було подумати о тім. Лугівскі парафіяне не тілько користали з нових порядків, а просто вискували їх. Люди зовсїм не бідні давали за значнїйші треби леда-що́. Инший за похорон тиче бувало гривенника. Зразу для причета вирівнувалось се тим, що в неділю отця Родиона вони дерли в двоє більше. Але остатнїм часом парафіяни стали брати ся на хитрощі. Вони всїми силами старали ся відкладати треби так, щоби припадали на тиждень настоятеля, а отцю Родионови лишали тілько самі такі, котрих не можна було відложити. За ту осїнь з двох десятків вінчань припало на отця Родиона яких пять-шість; осталі пішли до Кирила. Звичай платити, „кілько зможеш“, дуже сподобав ся лугівским парафіянам.

Коли о. Родион переконав ся, що „тут не молодість, а загвіздка“, він надів парадну рясу і комилавку та в такім урядовім виді вибрав ся до настоятеля. На відходнім він сказав панї-матцї, що гадає „гарненько поговорити з ним.“

Перша побачила його Текля. І парадний вигляд його і сама та візита видались їй на стілько незвичайними, що вона побігла до комнат і сповістила Кирила:

„О. Родион іде до нас! В комилавцї і в новій рясї!“

„А, просимо!“

О. Родион, важко ступаючи і розмахуючи широкими рукавами ряси, підняв ся на рундук. Кирило вийшов йому назустріч і увів його до комнати. Привитавши ся з Мурою, що тут сидїла, о. Родион сїв важко і сказав:

„А я давненько не був у вас, отче Кириле!“

„Давненько, давненько! Всего один раз і були, отче Родионе!“

„Та й ви у мене не більше, отче Кириле!... Воно, знаєте, коли дуже близько жити і часто бачити ся, то не замічаєш!“

Зразу здавало ся, що о. Родион таки так прийшов з візитою. Але, сказавши єще те й се, він якось особливо голосно відкашлянув на бік і промовив:

„А я до вас властиво за дїлом, о. Кириле!“

„А що́-ж таке, о. Родионе?“

„Є, є таке дїло... важне дїло!“

І сказавши се, він взяв лївою рукою свою бороду і підняв її в гору, потому випустив і знов те саме повторив. Мура встала і тихо вийшла до другої комнати. Вона зрозуміла, що перешкаджає.

„Отче Кириле, так неможливо, неможливо!“ просто заявив о. Родион: „Самі зміркуйте: у мене є шість дорослих дочок і нїхто їх не сватає... Треба-ж менї подбати о них, щоби і прокормити і одїти... Наконець і придане якесь стулити треба... Аджеж їх шестеро, шестеро...“

„Отче Родионе?!...“

„А знов же возьміть на приклад Дементия. У него також купа дїтий; треба їх всїх дати на науку. Але я вам скажу, що нехай навіть і не о се ходить; нехай тілько о те, щоби їх дома прокормити: то й того нема, отче Кириле...“

„Отче Родионе?!...“

„Нї, вже ви позвольте, отче Кириле, дайте менї договорити. Знаєте, я не говіркий, менї се трудно; але коли вже раз почав, то зробіть ласку! Чотири місяці я ждав, що ви самі зрозумієте; аж бачу, нї. Ну, що-ж, думаю: отвори уста! От і отворив. І ви на мене не сердїть ся, о. Кириле, але тілько таки так, що неможливо! Неможливо, о. Кириле!“

„О чім ви говорите, отче Родионе? Ви начеб то на когось жалуєте ся...“

„А вжеж, жалую ся! На кого? На вас, на вас, о. Кириле! Ви поклали собі зробити нас старцями... До вашого приїзду ми не тілько досить зарабляли на своє прокормленє і таке инше, а ще й відкладати могли по малій дрібцї на чорну годину. А тепер, — аж страшно казати! Навіть на прокормленє не стає. За яких чотири місяці ви...вибачте менї, о. Кириле... ви розпустили парафіян до краю, ви попсували парафію!“

„Попсував?“

„Так, попсували. Лугове уважалось за найлїпшу з сїльских парафій в цїлому уїздї, а тепер.. Тепер се злиденна парафія...“

Отець Родион, вибираючись з дому, твердо постановляв собі стримувати ся і говорити спокійно; але коли зайшла річ о парафії, то таки не міг удержати рівноваги. Пятнацять лїт в цїлім уїздї з завистию дивились на парафію; аж нараз якийсь там молокосос, що йно-що напняв рясу, починає мудрувати і доводить її до того, що хоч кидай. І о. Родион підніс голос:

„Нї, о. Кириле, се треба залишити. Певно, ви молоді, недосьвідчені; але коли від того недосьвіду терплять другі, то можна й о раду поспитати.“

„Ви докоряєте менї тим, що я не назначую цїни за треби, позваляю платити, кілько хто може?“ спитав Кирило, коли о. Родион наконець зупинив ся.

„А вжеж, а вжеж!“ поспішив потвердити о. Родион: „В тім усе лихо, в тім корінь усего лиха.“

„Колиж бо я инакше не можу, о. Родионе, не можу. Се противне моїй вдачі, всїм моїм понятям... Не можу...“

„Даруйте, о. Кириле: се несправедливо; ви один, а нас трьох і у кождого родина. Ми собі жили на славу Божу, і нїкому не було з того шкоди. Нараз приїхали ви і кажете: нї, се шкідливо, що вони живуть на сьвітї; треба їх зігнати зо сьвіта. Ми — корінні, о. Кириле, а ви, даруйте менї, ви — принагідні. Ми живемо, як всї живуть; а ви хочете не тілько самі жити по свому, а щоби й ми жили по вашому... Чи справедливо се?“

Кирило задумав ся. Він думав о тім, як далеко розійшлись понятя його і о. Родиона. Так він навіть і не заходив ся поясняти старому сьвященикови своє поведенє. Нехай думають, що се примхи, недосьвід, — все, що любо; все се вони можуть зрозуміти! Але що се цїла система, випливаюча із зовсїм иншого погляду на духовний стан, на обовязки пастиря, сего годї було навіть і казати! Сказати се — значило: просто виповісти війну.

„Може бути, що се й несправедливо, о. Родионе; колиж бо я не можу инакше,“ сказав він задумчиво і зупиняючись.

„Як?! Хоч би воно було й несправедливо, то ви все таки будете так поступати?“

„Так, так!... Я так поступати-му, бо инакше не можу.“

„Колиж бо ви не самі; з вами звязана наша доля!“

Кирило встав і троха роздражнений став ходити по комнатї.

„Слухайте, почтеннїйший отче Родионе! Я се вгадував наперед і длятого просив преосьвященного, щоби мене назначив десь у глухе сїльце, де я був би сам; але він назначив мене сюди. Що́-ж, я невинен, се не моя воля. А вже який є, такий і буду. Я скажу вам щиро, о. Родионе, і ви зрозумієте, що воно так є: я приїхав сюди не для доходів. Доходи міг би я мати в містї лїпші нїж ваші лугівскі, коли би хотїв. Подумайте тілько, о. Родионе: чоловік гарно скінчив академію, міг би в містї дістати місце на вибір, а поїхав на село! Невжеж він не подумав добре над тим, що́ робить? І невжеж ви після того будете надіятись вплинути на мене своїми доводами?“

„Значить: кинь всяку надію; чи так?“

„Нї, не так. Їдьте до преосьвященного й просіть, щоби

він перевів мене на иншу парафію, на маленьку. Можете додати, що я буду рад."

О. Родіон підвів ся, взяв шапку і палицю і сказав понуро: „До побаченя!"

Виходячи, він подумав: „Мабуть сей учений академик — просто божевільний!" Дома він застав, розумієсь, і дячка Дементия і диякона о. Симеона. Вони сиділи в передній. У них так бушувало в душі, що навіть не могли счати розмови, а сиділи мовчки та оба смотріли в стіну. Коли віишов о. Родіон, вони оба встали і зараз таки здогадали ся, що переговори скінчились ні на чім. Инакше о. Родіон зараз загорив би; сказав би: „А, ви тут? От гаразд, в саму пору!" А так він пройшов мимо і хоч би слово, наче води в рот набрав. За дві хвилі він вийшов без комилавки і сказав:

„Дементий, душечко, піди-но, заложи гнідого до брички... А то мого наймита нема дома. Поїду до дідички!"

„Ага!" подумали враз дяк і диякон: „Справа не вдала ся!" Дементий пішов закладати гнідого, а о. Симеон — помагати йому. За пять хвиль після сього виїхала з двора о. Родіона бричка, а на ній сидів о. Родіон по парадньому вбраний, з проскуркою в руці. На козлі сидів Дементий. Бричка справилась д оселі дідички.

А о. Симеон пішов домів. Але вже за яку годину поспішив він знов до о. Родіона, бо бричка вернула назад.

Було се у вівторок, день не служебний. О шестій годині того дня під'їхав під хату настоятеля верховий, мабуть об'їздчик або приказчик з економії, і поклонивши ся Кирилови, що сидів на рундуці, подав йому невеличку запечатану ковертку з написом: „Милостивому пан-отцеви Кирилови Обновленьскому." Кирило отворив коверту і виняв з неї візитову карточку, на котрій під літографованою стрічкою „Надежда Алексіївна Крупієва" було написано чорнилом дрібним і твердим письмом: „дуже просить отця Кирила до себе в дуже важній справі. Коли треба, то зараз приїде екіпаж."

„Правда, у мене немає своїх коний!" сказав Кирило мимохіть.

„Так прикажете, батюшка, зараз прислати?" спитав верховий.

„Коли пані має до мене важне діло, то розуміє ся!"

„Так ми зараз!"

Верховий обернув коня і від'їхав. „Дуже важне діло?" роздумував Кирило: „Що-ж би се могло бути? Хиба яка треба? Тодіб сказали; адже треба би взяти ризи та причетника."

„Як думаєш, Мура, що би се могло бути таке?"

„На мою гадку от що: о. Родіон вспів наскаржити на тебе, от вона і кличе тебе для вимівки..."

Кирило розсьміяв ся: „Що таке? Для вимівки? А що-ж то вона за благочинний такий? Знаєш що, Мура? Я думаю, ліпше не їхати до неї..."

„А по мойому треба поїхати. Ти обіцяв ся; пришлють коні... Можуть подумати, що ти налякав ся. А до того: се-ж тілько здогад... Може у неї справді яке важне діло. А головна річ, Кириле... Я давно хотіла тобі казати..."

„Ну? Що таке?"

„Ну, от ти познакомиш ся з нею і мене познакомиш; всеж таки буде людина, з котрою можна перекинути ся двома словами... А тож я цілком сама."

На коні дідичка не дала довго ждати. Кирило надів рясу і причесав волосє, що вже вспіло сильно відрости, і поїхав. Дім дідички стояв о три версти від церкви, осторонь від села. Був се цілий невеликий хутір, що складав ся з будинків для челяди, для худоби, на склад збіжа, для кузні і т. п. Сам дім, де жила дідичка, ледво миготів своєю крівлею, почорнілою від старости, скрізь галузє саду. Сад був величезний, але якийсь безладний і дуже запущений.

Екіпаж вїхав у ворота, проїхав садом і підкотив ся під рундук паньского дому. Якась чисто одіта баба, котру Кирило нераз бачив в церкви, стояла на східцях рундука, кланялась і сказала: „Будьте ласкаві, батюшка, пані вас ждуть!" Коли Кирило став піднимати ся на рундук, баба взяла у нього благословенє. Опісля повела його в комнати. Він перейшов через кілька обширних комнат, майже пустих, а далі вийшов до столової і зупинив ся на порозі. Невилкий круглий стіл, накритий білою скатертию і заставлений посудою, стояв по середині. На нім кипів самовар. За столом на кріслі сидів чорноокий хлопець літ шести, а обіч сама Надежда Алексіївна Крупієва, котру Кирило бачив у церкви першого дня своєї служби. Вона зараз поставила на стіл збанок з смитанкою, живо підвелась і пішла йому назустріч.

„Я дуже рада, що ви згодили ся приїхати!" сказала вона звінким щирим голосом. Її смугле лице було привабне, в темних очах сьвітив ся ум; майже високого росту, стрункa, вона трималась рівно і навіть, як видалось Кирилови, трошка нїби визиваючо. Взагалі вона справила на нім приємне вражінє. З виду було їй літ трицять.

„Мені сказали, що у вас важне діло!"

„Так, коли хочете! Прошу вас, сідайте, будьте ласкаві... Я наллю вам чаю... Се мій синок!"

Кирило поклонив ся і сів. Хлопя лишило чай і здивувано дивилось на гостя в довгій рясі і з довгим волосєм.

„Се сьвященик, мій любий! Він вперве бачить так близько сьвященика!" пояснила господиня і говорила дальше: „Так, є важне діло. Бачите, у мене перед кількома годинами був о. Родіон, ваш помічник."

„І жалував ся вам на мене!" з усьмішкою сказав Кирило.

„І жалував ся на вас. Він каже, що ви розпустили парафіян, що з вашим приїздом причет попав в убожество..."

„І ви призвали мене того, щоби мені зробити належиту вимівку."

„Боже мене хорони... цілком противно!" відповіла Крупієва, натискаючи кожде слово.

Кирило уважно глянув на ню.

„Противно? Значить, ви похваляєте моє поведенє?"

„Н-не цілком... Але про се опісля. Отцю Родіонови я обіцяла поговорити з вами. Він був дуже, дуже обурений. Він певно не стане на тім і поїде до архієпископа. Ви повинні мати се на увазі."

„Я?"

„Ну, так."

„Я не зробив нічого незаконного і нікого не бою!"

„От який ви! Скажіть: чи правда, що ви скінчили академію і дуже ученний?"

„Що я скінчив академію, — се правда; а що дуже ученний, — се, розуміє ся, неправда."

Дідичка поставила перед ним чарку чаю і вказала на смитанку та хліб: „Будьте ласкаві, прошу!"

„Дякую! Я звик пити чай з женою."

„Ви мене познакомить з нею! Вільно заїхати до неї?"

Кирило поклонив ся і додав: „Вона буде дуже рада; вона-ж тут сама!"

„От і досконало! Я зараз завтра буду у неї... Ну, а що-до вашого причета як ви гадаєте? Думаєте, що се безпідставні вимагання?"

„Я сего не думаю. Справді вони тепер заробляють дуже мало. Я хочу вірити, що їм при їх родинах і не вистарчає. Але я не можу пристати на ті купецкі способи, які є в звичаю."

„Знаєте що? Можна би зарадити лихови... Коли би на приклад давати причетови стале, означене жалованє?!"

„Відки?"

„Ну, хоч би з моєї руки!"

„З вашої руки?"

„Чому-ж ви дивитесь на мене з таким зачудованєм?"

„Та як же? З якої раціі вам давати свої гроші на таку, вам чужу річ? Хибаж се не дивно?"

„От бачите, який ви! Перший раз у мене в дому і вже мене ображаєте!"

Вона сказала се жартом, але з уданою повагою, як говорять з добре знакомими людьми. Кирило змішав ся. Він взагалі не дуже покладав ся на своє уміне розмовляти з панями і легко припускав, що в найпростійших єго словах могли винайти щось. чого у нього і в гадці не було.

„Даруйте; може я не так виразив ся."

„Ні, ні, я жартувала!" чим боржій замітила господиня, видячи його заклопотанє. „Я тілько хочу сказати, чому ви не припускаєте у мене щирого бажаня помогчи гарному ділови? Ну, хоч би з нудьги?!"

Вона розсьміялась. Кирило відказав поважно: „Ні, не те. Я тільво не гадав, що се діло видасть ся вам гарним.“

Вони умовили ся на другий раз зложити докладний обрахунок. Тепер постановлено в засаді, що Надежда Алексіївна Крупієва визначить із свого майна певне жалованє причетови з тим, що мають зречи ся всяких доходів. Потім дїдичка обіцялась завтра заїхати до Мури і познакомити ся.

Кирило вертав до дому на радощах. Він прийшов сюди з єдиною цїлию, щоби попрацювати для ближнього; а тут в глубинї душі терпів, коли бачив, що плодом тої працї було невдоволенє його помічників. Тепер причини того невдоволеня будуть усунені. „Я завсїгди думав, що на сьвітї є гарні люди!“ гадав він в душі; а коли приїхав домів, став вихвалювати Крупієву перед Мурою. Мура була дуже рада, що завтра зачнесь знакомість з живим чоловіком.

X.

Надежда Алеклсіївна Крупієва вже около пять лїт жила безвиїздно в Луговім.

Величезний, запущений сад, в котрім стояв мурований дім з почорнїлими від старости стїнами, з попаченою крівлею, уважав ся колись за взірцевий. Були там густі вулиці широко розрослого турецкого бозу; не мало було там тїнистих захистків, старанно пороблених зелених полянок, поетичних бесїдок, позасланяних блющем і диким виноградом. Сад славив ся ішпаньскими вишнями, знаними навіть в ґубернскому містї під іменем „Крупіївских“, де їх розхоплювано в мить. Не мало було там яблінок і груш; водились навіть виноград і малини.

Те все було перед волею, поки жив і орудував Луговим отець Надежди Алексіївної, старий Крупій. запалений господар, що умів добувати користь із землї і з людий. Особливо кохав ся він у садї і тримав для нього ученого і дорого садівника з Нїмцїв. За те й ходили коло саду як коло дитини. Сад був подїлений на невеликі части, а до кождої приставлено окремого чоловіка, що своєю шкірою відповідав за кожду деревину, за порядок, чистоту, а навіть за врожайність землї у своїй части.

Старі Крупії померли в пять лїт після волї. Гризота загнала їх в могилу одно за другим. Майно перейшло на сина Андрія, котрий при нових порядках пішов у земску службу і був мировим судєю в уїздї. За нього господарство з року на рік підупадало. Той хоровитий і нервовий чоловік любив природу, любив поля, зарослі зеленою травою, і жовтїючі ниви і тїнистий сад; але любив те все як художник, спосібний цїлими годинами задивляти ся на красні краєвиди, а цїлком неспосібний заходити ся коло того. Велике майно давало, розуміє ся, чималий дохід; але не було й половини того, що могло дати. Андрій не помічав того, цїлком вдоволений, що доходів вистає на всї потреби. Половину він проживав сам, розтрачуючи гроші цїлком безладно: анї то він не наживав нїчого анї не справляв приємности нї собі нї другим. Друга половина йшла сестрі, Надеждї Алексіївній, що жила в Москві у зубожілої тїтки по вітцю, та утримувала своїм коштом і тїтку і її чималу родину.

Надежда Алексіївна мала двацять два роки, коли дістала звістку про смерть брата. Андрій Крупій умер, маючи трицять шість лїт, позабувши оженити ся, так що Надежда Алексіївна стала єдиною дїдичкою величезного майна. Сю переміну вона почула з найневигіднїйшої сторони. До того часу вона діставала від брата готові гроші; тепер треба було думати о тім, що́ робити з майном. Там не було нїкого, на кого можна би спустити ся. Молода дївчина нї троха не розуміла ся на дїлах. До Лугового зовсїм її не тягло: від осьмого року вона привикла до великого, гамірного міста, бо старі після волї жили безвиїздно в Москві. Тут вона побирала науки, зразу під острим доглядом вітця, а потім на повній волї, бо тїтка, цїлком від неї залежна, не сьміла при нїй піднести голосу і поневолї приставала на всї її забаганки.

Розвивалась вона вередливо, цїлком в залежности від своєї нервової і питоменної вдачі. За житя старих вона пильно вичувала завдачі, справувала ся тихо і скромно і переходила з кляси до кляси між лїпшими ученицями. По їх смерти засумувала і цїлий рік не брала книжки в руки та лишила ся на другий рік у тій самій клясї. В чотирнацятому роцї вона наче прокинулась і нараз на здивуванє тїтки оказала ся дївчиною жвавою і навіть свавільною. Її спосібности якось нараз побистрішали; появилась якась майже несьвіцка цїкавість; вона з однаким поривом кидала ся до книжок і шкільних і всїляких инших, які їй лиш попадали під руку. Вона спонукала тїтку записати ся в бібліотецї і проковтувала до дуру книжку за книжкою. В родинї тїтки, де було богато дїтий всїлякого віку, вона все таки почувала себе цїлком самітною. Виходило се з того, що її, як жерело достатків всеї родини, на кождім кроцї виріжняли і старались їй всїляко віддавати першеньство: то лїпший кусок, дорожчу одїж, то вигіднїйшу комнату, мягшу постїль, а крім того вся родина запопадала оказувати їй любов і прихильність. Вражлива дївчина помічала те і помалу навикла дивитись на себе як на щось особливе і у всякому разї вище, ніж окружаюче її потомство тїтчине. Згодом з тої сьвідомости вийшла майже явна погорда до рідні. Більшу частину часу, свобідного від ґімназияльних наук, вона проводила у своїй комнатї на самотї за книжками, до котрих привязала ся, начеб її така хороба напала. Тїтчині знакомі не цїкавили її; вона майже не помічала їх, а найти инших вона не мала спроможности. І от, маючи сїмнацять лїт, коли скінчила ґімназию і була вже майже дорослою панною, вона оказала ся самітною, з своєю диковатою вдачею, утїкаючою від всякої знакомости з людьми, з хаотичним сьвітоглядом, в котрім було все окрім того, що було придатне для житя, з ясно сьвідомою погордою до людий, котрі її окружали і були єдиними її кревними.

По укінченю ґімназиї почалась мука. Ґімназия забирала їй більшу часть дня, і тепер вона побачила, що у неї занадто богато часу. Припадком зробила вона дві-три знакомости; так само припадком попала на курси, що тодї що-йно наставали і богато про них говорено. Але знакомости її не ширшали. Той погляд на людий, який вона собі присвоїла в родинї тїтки, вона мимохіть перенесла й сюди, дивилась на людий недовірчиво і нї з ким не сходила ся. Курси теж мало її вдоволяли. Вона привикла учити ся з книжок, котрі можна було прочитувати за одним присїдом; так тепер важко їй приходила та основна повільність, з якою викладано науку, що розпадала на віддїли, части, лєкциї. Систематичність і сталий порядок сердили її. Вона не могла без досади слухати звичайної фрази, якою починала ся майже кожда лєкция: „в попередній лєкциї ми станули на тім а на тім.“ Чому станули? Вона не могла стерпіти тих перестанків. Запізнавшись на першій лєкциї з початком річи, вона рада би таки тут, не встаючи з місця, вичерпати її до кінця. Кінчило ся на тім, що вона вишукувала підхожі книжки, загрібувалась в них, а до „курсу“ остигала. Словом; курси, що для инших були обявленєм, а заразом служили в додатку до зближеня роз'єднаних людий, для неї оказали ся нїчим і тілько дратували її.

Вість о смерти брата застала її в станї повного невдоволеня з себе самої і з околїшного житя. Нерви були у неї розстроєні. Не було нїкого, з ким би вона могла поговорити щиро, бо нїкому не довіряла й нї з ким не зблизила ся. Вона всею своєю душею бажала якоїнебудь зміни. З тою вістию зміна приходила сама собою. Треба було щось робити з майном.

На той час найстарший син тїтки вспів вже побувати в полку і вийти відтам у відставку підпоручником, хоч і против всякої волї. Отож він почув нараз порив до сїльского господарства і поїхав на полудне в Лугове.

Тїтчині дїти породїлювались на той час по ріжних кутках: той женив ся, та вийшла заміж, инше було призначене до пансіону. В дому стало ще нуднїйше, ніж перше. Хоч вона й дуже мало стикала ся з житєм тої родини, всеж таки в дому був бодай невмовкаючий гомін, що не міг її минути, і вона до нього навикла. От в тім часї прийшла їй до голови гадка, що є ще величезний сьвіт, котрого вона цїлком не знає, і що може той сьвіт припаде їй більше до смаку, ніж сей, що був довкола неї. Не призвичаєна нїкого питати й нї з ким радитись, вона уважала кожду свою гадку наче за постанову. Вмить постановлено, що поїде за границю; і за дві недїлї вона була вже в Нїмеччинї, — розуміє ся,

в товаристві тітки, котрій майже звеліла їхати. Тітка не могла не послухати, бо инакше треба би лишити на волю судьби не тілько братаницю, але й доходи її.

Около двох літ тягала Надежда Алексіївна за собою стару тітку, затримуючись на дві, на три неділі то в Берлині то в Гамбурзі то у Відни то перескакуючи нараз до Мадриту, а відти завертаючи до Атин. Все те було нове й цікаве; але ні одно вражіне не западало в душу молодої дівчини на стілько, щоби цілю запанувати над нею, потягнути в ту або сю сторону. Вона все ще не належала ні до кого й ні до чого, а находила ся у власти власної самітности і глубокого невдоволеня. Старій не в силу було те нагле скаканє з одного кута Европи у другий, і вона стогнала, але нишком, щоби вередлива небога не сказала їй: „ну, то їдьте собі до Москви, а я зістану сама!“ Тим то вона сердечно зраділа, коли засіли в Римі на цілих шість місяців. Надежда Алексіївна з несказаним жаром, що прийшов їй так само нагло, як і всї инші пориви, ходила по музеях, їздила по околицях вічного міста, виучувана й те й се з докладностию ученого, з поводирями і підручниками в руці. Здавало ся, що той новий для неї сьвіт давної минувшости цілком її опанував; але того пориву вистарчило лише на пів року, а там знов прийшли невдоволене й апатия. Старій тітці прийшлось знов складати річи.

Вони поїхали до Парижа.

Тут кінчить ся істория вандрівки Надежди Алексіївної Крупієвої. Те, що зайшло в Парижи і опісля, можна розповісти в двох словах: До двацять чотирох літ вона не думала о любови; їй до голови не приходила гадка, що вона може належати до якого чоловіка. Здавало ся, що в її жилах плила холодна кров, — так чужа була їй ся гадка. Часом попадав ся їй бувало в Москві і за границею дехто, що лицяв ся до неї; але вони видавались їй зухвалими напастниками і не чули від неї нічого крім грубих слів. Але се прокинулось у неї так само несподівано, як і все, що вона переживала, і обгорнуло її з такою силою, яка тілько могла проявити ся при її нервовій і майже дикій вдачі. Склалось воно разом з тим, як вона спізнала ся з Тенаром. М-г Тенар був о два роки молодший від неї, а з вигляду мав усї прикмети, потрібні до того, щоби здобути першу любов двацять-чотиролітньої дівчини, котра ніколи ще не любила. Високого росту, красунець, з щирим, дуже гарним лицем, котрого смугла блідість наче говорила о пережитій душевній борбі, молодий інжинєр підбивав своєю веселостию і щиростию. Стара тітка зовсім не могла зрозуміти, як се могло стати ся, що за яких три неділі знакомости Надежда Алексіївна Крупієва перемінила ся на m-me Тенарову і вже жила своїм маленьким домом в одній з подальших улиць Парижа.

Не богато розумів з тої історії і М-г Тенар. Гарна дівчина звернула на себе його увагу, і він став зовсім щиро залицяти ся до неї. Видячи, що вона незвичайно завернула собі ним голову, він посватав ся до неї, тому що вона була дуже богата. Его родина цілком поділяла і похваляла той погляд. Була се міщаньска родина середної заможности, що обходила ся якими трьома тисячами франків річного доходу. Всім припало до смаку, що до родини вступає богата дідичка. Ледво вони поселили ся в трійку — значить: Надежда Алексіївна з чоловіком і з тіткою, — як стали помалу переселяти ся до них всї Тенари. Тітку проймав жах; вона розмахувала руками, але нічого не могла вдіяти, бо братаниця була неприступна. Надежда Алексіївна наче нічого не помічала. Вона цілю віддавала ся своєму новому чуству; развраз пробувала з чоловіком, не пускаючи його від себе ані на крок. Вони в двійку оглядали Париж, і він для неї весь скупляв ся в любому чоловіці. Чи в театрі, чи на прогульці в еквіпажі, вона, здавало ся, дивилась не на околішний сьвіт, а на те, як той сьвіт відбиває ся в очах її чоловіка. На нову рідню вона дивилась поверховно і наче не звертала на ню уваги. Так воно тревало з рік. Вона привела сина і встала з ліжка цілком иншою людиною.

Та подія наче закінчила круговорот її любови; вона піднялась тверeза, холодна і понура і від разу з несказаною погордою обернулась до родини Тенарів, що розгосподарила ся в її хаті. З якої річи? Що́ вони їй — ті чужі люди? З ними-ж у неї нема нічого спільного крім її достатків, котрими вони так безпечно ділять ся на превеликий жах тітки. Більше ніж инші чужим видав ся їй чоловік. Вона аж тепер, коли прояснилось їй в очах, роздивилась у нім і побачила перед собою звичайного, ограниченого, вирахованого міщуха, і в її серци не найшлось ні одної струни для прихильности до нього. Се відкритє скінчило ся великим соромом. Вона попросила Тенарів, щоби їй дали спокій, взяла дитину і забрала ся до Росиї, не сказавши навіть чоловікови ані слова о тім. Вона приїхала разом з тіткою просто до Лугового, де застала свого родича-управителя майже умираючого на delirium tremens, виправила його разом з тіткою до Москви, обіцявши їм помагати, а сама осїла безвиїздно в старім домі серед запущеного саду. Тут вона всю свою увагу звернула на вихованє сина, ні з ким не знакомила ся, нікого не принимала. В пів року після її виїзду з Парижа приїхав до Лугового молодий Тенар. Вона приняла його вічливо, позволила йому прожити тиждень в окремій части дому, потім дала йому грошей і попросила, щоби не приїздив більше. Опісля вдала ся в живу переписку з одним московским адвокатом, і поки ще спізнала ся з Кирилом, ждала з дня на день розводу.

[Далї буде].

Люлї, люлї...

Люлї, люлї, мій синочку,
Рожевий милий квіт:
В безщасную годиночку
Родив ся ти на сьвіт.
Підіймеш ся на ніженьки,
На шлях гіркий житя —
Тебе криві доріженьки
Зведуть з ума, з путя...
Родини відцураєш ся
І серцем і умом,
Чужим же закохаєш ся
Позлоченим ярмом.
Забудеш хату власную
І мову-річ злоту
І матїнку нещасную —
Вкраїноньку сьвяту!

З зрадливими ти мати-меш
В одчім човні плисти
І навіть гидувати-меш,
Що є Вкраїнець ти.
А матїнка болїти-ме...
За тебе, синку мій,
Пречистую молити-ме —
Змінити вчинок твій.
І час твоєї зрадоньки
Дасть Біг, колись пробе,
І серденько до правдоньки
Повернеть ся твоє.
Чуте прибите сцїлить ся,
Натхне всього тебе,
І розум твій просьвітить ся —
Пізнаєш сам себе.

Тодї себе для бідної
Вітчини віддаси —
Та матїнки вже рідної
В живих не буде більш:
Ій вічная домівонька
Збудуєть ся в землї,
Високая могилонька
Давити-ме її;
Й на неї, тяжко змучений,
Та крижем упадеш,
Покутоньку з некучими
Сльозами принесеш...
Могильная густесенька
Травиця зашумить —
То радісно „ріднесенька“
Тебе благословить!

Але ще поки, квіточко,
Як зерно ти в рілї —

Спи, миле, любе дїточко! —
Люлї, люлї, люлї...

В Зал зним.

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР.

З Чернигова дістали ми отсю вісточку:

Товариство артистів під управою д. Саксаганського гостювало у Чернигові від 31. серпня і дало девять вистав. Ширша громада у Чернигові досі не знала сього гарного товариства, бо досі воно не бувало у Чернигові ні разу. Репертуар складав ся і з пес д. Карпенка-Карого (Ів. Тобилевича) і одної пєси д. Грінченка — „Ясні зорі“. Хоч і не довго було Товариство у Чернигові, отже можна було завважити, що плодовитість славного драматурґа Карпенка-Карого не зменшаєть ся, а навпаки зростає і що талант його теж зростає і захоплює все нові сфери життя, як сучасного так минулого. Досить згадати про такі пєси, як „Понад Дніпром“ (Українці-еміґранти і культурні робітники на рідному полї), „Бурлака“ (сучасні громадські відносини і боротьба в селї), „Чумаки“ (окрім чумацьких типів, виведені „дякибакаляри“ старих часів). Зміст драми д. Грінченка „Ясні зорі“ нашим читачам відомий.

Виставами ми були задовольнені: се одна з кращих труп що до сил артистичних. Не згадуючи вже про таких відомих артистів, як д. Саксаганський, Карпенко-Карий, Мова, нам вподобало ся також виконанє артисток д. Лїницької і д. Суслової. Особливо гарно грала д. Лїницька в тих сценах драми „Безталанна“, де треба було змалювати безмірне щастє „безталанної“ жінки, — те траґічне щастє, що збудоване над проваллєм, і має на завтра перевернути ся на велике лихо або й смерть... **Гр. Коваленко.**

З Вільни знов доносять нам, що від 1—15 (ст. ст.) вересня гостювала там театральна дружина М. Л. Кропивницкого. З нових пєс були виставлені „Мазепа“ Мирославского-Винникова, „Вій“ і „Глум і помста“ Кропивницкого. У публїки трупа мала великий успіх. Особливо звернули на себе увагу д. Кропивницкий (в ролї Мазепи), д-ка Затиркевичка-Карпиньска, д-ка Войцїковска та д. Разсудов-Кулябко. З Вільни трупа поїхала до Варшави.

Про трупу Кропивницкого котра перед тим пробувала, як звісно, в Петербурзї, пише „Новое Время“ (в ч. 7684): Українська трупа, що грає в „Аркадії“, виставила нову комедию Кропивницкого „Джиґун“ („Ловеласъ“). На простій фабулї пригід сїльского Дон-Жуана, котрі скінчили ся для нього сумними виглядами на прочуханку після засуду громади, автор рисує деякі цїкаві сторони сучасного українського села. Деякі нові струї, які можна спостерігати в сїльскім побутї, автор визначує дуже вдатно. Взагалї цїла пєса виходить для видців цїкава, а декотрі комічні хвилї викликують у публїки щирий сьміх. Особливому успіхови пєси пособляла чудова гра артистів. Лучшого ансамблю не можна собі навіть виставити. З поодиноких артистів годить ся вказати на дд. Кропивницкого, Загорского і Туманенка. Сей остатнїй грав заголовну ролю і був типічний, не уживаючи шаржу. З жінок визначались д-ка Затиркевичка, котра в ролях комічних старух не має собі рівної, а також жвавою своєю грою д-ка Шевченко-Гамалїєва і Корсакова. Наконець треба сказати, що мимо чудової гри гостююча у нас українська трупа особливим материяльним успіхом не може похвалити ся. Причину сего треба добачати у вельми одностайному і мало цїкавому репертоарі. Самі побутові пєси не можуть задоволити петербурску публику; вона волїла би бачити історичні українські пєси, а сих чомусь виставляло ся дуже мало. Взагалї нам здає ся, що у д. Кропивницкого є великою хибою, що він виставляє самі тілько твори домородних драматурґів і зовсїм забуває на писану по українськи богату галицко-руску драматичну літературу. У нас мало знають ту літературу, а познакомити з нею публїку було би і цїкаво і з материяльного боку користно для самих артистів.

Замітка ся цїкава для нас так кінцевою згадкою про галицко-руску драматичну літературу як і прихильною оцїнкою нашого українського театру; з сего остатнього огляду тим більше, що в ч. 119. черновецкої „Буковини“ читало ся навпак осуд вельми неприхильний, котрий спонукав д. А. Кримського до отсеї замітки:

В „Буковинї“ (ч. 119.) якийсь із ваших Галичан дуже зневажив усї українські театри, хоч усїх їх і не знає, а знає тільки трупу Мороза. Тая трупа пішла на службу в Москву до якогось саду, куди, як видко з допису, не піде жадна порядна людина, а піде хиба московське гуляще „купечество“ (саврасы безъ узды — як їх звуть). Грає трупа Мороза разом з якимись акробатами, шансонетними сьпівачками і т. п. Ваш Галичанин з того виводить, що „театри українські низько впали; так само впали і росийські. В Галичинї нарікають, що тамошний театр низько стоїть; а я кажу — пише ваш Галичанин, — що він може ще послужити тутешнїм театрам за взорець.“ І дивно і сумно таке читати. Москва, як місто дуже велике, має всякі сорти театрів: есть там такі славнозвісні театри, як Імператорський Малий або Коршів — для інтелїґентної публїки; а есть також „увеселительные“ театри, які заразом бувають домами розпусти, — для публїки певного розбору псевдоінтелїґентної (на пр. театр Омона і др.). І між українськими трупами є поважні (на пр. Кропивницького, Саксаганського), що знають собі цїну і до яких не посьміє вдати ся шансонетний сад-люпанар; а есть також другорядні товариства, що не соромлять ся заанґажуватись до таких садів. Вільно товариству д. Мороза бути таким; алеж як сьміє ваш Галичанин казати, що всї товариства такі?! Як він сьміє рівняти їх до якихсь клоунських?! Я вірю, що се він зробив з нерозважности; тількиж така нерозважність довела його до клевети, — нехай несьвідомої, та таки клевети. Прочитайте ви сьвіжу замітку „Нового Времени“ про Кропивницького і скажіть: чи про клоунські трупи можна писати таким тоном? Про трупу Мороза певне ніхто так не писати-ме, бо на що вона заанґажувала ся до дому розпусти! Або от погляньте в 27. число сьогорічної „Нивы“. Там ви побачите образ (з великої фотоґрафії): „Малороссійская труппа М. Л. Кропивницкаго“ і прочитаєте історию тієї трупи, писану в дуже поважнім тонї з виказанєм великих заслуг, які тая трупа зробила для української сцени і письменьства. Епітети: „прекрасный“, „талантливый“, даровитый“, классическій“ і т. и. так і сиплють ся в тій статті. Про ті трупи, котрі грають в суміш із шансонетками, клоунством і т. п. „Нива“ не писати-ме; всякий чистий печатний орґан помінає їх мовчанкою.

Оповістки і критичні замітки.

Дрепер: **Исторія боротьби між релїґією** (на обгортках: **„між вірою“**) **і наукою.** [Додаток до „Житя і Слова“ 1897-го року, апріль, май, юнь, до ст. 96].

Не розуміємо, на віщо редакция „Житя і Слова“ зачала друковати сю книжку Дреперову. Проти ідей Дреперових нема чого спорити ся: самі собою вони і високі і благородні. Але книжка його — твір зовсїм-зовсїм не научний, потроху застарілий, потроху шарлатанський, і через те ми вважаємо переклад сієї книжки на нашу мову за річ просто шкодливу: вона популяризувати-ме серед нашої суспільности невірні і фальшиві звістки.

З грецькою фільософією читачі наші повинні бути більше-менше знайомі, особливо ті, що вчили ся на фільософічнім виділї університету. Тим то я сподіваю ся, що вже неодин розібрав собі гаразд, як грубо розуміє Дрепер грецьку фільософію. Платон, наприклад, вийшов у нього (особливо

в „Історії розумового розвою Европи“) якимсь юродивим, а не фільософом: у Дренера зовсім нема нюху до тонкої фільософії, — Москаль сказав би, що у Дренера образи грецьких фільософів — „топорной работы“. Що до стародавнього сходу, то теж усякому буде ясно, що Дреперове писанне не може дати нїчого доброго: кідколи він писав. асиріольоґи і єгиптольоґи поробили дуже багато нових одкрить, тай то дуже важних, які поперевертали все те, що думалось про Асирию і Єгипет давнїйш. В остатнїй книжцї „Житя і Слова“ перекладчик дійшов до могамеданьства. Се мабуть найнещасливійша частина Дреперової працї: тут що рядок — то й помилка.

Розберімо кілька сторінок. Починаєть ся істория Могаммеда (ст. 55) оповіданнєм про подорож його в Бостру („Бозру“ — як каже Дренер). Всї вчені тепер згоджують ся, що ся подорож і зустріч з черцем Бахирою — чиста видумка. А в Дренера се нестеменний факт! Мало того: він навіть знає, коли се було: 581-го року! Могаммедови, каже він, було тодї 12 лїт. Значить ся, Могаммед народив ся 569-го року? А всї джерела кажуть, що 571-го; навіть, коли ми з як найбільшою критикою застосуєм ся до арабських звісток, то не зможемо одсунути дату більше як на рік, се-б то тільки до 570-го року. — „У Могаммедовій рідній країнї“, каже Дренер далї, „покланяли ся головно чорному метеоричному камню з тристома шістьдесятьма підчиненими божками, на всї днї року, бо так тодї рахували рік“. Виходить, що чорний камінь був бог та ще й найстарший! Не знаємо, звідки видрапав Дренер отаке. У Арабів кожне племя мало свого бога-духа, якому робило ідоли (отак як і ми малюємо Бога на іконах, не вважаючи звичайно ікони за Бога, а тільки за його згадку); і по всїй природї — думали Араби — є багато богів, — добрих та злих духів; над усїма меншими богами стародавні Араби ставили одного — „Аллага найвищого“. Що-ж до чорного каміня, то він нїколи не грав ролї „найстаршого бога“; се була собі по просту сьвятиня, бо впала з неба. „Черцї довідали ся швидко, що їх молодий гість — свояк воротаря Кааби“. Дренер очевидячки не знає, що всї мекканцї (корейшити) були рідня між собою; тількиж черцї повинні були се знати.

На ст. 56-ій Дренер, вже не знаю під чиїм „наітиєм“, точно переказує, про що Могаммед розмовляв з Бахирою. Між иншими Дреперовими ясновидїннями є теє, що черцї, з якими зустрів ся Могаммед, добре знали аристотелївську науку і що Могаммед вразив ся „не тілько релїґійними, але й фільософічними ідеями його вчителїв“. З Могаммеда аристотелїк, — як вам се подобаєть ся?! Добрий Дренер не знає, що всї ті Араби, котрі мали нагоду пізнати аристотелївські думки (се почало ся доперо з 750-го року), ставали найгіршими ворогами корану; а хто держав ся корану, той бував найлютїйшим ворогом фільософів. Дренер того не знає і натомість виставляє шарлатанську тезу: „Могаммед посьвятив своє житя розвиткови і розширенню теольоґічної доктрини несториян; колиж вона була добре вкоренена, то його наступники енергічно приняли і розширили їхнї наукові, їхнї аристотелївські погляди“. Се-б то розширенне фільософських думок в халїфатї мало би стояти в причиннім звязку з розширенням коранських ідей!!! Аджеж можна зомлїти, почувши отаке! Та цїкаво ще знати, кого розуміти-ме читач під „наступниками“ Могаммеда. Речення зложено так, що аристотелїками треба вважати Абу-Бекра та Омара, се-б то найближших наступників.

На ст. 57-ій сказано, що свояк Могаммеда — Варака, жид, став християнином. Анї тим, анї другим. Варака був ханїф. І Могаммед зробив ся ханїфом (а не несториянином, як видумує Дренер). Зовсїм не вірна і тая думка, буцїм Могаммед з молодих лїт покинув вірити в многобожиє: навпаки, він навіть свого сина од Хадїджі (перекладчик переробив її на „Хадизу“!) назвав „Абд-Менаф“, се-б то „раб Менафів“ (Менаф — один із богів).

Ст. 58. До першого видїння Могаммедового Дренер навязує його подорож у Єрусалим. А Пророк про неї оповідав вже геть-геть опісля. — Про втечу Могаммедову з Мекки до Медїни автор каже, буцїм Могаммеда з Мекки прогнано. Сьміхота тай годї! Коли вже автор лїнував ся прочитати якусь путаю книжку про житя Могаммедове, то міг би просто думкою зміркувати, що мекканцям не вигода була пускати Могаммеда з своїх очий до чужих людий, які могли-б прийти йому на поміч проти Кааби. — Конець житя Пророкового Дренер фантастично малює як „верх земної сили і слави“, а перед тим завважає ще, буцїм всї земляки Могаммедові признали його апостольство: авторови не звісно, що, скоро помер Могаммед, то геть уся Арабія одкинулась од його віри, з винятком Медїни й Мекки. Дренер доходить до такого шарлатаньства, що каже навіть так: „Могаммед звалив і зовсїм знищив божкохвальсво. Нема й слїду його в доктринах, що ширив він і його наступники. Чорний камінь, що спав із неба — метеорит у Каабі — та божки навкруги него зовсїм щезли з очий“ (ст. 61). Ще можна простити Дреперови, коли він не знає, що цїлий ритуал пілїґримства задержано Могаммедом давнїй, доісламський; але ж сказати, що чорний камінь щез з очий, — се вже Бог зна що! Чорний камінь є й досї, що, як каже Гоголь, „извѣстно даже неучившимся въ семинаріи“.*)

Я переглянув перед читачами тільки якихсь чотири сторінки Дреперової книжки, і в тих не знайшло ся анї одного речення, деб не було чогось невірного. І дальші сторінки — не кращі. Не маю часу розбирати їх. (Хто-б захотїв знати, в чому їхнї помилки, того я одсилаю до своїх статей по ісламу і ісламській істориї, які надруковано в петербурськім „Энциклопедическомъ Словарѣ“ Брокгауса і Ефрона). Зазначу хиба одну велику непослїдовність у Дренера: коли якісь вільнодумні тенденциї розвивають ся в халїфатї, то Дренер відносить той рух до заслуг мусульманства, а коли щось таке саме робить ся в Західній Европі, то то вже у Дренера не заслуга католицтва, а боротьба проти нього. Справедливість вимагає, щоб автор згодив ся на одно з двох: або нехай одкинеть ся од своєї думки про поступовість ісламa (бож усї ті фільософи і вчені, яких вихваляє Дренер, були єретики, і духовництво їх ненавидїло), або, коли задля пониження християнства він не схоче кинути своєї думки про ісламa, то нехай признає, що сучасна европейська цивілїзация випливає з середньовікового католицтва. Одно з двох.

Додаймо ще, що нїде в своїх працях Дренер не має звичаю вказувати джерел, звідкіля він черпає свої звістки.

Таким способом читач мусить усе брати на віру. Чиж не кумедия? Дренер боронить науку проти віри, а сам замість науки годує читачів вірою, — нехай собі вірою не релїґійною, та таки вірою!

Переклад, на жаль, дуже гарний. (Цїкаво-б знати, хто перекладав). Кажемо: „на жаль“, бо такий гарний переклад ще більше сприяти-ме популяризациї Дреперових помилок. От тільки в одному місцї переклад трохи дивний: „Омар їхав на рудім верблюдї. маючи коло собе мішок жита“ (ст. 64). Се вже Бог зна що! І де теє жито взяло ся в Сирії! Та ще треба додати, що всї ймення власні перекручено до невпізнання; як же переклад популярний, то підуть собі одтепер любісїнько гуляти по сьвітї всякі „Хадизи“, „галїфи“, „Абу-Малеби“ і т. и.!

Драгоманов добре каже: „До чистої справи треба чистих рук.“ Такі (скажемо не ховаючись) нечисті книжки, як Дреперові, замість помогти пошкодять. В інтересах науки вдаємо ся до перекладача і видавця з проханням: Киньте друкувати Дренера, або додайте до перекладу уваги, в яких були-б виказані помилки Дреперові.

---

*) Зрештою, я думаю, що тут ми маємо дїло з lapsus calami автора або перекладача, або навіть друкаря. Певне, якесь слово викинуто з речення, а через те вийшло инакшеє розуміння. Та хиба читачеви лекше з того?

Село Шуейр на Лїбанських горах 25/IX 1897.

А. Кримський.

ДО ІЛЮСТРАЦИЙ.

Наші ілюстрації в попередньому і сему числі показують гончаря і гончарский горен з села Олешні в Чернигівщині. В Чернигівщині з давен давна гончарство розвинуло ся широко. Через піски і болота годі людям прогодувати ся самим хліборобством; а що гарної гончарської глини є доволі і так само деревини на опал, то й взяли ся люди до гончарства. С села й хутори, де нема ні одної хати, де би не роблено горшків. Звичайно гончарують зимою. Не треба й казати, що всю роботу роблять все ще відвічним, мало поплатним способом. Особливо приготовленє глини вимагає довгої і тяжкої праці. Накопавши землю, звозять її до хати і тримають в ямі під полом, щоби не замерзала, поки прийде час на робогу. Тодї вибирають з ями, кілько там на раз треба, розбивають копаницею, щоби не остало ся нїгде нї груди, розмішують з водою на густе тїсто; те тїсто бють в е с л о м, а опісля к о л о т у ш к а м и, поки глина не зробить ся зовсїм однакова без найменшої грудки і не перестане приставати до дерева. Потім згортають її до купи і стружуть желїзним ножем, с т р у г о м, в тоненькі платки, щоби вибрати всяке сьміте і грудки, що може ще остали ся у глинї. Тодї ріжуть глину на менші шматки, к а т а л к и, місять і качають їх, а там вже дїлять каталки на шматочки такі, яких треба на одну посуду. Ще й ті шматки перебивають, щоби вигнати з них пухирці повітря, які могли в них зістати ся.

Тодї глина йде на г о н ч а р с к и й к р у г. Головні части круга є: г о л о в к а або верхняк, деревляний кружок до 25 цм. проміру; с п і д н я к, такий сам кружок долїшний, в яких 60 цм. проміру; в е р е т е н о чи то вісь, заввишки до 60 цм., до котрої прикріплені оба кружки. Веретено стоїть острим желїзним кінцем, ч и п е н и к о м, на підставі так, як горішний камінь в жорнах на долїшному, а понизше головки в л и с и ч ц ї, в деревляному бруску, що йде від лави, на котрій сїдає гончар, обіймає веретено і так держить увесь прилад все в рівній мірі. Гончар ногою розганяє спідняка, а на головку, що разом обертає ся, кладе шматок глини та при помочи самих тілько пальців і рук надає їй таку форму, яку хоче. Коли судина готова, зрізуєсь єї з головки дротом або й міцною ниткою. Зроблену посуду ставляють у хатї на полицях під стелею, щоби попросохала. Опісля вимазують її ще поливою або й так випалюють.

До випалювання служить г о н ч а р с к и й г о р е н. Горен робить ся з цегли. Довкола ставить ся деревляний зруб. Між зрубом а муром сиплють землю і так само землею накривають горен зверху. По обох боках вбивають міцні палї і вяжуть їх в горі поперечкою. Ся в я з ь робить ся на те, щоби тримати горен, як він дуже нагріє ся і розходить ся від гоpяча. Горен складає ся з двох частин: з печи чи груби, де палять, і з запічків, де ставлять горшки. До запічків заходить ся з переду. В звичайний селяньский горен містить ся на раз 600—1000 штук посуди середної великости. Між запічками а грубою є стїнка з дїрками, але вона не доходить аж під сам верх. Коли запічки заставлені посудою, запалить ся в грубі, а дїрками стїнки і поверх неї іде поломінь на запічки та виходить димом через переднє чоло горна, котре весь час є відчинене. Коли скінчить ся випал неполиваної посуди, то переднє чоло закладають дошками та ще засипують землею і гноєм; а коли горен простигне, тодї вимають посуду. По випалї поливаної посуди не зачиняють чола. З випалу виходить звичайно 25, а то й 50% потрісканої посуди, котру просто треба викинути.

Остатня ілюстрация показує гончаря з посудою на торзї.

ХРОНІКА.

* Недавно помер в Київі Н и к о л а й В а с и л е в и ч К о в а л е в с к и й, бувший учитель гімназияльний, чоловік поважаний і добрий педагог, політичний приятель пок. Михайла Драгоманова. За політичні „провини“ карав ся на Сибіри. Після повороту з заслання жив з приватних лекцій. Записки з свого заслання полишив у одного з своїх приятелїв у Львові.

* На поминках по душі пок. П. К у л і ш а, про котрі ми звіщали в попередних числах, була між гістьми а д-кою Кулїшевою також мова о рукописях, які полишив покійник. Показалось, як пишуть до „Кіевской Старины“, що вість, мов би вдова більшу часть рукописий вислала до Галичини, є цїлком невірна. Противно вдова зберігає старанно всї рукописи, котрих є досить богато, і уважає за свій обовязок видати їх печатно за свого житя. Вона неспокоїть ся лише тим, що в письмах П. Кулїша було богато такого, що викликувало спори, і через те може тепер не найде ся такий, хто би згодив ся видати ті рукописи без змін і скорочень. — На нашу гадку — додає автор звістки в „К. Стар.“ — видавці, поки жив П. Кулїш, мали право не печатати ті його погляди, що противились їх поглядам. Але тепер, по єго смерти, всяке його слово стає, так сказати, історичним документом, що оголошує ся дословно і з тої хвилї підпадає історичній критицї. Длятого треба надіяти ся, що д-ка Кулїшева доведе до ладу всї оставші ся рукописи свого чоловіка, а о видавци клопоту не буде.

БІБЛІОГРАФІЯ.

а) книжки.

Записки Наукового Товариста ім. Шевченка. Т. XIX. З м і с т: Податкові ухвали за Казимира Ягайловича я Польщі, написав С т е ф а н Т о м а ш і в с ь к и й (стор. 1—70). Описи Перемиського староства 1494 і 1497 р., подав М и х а й л о Г р у ш е в с ь к и й (стор 1—24). — Miscellanea: а) Рукописні церковні книги в с Волосянцї, подав Др. В. О х р и м о в и ч; б) Документ 1586 р. про козацький промисл, подав М. К н и ж е в и ч; в) Образок з львівського житя в серед. XVII а., подав С. Т о м а ш і в с ь к и й (стор. 1—14). — Наукова хронїка: Огляд часописий за 1896 р. — Часописи видавані на Українї росийській (кінець; стор. 1—32). — Бібліографія (рецензиї й справоздання; стор. 1—56) — З Товариства (стор. 1—3).

Начерк Соматольогії. Написав Іван Верхратский. В Львові, 1897. Накладом Наук. Товариства ім. Шевченка. З печатнї Наук. Тов ім. Шевч. — Сторін 203 великої вісїмки з 93 рисунками в текстї; цїна 1 зр. 50 кр.

Олімпія. Написав Др. Т а д е й М а н д и б у р. (Відбитка з програми акад. гімназиї за рік шкільний 1896/7 з додатком пляну і реконструованого образу Олімпиї). У Львові, 1897. Накладом руского Товариства педагогічного. З друкарнї Наук. Тов. ім. Шевченка. — Сторін 20 вісїмки; цїна 35 кр

Хлопский страйк. Написав В я ч е с л а в Б у д з и н о в с к и й. Чернівцї. Накладом редавциї народної газети „Праця“. 1897. — Стор. 58 малої вісїмки; цїна 15 кр.

б) періодичні видання.

Кіевская Старина, сентябрь 1897.

З м і с т: О. Алиній (Разсказъ). Ѳ. А. Кудринскаго (Окончаніе; ст. 239—271). Пѣсни молодежи въ современной деревнѣ А. Г. Хатемкина (ст. 272—318). Снѣтинская старина. В. Милорадовича (ст. 3 9—335). Переѣ Бурей. Историческій романъ изъ временъ Хмельнищины. М. Старицкаго (ст. 336 - 393). Письма П. А. Кулиша къ О. М. Бодянскому (1846—1877. г.г.). Сообщ. А. Титовъ (ст. 394—408). — Документы, извѣстія и замѣтки: а) Этнографическій элементъ въ повѣсти Гоголя „Заколдованное мѣсто“. В. Милорадовича. б) Риторическій учитель Черниговскаго коллегіума монахъ Гавріилъ Искра и его столкновеніе съ префектомъ академіи Георгіемъ Конисскимъ. Д. К. Вишневскаго. в) Къ исторіи быта сельскаго духовенства въ Подоліи. г) Къ біографіи митрополита кіевскаго Самуила. Сообщ. А. А Танковъ. д) Къ бытовой сторонѣ нашихъ учебныхъ заведеній XVIII вѣка. Сообщ. Д. Вишневскій е) Подписка на памятникъ И. П. Котляревскому въ Полтавѣ. ж) Поправка (ст. 55—73) — Библіографія: а) Памятки українсько-руської мови і літератури. Видає комісия археографічна Наук. Товариства ім. Шевченка. Том I Апокріфи старозавітні зібрані з рукописів українсько-руських. В. Щербини. б) Józef Wlast Opowiadania historyczne z dziejów okolicy i jej dopływów. Б. в) Записки императ. русскаго археологическаго общества. Т VIII. вып. 1. и. 2. Труды отдѣленія русской и славянской археологіи. Книга первая. г) Опытъ военно-историческаго изслѣдованія о козачествѣ. Вып. I. Полковника М Нуджевскаго. д) Обзоръ журналовъ. - Приложенія: 1) Драматическое произведеніе XVIII-го вѣка. найденное въ рукописяхъ Смоленской духовной академіи (ст. 81—88). г) Интерлюдіи Митрофана Довгалевскаго XVIII. в. (ст. 89—96).

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦИЇ.

Д. М. Стар в К. Лист наспів за пізно до сего числа; буде уміщений в наступуючім.

Передплата платна з гори виносить: З додатком „Словар росийсько-український“: на цїлий рік 8 злр., [для заграниці 16 рублїв або 32 марок]. — Без „Словаря“: на цїлий рік 6 злр., [для заграниці 12 рублїв або 24 марок], на пів року 3 злр., на чверть року 1 злр. 50 кр. — Одно Ч-о коштує 30 кр.

Порядкує і за редакцию відповідає: **Александер Борковський.**

ВИДАЄ: НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА. З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА — під зарядом К. Беднарського.

Число 21. Річник XVIII.

1897.

У ЛЬВОВІ, ДНЯ 1 [13] ЛИСТОПАДА.

Виходить 1-го і 15-го кождого місяця в обемі півтретя аркуша.

РЕДАКЦИЯ, АДМІНІСТРАЦИЯ і ЕКСПЕДИЦИЯ
у Львові, ул. Академічна ч. 8.

Рукописи мають бути писані правописию „Зорі“: узнані непридатними до поміщеня звертає ся авторам [на їх кошт] без поясненя причин. — Редакция відповідає окремо тільки на ті письма, до котрих долучено почтові марки, з виїмкою письменникам, що містять свої твори в „Зорі“.

КАПИТАНША.

ОПОВІДАННЄ **ТАРАСА ГР. ШЕВЧЕНКА.**

Переклад **Левка Товкача** — під редакциєю **Перебендї**.

[Конець.]

Раником пішов до городничого довідатись, чи нема якого слїду. На дорозї стрічаєть ся знайомий та після перших привитань і питає:

— Як се так сталось, що в вас здорова дївка пропала?

Я йому й не відповів ні словом, вернувсь до дому: і до городничого шкода було ходити. Тілько те й зумів він зробити, що того-ж дня про нашу пропажу по всїх вуличках звонили. Після сього який же там слїд знайдеш?

Три днї й три ночи просидїв нещасний Туман на своїм стільцї, голови не підводючи. Я злякав ся, порадив ся з лїкарем. Розумний лїкар тілько й звелїв відчинити на кілька годин вікно або двері [а се було, як я казав, зимою]. Я в лїкарських науках ні каплї не винний та, стараючись, взяв та й відчинив потихеньку заразом і двері й вікно. Минає година, друга, — я все позираю то в вікно, то в двері: що то вийде з тієї операциї?

Дивлюсь, так уже над вечір почав Туман здрігуватись, а через годину підвівсь, озирнувсь кругом, зачинив вікно й двері, походив по хатї з пів години, здрігуючи та на силу чутно кажучи: „От тобі й на!“, далї лїг, або, краще сказати, впав на ліжко і кожухом укрився. Менї здалось, що він заснув. Слава-ж тобі, Господи! — думаю, та й пішов трохи спочити. Не встиг я чаю напитись, аж денщик каже менї, що Туман кидаєть ся, стогне й мене до себе просить. Приходжу. Питаю:

— Що тобі, Якиме?

— Нїчого. Спина... холодно. Сумно! Що знаєте, те й робіть!

Я бачу, що дїло погане, послав по лїкаря, а сам остав ся з ним. Повернеть ся кілька раз до мене та й кричить:

— Пить! Дайте пить, а то згорю!

Дам йому чайну чашку квасу, трохи стишить ся. Прийшов лїкар, помацав живчика, подивив ся на свого „брегета“ з сикундником, каже:

— Гарячка. Зараз же одправте його до шпиталю. Я його зараз і одправив.

Місяцїв зо два або й більш пролежав сердешний Туман у шпиталю. Вже й лїкар сам почав боятись, що він не видужає окроме на останніх днях гарячки, чи, як кажуть, на переломі хвороби. Коли таки залїзна натура недужого перемогла: під кінець першого місяця він уже здолав без чужої помочи підвестись з постелї, а до другого вже й гуляв бадьорно коридором та все прохав їсти, чого йому, звісно, забороняли.

Коли Туман нездужав, я все, що́ тілько можна було, робив, щоб знайти хоч темні слїди нашої утїкачки: завів власних лазутчиків, самих невсипущих, фельдфебелї що вечора доводили до мене кожен рух капитанів, кожний ступінь його було видно й на лїку в моїх вірних аґентів, а слїду нїякісїнького, як в воду канула! І не тілько я, а всї городяни вказували на капитана, так що-ж ти вдїєш? — провинник тут, а доводу нїякого! Мимоволї злодія звіра мусиш називати людиною!

Став уже Туман одужувати, як з Владимира приїхав жандармський офицер, забрав нашого капитана та повіз у Вологду. Я ще-ж таки все не кидав надії, написав сторонне письмо до вологодського полїцмайстра, просячи його, щоб він оповістив мене, хто власне приїде з отаким то капитаном, та чи не буде між його челядию молодої дївчини. Описав я й прикмети Варрочиної. Не менш, як за пів року одбираю я листа від вологодського полїцмайстра, де описані з великими подробицями як сам пан, так і його челядь, а між ними й комнатний козачок Климко. „Помянутий Климко, — писав полїцмайстер, — через чотири місяцї від капитана втїк, і де тепер обрітаєть ся, — невідомо; а дївчини, —

писав він далі, — про яку ви пишете, — в наш город не прибуло з ним нїякої. Спершу гомонїли, що помянутий козачок Климко немов би то жінка переряжена, алеж то бабські брехнї та й більше нїчого. Я тим так думаю, що як би чоловік не розпутствував, а всеж не піде на таке злочинне дїло; та й те ще сїй брехнї суперечить, що в дівчини, творіння і фізично й моралїйно слабого, на таке, як наприклад утекти, і відваги не вистачить, бо одважить ся на се і чоловік не кожний. Гадаю, — не треба писати Вам про самого капитана: маю надїю, що Ви його добре знаєте; скажу хиба, що він і на волосинку не перемінив ся."

Лист звичайно кінчав ся здавна вживаною ввічливістю, та й годї. Певно, вологодський полїцмайстер простодушний добряга, — подумав я. Як таки можна не впевнитись справдї, що то бабські брехнї, як він каже! Чи можна-ж було вагатись за капитанове злочинство, прочитавши його формуляр? А полїцмайстер певно-ж читав його. Простота, та й годї!

Що-ж було менї ще дїяти? Я добре був упевнений, що козачок Климко не хто инший, як наша Варочка. Сердешна! Долю свою добула собі — за спадщину по матері, колиб же і краю не знайшла так, як його знайшла покійниця. Та деж вона тепер? Сидить, гадаю, в Пошехонській або якій другій тюрмі та воший годує. А може вже її й на сьвітї нема? Після довгого часу міркування прирадив собі подати оповістку в „Московскія Вѣдомости", бо „Губернскихъ Вѣдомостей" тодї ще не було. Отак зробивши, я відважив ся подїлитись своєю надїєю з Туманом, відважив ся, кажу я. тим, що Туман хоч після гарячки й зовсїм видужав, але, не вважаючи на те, що вже вісїм місяцїв минуло, як Варочцї згинути, він все ще скидав ся на божевільного. Він і до того був не говіркий, а тепер так і надто замовк; ремісництво своє кинув і сидїв цїлими днями, схиливши голову на руку, в своїй хатї. Одного я бояв ся: щоб він не почав пити; але хвалити Бога, сього не сталось. Так от я й не втерпів побалакати з ним про Варочку, гадаючи, що надїя підбадьорить його сумну душу, та якось у ранцї, після рапорта про благополуччє в хазяйстві, і розказав йому про свою знахідку. Довго стояв він перед мене, повісивши голову. Я пройшов кілька разів по хатї; він, як статуя, не ворушив ся. Я хотїв йому щось таке сказати, аж дивлюсь, — а в нього зпід приплющених вій сльози, як горох, — кап... кап... кап...; а далї він зітхнув і ледві чутно промовив: „капитанша!" — та й пішов з хати, повернувши на лїво кругом Подивив ся я у слїд його та й покаяв ся гірко за свою необачність.

Дїяло ся се в осени. В полку дозволені були одпуски на рік і на пів року. Другого дня приходить Туман, каже, що він поданий до одпуску на пів року, і просить мене, щоб я не забороняв йому.

— Схожу, — каже, — до дому, чи не лучше буде.

— Іди, — кажу йому, — з Богом. — Та й прошу його, щоб, як іти-ме через Глухів, тоб зайшов на мій хутір подивитись, що там робить ся.

— Добре, зайду.

За тиждень дали йому білєта; він, попрощавшись зі мною, і пішов.

Дурно сподївав ся я добутків з своєї оповістки: не вийшло з того нїчого; а місяцїв через три після того, як Туман пішов до дому, кажуть менї, що він вернувсь. Я здивував ся, що так скоро. Вийшов, дивлюсь, — Туман помагає вилїзти з невеличкої, на одну конячку, рогожаної балагурі якійсь закутаній і в нагольній кожушанцї жінцї з дитиною на руках. Побачивши мене. він весело промовив:

— Найшов! Найшов, ваше високоблагородіє!

Справдї се була Варочка. Але яка рїжниця проти колишньої Варочки! — змарнїла, худа... Вона віддала дитину на руки Туманови і, як несамовита, кинулась менї в ноги й заголосила. Дитина прокинулась на руках у Тумана і заплакала; він і поніс її в хату, приголублюючи. Я підвів Варочку — вона голосила — і повів її слїдком за Туманом.

Другого дня Туман знов узяв моє хазяйство до своїх рук, і в хатї в нас усе пішло по прежньому. Одного разу я питаю його, де він найшов свою Варочку.

— Де найшов? — В Молозї, в тюрмі.

Охота моя довідатись про се не зовсїм була задоволена його відповідию; але я знав, що він не охочий був до подробиць, то вже й не перепитував його. Варочка який час з своєї хати не виходила нїкуди, від мене навіть теж ховалась, то менї здавало ся нїяково до них заходити. Тумана я що дня питав про здоровє її й дитини, він відповідав менї:

— Дякувати Богу милосерному, — обоє здорові.

Занудив ся я за Варочкою. От раз якось, відпустивши фельдфебелїв, зайшов я до них у хату і, як перше було, так і тепер: Варочка читала житє Варвари — великомученицї, а Туман сидїв супроти неї та хитав на руках Оленку. Нїколи я не забуду ту справдї моралїйну картину.

Другого дня після мого візиту прийшов, як звичайно, до мене Туман та й каже:

— Ваше високоблагородіє! Я думаю женить ся, щоб люди головою не кивали та пальцями на нас не показували.

— Благороднїйший ти чоловік! — подумав я. Того-ж дня виклопотав я йому дозвіл від полкового командира, а в другу неділю я був на весїллї в Тумана за батька.

Довго ще після весїлля Варочка була сумна та замислена і окрім церкви нїде не показувалась. Тумана вона, як і перше було, звала татом і часто плакала, дивлячись, як він жалує її Оленку, немов свою рідну дитину. Де далї по просту вона почала забувати минуле, стала заходити до моєї хати, — спершу, як мене не було, а потім і при менї. Одежу мою і все, що вимагало жіночого догляду, взяла вона під свою опіку, то кращої й справнїйшої хазяйки й домагатись не можна було. Раз якось вранцї заходить вона до мене з Оленкою на руках весела така та щаслива. Я просив її до чаю, посадив коло себе та стороною й повів річ про те, як вона втекла і де була схована капитаном до виїзду в Вологду.

Спершу спитав її, чи буває вона в фершалки.

— Нїколи не буваю, відповідає.

— Чом же ти не буваєш? — питаю: — ви-ж були такі близькі приятелькі?

— Гарні приятелькі! Гидка вона, єхидна! Колиб не вона, я-б і доси не знала нїчого, се вона все настроїла, — заплакала Варочка.

Трохи згодом я й кажу:

— А доброго таки клопоту ти тодї наробила. Сердешний Туман трохи в домовину не лїг. Ну я й доси не придумаю, деб тобі бути тодї схованій, бо я тодї всї мишачі нірки в містї перешарив. Розкажи, будь ласка, як се так сталось.

— Ось як, — каже, витираючи сльози. — Знаєте: того-ж дня перший сніг упав. Фершалка, бодай вона була проклята, і підмовила мене покататись з нею в вечері. Я й пішла до неї без спросу, а сьвічку й книжку кинула на столї: думала, — зараз вернусь, нїхто не знати-ме, де й була. Прийшла до фершалки, а в неї самовар на столї. Налила вона менї чашку чаю; чай був такий смашний, що я попрохала ще й другу, а далї й третю, і так менї стало тодї весело, що я й танцювати була готова, що все на сьвітї я тодї забула. Того часу проти вікон на вулицї стали сани. Вийшли ми, сїли й поїхали. Довго ми їздили по місту, так довго. що менї аж спати захотїлось, та так, що не знаю вже, як я й заснула. Проснула ся я в теплій хатї; кругом темно, тілько в вузенькі щілини крізь віконицї сьвіт пробиваєть ся. Стала я пригадувати вчорашнє катанне, — ну, тілько й змогла пригадати сам чай та фершалку, та й то наче у ві снї. Незабаром відчинились двері, увіходить сїльська баба з сьвічкою в руках. Питаю її:

— Де я?

— У добрих людий, — каже.

— Як же я тут опинила ся?

— Тебе на вулицї підняли: видно, коні скажені з саний викинули. Чи тобі не треба чого? — питає, ставляючи сьвічку на стіл.

— Нї, нїчого, — кажу. Баба взяла з стола сьвічку і пішла з хати, накинувши крючком за собою двері.

Я все думала про те, де я і що зо мною думають робити; довго я думала, а нарештї знов заснула. Як я проснула ся вдруге, то сьвіту вже крізь щілини не було видно.

Голова в мене не те, щоб болїла, а кругом ішла гірше всякого болю. Я почала плакати. Ввійшла знов та баба з сьвічкою, стала мене умовляти, даючи менї чаю та всяких ласощів. Я не хотїла та все прохала її сказати, де я. Питала про вас, про тата, про наше місто, чи далеко воно. Баба казала, що ні вас, ні тата не знає, а такого міста, і забожила ся, що й не чула зроду; далї знов давала менї чаю, я не схотїла, давала вечеряти, — не схотїла; вона засьвітила лампадку і пішла з хати. Я схопила ся з постелї, кинулась до дверий, але вона встигла защіпнути їх крючком. Трохи згодом за дверима чутно стало чоловічу річ, річ і знайома менї, та я ніяк не могла згадати, де її чула. Питало:

— А що, тепер їй краще?

Баба каже:

— Однаково, батечку, — все щось верзе та кидаєть ся.

— Ну, добре, — знов та-ж річ, — я до неї пришлю завтра лїкаря.

— Не вже то вони про мене балакають? Хиба я справдї хвора? — подумала я. Проте лїкаря не було, я й заспокоїлась.

Довго сидїла я в тій заклятій тюрмі, троха була не збожеволїла з туги. За ввесь сей час нїкого я не бачила окрім тої гидкої баби, тілько за день уже до того, як йому взяти мене з собою, увіходить до мене фершалка з пакунками в руках. Я їй, як матері рідній, зрадїла. Стала вона мене умовляти, обіцяти Бог знає які радощі в будуччинї, абиб тілько я їй у всім скорилась. Сказала вона менї остригтись та перебратись в парубоцьке вбрання, — я не схотїла; вона страхала мене довічною тюрмою, — я й послухалась. Ножниці були в неї з собою, зараз же вона менї й косу відрізала. І плакала-ж я тодї! Господи!... Далї дістала з пакунку парубоцьку одежу, одягла мене і тілько була почала на мене красуватись, яка я в тім убраннї хороша, як увійшла баба, каже: приїхали. Поспішаючи вийшли ми на двір. Було вже темно. За ворітьми стояло дві балагули, — одна більша, а друга трохи менша. Фершалка посадила мене в більшу балагулу, перехрестила. Коні рушили. А що́ далї було, то ви знаєте, — промовила Варочка, плачучи.

Небавом зняла ся польська революция. Корпусови нашому звелено було рушити на Литву. Що́ було у мене зайвого, я одіслав на хутір, до себе до дому, та підмовляв Тумана, щоб він і Варочку з дитиною одпустив з підводами до мене на хутір. Він так й зробив, ми й рушили возом у похід.

Після кампанії взяв я одставку, вийшов полковником. Небавом Туман вислужився; він прийшов до мене на хутір. Хотїв я настановити його за приказчика, але менї й самому нїчого було робити коло свого мізерного хазяйства, то я й віддав йому на прожиттє корчму, що біля Есманї, безплатно за колишні його послуги, та й Вікторкови своєму заповів теж робити, як мене не стане на сьвітї.

І я, доки жити-му, робити-му те саме.

Віктор Н. Н.

Прочитавши отсе оповіданнє, замислив ся я, і в моїй думцї суворій ветеран-корчмар перевернув ся в таку людину-християнина, що дай, Боже, щоб і всї були хоч трохи схожі на нього. Мої думки радісні перебив менї голосний крик: „Чорт знає що́!“ Дверї відчинились, і в хату ввійшов мій приятель, держучи в руках мою гармонію та все переказуючи: „Чорт знає що́! Я думав, що він їй що путнє подарував. Полтинник! Більш не варта!“ — коли побачивши в руках свій рукопис, він немов отямив ся й каже:

— Ну, як же оповіданнє? Чи ти ще не дочитав його?

— Нї, як раз перед тим, як вам приїхати, скінчив, — кажу.

— Ну, як же по твоєму, варта до друку, чи нї?

— Та ще й дуже.

— От то-то й є, а вони дурні думають, що, не читавши нїчого, нїчого й не напишеш, а отже написав!

— Дозвольте менї її переписати, так, для памяти, — кажу.

— От, ще переписувати! Візьміть так, як єсть, та хоч і друкуйте його, тілько так, як я вам і ранїйше казав: щоб не виставляти мого йменя.

Я пообіцяв ся. На дворі вже стемнїло. Напились ми чаю, погомонїли ще трохи, одяглись та й поїхали до міста в історичний Миколаївський собор слухати „Дїянія“.

Після утренї приятель мій поїхав до себе, на хутір, похазяйнувати, — він казав; а як послї вийшло, так за тим тілько, щоб справити „дом приличія“, се-б то на незалежні плечі натягти фрак; а я, не маючи знайомих і охоти знайомитись, уважав отсю церемонію зайвою і лишив ся у місті, чекаючи служби Божої. Погода була гарна [що́ в таку пору трапляєть ся дуже рідко], на вулицях було сливе зовсім сухо, я й пішов блукати по місту, шукати те місце, де стояла знаменита „Малороссійская Коллегія“ та палац гетьмана Скоропадського, той самий, де він витав „Данилыча“,*) коли той заїздив дя́кувати гетьмана за гостинець, се-б то за місто Почеп з волостию. А Данилычъ, не в тїмя гвіздком битий, взяв та з нїмецькою астролябією й одмежував до Почінської волости сотнї: Балаклинську, Мглинську та пів Стародубської та й заїхав у Глухів дя́кувати гетьмана, а простакуватий гетьман, нїчого того не відаючи, шанує свого пресьвітлого гостя, аж поки пресьвітлий гость на ознаку подяки не звелїв скласти проти палацу на майданї камяного стовпа та вбити в нього пять залїзних гаків: один про гетьмана, а ті про старшину, коли вони хоч заикнуть ся тілько перед царем про нїмецьку астролябію. Проте старшини не злякали ся та, як були в Москві, пожалїли ся на здирцю-грабіжника, і його за те покарали.

А деж той майдан? Де той палац? Де Коллегія з своєю кровопийною марою — тайною канцеляриєю? Де се все? — І слїду нема! Чудно! А все се таке недавнє та сьвіже. Яких сотня років проминуло, а Глухів з резиденції гетьмана Вкраїни зробив ся препаскудним повітовим місточком.

Дзвін до служби перебив мої сумні питання, я перехрестив ся та й пішов до Миколаївської церкви, одніснїнької памяти минулих часів. На майданї доганяю чумацький віз, запряжений парою сірих волів-велетнїв. На возї сидять дві жінки в білих свитках: одна в стьожках та в барвінку, а друга запята шовковою хусткою. Біля волів іде високий чоловяга в чорній киреї і чорній смушевій шапцї, з батогом у руках. З воза виглядає ще велика біла вязка — се паска з усїм причандалом, загорнута в білу скатертину.

Порівнявсь з возом, дивуючись пізнаю в поїзжанах своїх старих знайомих — Тумана з родиною. Вони зупинились, похристосав ся я з усїма, та, балакаючи про те, що Господь дав годину та такий день гарний ради такого великого сьвята, помалу наблизили ся ми й до церкви.

Після служби приятель мій у цвинтарі умильно похристосав ся з кількома православними християнами і з християнками, а далї взяв мене за руку та й веде до якогось невеличкого оклецьковатого чоловічка в губернськім мундїрі, з червоним добродушним лицем, — він тілько що вийшов з церкви, — похристосав ся з ним та й каже, вказуючи на мене: такий то. Я поклонив ся. А приятель і додає:

— Карл Самойлович Стерн, наш повітовий ескулап. Йому так подобаєть ся наш суще християнський звичай, що він що року одягає мундїра і йде до служби власне зза сього сьвята, ще хоче і на нашу віру православну перейти, та тілько в мене така думка, що бреше, — вибачай, Карле Самойловичу!

Нїмець моторно усьміхнув ся, ми й розійшлись.

Приїхали ми на хутір, я й здивував ся, увійшовши в хату та не помічаючи нїчого такого, чим би можна було розговітись. Хазяїн, спостерігши моє дивуваннє, ввів мене в сїни та мовчки й указав на великі дверї, про які я гадав, що виходять в сад. Одчинив я їх, коли мої здивувані очи побачили не сад, як я гадав, а величезну дощану загороду з невеличкими вікнами, пристроєну до самих хат: то була саля задля бенкетів.

Серед неї стояв стіл безкраїй, заслапий білою скатертиною. І, Господи, чого тілько не було на тому столї! І все те в найгомеричнїйшім достатку. Бабуся, що вертїла ся біля стола, здавала ся мухою супроти кольосової пирамиди з тїста, вживаної за паску. Обік пирамиди, як сфинкси єгипетські,

*) Меншиков. — *Переклад.*

по декілька в ряду лежали не поросята, а печені в цілій величині кабани з хріновим коріннєм у зубах і все инше в такім же достатку. Навіть горілка з сливянкою стояли по кінцях стола в великих барилах, засланих серветками; одно слово: все було цикльопічне, і колиб проснув ся величній хіоський слїпець, то й той би тільки вуса закрутив та ще може-б подумав, що на хуторі дожидають Кадма з товариством.

Хазяїн, ходячи по салї тій, поглядав то на стіл, то на мене, і усьміхав ся самозадоволено. За чим же дїло стало? Чого тут бракує? — думаю я: — Здаєть ся, можна-б і за дїло взятись. Чи він ще кого чекає? Я хоч і не голодний був, а не можна було спокійно дивитись на все се добро, найпаче на порося та на „бабу“, що немов московська кубічна купчиха, — біла та червона; так би й проковтнув усю разом, а хазяїн, як нїчого й не було, ходить собі, тілько усьміхаєть ся. З пів години, коли не більше, минуло чекаючи. Менї аж бреховенька прийшла на думку про царя та його коханого боярина. Боярин вірний у чімсь перед царем прошпетив ся. От, цар не хотїв пустити в дїло огню та желїза, а продержавши три доби у темницї без води й без хлїба свого вірного боярина, звелїв подати собі миску доброго борщу та печене порося, та й покликав боярина на допит. Так що-ж би ви думали? — За ложку борщу та поросячий хвостик боярин в усїм признав ся. Я, правда, за собою жадної вини не відав, але мимохіть думка брала, чи не хоче мій приятель і зо мною таку штуку вдрати, як той цар з своїм вірним бояриком; тілько чим же я перед ним провинив ся? Тодї саме відчинились двері, і в салю ввійшла бабуся з полумиском у руках; в полумиску була сьвята вода і кропило з сухих васильок. Увіходячи в салю, бабуся хутенько промовила: „Уже на греблї!“ Приятель мій вийшов у сїни. Небавом чутно стало, — загуркотїли колеса, а хвилин через дві в салю ввійшов пін в епітрахилї, з дяками й хазяїном. За крилошанами увійшов Туман з своїми, а за ним поважно,

Омелько Збруй на мостї над чортовим яром.

[Ілюстрация до народного оповідання Миколая Цьвіта-Колядиньского]

смирно, проглажуючи вуси, почали увіходити селяни, і через хвилину найшло їх повна саля. Після молитов піп, а за ним хазяїн, а далї й я — похристосали ся з усїма, хто був, розговілись шматочком простого хлїба та тодї вже й узялись, хто до чого мав охоту. Тепер тілько стало знати менї, на́ що отак по ґіґантськоку наготовлено було їжи й питва. Мій приятель [я з ним за се раз десять похристосав ся] до букви йшов за словом Злотоустого майстра слова і за словами любови й смиреньства перших християн. Тут не було ні кріпака, ні пана, — був тілько гостинний хазяїн та найнецеремонійші гості.

Омелько Збруй під мостом.

[Ілюстрация до народного оповіданя Миколая Цьвіта-Колядиньского].

Провівши попа та своїх кріпаків-гостий, хазяїн посадив за стіл мене та Тумана з родиною, та й сам сїв між нами, промовивши: „От тепер розговіємось!“ Проти мене сидїла Оленка з матїрю, так я тепер тілько роздивив ся на неї, як слїд. Се була суща красуня, що яка тілько що розцьвіла: густе русяве волосє, заплегене в дві коси, перевиті жовтими й синїми стрічками та барвінком, надавало якусь осібну сьвіжість її зграбній голівці, а тонка біла сорочка з прозорим гаптованнєм на широких рукавах складалась на плечах та грудях у такі складки, які й не снили ся ні Скопазови, аніже Фидієви; одно слово — перед мене сидїла богиня краси і неблазности. Поруч з Оленочкою сидїла її мати, колишня Варочка, а тепер Варвара Івановна, як її звав сам хазяїн, а коло неї сидїв Туман, з усьміхом покручуючи свої білі вуси. Я дививсь на нього не як на простого корчмаря — старого вояку, а як на лицаря величніх моралїйних подій, як на чоловіка-християнина в найширшім змістї сього слова, і, признати ся, завидував йому. Він здавав ся менї прещасливим, та инакше й бути не могло. Чоловік, що так височенно справив свої обовязки до близьких, навіть при злиднях й самотности мусїв бути щасливим, а його старість була в достатку й між найщирійшими й найніжнійшими друзями. Менї не трапляло ся бачити такого зграбного твору скульп-

турної праці, щоб так заспокоюючи солодко, вабив до себе мої очи, як тихе й спокійне лице сього сїдого величного героя добродїтелї. Озеров вповнї почував отсю привабність, мовивши Едіповими устами:

„Мой не увидитъ взоръ,
Ни мужа кроткаго, пріятнаго чела,
Котораго рука боговъ произвела...“

Встали ми зза стола тихо, немов зза звичайного обіду, помолили ся. Туман взяв свою смушеву шапку, глянув на жінку та й став прощатись з хазяїном. І завжди не говіркий, на сей раз за столом він сидїв зовсїм нїмо. Я думав було забалакати про Блюхера або Бонапарте, але коли я глянув на нього, моя думка здалась менї прямо не до речи. Одним однїсїньке слово почув я від нього тепер, та й то вже на дворі; коли посадив він уже на чумацького воза свою родину, а воли вже рушили з місця, хазяїн з порога питає його:

— Так на проводи, батьку?...

— Еге, — одказав Туман та й пішов за возом.

У вечері, за чаєм, приятель мій проти своєї вдачі був замислений. Я щось обізвавсь до його разів зо два чи зо три, а далї й сам почав барабанити об стіл пальцями. Вже бабуся й сьвічки принесла й самовар з причандалом забрала, а ми все сидимо нерушимо та об стіл барабанимо. Не знаю вже, чи довго-б ще длялась ота барабанна музика, колиб я був не зітхнув, так собі, знїчевя. Приятель мій підвів голову, глянув на мене та й зареготав ся.

— Чуєш, — каже, нареготавшись до схочу, — хай уже моє дїло хазяйське, менї є про віщо замислитись і зітхнути; а ти-ж якого чорта зітхаєш?

— Хазяїн мимохіть передає свій настрій і гостям, — одповів я.

— Правда, правда твоя! А знаєш що?... — запитав він та й знов замовк.

— Коли скажеш, то знати-му.

— Маю я до тебе велику просьбу. Пообіцяй, що справиш, так скажу.

— Коли скажеш, яка, то й пообіцяю.

— Погостюй у мене до провід?

— Не можна.

— От то-то й є! Примусив мене відкритись йому з секретом, а тепер і назад. Се не личить путящій людинї!

— Який же тут секрет? — питаю.

— А такий, — каже він, подумавши, — що на проводи в мене думка вінчатись, а тебе-б прохав бути в мене за боярина. Так як, згоджуєш ся?

Я, як чоловік, тодї нї від кого незалежний, то не довго думавши, й кажу: Добре!

— Отсе по друзяцьки! — казав він, так по друзяцьки стискаючи менї руку, що я трохи не закричав: — Ходїмо-ж тепер вечеряти! — додав він, підіймаючись.

Ласа вечеря та щира випивочка розвязали язика моєму приятелеви і відкрили його сердечний тайник. Зразу він виявив менї своє натуральнїйше розуміннє сїмейного і політичного життя людини, про її загальне значіннє, як прекрасного й розумного творіння, і як він може бути нї від кого незалежним і щасливим в своїм короткім життї, аж нї трохи не порушаючи гармонії в громадї істот, на неї саму схожих. Так він мене привабив своїми думками, що я вже вбачав його найнатуральнїйшим і справжнїйшим мудрецем, трохи не вище за самого Сократа; але коли мудрецеви, та й взагалї людинї трудно, та мов би й зовсїм не вільно, самому собі уявити межу, за яку не слїд переступати, то й мій приятель непримітно перейшов до утопії та й став менї доводити, що грамота, тим паче в жіноцтві, дуже каностить людському добробутови. Я зроду було думав, що початок таких ідей — вино та добра доза сливянки, поки він не скінчив своїх доводів сими словами:

— Маю надію, та й не без причини, що я буду аж надто щасливим з своєю жінкою і тим саме, що вона неграмотна.

— Ти може й будеш, але багацько про кого сього не можна сказати, і про себе першого я не скажу сього.

— Тим, що багато дехто, а з ними вкупі і ти, більш не що, як моралїйні каліки.

— От тобі й на! — подумав я; помовчавши й кажу:

— Яко твій старший боярин, чи я маю право спитати свого князя, хто така та, що має бути щасливою княгинею?

— Секрет! До останнього дня секрет, а то — то ще, гляди, станеш мене розчаровувати.

Довго ми мовчки сидїли за столом, позираючи зрідка один на одного та на пляшку з сливянкою; а далї, як побачили, що на сухім денцї в пляшцї нема нїчого, вартого уваги, піднялись зза стола та й пішли спати, виразно стиснувши один другому руку.

Ввесь тиждень ми з приятелем закусували, снїдали, обідали, вечеряли й спали, багато балакали про всякі чисто звичайні речі, в гуртї й про тогочасню літературу, за якою він, як і всяка путяща людина, досить уважно стежив, що мене добре здивувало, бо я опріч варварського перекладу Федрових байок, нїже єдиної книжечки не примітив у його в хатї. Опріч тогочасньої літератури, часто заходила у нас розмова про дуже хитру тогочасню Меттернїхову політику, а про весілле, що мало бути, нї пари з уст. Я раз був, хоч і проти учтивости, заїкнув ся про сю цїкаву річ, але приятель мій був нїмий, немов риба, звелїв запрягти бричку, не сказавши менї й „до зобачення“, сїв та й поїхав, Бог його знає, куди. Нарештї минула безконечна для мене сьвята недїля, минула й половина провідної. В середу приятель мій поїхав з ранку й пропадав до самого вечора; вернувши в вечері до дому, він мовчки надів фрака, розчесав ся, подивив ся в зеркало, повернувсь до мене та й каже:

— Ну, я готов! Одягай ся скорійш, та поїдем!

Я теж убрав ся. Сїли ми в бричку та й поїхали прямо до міста до Миколаївської церкви. Церква вся сьвітить ся. Серед церкви аналой. Піп в ризах; а дячок, приглажуючи вуси, трохи-трохи не сьпівав: „Ісаіє, ликуй!“ Не встиг я роздивитись, як одчинились двері, і з Туманом та з матірю ввійшла Оленка. Ввійшла в церкву, перехрестила ся, сьміливо підійшла до аналоя й стала на своє місце. Як побачив я її ближче, так тілько охнув. Вінчаннє скінчилось, а я не без заздрости поздоровив свого щасливого приятеля з новим життєм, з новими радощами, а другого дня, подякувавши за хлїб, за сіль, поїхав до Київа.

ПЕРЕСЬПІВИ ПАВЛА ГРАБА.

МАРІЯ КОНОПНІЦЬКА.

V.

Як до бою круль збирав ся,
Грім під небо розтинав ся,
Злоті сурми вигравали,
Заохоти додавали.
А як Стах наш кидав села,
То заграли лиш джерела,

Зашуміли жита в полї
Об нещасній його долї.

На всї боки свищуть кулї,
Досить лиха, пекла досить;
Найславнїйше бють ся крулї,
Понайбільше-ж хлопів косить.

Хрест звалив ся на могилї:
Стах загинув в першій хвилї,

Круль вертав ся з коругвами
Здоровісїнький до брами.
Його стріла вся столиця,
Осняла зоряниця,
І всї дзвони, скільки сили,
Про побіду задзвонили.
А як хлопа в яму клали, —
Вітри в лїсї завивали,
Задзвонили по небозї
Дзвінки лилїй при дорозї.

VI.

Та коли-ж ми, коли діждем
Тиї весни, того сьвята,
Що зпід стріхи зпід курної
Забілїє наша хата?
Та коли-ж ми, коли діждем
Того ранку, тиї днини,
Що нам сонце крізь віконце
Більше сьвітла свото кине?
Та коли-ж ми, коли діждем
Тиї зорі, тиї долї,
Що нам колос зажовтїє
На з'убоженому полї?
Завирюха гуде в пущах,
Завирюха снїгом вїє;
Блисне місяць, стужа вдарить, —
Разом хата побілїє.
З неба сходить день наш білий,
Ясне сонце з неба сходить;
Рілля, слїзми засїяна,
Злотий колос нам уродить.

VII.

Вподовж луки, вподовж поля
Пройшла доля і недоля,
І з приполів довгих свити
Засївали всякі квіти.
Чорні зерна в землю пали
Слїз рясними крапельками,
Сьвітлі з вітром розлетїлись,
Закружили мотилями.
А на весну з того сїву
Будяками земля вкрилась;
Тільки де-де кущик ягід,
Де-де квітка притулилась.

VIII.

Три стежки ти протерла,
Недоле наша — доле!
В той бік прямує перша,
Де орють панське поле;
Друга веде лїворуч,
До коршми сяє біла,
А третя на той цвинтар,
Де спить родина мила.

Від трудового поту
На одній стоять роси;
На другій — з тата, з мами
Сьміють ся дїти босі.
На третїй — лїтним ранком
Цьвіркливий коник скаче,
Хрести погнулись чорні,
Березка тихо плаче.

По тих стежках люд вбогий
В сермягах водить скруха...
Хто-ж шлях йому покаже
У сьвітле царство духа?

ДО РАБИ.

З сербської мови.

З любовю хилюсь пред тобою;
Журба якась душить мене:
Коли вже ти діждеш покою,
Коли твоє рабство мине?
Дарма, що ти гинеш без долї,
Що промінь тобі не мигтїв;
Прекрасна ти навіть в неволї,
Страшнїйша грози для катів.
Тебе засудили на муки,
Терновим вінком оплели,
Скували і ноги і руки,
З дитиньства в ярмо запрягли.
Змагай ся! Загинуть тирани,
А з ними облуда і лжа...
Змагай ся! Загоють ся рани;
С всякому здирству межа!
Терпи, моя любонько мила:
Скінчать ся скорботи нїмі...
Сьвіти нам, як перше сьвітила,
Тлїй огником сховним у тьмі.
Розжеврить ся він незабаром,
Як море кругом запала
Великим невгасним пожаром,
В пень знищить всї закутки зла!

АДАМ АСНИК.

Даремна праця, марний труд,
Даремні нарікання:
Часам минулим чудо з чуд
Не верне істнування.
Нас дожидають ся живі,
Нова мета нас кличе;
Хто до вінка на голові
Зівялі лаври тиче?
Нїщо не спине бистрих хвиль
Життя людського... Годї!
Даремний жаль! Не має сил
Сказати: „Стій!“ — природї.

САЛОГУБ.

Де ти, щастє? Де ти, втїхо?
Невже-ж кличу тебе даром?
Прилїтай розважить лихо,
Повійни на серце чаром.
Принесись душею, пташко,
Втихомир чуття шалене;
Глянь, як сьвітом нужу важко,
Усьміхнись хоч раз до мене.
В головах стань невидюче,
Моя мрієе, зоре рання;
Загой в грудях все болюче
Слівцем нїжним покохання!
Нехай страдник одинокий
Хоч на час забуде муки,
На хвилинку знайде спокій
Від болїння та розлуки.

ВЕНЕВІТІНОВ.

Шануй сьпівця за гуки щирі,
Сховай гордячий осуд свій,
Шукай розваги в творчій лирі,
Та не звіряй ся зразу їй!
Не все — пророки та обранцї
З печаттю марінь потайних,
Не все — небес сьвяті посланцї
З огнем глаголів неземних!

ГОЛЕНИЩІВ-КУТУЗІВ.

Спинись, друже, покинь дорікання гнівні
За нїкчемність мою та знемогу!
Міцні стїни тюрми живосилом менї
Заступили до сьвітла дорогу.

Вір: звалю я колись оту силу лиху,
Рознесу мою замкнуту вежу,
А безлячно піду по новому шляху,
У мандрівницьку вдягшись одежу.

З пекла шумних столиць утечу я гай-гай,
Затаївши журбу неслухняну,
Придивлю ся до ран, що шматують наш край,
До старчачої хати загляну.

Крізь дими каганцїв вбачу голод людський,
На обличчях — терпеливости смуги;
При дорозї в шинку вчую стогін рвучкий
Безнадїйної пяної туги.

А вернувшись назад, засьпіваю-утну,
Та не так, як сьпівалось до нинї:
Нї, почувши тодї мою пісню сумну,
Ти поклониш ся їй мов сьвятинї.

ОЛЕКСА ТОВСТИЙ.

Сидить під балдахином
Китаєць Дцу-Кин-Дзин
І каже мандаринам:
„Я всїм вам мандарин!
Велить владика краю
Менї спитати вас:
„Чому серед Китаю
Ладу немає в нас?“
Задами почрутили
Китайцї до землї;
„Ми — кажуть — і хотїли,
Та ще не завели.
Бо дуже молоденькі,
Пять тисяч лїт всього,
Звичайно — зелененькі, —
Де взять ладу того?
Але клянем ся чайом,
Усяким, який є:
Що дня розпочинаєм,
Та часу не стає...“
— „Гаразд! Люблю за вдачу,
Одмовив Дцу-Кин-Дзин:
Не трохи було, бачу,
У вас лихих причин.
Пять тисяч — лїта ваші...
Пять тисяч... Як згадать...“
І крикнув — радцям каші
Березової дать.

НЕМИРОВИЧ-ДАНЧЕНКО.

Гупає молот залїзний,
Бризка з ковадла огнем...
Що то за плуг дивовижний,
Візьмемось зараз — утнем!
Вийдеш ти з кузнї як треба,
З'ореш усе, що твоє;
Дощик посиплеть ся з неба,
Сховані зерна поллє.
З людського поту на ниві
Вродить ся жито буйне,
Вітер колося лїниві
Хвилею скрізь пожене.
Золотом чистим по полю
Ляжуть багаті снопи,
Вирветь ся пісня на волю,
Швидч запрацюють серпи.
Молот пускаймо повище,
Биймо, поки гаряче!
— Воздуху! — міх одно свище;
Полумя гірше пече.

АНДРІЄВСЬКИЙ.

Сьвітлий образе привиду милого,
Не злїтай перед очи менї,
Не ворушмого серця безсилого,
Що шукає спокою у снї.

Не чаруй мене знову оманами,
Н розплющуй обважених вій;
Палкі мрії відібють ся ранами,
Ласки викличуть стогін новий.

До мого забуття всесцїлющого
Не приторкуй ся розмахом крил...
Що краплина роси для вмирущого,
Для того, хто конає без сил?

Струни щастя на віки вривають ся...
Все нїмїє, за гуком мре гук...
Тїни люблені мовчки прощають ся...
Дай же, дай відпочити, без мук!

Грузинка.

Етюд — *Г. Галайди.*

Великий губернський двірець шумів тисячу голосів, і далеко було чутно його гомін. Бігали носильщики з пакунками, клуночками, кричали кондуктори, дзвенїв дзвоник; там роздавався свист, розлягались згуки труб, у які з великим усердєм дули сторожі; стукали по рельсах маневруючі ваґони: і увесь сей гармідер покривав здоровий дужий гук льокомотиви, що так гула, аж в ухах лящало. Стояв великий поїзд, котрий, видко по всьому, через яку хвилину мав рушати. Коло нього бігали люди з усяким збіжєм і без нього, розпитували провідників, кричали, лаялись, плакали: у всякого своя турбота, свої рахунки.

Через увесь сей натовп, тискаючись проміж людий, ішов молодий, безвусий тоненький студент з книжкою під пахою. Видко було, що він когось виглядав, бо все, що метушилось округ його, мало його цїкавило, і він не звертав на се нїякої уваги, занятий більш своїми власними гадками. А до них, видко, не звикати було йому; карі гарні очи нїби з сумом дивились на всю отсю метушню, і в них сьвітила ся тиха, спокійна іскра розуму.

— Цїкаво було-б знати: чого варт увесь отсей люд оттак зараз цїлком узятий? Чи багато набрало ся-б серед них людий дїйсно осьвічених, з хистом людий? Не думаю; не здаєть ся менї. Та нї! Що я! Розуму тут багато, аж може надто, але якого: того практичного розуму, котрий ледарів „в люди“ виводить; того хитрого небагатого розумцю, котрий дознав всю „науку страсти нїжной“; того хисту, який сам собою гордує, а собі цїни не знає, і цїна то йому шаг; і той тут розум є, що ідеалїстів, людий з душею дур-

нями узиває. Всяких доволі... а дійсного нема. Деж він? Чого він не клопочеть ся оттут? Е, ні: не так його шукати треба. А піди, хто хоче розуму шукати, у першу або другу годину ночи по вулицях та дивись у вікна: де сьвітить ся і тихо, ото знай, що там на пятдесять з сотки розум сидить, а на сорок з тії-ж сотки — нужда.

Мабуть не було у двірці того, кого треба було Семевичеви [призвище сього студента було Семевич], бо він, походивши-походивши перед ваґонами сів на диванчику і почав про щось марити. Тепер сей шум не різав вже йому вуха, а навіть якось немов колихав його тихою хвилею, вирівнюючи думки. І потекли вони широкою биндицею, одна за одну чіпляючись, одна одну випереджаючи; а Семевич сидів зіпершись ліктем на коліно і навіть не ворушив ся.

— Да! Хто хоче собі життя збавити, хай купить дім і ремонтує його! Ха-ха-ха! — і масний широкий сьміх немов збудив Семевича. Він глибоко зітхнув, повів очима по гурті і — став мов камяний.

На сусіднім диванчику сидїла якась бабуся, а коло неї, зазираючи їй у вічи, містила ся молода-молодесенька русява дівчинка. Чудно, незвичайно, як усї, були вони вбрані; властиво незвичайного було в них мало, але воно зараз приковувало до себе очи. Бабуся була одягнена в чорне платє, а на голові у неї була біла хустка, зпід котрої було видко чорну бархатну обручку, що була надїта на голову; дівчина-ж була одягнена в усе коричневе, запята білою хвартушиною, а на голові була така-ж сама бархатна обручка і зпід неї повилось по плечах біле-біле, як снїг, маленьке ґазове покривало. Зпід обручки вибивалось русяве розкішне волосє і хвилями спадало у низ; на колїнї, немов на коричневому тлї лежала біла рученька і на мизинному пальцеви блищав перстень з якимсь червоним камінцем. Ся дівчина щось казала до старої своєї сопутниці і ласкаво-ласкаво зазирала їй у вічи.

Семевич дивив ся, як причарований; він забув навіть, що довго дивитись не гаразд і не всякому до вподоби. „Хто се? Хто се?“ — товкло ся йому в мозкови і стукотїло в висках. Книга, що лежала у нього на колїнах, сповзла і впала до долу. „А нехай“, — пронесло ся у нього в голові, і він зараз же опамятував ся.

— Що-ж се я? Се вже на нахабність схоже. Се тільки отим жевжикам личить зазирати на панночок, — і він, піднявши книгу, пішов у другий бік, щоб не йти повз... них. Зараз же його підхватила хвиля людська, забила, розштовхала, заставила іти з собою у ногу і навіть жити з собою, бо усякий скрик, регіт, промова могли звернути на себе увагу.

— І все я не ловивсь, все не ловивсь, — казав сїренький паршивенький старушок. — Бо знаю я їх, проклятих: дайсь їм у руки нігтем, так вони проковтнуть тебе з головою. А як вже вони біля мене заходили ся. Господи, як заходили ся! Не піддаюсь! — скрикнув він, і впять загукав регіт.

— А один таки підвів. Підвів, сучий син! І як він, шельма, спритно підлїз до мене. І, як спритно підлїз... Треба було женї, знаєте, вапна і треба було немало: пудів з двісті. А він, сякий-такий син, і примостись до мене. Такою, знаєте, лисичкою, з масличком та з підмазочкою — ну прямо в душу влїз... „У мене, каже, є, паночку.“ — А є, кажу, то й гаразд; все одно: де купувати, то купувати. — „Так ви, каже, дайте менї цїлкових з трицять, а я і привезу завтра, куди прикажете.“ Я возьми тай дай з дуру: і не бачив у вічи з тії пори! От хитрець, ха-ха-ха!... Ну, та я закличу його якнебудь до себе та хоч попобю ся добре: бодай сим надолужу...

— Ну, а що, як би я якнебудь познайомив ся? Ну, що-ж тут було-б нахабного? Я-ж не так, як... оті усї, — марив між тим Семевич, але другий якийсь голос зі дна душі тихо шепотїв: „А як же? Так, як і вони! І вони-ж тим знайомлять ся, що їм впаде у око дівчина, — і ти так; і вони не бачуть тут нїчого нахабного, — і ти так. Яка-ж між вами ріжниця?“

— Правда, правда, — думав Семевич. — Яка між нами тодї буде ріжниця? Прийти до людий так, сам здоров знаєш за чим, забалакати... Та може ж вони сього не хочуть? Але хто-ж вона? Хто вона, ся квітонька, так не схожа на всїх наших вихованих дурних і безсердечних баришень. Чому так, — я не знаю, а каже менї щось, що вона така-ж чиста і сьвята душею, як і личенько. Деж, деж могли-б сховатись її хиби? Вони видні були-б одразу, бо вона прозрочиста, як криштал, і чорна цятка вбирала-б у себе очи. Нема, нема у неї нїчого чорного, бо се була-б неправда: матїнка-природа не схотїла-б і не посьміяла-б дати таке обличє чорній душі. Повинно-ж бути щонебудь чисте на землї, опріч гадок ідеалїстичних? Повинно-ж? І от воно істнує!... Инакше й не можна! Тодї жити не варт, коли можна переконатись, що все зроблене тобою пішло або піде лише на обілюване, тілько на нього...

— Здрастуйте, добродію, — перебив хтось його гадки.

Семевич досадливо клїпнув очима: він дуже не любив, як йому мішали. Перед ним стояв кондуктор з незнайомим обличєм і кланяв ся, привітно усьміхаючись. Семевич подав йому руку, хоч і досї не пізнавав його.

— Там лучше було: легше, — з усьміхом казав той.

— Де... там? — спитав Семевич.

— А там, у реальнім.

Тепер тільки пізнав Семевич, що се був сторож, що служив у реальній школї і котрого він знав ще змалечку. Він став розпитувати сього Івана про його теперішне бутє, про сїмю, про службу, як зненацька почув, що хтось питає кондуктора: „Где тут первы клас?“ Голос грубий і з якимсь чудернацьким акцентом. Семевич оглянув ся і убачив ту-ж стару жінку з дівчиною. Бабуся питала, а дівчина невисока, стрункa стояла і з цїкавістю дивила ся на наших селян, що зігнувшись під вагою мішків та торбин, влазили в третю клясу. Потім ненароком перевела вона очи на Семевича і той зразу опустив голову у низ, перегортаючи книгу у руках. Він почував, що вона дивить ся на нього в сю хвилину; і кров кинула ся йому до голови, залила лице, щоки запалали...

— А я піду осюди, мамо, — почув він чистий приємний голосочок. — Менї хочеть ся от на них подивитись, — промовила дівчина, мабуть указуючи на когось рукою. Семевич глянув ненароком на бабусю: та здвигнула плечима і гордою ходою, як цариця, пішла за провідником. Семевич митю перевів очи у другий бік, але дівчини уже не було на місци: вона силкувала ся відчинити двері у третю клясу. „Помогти“, стрілою пронесло ся в голові у Семевича; але перш ніж він встиг зробити який рух, дівчина відчинила двері і, маючи своїм білим ґазом на голові, зникла у ваґонї. „Поїхати-б у сім ваґонї“, подумав Семевич і зараз же сливе голосно вилаяв себе ледарем.

Між тим вернув ся Іван.

— Хто се?... — спитав Семевич, пильно дивлячись на обложку своєї книжки.

— Та се Грузинки. Багато їх їде тепер чогось.

— Ага! Ну, прощай, Іване. Дай Боже тобі усякого щастя та премії рублїв з тисячу, — сказав Семевич, відходячи геть.

— Прощайте, паничу. Спасибі, — усьміхавсь Іван.

Семевич пройшов повз той ваґон, куди пішла... вона; наумисне зазирав у вікна, позабувши свої лайливі сентенциї, але нїчого не вбачив, опріч червоної дзюбатої пики в фуражці з кокардою та якогось „пшютка“ з папіроскою у зубах і з шляпою на бакір.

— Грузинки, Грузинки, — твердив собі Семевич. — Куди вони їдуть? Чого вони їдуть? Чого я нїкуди не їду? Як би гарно було, колиб нам прийшлось їхати разом. В дорозї знайомство завязуєть ся скоро, почали-б балакати. Я-б висказав їй усю свою душу, і вона зрозуміла-б і не насьміялась би, бо зрозуміла-б. А потім, потім... — і гадки понеслись за гадками без впину, без розпорядку. Поїзд летить, летить. Мелькають мимо телеґрафні стовпи, будки станцийні, постукують колеса по рельсах, поїзд пролїтає над глибокими ярами, річками, несеть ся по високих насипах, через лїси, через степи... Инодї наче летить у безодню прірву, темно-темно стане у очах, а потім вирветь ся на сьвіт і несеть ся, несеть ся у гору, Бог знає куди... Ух, швидко!

Зненацька ріже вухо крик сотні людий, ваґон зразу став, так що люди всї падають уперед, підлога тріщить під ногами, відкилясь починає литись вода, всї благають порятунку, а він, схопивши її на руки, сильно ступає через трупи і виносить її нечувственну на вільне повітрє...

Семевич аж усьміхнув ся. „Що за дурниця лїзе у голову“, сказав він сам собі і ще раз усьміхнув ся. „Лицар! Герой!“ Зненацька сливе над вухом у нього задзвонив дзвоник, потім роздавсь свист раз, у друге; і паровіз, протягом загувши, здвигнув з місця увесь поїзд. Ваґони заскрипіли, застогнали, роздались послїдні поцїлунки, прощання; там хтось кричав з вікна, махаючи хусткою; в другім вікнї стояла заплакана жінка, простягаючи руки до тих, що зостались... Знайомі малюнки! Семевич во всї очи дивив ся у вікна ваґонів, що летять перед очима все швидче і швидче; але білого покривала і русявої голівоньки не забачив.

— Нема, нема, — шепотїли його вуста, а серце стисло щось. — Он де поїхала вона — доля моя, — гадало ся йому і він дивив ся на поїзд, що все далї і далї уносив ся з очий.

— Не дармо менї здавало ся завжди, що я, таким як я єсть, не знайду собі долї. Вона й буде передо мною, я і бачити-му її і знати-му, що се вона, моя доля, а не впймаю її: вона у мене з рук втече і зникне десь з дзвінким реготом. А я зостанусь дурником, розчепіривши руки і — пущу собі кулю в висок...

— Нї, чому-ж воно так? Чому ся Грузиночка стала прообразом моєї долї? — марив він далї, виходячи геть з двірця. — Вона чиста, а такої долї я собі бажаю. Чиста! О, як багато значить се слово тепер; а прийде час, що не буде на всїм великім сьвітї людини, котру можна-б було назвати чистою... Не хочеть ся менї іти до дому; там все сїре, буденне. Я-ж знаю, що там. Зараз увіходиш у двері: прямо стоїть стіл, на лїво ліжко, умивальник; на праворуч... Що-ж у мене на право?... Тьфу! Об чім я гадаю. Геть к бісу всї думки; завтра екзамен, — і Семевич швидко пішов по пішоходу.

— Не хочу, не хочу, не хочу нї об чім більш думати, лише об екзаменах. Раз два три чотири; раз два три чотири, — числив він кроки. — Я не буду нї про що гадати, бо не хочу. Ну, так, не хочу. „Бакалейная лавка и галантерейные товары“, „Парикмахерская Рибо“, „Мясная лавка“, — читав він і все більш і більш поспішав, сливе біг. — От зараз вугол, потім чотири будинки і моя халупчина. Перший будинок Линтварьова, другий Грузинцева... Грузинцева! Яке походженє має ся фамілїя? Що сїй фамілії до Грузії і що Грузії до сеї фамілії? Як ходять сї Грузинки дома? Тут вони одягають платє, а дома у себе як? А сю бархатну обручку вони мабуть нїколи не скидають. Як вона їй чудово до лиця! Чому вона поїхала в третій клясї? Мабуть хотїла подивитись на наших селян, на їх поводженє. Я-б розказав їй усе, що знаю сам, показав би, як і чим живе наш селянин-бідняга і що ми інтелїґенти повинні задля нього робити. А цїкаво, як вона думає або думати-ме про тих селян, що забачить? Чи є у них там, в Грузії, книжки поступові? Як вони там живуть? Як шкода, що я так мало знаю про Грузию! Треба зараз же після екзаменів взятись щонебудь прочитати, хоч Маркова або Уварова. З якою-б я радістю кинув усе, увесь отсей дрібязок і полинув би за нею, за долею моєю. Доле моя, доле моя! Чи з'явиш ся ти коли менї оттак з білим покривалом на головцї? Чи забачу я ще хоч раз тебе? Чому я не поїхав з нею? Що тут такого? Я не так же зробив би, як якийнебуль гусарин або юнкер; я зробив би инакше. Може б я їй і здав ся на щонебудь в дорозї? Може...

— Винуват, — пробуркотїв якийсь урядник, штовхнувши Семевича в груди. Сей підняв голову, огледїв ся і зразу не міг зрозуміти, де він; в силу-силу вже розібрав, що він далеко вже пройшов свою хату і бігом кинув ся назад.

Кімната його виходила вікном у малесенький садочок, що був розбитий за домом, і в нїй було прохолодисто. На вікнї стояло кілька горшків з квітками, а на столї, завалєному книжками, лежала розгорнута „Термодинамика“, з котрої завтра мав бути екзамен. Семевич скинув фуражку і зразу сїв за книгу; зоставалось прочитати ще листків сотнї з дві, і Семевич, щоб не гаяти часу, почав читати, силкуючись перенестись усїєю істотою в працю. „С точки зрѣнія начала сохраненія энергіи измѣненіе кинетической энергіи газа равно суммѣ работъ силъ тренія, отъ измѣненія объема, силъ давленія и проч. Пусть имѣемъ газъ, стаціонарно движущійся въ трубѣ и предположимъ объемъ ABCD...“ По книжцї лїзла якась дрібненька кузочка; Семевич положив їй на дорозї сїрник і з цїкавістю дивив ся, що вийде. Комашка спробувала лїзти на ту страшенну гору, що зросла їй на дорозї, але праця була не легка і кузочцї мабуть здалось краще піти в обхід; от вона вже добігла до краю, але Семевич положив їй на дорозї другий сїрник; комашка назад, але виросла третя, а тодї і четверта припона. Вихід був замкнений, тїкати нїкуди; комашка кидалась туди й сюди, але нїчого було робити, прийшлось лїзти на верх. Коли вона вибралась впять на рівну дорогу, Семевич обмочив палець у водї, що стояла тут в стаканї, і обвів коло біля комашки. Вона поперед спокійно шукала виходу, але забачивши, що всї дороги одрізані, стала без розбору кидатись на всї боки.

— Оттак і чоловік, — гадало ся Семевичеви. — Поки ворушить ся хоч яканебудь надїя в душі, він ще спокійний, розсудливий; а як тілько бачить, що послїдня надїя стеряна, послїдня соломина вирвана з рук, починаєть ся аґонічна боротьба, судорожне хапанє за сокиру навіть, за всї засоби. Як чудно, невимовно чудно утворено чоловіка! Инодї він здаєть ся таким простим, таким зрозумілим, не хитрим, що навіть шкода гаяти час на роздивлянє; а инодї — не прибереш ума, щоб з'ясинити собі хоч малу крихтину його істоти. А найпаче таємнича дївоча істота, не всїх, але деяких. На инше обличє тільки глянеш, — і ясно, без міри ясно стане тобі усе, чим живе ся людина, і бачиш ти її, здаєть ся, наскрізь. А инше... хоч би, наприклад, моя Грузиночка... Що я мав би сказати про неї? Нїчого, нїчого, опріч певности в її чистій, непорушеній душі.

— Чи вона розумна? О, певно! Инакше не сяли-б так очи, і чоло не було-б таке рівне біло-мармурове. Чи має вона добру душу? Що за питанє? Хиба чиста, сьвята душа може бути злою? Та постать, сама постать чудова, сей станок тоненький, сї малесенькі рамена, сї золоті кучері, що так мило падають з голівоньки, — се не може мати зла людина, бо зло, всяке зло кладе свою пляму на істоту, котрою опанувало.

— Чи змогла-б вона віддати всю себе, з усїма жаданями, з усїєю кипячою молодістю, з усїма прагненями особистого щастя на слугуванє темним, бідолашним?... Душа моя каже менї, що так. Я чую серцем, що вона змогла-б бути навіть фанатичною на сім сьвятім полї і, високо піднявши стяг правди і добра, прикликати гучним словом людий до сьвятої праці, до боротьби, до смерти. О, дай, Боже, стати менї поруч з нею! Дай менї хоч у чому малому стати їй у пригодї! Дай хоч дихати з нею разом, бо тодї увесь сей запал, уся рішучість і могутність і менї передадуть ся! А то я слабий, Боже мій, слабий я... Дав Ти менї, Боже, дарів багато, посїяв у душу всякого насїня щедрою рукою, а не дав Ти менї одного, Боже: міцної непорушної волї, твердого і непохитного розуму. А була-б коло мене могутна людина, була-б у мене підпора крїпка: і я-б, Господи, може не той став. Покріпшав би дух мій, зміцнїйшав голос, — і дзвінко, гучно зміг би я просьпівати на увесь сьвіт пісню волї, пісню свободної праці і думки...

Семевич наче прокинув ся. Руки у нього були зложені як до молитви, очи підняті у гору, і він стояв. Поперед він навіть не міг думок зібрати, але потроху розуминє вернулось до нього, і він не те гірко не те іронічно усьміхнув ся.

— А екзамен, парубче! — сказав він собі. — За солодкими рожевенькими мріями ти дїло, хлопче, забуваєш. Нї, вже годї. Рішусь твердо і одразу, але треба поперед здихатись отсього дурного настрою.

І він, заложивши руки за спину, почав ходити по своїй невеличкій хатї. З сусїдньої куховарнї неслось дрібне стукотїнє ножа, на дворі гавкав пес, рвучись з ланцюга, на захожого в шматях старця. Семевич пошниряв в кишенї, витяг монету і, крикнувши „Нате, дїдусю“, кинув її через

садок; він бачив, як дїдусь підняв гроші і, щось тихо шамкаючи, кланяв ся до вікна. Семевич згадав тим часом, як його ще малою, дуже малою дитиною вразила ся нерівність убогого а багатого, ся величезна ріжниця становищ і прав. Та і тепер часто, бачивши якогонебудь мужичка, що, підложивши кулака під голову, спить на спеці, або рубача з пилою, що ходить, заглядає по дворах: чи нема де сажня дров, — студентови гадало ся: „Чому-ж так? Сієї загадки я й по вік не розгадаю; об сім мабуть „і розумний і дурень нїчого не знає“. А як цїкаво! Он у сього, що їде зігнувшись на возї, така-ж сама голова, волосє, шия, як і у того, що ондечки пішов у цилїндрі. Такі-ж ноги, спина, плечі, таке усе, усе... А між тим... І як покірно „сей“ несе свою долю! Родить ся він у темну глуху ніч, найдеть ся у матері, що від мук невимовних нїби несамовита вибіжить з хати на подвірє: і нїхто не чує, не бачить; всї сплять після тяжкої працї. А мати з скреготом, з задавленим стогоном спородить свого сина, того селюка-хлїбороба, що спиною своєю увесь мир держав і держить; спородить — і непритомна стане. Та як же инакше: вона зробила те, що нїхто не зробить: держальника, стовпа землї народила!

— Непритомна стане і, навалившись усїєю вагою на дитинятко, придушить його своїм стомленим виробленим тїлом, наляже йому на мягку грудь: і не стане борця за істнованє; не боровшись, загине. А не задушить мати: стане сїріти, прокинеть ся птаха і всяка животина, і ненаситна свиня, шукаючи що з'їсти, знайде матїр і дитину, штовхне матїр під бік мордою, а дитину, що лежить долї, рученята розкидавши, поживить нехрещену... Захрумтять молоденькі кісточки, потече кров кармазинова...

— Ну, нехай не буде так; хай мати прокинеть ся, прийде в себе і тихою ходою піде до хати, обмиє, сповиє дитину і знесилена ляже спочити. А далї не те-ж хиба? Нападе хвороба яка, — а їх багато у хатї! о, як багато — затріпа, замучить дитину, а воно, немовлятко, і не скаже, кричить тїльки, поки осїпне. Матері нїколи, у матері борщ перекипає, дїжу треба учиняти, поросята не годовані; а воно кричить, душу надриває, і мати його в бурян, — хай викричить ся...

— А підросте воно, почне ходити!... То злїзе на ворота: того й дивись, що злетить та скалїчить ся; то попаде ножа в руки та так і націляє прямо в око; то піде до річки, сяде над кручею, звісить ноги і сьпіва нїсенїтницю, а то з великими хлопцями плавати почне. А, Боже! Та хиба се тїлько!

— А виросте! Довічний труд, гірка невтомна праця, черствий шматок хлїба, неосьвіченість, залежність від усякого писаря, або служба, розпуста, пяниченє, старість і — смерть... як завжди, смерть... На що-ж? Де змисл? Де змисл ще потому, що тут, рядом друге житє, другі обставини. О, то веселий розкішний малюнок та — не варт його малювати. А за що? За віщо вони мають права? Ну, нехай би мали за так-гроші, як вони й мають; та хоч би не забували і тих, що по якомусь чудному випадкови, зза глупої хітї судьби не мають сих прав; хоч би не забували та допомагали їм хоч трохи. А тож нї, і того нема. Жеруть, неситі, все, а другому — нїчого.

— Чого-ж, люде бідний, переносиш ти се? О, я не нарікаю на кривавi вiйни селян з дуками та дворянами, на всякі повстаня; вони мусїли бути задля рівноваги природи. Природа, такий точний пунктуальний дїяч і вона могла-б дати на віки вистість одній клясї перед другим!? Нїколи я сему не повірю!

Так, вистї кляси! „Вживайте, що ви собі самі наслїдували“, як сьпівають слїпцї. А що-б їм не бути такими? Невже серед мілїонів аристократиї усього миру так мало розумів, голів? Тихе, спокійне житє, праця на користь другому і невідмінне від неї щастє — се-ж усе! Се-ж усе, і до сього людинство не дійшло ще за все своє істнованє? Вони сього не розуміють! Варт тільки се, сю малу крихтину зрозуміти, — і земля переродила ся-б, стала би найкращою з планет. Господи! Як би гарно було тодї!...

Але по всьому видко, що як не просте се, алеж не всякому дано його зрозуміти. Дякую я Богови, що хоч я розумію. І як би менї тепер подруже, якого образ давно склав ся у мене в голові, я... та я й не вимовлю, що-б я тодї почував!... Здаєть ся инодї, що мало я бажаю, не багато, а як подивиш ся накруги, як пригадаєш, яких людий досї бачив: страшно стає, що не знайду й до віку того, чого бажаю. Чого я не поїхав з тією Грузиночкою? Ах, колиб се не пройшло вже! Як би се тепер! Я кинув би іспити, кинув би усе, бо се-ж доля моя, доля на все житє...

Поїхав би з нею у її Грузию, оселив ся-б біля неї, ходив би до її родичів, може дійшов би їм до мисли і вони віддали-б за мене свою донечку, а мою кохану, моє миле подруже... Я розказав би їй про нашу Україну, про наш люд бідний, голодний, жадаючий допомоги; розкрив би їй малюнок нашого пришлого спільного житя, наш обовязок духовний, і ми знялись би, поїхали в село, збудували-б хатку, завели садок і тодї — щастє без міри, без лїку... Щастє тим, що маєш таке подруже, тим, що живеш житєм, котре за вище почитуєш; щастє тим, що робиш дїло, що чоловік єси, що... та усїм, усїм... А прийде смерть: з дякою глянеш їй у вічи... Скажеш: „Бери мене, а за житє — спаси-Біг!...“

— — — — — — — — — — — — — — —

Розпалене обличє бідняги-студента блищало радістю, очи сяли, грудь високо і вільно дихала, а в хатї все — і стіл і ліжко і убога обстава і стїни: все сьміялось, надсьміхалось...

То бу́ли жарти.

Був вечір. Море грало.
Сидїли ми на березї. Твоя голівонька
Схилилась наді мною. Ти засьпівала.
Тремтїв твій голос, і в відповідь йому
Моє тремтїло серце і вірило воно,
Що любиш ти...
Але то бу́ли жарти.

* * *

Минуло кілька лїт.
Сяло сонце. Вітрець віяв. Весна подихала
На все живе. В садочку зітхала
Йдучи зі мною ти, і рученька твоя
Встромляла рожу в мій капе́люх.
І знов, як перше, забилось мо́є серце,
І знов хотїло вірити, що любиш ти...
Але то бу́ли жарти.

* * *

Сьогоднї в товари́стї внять
З тобою я зустрів ся. Сама згадала ти
Колишні зустрічаня і засьпівала, як колись.
І голос твій тремтїв, і червонїли
Щоки. Щеміло в мене серце,
Але не вірило уже, що любиш ти...
Бо знов то бу́ли жарти.

В. П—ий.

На справдешній службі.

Повість І. Потапенка

[Переклад з російской мови].

[Далї.]

В тиждень після того, як Кирило познакомив ся з дїдичкою, о. Родион дістав від дїдички запросини, щоби навідав ся до неї. Він поїхав туди в надії, що Крупієвій удало ся угнути Кирила. Причет ждав у нього, бо тїшив ся теж тою самою надією. Але не минуло й пів години, як він вернув ся до дому гнївний і аж червоний з обуреня. Дяк Дементий навіть не насьмілив ся розпитуватись, а просто пішов до брички і став помагати візникови випрягати коня. А диякон, о. Симеон, пішов на бік, зложив худенькі рученьки навхрест на своїх запалих грудях і смирно глядїв на Дементия і візника. От одна з дочок о. Родиона винесла столець і поставила на дворі недалеко порога. Вийшов о. Родион, одїтий вже по домашньому, в куртцї і клїтчастих штанах. Він сїв і так посмотрів на диякона та Дементия, що вони зараз таки підійшли до нього.

„Радуй ся, Христово воїньство! Тобі буде велика користь!“ сказав о. Родион, не дивлячись на них і таким тоном, що воїньство і не думало радувати ся.

„Ну, так! Вжеж певно, що користь! — з гіркою іронїєю промовив дяк Дементий.

„А як же? Не вірите? А отже вам: дїдичка з власної кишенї дає нам стале жалованє, менї і настоятелеви по пятьдесять рублїв на місяць, о. Симеонови трицять, а тобі, Дементий, двацять пять. Раді? га?“

Причет очивидно не цїлком порозумів і стояв здивуваний мовчки.

В самій річи: що́ можна було сказати на те? Адже лугівска парафія в найслабші місяцї приносила причетови два рази більше; а в зимі, коли народ женив ся, виходив замуж, справляв молебнї і т. и., попадали ся й такі місяцї, коли навіть дяк Дементий зарабляв до сїмдесяти рублїв. Се була насьмішка, образа, — все, що любо, тілько не поважне слово. Відказати ся від доходу, від права жадати і торгувати ся, — се значило віддати ся в повну власть парафіян і анї слова не кажучи, відправляти всї треби.

Коли причет не відповів на питанє о. Родиона, бо й відповідь була ясна, то він не допитував більше, а просто заявив: „Завтра їду до преосьвященного... Зараз завтра! Що він тут колотить? З торбами нас хоче пустити? Треба його приборкати!“

Але тут вийшов один клопіт. Щоби поїхати до міста, треба було не то що відпросити ся, а просто заявити о тім настоятелеви. О. Родион такий був лютий на Кирила, що нї за що в сьвітї не хотїв іти до нього анї навіть стрічати ся з ним. Він постановив написати до нього. Винесли на двір каламар і папір, і він таки тут в притомности причета та ще й панї-матки, що вийшла вся червона з гнїву, написав:

„Високоповажаний і дорогий отче Кириле! В домовій моїй власній справі маю пильну потребу поїхати до ґуберньского міста, о чім уважаю собі за обовязок повідомити вас. З поважанєм єр. Родион Манускриптов.“

Лист вложено в коверту і запечатано величезною печаткою ляку та, виписавши повний титул, виправлено до Кирила церковним сторожем. Кирило, перечитавши його, добачив у ньому просту оповістку; йому й до голови не прийшло тайне значінє тих простих слів. Сам він був незвичайно рад, що дїдичка заняла ся потребами причета, і йому про себе пятьдесять рублїв на місяць видавало ся прегарним утриманєм. За те як він радїв на гадку, що тепер вже в його парафії не буде торговлї церковними требами і — що найважнїйше — причет не буде мати нїяких поводів до претенсий! Він постановив поперед поговорити о тім з о. Родионом і найблизшої неділї сповістити про новий стан річи парафіянам в церкви.

На другий день скоро сьвіт о. Родион виїхав з дому. Ранок був холодний, дув порядний вітер з півночи. О. Родион був в теплій касторовій рясї з піднятим ковнїром, підвязаним по верхи темно рудою вовняною хусткою, в високій нїби бобровій шапцї і в глубоких кальошах на теплій підкладцї, — цїлком по зимовому. Він виїхав у двуконь, укладаючи собі на полудне приїхати до міста, відітхнути, зібрати мисли, а — завтра до архієрея. Ізза високо піднятого ковнїра видно було тілько круглі очи з насупленими густими бровами; ті очи суворо смотріли просто в спину візника. Вибираючись до архієрея, о. Родион не спав всю ніч, так в нїм кипіло; він обдумував ту річ, яку смирно поведе... „Нехай я невчений, — міркував він, — але я старий і нема за мною нїчого поганого; так повинен він звернути увагу на мої слова.“

В місті він станув у свого старого приятеля, диякона купецкої церкви, Авксентия Лучка. Вони були товаришами в семинарії; обох їх порядно сїкли в старій бурсї за лїнь і через ту ваду обох разом увільнили, коли вони, посидївши по два дволїтя в фільософскій клясї, забирались засїсти в нїй на третє. О. Родионови удало ся врешті скоро пролїзти на сьвященика; а Лучко, стративши дуже скоро жінку, таки й остав вічним дияконом. Була се дуже довга і дуже тонка людина з червоним лицем, на котрім було страшно мало волося. О. Авксентий, ям вічний вдовець, сильно випивав з горя; але мав на стілько розсудку, що пив тілько дві неділї на місяць, коли випадав не його тиждень.

Манускриптов попав як раз не в його тиждень; тим то хоч як старав ся виложити своєму приятелеви, в чім лежить його горе, той нїчого не міг порозуміти і що пять хвиль, цїлуючи фляшку, запитував:

„Чого-ж ти, Родю, підеш до преосьвященного?“

А потому додавав: „І хоче ся тобі! Я от кілько лїт дияконом, а не був ні разу... Чого? От тепер мене нїхто не помічає і я живу собі; а коли піду, покажу ся на очи, зараз замітять: „Ах, ти, червона пико! Подавайсь на пенсию!“ Я тримаю ся тої гадки, що наш брат повинен старати ся, щоби його не замітили...“

Але о. Родион тримав ся иншої гадки і на другий день о осьмій годинї зрана був уже в сьвітлици архієрея разом з громадою просильників. Він був в сїренькій, досить вигертій рясцї, щоби певнїйше звернути увагу на своє вбожество, і в комилавцї. Старі ноги його дрожали зо страху, серце товклось скорійше. Чим більше зближала ся година, коли мав вийти архієрей, тим більше туман налягав на його мисли. Хвилями він наче губив з памяти головну річ своєї справи, і йому здавало ся, що на звичайне питанє преосьвященного: „що́ менї скажеш, отче?“ він не буде годен відповісти анї одного словечка. Колиж в другій комнатї, віддїленій від сьвітлицї шовковою темно-рудою занавісою, почулось мягке ступанє наближаючих ся архієрейских черевиків, о. Родион учув, що його млоїть зо страху і навіть злегка хитнуло ним в бік.

Наконець занавіса розхилила ся, і вийшов преосьвященний в шовковім яснім кафтанї, в маленькій скуфії і з неминучими чотками в руках. Похитуючи своєю сивою борідкою, він почав з правої сторони і підійшов до якогось церковного старости, що просив о похвальний лист. О. Родион стояв третїй з черги. В тім він замітив, що з хвилею, коли архієрей вийшов до сьвітлицї, у нього щез всякий страх, як се завсїгди буває в критичній хвили. Лишилась тілько утома від пережитого неспокою, а на місце попереднього туману станув ясний образ того, що він скаже архієреєви.

Прийшла черга й на нього. Преосьвященний пильно вдивив ся в нього і сказав жартобливим тоном:

Неприємна стріча.

„Ти менї незнакомий, отче. Видно, тобі гарно живе ся, що не заглядав до мене!“

„Без потреби не маю звичаю клопотати ваше преосьвященьство!“ твердо сказав о. Родион і додав: „Я сьвященик Родион Манускриптов!“

„Відки?“

„З місточка Лугового!“

„Місточко Лугове... Лугове... Щось дуже знакоме, а не нагадаю. Що-ж тобі треба, отче Родионе Манускриптов? Назвиско у тебе гарне, звучне!“

„З того самого місточка Лугового, ваше преосьвященьство, куди ви узнали за добре післати за настоятеля сьвященика Обновленьского, — з академиків“ пояснив о. Родион.

„Обновленьский!... Кирило, Кирило?“ озвавсь архієрей і лице його оживило ся утїшною усьмішкою: „Того я знаю. Маґістрант, умник такий і добрий християнин!“

Від тих слів о. Родиона від разу неначе з ніг повалило. Він ніяк не надіяв ся, що Кирило так добре записаний у архієрея. Навпак він навіть був склонний думати, що його, маґістранта, не даром заслали на село, коли тимчасом другі академики, хоч і не маґістранти, дістають лїпші місця в містї. Як він тепер зачне викладати свою жалобу? А преосьвященний, як би навмисне, щоби до краю його заполохати, додав, звертаючись до всїх просильників:

„Того молодого сьвященика я за приклад ставлю всїм. Маґістрант академії і пішов по власній волї на село послужити єдиному от малих сих!“

Просильники жалісно построїли лиця і кождий в душі числив на те, що се послужить до успіху його просьби. Але о. Родион, що не спускав ока з архієрея, замітив, що лице його нараз приняло стурбований вираз. І преосьвященний звернув ся до нього якимсь явно затревоженим голосом:

„Маєш менї сказати що про нього?“

„Маю, ваше преосьвященьство!“

„Ходїм, ходїм! Се мене цїкавить!“

І преосвященний рухом звелїв йому іти за собою.

О. Родион був цїлком задоволений. В окремій комнатї, де нема цїкавих просильників, він сьміло розкаже все. Минувши занавісу, вони перейшли довгу вузку комнату, заставлену самими кріслами, потому повернули лїворуч і вийшли в гостинну з мягкими, розложистими меблями, з прегарними вирізуваними столиками, з множеством картин на стїнах, як видалось о. Родионови, сьвіцкого змісту. Архієрей тут зупинив ся, сїв і вказав місце о. Родионови, котрий не сьмів не послухати і також сїв, але старав ся заняти як найменше місця.

„Ну, ну, розкажи отче! Дуже мене займає той молодий пастир!“ сказав архієрей, а його пухкі руки несьвідомо заняли ся безконечним перебиранєм чоток.

„Не можу вашому преосьвященьству донести нїчого радісного!“ почав о. Родион скорботно, неначе сердечно жалував саме того, що мусить розчаровати архієрея. І він за порядком з усїма подробицями виложив, о що ходить, виложив сумлїнно, нїчого не додаючи і не прибільшуючи. Преосьвященний слухав з великою увагою; але його лице не виражало нї спочутя нї догани. Колиж о. Родион зо смутком описав остатню подію з назначенєм жалованя від дїдички і зупинив ся: преосьвященний нараз встав і почав задумчиво ходити по комнатї. О. Родион теж підвів ся і стояв та слїдив за ходом архієрея не тілько очима, а й всїм тїлом. Аж от преосьвященний зупинив ся:

„Так, так!...“ озвав ся він з задумою: „А скажи менї, але по чистій совісти, по єрейскій совісти скажи: чи не учить він парафіян чого такого неспокійного? Наприклад, противного висшим властям?“

„Нї, ваше преосьвященьство, нї!“ поспішно і навіть з жаром відповів о. Родион: „Сего гріха на душу свою не возьму. Що нї, то й просто кажу: нї!“

Знов лице архієрея прояснилось. Він підійшов до о. Родиона і, поклавши руку на його плече, сказав простим, майже приятельским тоном: „Тебе я розумію, отче Манускриптов; розумію, бо і я сам грішник. Алеж треба і єго умїти зрозуміти. Віддалились ми з тобою від апостольского житя, а він, той молодий пастир, хоче приблизити ся до нього. Ну, зміркуй — з духовного становиска: чи зле він поступає? Нї, не зле, а добре. Дїдичка теж благородна жінка, і їй треба післати подяку. А по сьвіцкому: а вжеж, ти покривджений; признаю, признаю. Велику маєш родину?“

„Шість дочок, ваше преосьвященьство!“ відповів о. Родион.

„Шість дочок?!“ кликнув архієрей здивуваний і навіть потроха з відтїнком жаху: „Благословив же тебе Бог! Нїчого казати!“

І він знов став ходити по комнатї. „Так, так, так!“ говорив він нїби сам до себе: „Стріча двох основ: тїлесної і духовної! Йому би в черцї піти! Так нї, не пішов; жадоба дїяльности, з людьми хоче жити, на сьвітї. Місіонер був би з нього чудовий. Так, так, так!... Ну, чого-ж ти властиво хочеш? га?“ спитав він вкінци, зупинившись.

„Як ваша гадка й воля, ваше преосьвященьство!“ покірно відказав о. Родион.

„Бач, хитрець! Як ваша гадка... Я тут нїчого не придумаю. Не можу-ж я йому приказати: кинь добрі заміри і поступай зле! Адже се зле, що духовні торгують сьвятощами; адже зле. Але дивимось крізь пальці, бо не маємо більших гроший, а тим часом — плоть немощна. Що-ж я з тобою зроблю?“

„Ваше преосьвященьство! Він, значить о. Кирило, казав, що може буде ваша воля перенести його на иншу парафію.“

„Нї, сего я не можу зробити! Се виглядало би на кару; а карати його не маю причини. Хиба отщо: тебе можу перенести!“

На таке слово о. Родион спустив голову і відповів прибитим голосом: „Не сьмію вказувати вам, ваше преосьвященьство!“

В тім архієрей подививсь на годинник і сказав, що забалакав ся. О. Родион відійшов, дїставши приказ їхати домів і ждати перенесеня. Хотїв він промовити слово за дияконом Симеоном і за дячком Дементієм, але погадав, що не варто мішати ся не в свою річ.

Того самого дня вертав о. Родион Манускриптов своєю парою коний до Лугового з дуже понурими думками. Їхав він до міста в надії відвоювати свій давнїйший гаразд, а вийшло Бог знає що. Пятнацять лїт він спокійно і щасливо проживав собі в Луговім; завів собі чимале господарство, поставив міцний і просторий дім: аж нараз те все приходить ся кидати і йти на щось нове й незнане, на старости лїт на ново обзаводити ся. І всему тому винен той божевільний маґістрант, що в додатку якимсь чудом попав в ласку у преосьвященного. Не розумів він і не похваляв тої ласки. Тілько лїт він живе на сьвітї, а не чував за ті новаторства, без котрих всї добре обходять ся.

Дома застав він причет, що ждав на нього.

„Добив ся я того, що перенесуть мене в незнані сторони!“ коротко й понуро пояснив він їм.

„А нам що вийде?“ запитав Дементий.

„Вам? Мабуть нїчого не вийде!“

Причетники зараз таки відійшли. По дорозї вони міркували о тім, що своя шкіра дорожше всего.

XI.

Лугівска зима була довга і нудна. З кінцем листопада впав снїг і всю околицю скрасив білим цьвітом. Низькі мужицкі хати потапали в снїгу, що їх сповивав мало що не по самі крівлї. Але в грудни нараз повіяло теплом, снїг стаяв, і дороги та поля, все замінило ся в болото, в котрім грузли і люди і товар і вози. Під різдво знов потиснув мороз, крінкий і сухий. Почала ся справдешна полудньова зима, безсніжна, вітряна, не так остра сама по собі, як більше для полудневого мешканця що привик до довгого і горячого лїта. Мороз з короткими перервами тревав до лютого, а опісля настала рання відлига і денеде зпід землї виглянула зелена трава.

На попівстві, де жив настоятель, було тепло. Дім був збудований порядно, а топливо — очерет — було дешеве. Вдова Текля раз-враз таскала в комнати вязанку за вязанкою, а печи проковтували одну за другою; очерет таяв в них немов снїг.

Мария Гаврилівна коротала дні одностайно та зносила страшну нудьгу. З Крупієвою вона познакомила ся, але якось не пристали до себе. Для Надежди Алексіївної вона оказала ся занадто простою. Два-три вечери провели разом, і вже висказали собі все, що могли сказати одна другій. Надежда Алексіївна зараз від першої стрічи поводилась з нею ввічливо але формально, і о те розбило ся горяче бажанє Мури, щоби близше зійти ся з „живою осьвіченою людиною“. Простодушна дочка соборного протоєрея в глубині душі ділила людий на два табори: на „просьвічених“ і на „простих“, і була переконана, що двом особам досить належати до табору „просьвічених“, щоби зараз пристати до себе душею. Але „просьвіченість“ обох жінок так була ріжна, що вони майже не розуміли одна другої. Мура скінчила ґімназию і прочитала десяток книжок, про котрі їй сказали, що се гарні книжки і що їх конечно треба прочитати. Цїле житє вона була на опіці батька-матери, а вийшовши замуж, зробила перший самостійний крок. Надежда Алексіївна прожила житє ориґінальне, повне розмаїтих вражінь; богато научилась з книжок і з житя, а головна річ: зложила собі певні погляди на житє і на людий. Тим то вона не могла обернутись до Мури инакше, як любязно але холодно, а Мура до неї — потроха з зачудованєм, а навіть з несьмілостию.

Всеж таки раз на тиждень, понайбільше в суботу, під'їздив під попівство еквінаж, в котрім сидїла Надежда Алексіївна з своїм хлопцем. З усьмішкою, завсїгди однаковою, вона, не висїдаючи, запрошувала Марию Гаврилівну, садила її поруч себе і відвозила до себе. Вони разом обідали, а після вечірні являв ся Кирило, починалась розмова і тяглась до півночи. Підчас тих розмов Мура сидїла мовчки, слухала і нудилась.

Від січня Мария Гаврилівна почала ладити виправу своєму сподіваному наслїдникови. Се заповняло їй дні. Протопопша прислала їй ручну машину, і вона шила на ній без кінця.

Але Кирило не нудив ся. Передовсїм він рад був, що лишив ся сам на парафії. Отця Родиона перенесли на иншу парафію в місяць по тім, як він був у архієрея. Але архієрей очивидно не квапив ся назначати другодо на його місце. Кирилови не доскулювала робота і він гаразд справляв ся сам з усїма требами. Кожда треба давала йому привід познакомити ся з якоюсь стороною мужицкого побуту. Він ніколи не відказував ся, коли його просили лишити ся на похороннім обідї, або прийти на закуску з нагоди хрестин і т. п. Тут було тілько нагоди висказати перед парафіянами свій погляд на сю або иншу річ. Мужики привикли до того і слухали його без того формально-уважного вигляду, що то позваляє таки зараз забувати те, що чуло ся. Проповідий в церкви він не говорив. Проповіди слухають люди серед виїмкового стану річий: вона парафіянинови видає ся не простою бесїдою сьвященика до нього, а одною частиною служби божої, і він слухає її більш-менш формально. Кирило глядав розмови на ґрунтї житя, при цїлком звичайних, щоденних випадках житя.

Кирилови здавало ся, що його робота приносить плоди. Вже те одно його тїшило, що торговля требами була до нащадку викорінена. Парафіянин сповіщав лише, що у нього дома смерть або родини або весїлє, і без всякої розмови відправляло ся церковний обряд. Запримітив також Кирило, що на обідах і закусках, на котрих він бував, господарі не важились частувати більше, як двома чарками горівки, а гості і по другій пили неначе троха гріхуючись.

Розуміє ся, він знав, що без него вони гостять ся по давному і що корчми в Луговім все таки богато торгують. Але і се тїшило його вже, що бодай при нім гріхують ся; він числив на те, що згодом навикнуть.

Крім безупиннної роботи в церковній службі Кирило богато часу віддавав школї. Він заходив до неї майже що дня і дуже журив ся тим, що учитель холодно займав ся справою і не любив свого занятя.

„Чого ви пішли на учителя, коли вам се не подобає ся, коли у вас нема замилуваня до сего?“ запитував його Кирило, коли він сотний раз висказував невдоволенє з свого стану.

„Замилуваня?“ відповідав той: „У кождого чоловіка є замилуванє їсти хлїб, батюшка?“

Кирило забирав ся противитись такому поглядови. Він горячо доказував, що так жити не можна, що такий погляд годить ся — нехай там для шевского ремесла, але не для справи обучаня темного чоловіка. Він говорив, що так повертати ся до живого дїла нечестно.

„Ех, батюшка!“ відказував на те учитель: „Отсї самі слова й я говорив перед осьми роками; а тепер пожив, то й бачу, що воно дурне. Житє — сама нудьга. Один тілько і є спосіб: женити ся, взяти двісті десятин землї і взяти ся до господарства.“

Учителеви, Андрію Теодоровичеви Калюжневу, було трицять лїт. Він походив з мійскої урядничої родини середного стану, учив ся в ґімназиї, але при нереході з шестої кляси до семої спотикнув ся і кинув. Три роки він все приготовляв ся і ладив ся то до войскової служби то на унїверситет то до фабрики на робітника. Але стануло на тім, що він пішов на сїльского учителя, бо се показало ся найпростїйшим і найлегшим. О селї він не мав понятя, але вибрав ся туди не без ідейної загвіздки. Щось троха чував він і про народ і про безкористну службу на поли просьвіти меншого брата, і йому тодї, ще дуже молодому, припали ті ідеї до душі. Але справдешнє житє показало ся нудним; ідеї, схоплені з вітру, борзо й вивітріли, і Калюжнев згодом повернув ся на робітника для шматка хлїба, що не розуміє своєї річи, нудить ся своїм ремеслом і глядає переміни.

Кирило радо навідував дїдичку. Надежда Алексіївна принимала його завсїгди жваво, а навіть втїшно. Вона завсїгди в житю глядала чогось визначного; а сей сїльский сьвященик, на стілько просьвічений, що з ним можна було вести теоретичні спори, сьвященик, що вів боротьбу з тими самими хибами, які її відтручували від духовних осіб, сьвященик, що заходив ся ввести в житє ідеї, які і їй видавались симпатичними, — се було для неї справдї відкритєм. Зразу повернулась вона до нього тілько як до цїкавого явища, але все глядїла на нього недовірчиво і все ждала, коли то він наконець попросить у неї даремної зимівлї для своїх коров або десятину плавнї для викосу сіна або взагалї якогось дару, як то її до сего привчили о. Родион і його попередний товариш. Але Кирило нїчого не просив. Раз вона навіть запитала його, чи не потребує він чогонебудь в господарстві, і подалась йому з своїми услугами.

„У мене й господарства нема!“ відповів Кирило: „А колиб і потребував чого, то вас не попросив би!...“

„Оттак! А чому-ж?“

„А от бачите: ми з вами, слава Богу, живем як слїд; а нехай тілько я від вас прийму материяльну услугу, вже зараз буду від вас залежний і ви вже конечно хоч маленечку дрібку станете мене менше поважати.“

Надежда Алексіївна „занялась“, що ся зве, ориґінальним сьвящеником. Вечерами, що їх проводили в трійку, а Мура була наче асистентом їх розмови, вона спонукувала його висказувати свої погляди на житє і незамітно, частинами, розказувала йому всю свою історию.

„Знаєте, що?“ отверто сказав їй Кирило, слухаючи її оповіданя про московске і заграничне житє; „Ви ще не жили, а лише химерували!“

І він викладав їй свою теорию. Жити можна тілько на селї, де і природа справжня і люди справжні і нужда справжня. Жити без пожитку для когонебудь — се недорічно і кривдно. У кождого найде ся десь маленький куток, де він може принести пожиток. Нема потреби рвати ся за всяку цїну до якогось великаньского дїла: зроби щонебудь пожиточне, а вже в твойому житю є плюс.“

„Скажіть, отче Кириле, чому менї николи здає ся, що ви перший цїлком щирий чоловік, якого я стрічаю в житю?“ снитала його раз Надежда Алексіївна.

„Даруйте! Щирі люди є на сьвітї, я сам немало їх стрічав!“ горячо відповів Кирило: „Ви їх не помічали, тому що глядїли на людий з висока й поверховно. Може бути, що я перший чоловік, котрому ви зробили честь подивитись на нього як слїд.“ [Далї буде].

З царини наук природних.

Написав Іван Верхратский.

Риби по набільшій части розмножують ся в той спосіб, що ікрять ся т. є. несуть яйця, з котрих відтак ляжуть ся молоді. Лишень декотрі риби приводять дораз живі молоді, як пр. в семействі живородніїв (Embiotocidae), зубніїв (Cyprinodontidae, Zahnkarpfen), рідні: живець (Zoarces, Aalmutter), поросень (Sebastes), декотрі жирупи, як молотан звичайний (Zygaena malleus, Hammerhai), ласчук гладкий (Mustelus laevis), ласчук звичайний (Mustelus vulgaris) і др.

Молоді рибки, з ікри вилягли, суть у декотрих родів дуже відмінні від старих і оказують, доперва відбувши постепенно цілий ряд змін, стать родови властиву. Так має ся річ у тиравки ланцетоватої (Amphioxus lanceolatus, Lanzettfisch), у ряду кругоротів (Cyclostomi, Rundmäuler), до котрих належать і в наших ріках буваючі піскоглоди або піскозобниці (Petromyzon), тож у декотрих з кістноскелетних (Teleostei).

Вправилі молоді по вилягу з яйця посідають на череві великий, звисаючий мішок жовтóчний (Dottersack); жовтóк в тім мішку, так званий віджившний (Nahrungsdotter), служить на перший корм молодій рибці і в міру єї росту щораз убуває, а вкінці зовсім з'уживає ся і пикне. Луски скіру окриваючі і плавці в пробігу розвитку риби дізнають нераз навіть дуже значних змін. Найчастійше у молодих риб очи бувають замітно великі. У декотрих родів мають молоді на голові особливі кольці, котрі заникають пізнійше; часом же навпак: у молодих нїт певного оружя, яке знаменає старих, пр. меча у ратовця мечака (Xiphias gladius, Schwertfisch). Полуриби (Pleuronectidae) по вилягу з яйця оказують будову совершенно сомірну, а доперва в наслїдок привички лїгати одним боком на днї морскім одно око пересуває ся на другий бік (або на лївий, або на правий), при чім і кости голови стають несомірними, а мягня верхної, барвистої сторони сильнійше розвиває ся, ніж у блїдого споду; і тим способом повстає в пізнійшім віці несомірність (асиметрия) полурибів.

Значна ріжниця молодих примірників а старих у декотрих родів була причиною, що декотрі риби описувано давнійше яко осібні рідні і роди; тим часом при точнійшім дослїді показало ся, що то лише форми молодостні других родів. До риб, котрих молоді описувано яко осібний рід (species) окремої рідні (genus), належить між иншим також угор звичайний (Anguilla vulgaris).

Як звісно, угор находить ся досить часто в ріках европейских з виємом дорічя чорноморского і каспійского. Тож приміром нема єго нї в Днїстрі, нї в Прутї і допливах тих рік; буває за те у нас часто в намулистім Бугу, яко річці уходячої до Висли, отож належачої до річні моря балтійского.

Угор, ся риба для скусного мяса загально знана, вже в старовину був загадкою для дослїдувачів природи: именно нї в ріках, нї коло побережя, нї в отвертім морю не мож було найти молодих. Те стало причиною припуску Арістотелєса (р. 384., ум. 322. перед Р. Хр.), що угорі повстають в мулї з гнилої порохнявини. Отож Арістотелєс припускав можність повставаня при гнитю живих устроїв без упередних родителїв.

Припускане такої пратворби у угорів удержувало ся через довгий ряд столїтій. Konrad Gesner наводить троякі гадки „високоучених“ що до розроду угоря (Historia animalium 1551—1558, в Цюриху). Именно після одних повстають угорі з глею, подібно як і другі звірята водні; після других потираючись черевом між собою або о пісок пускають слизь, що опісля переображує ся в угоря: тому то нїт у тої риби нї самчиків, нї самочок. По мнїню еще иншим розмножуване угоря відбуває ся за помочию яєць або навіть через порід живих молодих. До тої троякої думки про розрід угоря „високоучених“ тогдішних часів пізнійше долучили ся ще другі, вельми чударні. А то тверджено, що кінська волосінь, кинена в воду, набреняє і переминює ся в молоді угорі. Після Helmont-a (ур. 1577., ум. 1644. р.) повстають молоді угорі, коли два кусні дернини росою маєвою омочені положити травою до середини і виставити через кілька годин на дїланє лучів сонічних... Як бачити, навіть ще в 17. віці були учені дуже схильні припускати таке чудне повставанє угорів.

Однакож приниманє так званої самородьби або пратворби (abiogenesis, generatio spontanea s. aequivoca, Urzeugung, Urbildung), навіть у найнизших творів в новійших часах при улучшених методах слїдженя сильно захитало ся, коли не стратило зовсім підстави, тим менше імовірним могло воно бути у звірят совершеннійшої будови, як пр. угор.

Угорі держані в озері, саджавці або ставі не сполучім нїяким способом з морем не розмножують ся зовсім. Звідти заключано, що сї риби для розмноженя відбувають вандрівку до моря, отож відворотно як лососи і осетри, котрі на терло входять з моря до рік. Тиї вандрівки дійсно помічано. Та всеж, що до самого розмноженя тої риби нїчо невного не відано. Доперва р. 1780. Mondini і Otto Friedrich Müller відкрили вперше у самиці яєчники, але самця удало ся доперва відкрити в наших часах Сирскому 1873. р. Тим способом напевно вже відано, що угор єсть роздїльнополий, що у него суть самці і самиці, як у других риб.

Тиї дослїди вправдї показали, що угор розмножує ся за посередою яєць і опрокинули твердженя декотрих, мов би то угор єсть рибою живородною (vivipar), як то нераз подавано, сприймаючи хибно в тій рибі находжену глисту губасту (Ascaris labiata) за молоді угорята; та всеж нїкому не удалось помічати прямо розроду угоря, нїхто навіть не бачив внесеної ікри угоря в водах, а все, що в тім зглядї подавано в книжках, оказало ся хибним, опертим на грубих нераз помилках.

До недавна те лише було певним, що від мая до осени, а именно в жовтнї і падилистї часть більших самиць відбуває вандрівку до моря; остаючі же зимують зариваючись глубоко в намулї; коло побережій морских стрічають ся угориці з угорями самцями, живучими вправилї то в морю, то в водї півсолоній (Brackwasser) при уйстях рік. Молоді угорики находжено в морю на 2—8 центим. довгі; з тих самочки на весну цїлими товпами входять в ріки горі і дістають ся тим способом нераз навіть до менших приток і жерел; відзначають ся вони великою спосібностию в лаженю, можуть про те через значні греблї і язи переходити, тим більше, що успіють довше видержати на суші, а то для своїх вузких отворів зявних (Kiemenöffnungen), котрі спиняють скорий уплив води до диханя потрібної. В Італії звісні суть тоті угорики під назвою montata, в Франції montée.

Найменші молоді угорики, які доси пізнано, мали довготу тїла на 2 центим.; значна ся довгота в відношеню до дрібности яєць находжених в яєчниках угориці указувала, що се вже примірники підрослі. Про угорята сьвіжо з яєць вилягші таки не знав нїхто. Отож все ще справу розроду угорів окривала таємна заслона.

Аж доперва перед одинацятьма лїтами Ives Delage, професор в Сорбонї, подав цїкаву подію, котра навела дослїдувачів природи на дорогу властиву. Ото одна риба, зловлена в околиці Roscoff, котру держано через якийсь час в штучнім басені, перемінила ся вкінці на смаря або морского угоря (Conger).

Риба тота належала до звісної і досить численно заступленої рідні щуплолобків (Leptocephali, Glasaale), котра від давна звертала увагу учених і насувала деякі сумнїви. Щуплолобки бо оказували мов би форми переходові: тїло безбарве, мов скло прозоре, голова мала, недостача лусок, скелет остятий, слабий з ребрами ще невиобразованими, кров трохи не позбавлена тїлець червоних, орудя місцезмінні (льокомобільні) т. є. плавці ледви слїдні.

Ще 1864. р. покладав один американський природовець, що мабуть щуплолобки суть молодими угорями; але єго погляди опрокинув Günther в р. 1879., опираючи ся на тій обстанові, що щуплолобки (Leptocephali) суть значно більші, ніж молоді угорі відбуваючі вандріку горі ріками.

Доперва Grassi, зоольоґ в Римі, сполом із своїм асистентом Calandruccio взяли точнійше слїдити справу розроду угоря і наконечно з успіхом тоту річ порішили.

Догадка Американця оказалась слушною. Мнимі роди рідні щ у п л о л о б к а (Leptocephalus) суть не осібними родами, а лише молодостними станами, личинками (larvae) розличних риб, а межи иншими також угорів.

Що до угорів річ така.

Самиці вандрують для удовленя понуці розродовій з рік до моря, де стрічають ся з самцями, але вигледжують собі на терло глубин доходячих до 500 м. В р. 1895. находив Grassi богато щуплолобків (Leptocephali) і ікри угорячої в проливі Месиньскім, де панують нагальні пруди. Один з щуплолобків, звісний від давна під науковою назвою Leptocephalus brevirostris (щуплолобок короткописький) єсть власне неразвиненою формою у г о р я з в и ч а й н о г о (Anguilla vulgaris).

Личинки сї суть плоскі, на 6—7 центим. довгі і мало похожі на дорослого угоря. Коли молоді угорі уступають зміром личинкам, то поясняє ся се тою обстановою, що личинки під час переображеня свого не їдять нїчого, про тото худїють. Хотяй щуплолобки зверхною статию значно ріжнять ся від угорів, та під зглядом орґанїзациї внутренної оказують з ними велику згідність.

Угорі старі, удаючі ся в глубину океану для розроду, примінюють ся до нових обстанов житя; передовсїм очи їх стають великими відай задля недостачі сьвітла; условя пануючі в верствах відлягліх на 500 м. від верхнї справлюють надто, що риби тоті дозрівають напослїдку і можуть розмножувати ся. Яйця їх находжені бувають від серпня до сїчня, а личинки (щуплолобки) указують ся від лютня до вересня; незвісно однакож, як довго живуть в тім станї, доки не переображуть ся на молоді угорі.

По всїй імовірности старі вскорі по зносї ікри здохають, бо нїколи в водах солодких не стрічано угорів, котрі би мали визір тих, які половлюють ся в морю. Колиб половозрілі осібняки вертали до рік, то мусїли би хоть через короткий час заховати свої великі очи, набуті наслїдком побиту в пучинї морскій.

Grassi слїдив і другі у г о р о в а т і (Muraenidae) та викрив, що с м а р я г у с а т и й (Congromuraena mystax), с м а р я г б а л е а р с к и й (Congromuraena balearica), п а у ж (Opichthys), к а ч о р о т (Nettastoma), п о я щ (Saurenchelys) і др. також переживають першу молодість в станї личинковім яко так звані щуплолобки (Leptocephali).

Оттáк рішене питанє що до розмноженя угоря, а заразом також досліджене походженє декотрих других посвоячених родів. Із спису родів окремих вичеркнути проте належить щуплолобки (Leptocephali), котрі суть лише личинками декотрих других риб в станї зрілім давнїйше вже пізнаних і іхтиольоґами описаних.

[Конець буде].

Оповістки і критичні замітки.

І в а н Т о б і л е в и ч [Карпенко-Карий]: **Драмы и комедіи.** Том I — ст. 492, т. II — ст. 452. Ціна за обидва томи 3 карбованцї, а кожний том нарізно по 1 кб. 50 коп. Одесса 1897.

У нас на Украйнї, як відомо, через цензуру дуже мало друкуєть ся чогось путящого: вийде з десяток дрібних брошурок на рік, — тай то добре. Через те „Драмы и комедіи“ Тобілевича — дуже люба несподїванка. Лїт з четверо тому буде, надрукував у Москві збірку своїх драм М. Старицький; та в „Зорі“ недавнечко була про їх розвідка Б. Грінченка. Торік позбирав свої драматичні твори батько українського театру М. Л. Кропивницький, — Українцї дуже тому зрадїли, аж ось — embarras des richesses: видає свої драми Ів. Тобілевич!

Галичани знають ось які його твори: „Мартин Боруля“, „Сто тисяч“, „Безталанна“, „Чабан“ [„Бурлака„], „Сербин“, „Що було, те мохом поросло.“ Все те видав разом В. Лукич [Львів, 1897, 316 ст., ціна 1 зр. 20 кр.). Росийська цензура з тих шістьох пєс не дозволила друкувати двох остатнїх (хоч „Чабана“ дивним дивом дозволила), та натомість в Одеськім виданю є от що: історична драма „Бондарівна“, славнозвісна на цїлу Росию траґедия „Наймичка“, комедия „Розумний та дурень“, драма „Гріх і покаяннє“ і жарт на 4 дії: „Паливода XVIII столїття.“ Про талан і твори Тобілевича [Карпенка-Карого] писало ся в нас уже чимало, на пр., в дописах про український театр; в „Зорі“ 1887 р. було йому присьвячено особливі великі статтї; в „Історії лїтератури руської“ проф. Ом. Огоновського Карпенкови-Карому одведено поважне місце; взагалї встановила ся така думка, що Тобілевич — найкращий зпоміж усїх українських драматургів. Таким способом нема потреби багато розводитись перед читачами про те, яку велику втїху зробив Українцям автор, випустивши в сьвіт свою збірку.

Найбільша частина пєс І. Тобілевича торкаєть ся сучасного життя, меншина — пєси історичні. Наші драматурґи, особливо Галичани, коли візьмуть ся писати щось історичне, про козаків, то звичайно понапускають такого надутого патріотичного балакання, що читач або глядач, навіть проти своєї волї, занудить ся і зачне позїхати. Задля великої патріотичної риторики ані я, ані мої знайомі не могли з цїкавостю дивити ся навіть на „Невольника“ Кропивницького [хоч може кому він і до вподоби], а що́ вже казати про иншиx, слабіщих драматургів! у них патріотичні тіради — наче церковні акахвисти. Тобілевич, навпаки, або силуєть ся зробити патріотичний емфаз як найреальнїщим, як найнатуральнїщим [в „Бондарівні“], не роблячи з героїв якихсь безплотних людий, або зовсїм обминає „сьвяті“ типи і обмальовує натомість типи перечні; з особливою охотою він обмальовує бік історично-п о б у т о в и й, найбільше-ж відносини комічні. Через те його історичні пєси виходять і живі, і натуральні, і ані на хвилиночку не нудні. Тільки жарт „Паливода XVIII в.“, розтягнутий аж на 4 дії, невдатний: він, правда, сьмішний, але в тій сьмішности є багато пересади, а до того вся обстанова в нїм не натуральна, не українська; може-б по польськи він вийшов кращим. За те опрочі історичні пєси — гарні.

Та таки сучасні — кращі. Чи то будуть комедії, чи траґедії, — скрізь реально обмальовано українське життя; теми — дуже інтересні, тай не якісь там традиційно-любовні, а громадські; оброблено ті теми так, що читаючи комедії Тобілевича можна, вибачайте, луснути з реготу, а читаючи траґедії не можна з жалю не занивати. А в тім у д. Тобілевича нема чистих траґедий: комічний елємент вдираєть ся і в них. Можна постерегти, що автор вводить в траґедії комічний елємент навмисне. Відома річ, що поки драматурґ вияснить глядачеви відносини дійових людий та розівє перед ним початок драми, мусить зминути цїлісїнький перший акт, а як в иншого автора — то ще й другий ба часом і третій; відома річ також, що поки не розпочнеть ся справжня драматична акция, глядачеви бува скучненько трохи. Наші українські драматурґи, щоб зарадити лихови, надумали ся вставляти в пьєсу всякі цїкаві етноґрафічні подробиці, щоб глядач не нудив ся; а Тобілевич [хоч у нього акция зачинаєть ся дуже швидко] скористав ще з того способу, який часто трапляєть ся у Шекспіра, се-б то виводити в траґедиях на сцену особи і розмови к о м і ч н і, щоб читач або

глядач одразу зацікавив ся і непомітно-непомітно дійшов до тієї хвилини, коли завяжеть ся справжня драма. Того самого способу автор тримаєть ся не тільки в трагічних пьєсах, а й у комічних. Така техніка має свою вигоду і невигоду. Вигода, як сказано, тая, що увагу читачеву чи глядачеву напружено з першого таки рядочку пьєси. Невигода — тая, що через усякі епізодичні вставки трошки розбиваєть ся єдність драматичної дії, — особливо се видко на пєсї „Мартин Боруля“ [яку зрештою публіка дуже любить]: там епізодичну особу Омелька зроблено осередком читачевої уваги, а головний герой, Мартин Боруля, одходить через Омелька на задній плян. Не буду спорити ся, що той Омелько дуже характеристичний; не буду спорити ся, що глядачі дуже-б жалкували, коли-б автор викинув його з драми; тількиж автор не повинен забувати, що драма — то не просто собі якісь розмови на сцені, то — розвиток певної страсти або акції; — тож усякі побічні епізоди нарушують цілість драми і перебивають глядачеви слідити за розвитком головної дії. В других пєсах І. Тобілевича побічні особи і розмови служать для окраси пєс; в „Мартині Борулі“ інтерес двоїть ся.

Твори Тобілевича однаково гарні чи для спектакля, чи для читання. Правда, як читати всї пєси підряд, то можна завважити, що в декількох пєсах виступають одні і ті самі особи, тільки кожен раз в инакших відносинах між собою. Та се не ослаблює інтересу. Навпаки: перечитавши твори Тобілевича один раз, хочеть ся перечитати їх ще вдруге і в третє.

Надруковано обидва томи на гарному папері, гарними черенками; правду казав М. Грімач [„Зоря“ 1897, ст. 218], що се виданнє „европейське.“ Варто було-б, щоб і Галичане познайомились з ним, бо в галицькому виданню нема цілої половини тих творів, які є в одеському.

А. Кримський.

Про потребу катальоґів руських книжок. — Д. Ос. Маковей в однім з недавніх чисел „Буковини“ жаліеть ся на публіку, чому вона така байдужна до свого письменьства і не купує руських книжок. На те можна сказати, що потроху винні самі видавці, бо недбають про те, щоб сьвіт дізнав ся про вихід їхніх книжок. Редакция „Зорі“ нераз заявляла, що автори не присилають їй своїх публікацій, так що не можна подати про них навіть бібліоґрафічну звістку. Катальоґів продажніх руських книжок у нас нема добрих. Найкращий з них — Ставропигийської книгарні, тай то він доведений тільки до початку 1893-го року; де купувати публікації остатніх пятьох літ, і які вони, і що коштують, — про те нема звідки довідатись. Цїнник книгарні Т-ва ім. Шевченка зовсїм недобрий: там не показано ані якого року видано книжку, ані скільки в ній сторінок. Звісно, що найбільша частина творів наших письменників містить ся в збірках (часописях, альманахах). Цїнник Т-ва Шевченка не подає змісту збірок. Чи важко було-б, кажучи про старі рочники „Зорі“ або „Правди“, подати в примітці спис важнїщих творів, які там надруковано? Се певне заохотило-б покупців. Читаємо, на пр. в тім цїннику: „З чужих зїльників, збірник оповідань — 1 зр. 40 кр.“*) Яких оповідань? Як би знав читач яких, то може-б і купив. „Руська хата, альманах Данила Млаки на 1877 р.“ Звідкіля молодші люди можуть знати, що́ там надруковано в якімсь старім альманаху? А як би в катальозї було написано, що в „Руській хаті“ надруковано прекрасний Кулїшів переклад „Пісьнї пісней“ та Федьковичева драма „Довбуш“, то мабуть знайшли ся-б і покупці. Чимало книжок в нас видаеть ся серіями, на пр. „Дрібна бібліотека“, „Літературно-наукова бібліотека“, „Унїверсальна бібліотека“ і т. и. Варто-б зазначувати в катальоґах приналежність книжки до такої чи до такої серії, бо в кого є хоч одно число з серії, в того буде охота куповати і другі чч. з неї. Окрім короткого заголовка книжки варто подавати і те, що під заголовком [повість, драма, з якого життя і т. и.], бо без того виходить, що катальоґ друкуеть ся для книгарів самих, а не для публіки. Нарештї додам, що випадало-б, щоб книгарня Т-ва Шевченка не обмежала ся на власних виданях, а приймала на коммісию ще й инші (на пр. видання Франка, Будзиновського, Маковея і др.); се особливо потрібно задля Українців, котрі, виписуючи книжки, заборонені цензурою, не можуть вдавати ся до москвофільської Ставропигії. Дуже було-б до ладу, щоб катальоґ Т-ва зазначив, котрі з книжок пускають ся до Росії [який-небудь з Українців київських або петербурських міг би подати той спис, взявши його в цензурі]: такі книжки порозкупляли ся-б швидко.

А. К—ський.

*) До речі: чому се така велика цїна? В додатку до „Олюньки“ А. Чайковського редакция „Дѣла“ написала про той збірник: „Цѣна знижена 70 кр.“, а в Товаристві Шевченка „З чужих зїльників“ продаеть ся ще по давній, подвійній цїні!

Нові українські книжки народні.

М. Загірня. **Добра порада.** У Чорнигові, 1896 р. Мала 16°, 31 стор. Ц. 5 коп.

Гр. Коваленко. **Від чого вмерла Мелася?** Чернигів, 1897 р. Мала 16°, 38 стор. Ц. 5 коп.

Він же. **Пошестна хвороба чума.** Чернигів, 1897 р. Мала 16°, 20 стор. Ц. 3 коп.

О. Степовик. **Береженого Богъ береже.** [Оповіданє про скотську чуму]. У Катеринодарі, 1897 р.

Чикаленко. **Розмова про сільске хазяйство.** Адес, 1897 р.

М. Загірня. **Як вигадано машиною їздити.** У Чернигові, 1896 р. Мала 16°, 31 стор. Ц. 5 коп.

Її-ж. **Орлеанська дївчина Жанна д' Арк.** У Чернигові, 1897 р. Мала 16°, 47 стор. Ц. 6 коп.

Її-ж. **Страшні забавки.** Оповідання про римський цирк. У Чернигові, 1897 р. Мала 16°, 23 стор. Ц. 3 коп.

Її-ж. **Думи кобзарські.** У Чернигові, 1897 р. Мала 16°, 107 стор. Ц. 5 коп.

Гр. Коваленко. **Правдиве слово та инші оповідання.** У Чернигові, 1896 р. Мала 16°, 40 стор. Ц. 6 коп.

Б. Грінченко. **Дочка. Хлїбороб. Перший коваль.** Ростов на Дону, 1897 р. Мала 16°, 16 стор. Ц. 3 коп.

Доси українські книжки на Росийській Україні були з самої белєтристики; річи популярно наукові цілком забороняли ся і навіть Робінзон і той ледви-ледви проскочив після кількохсь спроб. Тепер, не наврочити-б, цензура стала трошки мякша і наслїдком того ми маємо кількоро книжок, що їх заголовки виписані нами спочатку. Звісно такий факт не дає ще багато надій у будущині, бо драконівські закони що до українського слова не відмінили ся, пільга може дочасна, як і було вже не одного разу; та навіть і тепер, коли дозволено Стефенсона, Ґутенберґа заборонено. Але всеж ми не перебачимо, коли скажемо, що указані книжечки становлять цілу епоху в відносинах українського слова до народу. Так здасть ся і кожному, що він завважить обставини просьвіти простолюдства на Україні. Росийська Україна не має народньої школи. По тих школах, що істнїють на Україні, вчать або по церковному, або по росийському, та й то вчать тільки читати, а не дають дальшої осьвіти. Читання, звісно, єсть тільки спосіб, що ним може людина придбати осьвіти, а не сама ще осьвіта. Осьвіту мусимо придбати з книжок, з читання. А чи єсть же що читати українській письменній людині? Ні, нема! Шкільних бібліотек нема, а коли й єсть, так з книжок росийських, котрих хлопець, що три роки ходив до школи, не розуміе, і тим вони його мало зацїкавлюють. Осьвіта церковна ще гірша. Хто хоче бачити виразні наслїдки її, тому радимо прочитати повість Левицького „Не той став“. Моралізування відірване від життя сушить людину, зашкорублює їй серце, живі природжені почуття й виробляє фарисея тільки позверховно побожного. А проте люди прагнуть осьвіти, знаття і осьвіти рідної в мові зрозумілій. Ми знаємо факти, як в Воронїжчині, на краю України, поруч вже Московщини і дужого москалїзування, старі люди з запалом читали або слухали і раз і вдруге Робінзона, а хлопці поруч сього жаліли ся новій учительці, що стара учителька теж читала їм книжки, „та тільки ви, кажуть, читаєте так, як от ми балакаємо, а вона читала, так ми нїчого не розуміли“ [по росийському, значить]. На великий жаль хлопці вперше бачили книжки, писані їхньою рідною мовою, чимало дивували з сього, а з одміною учительки і знову може не побачуть їх, а слухати-муть незрозумілу їм книжку московську. От які обставини просьвіти і українського слова на Україні!

З пятьох книжок змісту утилітарного, практичного насамперед мусимо поставити по вартости „Добру пораду“ і „Від чого вмерла Мелася?“, що в жвавій формі оповідань про життєві пригоди непомітно навчають перша, як прививкою отрути лічити ся від скаженої собаки, а друга — про обклад і як від його ратувати ся.

Книжка „Як вигадано машиною їздити“ — досить цікаво, правдиво і докладно малює нам величний образ і життя славетного робітника культурної ниви — Юрка Стефенсона. До книжки доданий гарний портрет Стефенсонів. Се новина в українських народніх книжках і новина гарна й користна. До того-ж і ціна книжці не дорога. За те „Страшні забавки“ [се оповідання про римський цирк] такий уривок з життя Римців, що, не вважаючи на багато пояснюючих приміток, книжка мабуть не зробить на читача вражіння. Принаймні ми знаємо, що вона робила таке бліде вражіння на авдиторию, коли її читано та до того ще з сьвітовими малюнками. Шкода, що з неї викинуто геть сцени мордування християн. На нарід може-б хоч вони робили більше вражіння. Знову образ „Орлеанської дівчини“ обмальовано докладно і згідно з історією, та не надано йому тиї поезиї, що робить на читача більше вражіння, ніж сама історія. Аджеж, маємо надію, шановна авторка обібрала сей образ не задля того лише, щоб оповідати історичню подію, але й задля того, щоб сим величним зразком надзвичайного родинолюбства зворушити наші зашкарублі в життєвих злиднях серця. А його затого поглинули історичні дрібниці і подробиці. Нам здаєть ся, що епічна манїра оповідачки не гармонїзує з сим надзвичайно величним образом. Проте не знаємо, що більше подобаєть ся народови: епос чи лїрика. В своїй літературі він дав і показав нам велику силу того й другого. І знов памятаємо ще з уваг одного поважного висліду народного життя, яке незвичайно дуже вражіння робила на слухачів Квітчина Маруся, що написана з занадто вже великою чулостю.

Книжка „Думи кобзарські“ містить в собі: про вдову і трьох сестер, про сестру та брата, невольницький плач, один і другий, про Марусю Богуславку, про трьох братів, про Самійла Кішку, про Олексія Поповича, про козака Голоту, про Хведора Безрідного, про смерть трьох братів, Хмельницький та Барабаш, про жидів-рандарів, Корсунська баталія, смерть Богдана Хмельницького, про Хвеська Андибера, Івась Удовиченко і про смерть козака-бандуриста. Думи добрано і приведено в систему. Попереду йдуть ті думи, що малюють неволю, далї ті, в яких відбила ся борня з татарвою, а там уже з Ляхами і за ними панування дуків-сріблянників. На жаль до дум не додано приміток, що пояснювали-б їх, та се запевне стало ся через цензурні вимоги; а от деякі слова то вже слїдувало-б пояснити, як от яса [„ясу воздавати“], нороцовий [нороцового пива], уткали, недолимок, санджаківна то-що. Видана книжка дуже дешево: 3 аркуші друку 5 коп. Отак видають книжки російські лубочники і через те вони добре купують ся. Усї инші видання наодніх книжок, навіть „Посередника“, не так уже купують ся, бо й вони дорожчі. Такі книжки ідуть уже в народ за підмогою інтелїґенциї. Українська книжка затого не має такої підмоги; вона сама мусить пробити собі шлях, а пробити його вона може тільки тим, що буде дуже дешева. Допоможіть, добрі люди, подешевити нашу книжку!

„Правдиве слово“ містить чотири гарні оповідання віршами й прозою молодого та щирого письменника нашого Гр. Ковриленка; усї вони добірного змісту і можуть подобатись повчаючим змістом. Те-ж саме мусимо сказати про оповідання Грінченка: „Дочка, хліборób і коваль“. Але так дорого [за ½ аркуша 3 коп.] видавати книжок для народу не можна. Ся книжка видана д. Ерастовим в Катеринодарі. Витаємо нового видавця українських книжок і бажаємо йому поспіху, але тільки дешевше, яко мога дешевше видавайте. Чи дійде-ж моє слово до д. Ерастова? — Дуже сумніваємось. Колиж щезне той клятий „зась“ з ломакою, що стоїть біля перелазу?

В двох останніх числах „Зорі“ шановний редактор її д. Борковський пише про з'їзд українських письменників, що мав би відбути ся підчас столітнього ювилею Енеїди. Я не письменник, я пишу тільки в досужий час нїкчемну дещицю, але не можу й собі не сказати, знову таки дещицю, про з'їзд таки. Д. Борковський намалював таку темряву, таку гірку картину суспільних відносин Галичан та усяких їхніх гуртків, що на мою думку годї вже погодити їхні ріжнобарвні погляди, шкода й заходу! Але менї здаєть ся, що отакі саме відносини найбільш потребують з'їзду, тільки не самих письменників, а усїх щиросердних робітників рідної просьвіти, се-б то і учителїв і професорів і депутатів... Бо нїщо так не лагодить спірки та непорозуміння, як отверте висловлене поглядів, а з'їзд дає саме такий спосіб до полагодження непорозумінь.

Д. Борковський задаєть ся ще питанням, чи приїдуть же українські письменники? Усї, мабуть, що нї. Та у нас затого й нема їх, у нас пишуть більше в досужні часи, а що дня й що хвилини то инший поет робить таку роботу, що не то не підносить його на ідеальні високости, а гнїтить і душить останні прояви натхнення. Так усї не приїдуть, але старійші, вільнійші, справжні письменники, яким ми сьміливо доручимо долю українського слова, запевне приїдуть, мусять приїхати, бо коли менї, заволоцї в письменьстві, болить серце за долею рідного слова, то як мусить почувати себе справжний письменник, коли йому затого запечатано вуста, відтято орґана, яким він висловляє своєї душі натхнення? Хибаж може він занехати душу, занедбати натхнення.

І першим ділом такого з'їзду запевне буде просьба о скасуванні заборони, що важким тягарем тяготіє над нашою мовою, над висловами душі, натхнення, над душею. Але се ще не все. Хай з'їзд доручить комусь що року подавати таку просьбу, доки щезне таки той нахабний „зась“, що на порозї 20-го віку замикає вуста 17 мілїонам людий, братів, християн!

Д. Пісочинець.

21/IX — 97 р.

З поводу розвідок дд. Грімача і Грінченка

про „Малороссійський театр“ д. Старицького

дістали ми отсе письмо:

Високоповажний Добродію, шановний пане Редакторе! В одній російській часописи надрукована була розправа відомого всїм українофоба проти українських драматурґів і літераторів взагалї, а найголовнїйш проти мене. В розправі сїй ясно показана була й мета її — оганьбити наше ходатайство перед вищим урядом о поширенне цензурних прав. З автором її я веду тепер карний процес „за клевету и диффамацію въ печати“. Позаяк розправи дд. Грімача і Грінченка, найріднїйші проміж себе, мають багато спільного з російською розправою, за яку зняв я процес, то з поводу того я не можу до кінця суду відповідати їм, щоб не оголосити заздалегідь всїх доказів моєї правоти і не дати раніш свого зоружжа в руки ворогови. Для того то я ухильно прошу надрукувати сю заяву від мене, щоб відомо було всїм і кожному, що, поки не скінчить ся мій карний процес, нї на які проти мене напасти по літерацьким справам я не можу й не буду відповідати. Отож бодай би зачепили мою честь і моє добре ймення на тім же ґрунтї і инші зрідні допищики, — чи Вільхівський чи Перекотиполе чи Вартовий або й другі, — я буду до кінця мого суду в Росиї мовчати і після уже, узброєний певними доказами, ухваленими на судї, дам всїм одповідь.

Покиж що я маю честь покликати д. Грінченка на товариський суд чести. Не знаючи официяльно, хто такий єсть Грімач, я покликаю через Вашу шановну часопись маскованого образника мого на третейський суд чести. Щоб п. Грімач не міг одмовитись якоюсь небезпечністю оголосити в часописи

свій псевдонім, я прошу його на слово чести обявитись менї приватним листом по такому адресу: „г. Кіевъ. Караваевская улица, домъ № 33.“ задля умовин третейського суду. Колиж п. Гримач ухилить ся від гонорового поквітування образи, не обявивши себе і за місяць, то я буду вважати його за чоловіка, здатного зза кутка зачінати честь другого, а не маючого власної чести, розібратись гоноровим судом за образу. З великим пошановком і прихилом *М. Старицький.*

В тій самій справі дістали ми з иншої сторони таку звістку:

В часописи „Міровыя Отголовски“ була поміщена статя п. Александровського, співробітника „Кіевлянина“, де він називає усіх наших драматургів злодіями і хижаками, одводячи перше місце між ними п. Старицькому. Сей почав проти п. Александровського і редактора „Міровыхъ Отголосковъ“ карний процес. Першим наслїдком сего була отся замітка редактора: „Напечатана в 130. ч. „Міровыхъ Отголосковъ“ з 13. мая с. р. статя п. з. „Драматурги-хищники“, написана п. Александровським, містить в собі ложні факти, що знеславлюють добре імя п. Старицького. Переконавши ся, що факти, виложені в тій статї, оказали ся в дійсности непривидивими, ми з особливим вдоволенєм уважаємо за свій обовязок заявити се в нашій газетї і просимо п. Старицького не уважати появленя тої статї в „Міровыхъ Отголоскахъ“ за намір редакциї нанести єму образу, бо ми п. Александровським були введені в блуд.“

Даючи дуже охотно місце листови д. Старицького і так само радо повтаряючи заяву редактора „Міровыхъ Отголосковъ“, уважаю і я за свій обовязок заявити отще: Я й без уваги на те, чи факти і гадки, виложені в замітках дд. Гримача і Грінченка є правдиві чи ні, можу д. Старицького упевнити, що даючи в „Зорі“ місце тим заміткам, не мав ніякого наміру наносити єму образу. Хотїти вменшувати заслуги і славу наших письменників — у мене нема ні найменшої причини; за те є сто дуже важних причин тїшити ся славою тих письменників взагалї і кождого з них, отже і д. Старицького славою, з окрема. Аджеж чим краща їх творчість і більша їх слава, тим більша слава нашого письменьства і нашого народу! З другої-ж сторони, нїгде правди дїти, і в гадку менї не впадало, щоби д. Старицький міг собі ті замітки взяти за образу чести. Я давно-давно розумів, що критика буває авторам часом не люба; розумів і те, що несправедлива критика може навіть тяжко кривдити автора: але розумів також, що від такої кривди дуже легко обігнати ся; найпростїйший на те спосіб — *виказати* хибність, неслушнісбь чи напасливість поглядів рецензента і тим поставити єго *перед суд і осуд громади*. Буває і так, що рецензент чіпає ся не самих тілько творів, а й особи автора, єго душевних або і тїлесних хиб, справдешних чи тілько злосливо видуманих, єго житя, може навіть домашного, родинного, і т. и. Се вже не критика, а злоба і напасть на честь автора; і вона справдї належить часто хиба перед карний суд. Але в сїм разї я не добачав такої напасти анї у д. Гримача анї тим менше у д. Грінченка; тим то й сам не почуваю ся до вини, що дав місце їх заміткам. У мене була така гадка: або вони мають слушність — тодї з тяжким горем прийдесь сказати собі „Amicus Plato, magis amica veritas“; або не мають слушности, — тодї хтонебуд найде ся, чи сам автор чи хто инший, хто *викаже* ту неслушність, а слава автора всїм нам на радість — я певний, що і самим рецензентам на радість — вийде ще більша і чистїйша. Колиж я може в сих моїх поглядах помиляю ся, то нехай менї д. Старицький вибачить ласкаво мою тупість і ще раз приймє упевненє, що образу єму наносити — менї анї в гадку не впадало.

А. Борковский.

ОПОВІЩЕНЄ.

Скорий культурний поступ нашого народу в останнїх часах і звязаний з тим зріст йото духових потреб між иншим давно давав себе відчувати і в сфері лїтератури і белєтристики. Заснована тому вісїмнацять років лїтературно-наукова часопись „Зоря“, віддавши важні прислуги нашому культурному житю, перестає вже своєю програмою задовольняти сї потреби. З огляду на се Наукове Товариство імени Шевченка, котре попри свої наукові задачі зістаєть ся одинокою институцією, що має [за браком иншої] опікуватись українсько-руською лїтературою, постановило з початком 1898. р. зреформуваги „Зорю“, се-б то розширити її програму і обсяг, бажаючи в столїтню річницю нової української лїтератури, що є заразом двацятипятилїтиною річницею Товариства, а до того звязана з стількома історичними спогадами, віддати сю прислугу национальному культурному житю.

Редакцию сеї зреформованої часописи, що буде виходити місячником під назвою: **„Лїтературно-Науковий Вістник“**, поручено редакційному комітетови, в котрого склад входять: **Олександер Борковський. Михайло Грушевський, Осип Маковей і др. Іван Франко.** За редакцию відповідає: **Михайло Грушевський.**

„Лїтературно-Науковий Вістник“ буде виходили 1. дня кождого місяця ст. ст., почавши від 1898-ого року, книжками коло 12 аркушів друку великої вісїмки. Перша книжка вийде ще в кінцї грудня 1897. року. — **Програма** його буде: I. Оригінальна белєтристика і переклади найбільш інтересного і важного з чужих лїтератур: повісти, оповіданя, драматичні твори й поезиї. II. Оригінальні і перекладені статї про найважнїйші здобутки вселюдської науки і наш науковий рух. III. Критично-лїтературні студиї з нашого і чужого письменьства. IV. З лїтератури й житя: хроніка лїтератури й культурного житя українсько-руського народу в Австриї і Росиї. V. Огляди лїтератури й культурного житя в сьвітї словянськім і загально-людськім. VI. Бібліографія.

Редакция і адмінїстрация: у Львові, ул. Академічна ч. 8.

Редакция постараєть ся скупити лїтературні сили з цїлої Україно-Руси і сотворити з „Вістника“ відповідний культурний орган для цїлого нашого народу, тим більше, що з **кінцем року 1897-ого перестають виходити „Зоря“ і друга лїтературна часопись „Житє і Слово“**, инших же лїтературних видавництв у нас нема, і наша часопись зістаєть ся одинокою.

Редакция при тім все буде мати на увазї інтереси широких кругів читачів, подаючи найбільш живе, інтересне, нове з оригінальної і перекладеної белєтристики, популярно і живо написані наукові і лїтературні огляди. Читач найде в „Лїтературно-науковім Вістнику“ різнородну, інтересну і користну лєктуру.

Сподємо ся, що наша публїка з прихильностию стрїне наші змагання і підпоможе їх материяльною помочию. Наукове Товариство імени Шевченка, розширяючи свій лїтературний журнал, числить на сю поміч публїки. Тільки з значним зростом передплати журнал може стати мїцно і успішно далї розвиватись. Від численної передплати залежить дальший зріст видавництва, котре мало-б ще більше розширити в будучности відділ перекладів та давати в додатках більші твори всесьвітньої лїтератури і збірники творів українсько-руських питьменників.

Сподїємось, що кождий інтелїгент почує обовязок, на скільки позволять йому материяльні засоби, взяти участь в передплатї та буде приєднувати йому передплатників. Річ многоважна, аби суспільність наша раз здобула солїдно поставлений лїтературний журнал, котрий би свого читача держав в атмосфері вселюдського культурного житя.

То була би найлїпша памятка, на яку може спромогти ся наша суспільність в столїтню річницю відродженя нашої лїтератури.

Передплата на „Лїтературно-Науковий Вістник“ дванацять книжок на рік, з котрих кожда буде містити около 200 сторін друку великої вісїмки, а по три буде складати ся на один том, виносить: **В Австриї з пересилкою: на чверть року 2·50 зр.; на пів року 5 зр.; на цїлий рік 8 зр. — В Росиї з пересилкою: на цїлий рік 8 рублїв [при бандерольній пересилцї]. — В инших державах по обчисленю пересилки. — Поодинокі книжки коштують по 1 зр.** Річна передплата може бути оплачена в трьох ратах: **3. сїчня н. ст. 3 зр., 3. цьвітня н. ст. 3 злр., 3. серпня н. ст. 2 зр.; хто пропускає речинець рати, тому передплата обраховуєть ся як пів-річна або чвертьрічна [на пів року 5 зр., на чверть року 2·50 зр.].** Передплату приймає: **Адмінїстрация „Лїтературно-Наукового Вістника“** у Львові при ул. Академічній ч. 8.

Передплата платна з гори виносить: З додатком „Словар росийсько-український“: на цїлий рік 8 злр., [для заграниці 16 рублїв або 32 марок]. — Без „Словаря“: на цїлий рік 6 злр., [для заграниці 12 рублїв або 24 марок], на пів року 3 злр., на чверть року 1 злр. 50 кр. — Одно Ч-о коштує 30 кр.

Порядкує і за редакцию відповідає: **Александер Борковський.**

ВИДАЄ: НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА. З ДРУКАРНЇ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА — під зарядом К. Беднарського.

Число 22. Річник XVIII.

1897.

У ЛЬВОВІ, ДНЯ 15 [27] ЛИСТОПАДА.

Виходить 1-го і 15-го кождого місяця в обемі півтретя аркуша.

РЕДАКЦИЯ, АДМІНІСТРАЦИЯ і ЕКСПЕДИЦИЯ у Львові, ул. Академічна ч. 8.

Рукописи мають бути писані правописию „Зорі“; узнані непридатними до поміщеня звертає ся авторам [на їх кошт] без пояснення причин. — Редакция відповідає окремо тільки на ті письма, до котрих долучено почтові марки, з виїмкою письменникам, що містять свої твори в „Зорі“.

КАРТИНКИ З ПЕРЕЖИТОГО МИНУЛОГО.

Написав **П. Поліщук.**

Два годи просидів я колись по „замкамъ для содержающихъ“, як зове тюрми у Росиї простий народ. За сей час бачив я тільки тих людий, що мали наглядати за мною, зачиняти мене на замок з сїний, підглядувати та підслухувати крізь малесеньке кругле віконечко у дверях, що закривало ся з сїний бляшаним кружечком, що́ я роблю, що́ говорю цїлїсенькі днї і ночи [сїмсот днїв з лишком се протягнуло ся]. Бачив я тілько тих, що водили мене що дня у двір погуляти положених двацять минут, — тих, що приходили яко начальство навідати, робити допро́си, ревізиї, спитати мене, чи не маю я ще чого сказати їм окрім того, що сказав уже. З єди́ного вікна у чотири шибки, що було височенько у камері за залїзними ґратами [рішоткою], бачив я опріч неба тільки сїру, високу, немазану, з дикого каменю зложену стїну. Рідко-рідко позволяло кому начальство перві вісїмнацять місяцїв навідати мене; та я й сам не хотїв сього. Раз якось прийшов братуха, веселий чоловічок, і мене звеселив трохи, — хоч брехнею, а звеселив. Був якось і другий знайомий чоловічок [один раз був], теж веселий чоловічок; та я чогось розплакав ся, як його побачив, і просив його, щоб знайомі люди до мене не навідувались. Сестру частенько пускали навідати мене під кінець мого заточеня, — та усе крізь залїзну сїтку, добре ще як одну, а то й дві густенькі. І лиця добре не розбереш! На стїнї однієї камери, в котру замкнули мене, прочитав я такий вірш мабуть якогось мужика чи міщанина уголовного, що сидїв там колись: „Сїжу я въ сікретї Адінокъ какъ зверъ...“ Справдї: душевний настрій чоловіка, посаженого в одиночку, ні з чим не можна зрівняти лучше, як з настроєм дикого звіря, котрого посадили у клїтку. Такий самий безнадійний, безсильний, безпомочний, такий самий покірливий робить ся чоловік-заточеник, як у звіринцях буваючь вовки у клїтцї, що скачуть через вівцю, а не чіпають її.

Хоча на практицї люди, про яких я розказую, ніколи не були подібні достеменно на диких звірів, а як що й звертали ся до теорий хижацтва, то се тільки ad majorem populi Rossici gloriam: а все таки, що не кажи, як не хитруй, а злосливе насїння навіть в теориї окрім чортополоху другого врожаю навряд чи дає...

Хто пройшов школу громадського звіринця, хиба навіжений не стане смирним. Ніяка теория не видержить, коли факти життя її не підпирають, а раз-у-раз усе йдуть поперек...

Ось уже дванацятий рік іде, як і я „волею судебъ“, чи то пак істориї, просидів два годи у одиночцї, місяцїв півпята у невеличкій зборній громадцї людий, що думали, як то каже у байцї Крилов, мов та синиця, море заналить; місяцїв пять їхав у Сибір у ще меншій громадцї, а сидїв поруч у одних дворах з великою партиєю уголовних; та ще чотири годи з лишнїм прожив у Восточній Сибірі у селї, де проживало ще таких як я висланців чоловік більш десятка. Типів зустрів я немало і типів, менї здаєть ся, цїкавих. Багато з того часу води утїкло. Люди стали хитрійші, обачнїйші; кожен памятає заповідь „не зївай“; колишнїх Дон Кихотів добра і правди і з ліхтарем серед білого дня трудненько найти; всї порозумнїйшали; страшно тільки, щоб не через міру...

Чи не пора-б отож хоть крізь щілинку глянути на те хоч і недавне, та ставшеє уже притчею минуле, що пронеслось над Русю, наповнило душі людські різними qui pro quo і здаєть ся зменшило в людях любов, як се завше бува́є після испи́тів... Не буду їздити „на конї високої полїтики“! Буду казати голу правду, яку уважаю цїкавою...

„Аще переписах, або недописах, простїть Бога для исправляючи, а не кленїте“. Отсе моя передмова.

А по сїй буде й мова.

I. Беззубий стариган.

13. мая 188* року я разом з другими подібними менї „изгнанніками“ сидїв у арештантському ваґонї поїзду, що одходив з Москви і повен був арештантами, котрих висилали у Сибір. У нашому ваґонї сидїли „заключеные особой камери“,

як називав у провінціяльній ґазетї так званих „государственних преступників“ один провінціяльний ізобразитель тюремного життя.

Не здивуйте, читателї, що згадую езоповську мову, як назвав її покійний Щедрин, що нею треба говорити у нас там, де невинність руського читателя оберегає урядова цензура. Я чув, що у Галичинї і езоповською мовою балакати боять ся там, де хочуть побалакати про сильних міра сего: куниїв, панів і иних... [хоч у Галичинї й нема цензури].

У моєму ваґонї були [опріч караульних солдат] все інтелїґенти — чоловік трицять.

Серед них було чоловіка три вже сїдуватих, лїт під сорок. Осталї були або молоденькі: бувші безвусиї ґімназисти, студентики, або такі, що борідки і вусики пробили ся у них в тюрмі. Мало було таких, що до тюрми самі заробляли собі кусок хлїба. Найбільш було „учащейся молодїжі“.

Серед „стариків“, як можна-б назвати їх, був один, котрого заслали у каторгу яко рецидівіста. Як висилали його колись з каторги у якутську область, він утїк з дороги. В Москві його піймали і ото висилали упять на каторгу. Звали його Говорилов. Говорилов був центральною фіґурою усієї нашої ґрупи. Усе у Говорилова було незвичайне. На ногах брязкотїли кайдани, котрі він звав шуткуючи „браслетами“. Старече беззубе лице, худе-худе, як у аскета-монаха. Мова прудка, патетична, а часом стареча, одноманїтна. Привички і одежа все було в його не таке, як у других. Казали, що у жилах Говорилова тїкла татарська кров. Од скул до щелепів лице круто звужувалось і було таке низеньке, як у старезних бабусь, хоть йому було лїт не більше сорок пять. Я дивував ся, дивлючись на його беззубий рот, як се він так виразно вимовляє, не шамкає по старечи. Голівка [як і лице і увесь зріст його] була маленька, вкрита ріденьким, каштановим волоссям. Прикривав він її якоюсь низенькою шапочкою, котру пошив сам з сірого арештантського сукна на вид ярмулки. Сорочку і штани носив казенні з товстого сірого полотна. Крізь пазуху сорочки на голих грудях висїв мідний, великий хрест. Поверх сорочки надївав якийсь халат з дешевенької бумажної материї своєї роботи; „сам кроїв, сам і шив“ каже було Говорилов. Як було холодно, поверх сего халата Говорилов надївав казенний з сірого сукна арештантський халат. На ногах огрядненькі казенні черевики [так звані коти], надїті на панчохи, пошиті власними-ж руками з полотна. Була чутка, що Говорилов вірив в Бога, хоча звичайно тим людий, до котрих він пристав, то-б то „государственні“, соромили ся вірити в Бога; така була мода. Усю першу ніч, що ми їхали у ваґонї, не перестаючи говорив він своїм мірним, одноманїтним старечим баском. Невтомимий і невсипущий був дїд. Тай було таки про що йому розказувати! Як се часто буває, серед нашої ґрупи не багато було людий, щоб уміли sine ira, обективно розказувати те горе, котре вони пережили. У найбільшої частини сих „огорчених“ людий рани, що їм принесло життя, були ще занадто свіжі, ще боліли і, [як каже русскій], „дымились кровью“. Вони не могли розказувати про свої пригоди другим так, як повинен розказувати справжнїй обективний розказчик.

Не такий був Олександер Іванович Говорилов. Усї ми були перед ним наче дїти. Що ми починали, те він уже скінчив. Горе, котре він перенїс, стало вже історією для його, не вражало його серця. Він один між нами говорив про свої болячки обективно, sine ira et cum studio...

— Розкажіть, будь ласка, Олександре Іванович, — спитав Говорилова сусїд по лавочцї: — як вас піймали?

— Мене зловили у Москві, на улицї. Тодї ще у мене не поспідживали на ногах рани, що поробили ся, як я тїкав з Сибіри. В дорозї у мене був плохий обуток, а частенько таки й нїякого. Як прийшов я у Москву, то вже ледве-ледве ступав ногами. Як піймали мене, довго я не казав їм, хто я такий. Вже мої жандарми кидались на всякі хитрощі, щоб випитати у мене справжню мою фамілію. А мене так і підштовхувало трохи поглузувати з них, збити з них пиху... — Ви-ж, кажу було їм, тратите стільки гроший на розвідки государственних проступків, платите своїм аґентам щедро, так що й не рахуєте: невжеж ваші хитроумні аґенти без моєї помочі не можуть дізнати ся, хто я такий? Стид вам!

Тодї вони давай грати на другій струнї мого серця.

— Ви, кажуть, ми бачимо, радикал прежнього типу; ви давний заговорщик... не те, що теперішні, що їм без году неділя. І як же се ваші допустили до того, що навіть чобіт путнїх на дорогу не дали, що ви, стародавний радикал, мусїли собі помозолити і поранити ноги, як тїкали з Сибіри?

— Се, кажу, моє дїло! Вам нїчого тим турбувати ся! Да й через що ви думаєте, що рани на ногах у мене поробились од того, що не було путнього обутку?

— Ми-ж вас, кажуть, піймали в якихсь дїравих опорках, мало що не в казенних „котах“? І чого вам крити себе й своє минуле? Аджеж раньше, чи пізнїйше, а ми все те розвідаєм! Ви тільки примушуєте нас тривожити пропасть лишнього народу, допитувати, арештувати, робити обиски, — одно слово, чинити пропасть неприятностий.

— Се вже ваше дїло, — одмовляв я: — Я воюю з вами і я-ж буду розказувати вам свої секрети? Се не резон.

— Що ви справдї вбили собі в голову? — аж розсердив ся адмінїстратор: — Ви думаєте, що ми боїмо ся вас? — І зареготав ся: — Ви думаєте, що ми лїчимо вас серіозними суперечниками нашими? Суперечниками, котрі мають почву? Як що ви так думаєте про нас, ви дуже-дуже помиляєтесь. Ми вас боїмо ся, як торічньої зими! Отщо!

— Що ви про нас думаєте, се вже ваше дїло. А наше дїло не згожувати ся з вашими гадками про нас, бо ми знаємо, рідко буває, щоб ворог судив ворога по правдї... Се сьвітова річ...

Поїзд з арештантами прийшов у Нижнїй. Всю партию повели по пустим, ярмарковими будівлями занятим, улицям до пристани; посадили на баржу і перевезли на другий берег Волги.

Там ми простояли з ранку до вечера; а у вечері пароход потащив нашу баржу вниз по Волзї. Почалось скучне, прескучне плавання по водах Волги і Ками.

У великій камері, під нарами, на полу послав ся рядом з другими Говорилов. Круг його, як біля Нестора нашої партиї, збирали ся найпаче вранцї по два, три, а то й більше чоловік з тих, що лежали на нарах; і я иноді присуїжував ся до Нестора. Він говорив часто й багато. Сюжети його розмов були різні... Багато розказував він про „государственних каторжан“ і не хвалив їх. Виходило так, неначе усї сливе каторжани були або народ нерозумний або нервозний або безпринціпний. Тільки й було розсудливого чоловіка, що він, Говорилов. Декотрі з слухачів його ремствували на його, кажучи: сей чоловік нагадує пословицю: „тільки я, та попова свиня... тай більш нїкого...“ А все таки у його розмовах було багато й правди!

— Ось бачите, панове, у мене нема ні одного зуба в ротї. Я колись дуже болїв катаром жолудочним і кишечним. Визволив ся од болестї тільки тим, що став пити сіль. Ось ви пєте чай з сахаром. Ви ще не знаєте, що сахар у Сибірі дорогий і пити його не спромога. Крім того сахар дає кисле і спиртове броженнє в кишках. Я, як бачите, нїколи не пю чаю з сахаром, а все з сіллю. Правда, я завше держу строгу диєту: їм мало, завше в одну пору, чаю пю мало: одну, рідко дві чашки; чай пю не крїпкий, тай то, де можна, заміняю його гарячою водою з молоком і, розумієть ся, з сіллю! Після їди нїколи не сплю, а хожу. Звичайно я сплю мало. Сон мій — старечий сон. Хиба старому багато спати? Задрімав трохи, — от і не хочеть ся більше спати.

Дїд казав правду. Він був методичний у всьому. В їжі, питтї, в снї. Гарячого чаю або страви зроду не стане їсти. Попоїв, — і вже ходить своїми короткими ніжками, шлянає „котами“. Не вспіли другі очи продрати, дивлять ся: вже дїд умив ся, вже щось пише у тетрадь оловцем на колїнї, або шиє або штьопає. А то ріже хлїб тонїсїнькими скибками...

— На що се ви, Олександер Іванович, ріжете хлїб такими бутербродами, як наш професор анатомії різав бувало мозок затвердївший? Аджеж ви не готовите, надіюсь, мікроскопическых препаратів з нашого хлїба? — спитаю було я Говорилова.

— Ге, ге, ге! — усьміхнеть ся було він: — Хлїбом треба дорожити... Ви ще сего не зазнали; а я у Якутцї бачив своїми очима, що то значить той „хлїб наш насущний...“

Економія, добродію, все економія! Без економії не можна жити на сьвітї, найпаче у Сибірі.

Говорилов був фармацевт по професиї. А професия ся — торгова. Отож не диво, що Говорилов говорив про економію в такій компанії, де ще недавно усї йшли на риск і надїялись на „славу і добро“ там, де по слову поета „Къ добру и злу постыдно равнодушны“.

Польська пословиця ставить під одну міру „шевця“, „кравця“ і „фармацевта“: „Шéвцї, крáвцї, фармацевцї...“ І справдї — так воно буває. Фармацевти — то люди, що „убоявшись бездни премудростї“ вийшли з гімназий, навчились важити, міряти нюхати, пробувати, писати антешні щоти, рецепти; дечому поучили ся з наук натуральних; научились доволї, щоб нїчому пріч карбованця не вірити; за те не знають нїякої фільософії. Не такий фармацевт був наш Олександер Іванович! Видно було, що він проживав між людьми, що думають, учать ся, передумують, спорять і сумнівають ся, знають, як трудно добити ся правди..., як багато завад і перешкод на сїй дорозї... Олександер Іванович жив на Кавказї, серед сектантів. Була чутка, що він і сам сектант. Се життя наложило печать свою на його сьвітогляд. Він вірив, бач ся, що спасенє піде з Галилеї, то-б то од мужика, од простого чоловіка...

— Що губить руського інтелїґента, — говорив Олександер Іванович: — що найбільше губить його: се вялість його натури. Чи стане він судити об чім, чи стане робити що: він робить і мúслить несамостійно. Не тим він так думає, що сам дійшов сїєї гадки, а тим, що так думають й говорять другі... „Хто палку въ руку взялъ, тотъ и капралъ“. Се наша давнїшня болість... Мода, така-ж мода, як буває у одежі, обутку; така-ж сама мода в мислях, в напрямках мислї... От хиба не мода, як государственні висланцї думають про Якут? Був такий випадок, що один з бувших государственних каторжан Рубинóк, висланий на проживання у Якутку, хотів утїкти. Його піймали Якути й так прибили, що він зійшов з ума. З того часу государственні стали казати, що Якути — се дикі звірі, що вони ненавидять государственних. Я не згожуюсь, щоб се було так. Хоча я й недовго жив у Якутцї, а всеж таки я стою на тому, що Якути — добрий, простодушний народ. Правда, вони не долюблюють руських, „нючи“, як вони їх називають по якутськи, найпаче тих руських, котрих адмінїстрация насилає на їх гóлови, се-б то уголовних. Тай як любити сю зграю привілеґірованих пройдисьвітів, ворюг, пяниць, мотюг, розбишак, котрих засилають у якутську область і накладають на Якутів великий тягар: ставити юрти для усїх сих людий, кормити їх, глядїти, щоб вони не втїкали, і давати їм усе, що треба, навіть жінок, здаєть ся, і тих поселенцї потрібують од Якут, щоб давали їм... Взагалї я не розумію, нїяк не пойму, чого руські люди боять ся Сибіри, а ще більш Якутки? Я по правдї кажу, що люблю, дуже люблю і природу і клїмат і ріки і лїси і озера і гори і воздух сибірський. Тут усе не таке, як в Европейській Росиї — прибите, приголошене, рабське. Сибірська природа вольна. Менї вона більш до вподоби, нїж руська. Жаль, що про неї не сьпівали великі руські поети... Менї здаєть ся, нема життя лучшого в цїлому сьвітї, як у Якутцї. Там нема законів, нема перешкод, що зупиняють чоловіка, що раз-у-раз перепиняють його, не дають зробити кроку без реґляментациї... В Якутцї чоловік, чи ґрупа людий бере усе, що може взяти силою... Хто подужав, той і прав. Там нема хитростї, нема полїтики, нема того, що в Росиї раз-у-раз буває, що чоловік своє сумлїння підкупає різними хитрощами та мудрощами... Все там щиро, прямо, без лукавства... Як би я не затоскував за рідною країною, зроду-б не вернув ся у Европейську Росию.

Так думав сей оригінал про той край, у котрий везли силоміць людий, що їх признавали „внутренніми врагами общества“, „синами погибели“, та збавлїння од них молились в специяльній молитві, на сей случай видуманій Синодом.

II. У лабетах.

Приїхав я у село Тунку. Тунка — назва мабуть бурятська, як і назви усїх тамошніх рік, річок, гір, долин, урочищ і т. д. Офіцияльно пишуть на картах і бумагах: село Тункинское. Отже приїхав: вийшов, подивив ся навкруги, тай задумав ся. Здаєть ся, невелике дїло, яка хата: чи біла чи темна. Отжеж нї. Хто закохав ся у мазаних українських хатках, що стоять білесенькі рядочками, неначе прибрані дївчаточка, з зеленими садочками і призьбами: для тих тутешні сїльські сибірські, сїрі, немазані хати разять погляд чимсь важким, невеселим, давлять твою душу і серце. Я думав, що се менї тільки так здавало ся; колиж розпитав других, і ті кажуть: так, так! Як приїхав я у Тунку, менї було трицять сїм лїт. Нїколи зроду не бачив я Альп і не проживав у альпійських гірних країнах. Як побачив вперве ті височенні снїгові гори, або „гольцы“, „бѣлки“, „бѣлогоры“ — як зовуть їх у Сибірі, — що мов хмари мрiють; як побачив я їх уперве ще з московського шляху: то менї здавало ся, що се справдї хмари. Як став я підїздити до їх ближче, менї здало ся, що то якась височенна насип, горита упоперек якимись проваллями од дощів.

— Що се таке? — спитав я.

— Та се-ж гори, Гольцї, — одвічали менї.

— І великі сї гори?

— Величезні. Се тілько здалека вони здають ся неначе не дуже високі; а вони дуже-дуже високі.

Опісля вже, як я тисячі раз придивляв ся до них, можу сказати, що їх можна зрівняти з тисячами шатрів або пирамід, найчастїйше з острими верхами, от сказати, як сахарні голови. Вийдеш за село бувало: на праворуч від дороги тягнуть ся болота, скільки оком глянеш, та купини, „кочки“; по лїворуч починаєть ся випас до самої найбільшої ріки сего краю, Іркута. Іркут — велика, хоча в багатьох місцях мілкувата ріка; вона збирає у себе воду десятків, а може й сотень рік, річок, течій, криничок зо всїма течіями од них. Вони приносять Іркутови воду з тих самих снїгових гір або Гольців, що йдуть тут же поруч з лївим берегом Іркута смугою верст на 300 довжини і верст 60 впоперек. Отсе глянеш: Гольцї мов надвигають ся, а потім знов одходять од Іркута. Смуга гір тих має чудове обличчя! Як усе велике на сьвітї, чи то буває людина чи то ява природи, її не зразу зрозумієш, не зразу оцїнуєш... А я-ж не охотник, не стрілець, то мене й не тягне нї в лїси нї в болота нї в кущі. Гайда назад до дому!... Тунка, або село Тункинское, має велику улицю. Як ідеш по сьому шляху, то ще сяк-так; тут бачиш знайомі картини: хати і домы з великими, як і скрізь у Сибірі, вікнами; єсть лавки, лавочки. ворота і високі забори, „калитки“, двоетажні навіть домы. А вже як вийдеш за міст, в ту частину села, де живуть сливе одні ясачні: хати стоять усе рідше та рідше, покрівля на їх з такого старого, почорнїлого тесу, кругом хат так мало будівлї, що аж сумно зробить ся. От де справжня вже „сѣрая Русь“! Усе тут сїре та темне: і „забори“ і хати і хлївцї, що сторчать якось осиротїло біля хати. Та що я кажу хлївцї? Нї! Се не хлївцї, а „навѣсы“, се-б то по нашому шóпки. А зустрінеш ясачного: твар у його темна, трохи жовта, очи узенькі як у Бурят — бо ясачні теж обрусїлі Буряти — дивлять ся на тебе знід лоба; так і видно, що ще недавно сї люди родились і зросли у тайзї... Біда, думаю! Треба щось робити, до утоми робити, а то пропаду! І от не встиг я ще приїхати в сю „прокляту страну“, як не по правдї її назвав поет Некрасов, зараз же задумав ставити вітряк, та ще й не маленький, а цїлу машину, як назвали-б в Полтавщинї такий вітряк. Орудувати будівлею взяв ся Олександер Валеріянович, що вчив ся колись у М. вишому технїческому училищі. Він був невеликого росту, шатен, 25 лїт, з товстими губами й очима, що так і бігали, раз-у-раз усьміхав ся і говорив тоненьким тенором.

— Розкажіть, будь ласка, Валеріяновичу, як ви пробували у Тунцї, як тїкали і як вас знов водворили отут, де і я тепер „волею судебъ“ мешкаю? — спитав я його, як ще пробував разом з ним у тюрмі „содержающихъ въ Иркутскѣ“.

— От як се сталось. Жив я в Тунцї, як і другі адмінїстративно зсильні „политическіе“ чи то, краще сказати, „государственные“. Тут я зійшов ся з однією з зсильних государственних Ч—ою і жив з нею як чоловік з жінкою, хоч

ми й не вінчали ся. Побачив я, що хліборобством тут не заробиш того, що менї треба було для прожитку. А у мене, як то кажуть, руки золоті. Умію я і ковалювати і слюсарюю і теслюю і столярую. Всї сї майстерства відомі менї не тільки по книгам та рисункам, а все своїми руками зробити умію. Про книжне знання я уже й не кажу; воно менї добре відоме. От я й почав слюсарювати, кувати. Найшов собі доброго помагача молотобойця, бувшого семінариста чи академіста [духовного], теж адміністративно зсильного, Дашневича. Куємо та пилуємо удвох залїзо. Поробили струмент; заробляємо. Ну, звісно, який там у селї заробіток? Грубою ковальською роботою тут не заробиш: тут багато ковалїв, що кують підкови, серпи, сокири. Хиба тонкою роботою, котрої другі не вміють, як от ключі, замки, ножі, тавра, що скот таврують. А сих заказів ждати треба од купців, що їздять по весні у мунгали. Заробіток наш плохий. Ледве прохарчуємось. Вже ми у свобідне время і токарський станок і слюсарський струмент і теслярський і столярський собі поробили; вже й човник добренький змайстрували, що їм їздили по рікам Тунцї та по Іркутї на „остров любови“: та все таки часу багато зоставалось зайвого. Книжки читати? Наскучило. Писати стихи — я й сим дїлом займав ся — теж їздили у човнї з Дашневичем, розпитували людий і самі розглядали, який то той Іркут ріка, тай надумали: „Тїкаймо, кажу, човном по Іркутї в Іркутськ, а там по московському шляху у Росию, а там, як Бог приведе, то й за границю.“ Ждали, поки вода в Іркутї підніметь ся од дощів, тай гайда! Намучились ми чимало, поки доїхали до Іркутська. Ріка ся не судоходна, гірська ріка. То вона розіллєть ся широко, а глибина її така, що в осени бредуть у брід кіньми; то знов перебираєть ся через скелї, через каміння, через пороги; того й дивись, що налетиш човном на камінь, то ще й останеш ся од човна, бо бистрина води велика. І то знов треба проїхати так, щоб нїхто з жителїв тих сїл і улусів, що живуть по рїцї, не запримітив, не заподозрів і не доніс начальству. Ну, якось Бог проніс. Доїхали до Іркутська, ховались по камишах, по заводях. Розлучились ми з товаришем, добули паспорти; він пішов і, кажуть, дійшов у Росию, бо не чути, щоб піймали. Я теж пішов. У великому селї Тулунї старшина подивив ся на мене: показав ся я йому чи мій фальшивий паспорт підозрілим; мене задержали, привели в Іркутськ, пізнали, хто я, і посадили от тут у „содержающій“. Стали допитувати, чого я втїк.

— Того, кажу, що жити менї адмінїстрация не давала,

Вид теперішного Перемишля з Замку.

наскучило. Що його в сьвітї божому робити? Нудьга і життя впроголодь... От недалеко верст за вісїм од Тунки в улусї збирають ся ставити нову мисіонерську церкву. Дізнав ся мисіонер, що я й плян начертати умію і сміту зроблю. Приїзжає, просить зробити плян і наглядати за будовою. От де, думаю, буде нам робота! Сторгував ся. Зробив плян. Почали ставити церкву. Дізнав ся жандарм, доніс. Я прошусь у засідателя поїхати в улус, подивитись на будову. Засідатель не пускає. От тобі й заробіток! А у нас вже й дитинка є! Лишнїй розхід, лишнїй рот; бідуємо. Моя названа жінка не видержала, посварилась зо мною і попросила ся у начальства перевести її на житло в Читу, в Забайкаллї. Перевели її. Поїхала туди. Я тут мучив ся, вона там бідує. Прошусь у начальства й мене туди перевести. Не пускають. Пишемо ми листи один до другого, лаємось... А тут ще на наше горе, як виїде засідатель [по нашому становий] куди по дїлу з села, приходять листи до мене: не видають їх менї, аж поки барин [так зовуть у Сибірі засідателя] приїде і не процензурує їх сам... Просив я у „барина“, щоб, як виїзжає, поручив кому другому з надзирающих [а їх багато: і старшина і писар і полїцейський надзиратель і два жандарми-унтери] цензурувати листи й оддавати менї. Нї, не хоче! Їздили ми, що заробити через неї нїчого не можна було, що через неї я розорив свою сїм, що просив ся я перевести мене, де моя жінка, — не перевели; просив, щоб не задержували листів, — не слухали, задержували. Що менї було теряти? Жалував ся вишому начальству на низче, — мовчать. Як менї було звернути увагу, що я в невиносимому положенні? Другого способу не було, тільки втекти. Піймають: тодї підуть дознання, составить ся „дѣло“, будуть судити чи так карати; все таки всї будуть знати, що вони самі примусили мене тїкати, бо не було другого виходу. Я перебрав всї законні дороги. Нї одна не привела мене до мети. Тепер я рад, що уже скрити мої жалоби нї за що нїкому не удасть ся. Я думаю, скінчив Валеріянович, як що у їх єсть хоть капля глузду і правди в голові і серцї, вони побачать, що я кажу щиру голу правду. Я думаю, що мене судити не будуть, а прямо одправлять упять жити у Тунку... Може й вас туди-ж, — пророкував він.

— Може.

— Що-ж ви думаєте робити там?

— Хиба я знаю... Я лїкар і окрім лїкарювання більш нїчого не вмію.

— Ну, зразу вам лїкарювати не позволять. Опісля може й позволять, а зразу нї.

— Чим же позволять занимати ся?

— Хлїборобством, домашним хазяйством, та більш нїчим. Учити когонебудь — не вільно. Навіть шинкарем бути, приказчиком у лавцї — і то не можна.

— А як вам здаєть ся, Валерияновичу, чи у Тунцї вітряк потрібен, чи був би з його дохід? — спитав я.

— І казати нїчого, що се чудесна гадка. Всї мелють хлїб у Тунцї на водяних млинах. Як є вода, вони й мелють; а нема: стоять. А вітряк тут і виручив би. Тим паче, що можна-б поставити млин так, щоб він молов вітром; а як нема вітру, молов би кіньми; можна зробити кінський привод. Під моїм приглядом і по моєму указу можна, нанявши чоловіка три тамошнїх жителїв, за помічю государственних зсильних поставити млин рублїв за триста, та ще й млин з приводом для двоє коний.

— Отсе добре, — одказав я: — Колиб вас, Валерияновичу, у Тунку: поставили-б ми млина і мельникували-б собі.

Коли так через день-два після нашої розмови з Валерияновичем явились два жандарми, взяли його й повезли у Тунку. Не довго й менї прийшло ся дожидати. Хутко й мене покликали і менї теж звелїли зібрати ся. Під'їхала до воріт тюрми трійка, мене вивели, звелїли сїсти, рядом сїв жандарм-унтер з револьвером, шаблюкою, з моїми документами, з моїми грішми, і ми поїхали теж у Тунку. Начальство неначе чудом угадало, куди менї хочеть ся, туди й послало. Їхали ми на перекладних поштових „обивательських“ день і ніч з гори на гору, з тайги у село, з села у тайгу, знову на стацию, що стояла, неначе у казках хатка на курячій ніжці, у лїсї-тайзї. Ямщики свистали „цьхикали“, конї бігли чіпко з гір у долини, чвалали з долин на гори, унтер-жандарм мовчав, я сидїв і дивив ся, та так дивив ся, що мало що й бачив. Одне те, що усе, що я бачив, було нове для мене. Я до того бачив тайгу [лїс] по великому сибірському шляху, та бачив її здáлека. Тепер уперве прийшло ся побачити тайгу близько. До того я їхав по широкому шляху з великою юрбою людий „кобилкою“, або „шпанкою“, як зовуть партиї уголовних арештантів. Тепер первий раз я побачив тайгу, сидячи поруч з унтером-жандармом за спиною чорнявого, узькоокого, скулуватого ямщика-бурята, або ясашного [обрусїлого бурята]. Дорога миготїла перед моїми очима так, неначеб хто зачарував мене. Таки діждав ся я, що мене привезли ввечері в село, де мали випустити уперве на волю. Підвезли мене до волости. Жандарм здав мене, неначе пакунок, під рóзписку волосному писареви, дав мої гроші менї під мою розписку і поїхав собі ночувати кудись, а я поплївсь ночувати до одного з „государственних“ висланців, до Булавина, що вибіг на зустріч мене, як я тільки проїхав ворота [„поскотіну“ по сибірськи] й крикнув менї: „Ночувати приходьте до мене; не забувайте: питайте Булавина; я мешкаю у крайній хатї біля поскотіни!“

Переночувавши у Булавина й нанявши собі кватиру, я з первих днїв свого пробування на волї почав думати: чим би його заробляти собі кусок хлїба? Получати казенне пособіє [місячно по десять рублїв] я лїчив собі не пристойно, як чоловікови, що має у руках ремесло лїкарське. Валерияновичъ як на те мов той „дух іскутитель“ приїхав ранійш мене у те саме село, куди й мене завезли коротати пятилїтне заслання. Отже розпитуючи Булавина про т....ських „членів кольонії“, як звали себе полїтичні висланці, я спитав його і про Валерияновича: що се за чоловік?

— Кумедний він якийсь, — одмовив Булавин, усьміхаючись: — За все береть ся і нї на чому довго застановити ся не може. То він орґанїзуєть майстерські для висланців: слюсарню, столярню, кузню, то знов кине майстерські і починаєть редаґувати рукописну ґазету „Т....нець“, котру буде читати десяток чоловік, своїх же. То упять пише вірші, то

Вид на Засянє.

упять читаєть фільософські трактати і пише фільософські статтї для „Т....ця“, котрих, він добре знаєть, нїхто читати не буде... А зрештою чоловік він здатний, руки у його золоті; за яке ремесло не візьметь ся, все у його виходить на лад. Тільки чоловік безхарактерний.

— Ну, а млина він поставить?

— Поставити може й поставить, та не скінчить.

Така рекомендация повинна-б остерегти мене. Та я подумав: мало чого злого можна сказати про усякого чоловіка, як розібрати його по кісточкам? І зустрівши Валерияновича, питаю:

— Що-ж? Будем будувати млина?

— Будемо. Ось тільки треба поставити кузню. Ходїм сегодня увечері до мого приятеля Мужикова, чи не позволить на своєму дворі поставити кузню.

— Хто сей Мужиков?

— Він був ткачем на фабрицї у Москві. По суду його заслали за пропаґанду ідей у Западну Сибір. Там він бунтував ся проти начальства і його заслали сюди. До його приїхала жінка його. Тепер купили дім і хазяйнують.

— Добре, ходїмо! — одказав я.

Отож ми зібрались з Валерияновичем і пішли до Мужи-

кова. Будинок, де він жив, був необмазаний, як усї хати у селах, а то й в городах Сибірі, виглядав шістьма великими вікнами на улицю. З обох боків були крилечка. У дворі комора, шóпа, хлївцї [клїти] для скотини, а в телятнику баня. Під шопою стояла двукола тарадайка, кошова, навіть чотириколесний віз, що рідко буває й у заможних тутешнїх хазяїнів. Ситий кінь „Фишка“ приязно визирав зза жердий телятника. Увійшли ми в кухню, де застали жінку Мужикова, огрядну, з веселим, трохи гордим лицем молодицю, Ярину Івановну.

— Щó, дома Іван Василевич? — спитав її Валеріянович.

— Дома. Заходьте, будьте гостями.

— Отсе наш новенький „преступник“, — рекомендував нас Валеріянович, — а се хазяйка дому. Ми подали руки одно другому й зайшли у велику хату, що була майстерською Мужикова.

— Іване, — сказав Валеріянович похнюпливому чоловікови, що вийшов до нас: — Я привів до тебе новенького. Доктор Полїщук! Іван Василевич Мужиков. — Ми привитались.

— Дуже рад познакомитись, — сказав Мужиков, дивлячись знід лоба: — Тут докторови усї будуть раді. Колись тут були з наших доктори: один Поляк з ксьондзів; другий Поляк, бувший професор католицької семінарії, теж лїкарював і дуже удатно. Був і справжнїй лїкар Савенко, тільки ще він тоді не видержав екзамена на доктора; але був він тут не довго. Челдони привикли вже лїчитись, а лїчити їх нїкому. Єсть тут старий казенний фершал Якименко; та в його нїчого нема в антиції. А як би й було, то він мабуть мало що знає. Все совітує пити брусничну траву та брусничну водицю, та хехоче з бабів та не горілочку. Тут вам буде по горло практики.

— Та все одно; нашому-ж братови не позволяють лїчити.

— Позволять. Зразу не позволять, а потім розрішать...

— Ну, поки сонце зійде, роса очи виїсть!

— А ми прийшли до тебе, Іване, ось чого: надумали ми з доктором поставити вітряка, щоб молоти челдонам*) хлїб! Як ти думаєш? Чи піде вітряк у хід?

— Е, пусте! Вітри тут дуже буйні. Тай вітри бувають тільки по весні та в осени. А цїлїсїньку зиму, ти-ж знаєш, як стануть морози: тихо, як у вусї. То усю зиму твій вітряк буде стояти. А по весні, як повіє вітер знизу, або з гори Іркута, як подує він, то мов у трубу. Навряд чи будеш молоти! Скрутнув: і крила поломить, а то й млин перекине! — сказав Мужиков, як чоловік практик, щиру правду від разу.

[Конець буде].

*) Челдонами Сибіряки зовуть поселенців, а ми „государственні“ звали так Сибіряків.

ПЕРЕСЬПІВИ ПАВЛА ГРАБА.

ПЛЕЩЄЄВ.

Не йди утоптаним шляхом,
Віддай життя на вищі цїлї;
В піснях, поете, і на дїлї
Борись з неправдою та злом!
Колючий стрінеш ти терник,
Закутий будеш у кайдани...
Не жди вінка, не жди пошани,
Не повертай лякливо в бік!
Катам насупроти ставай
За визволення чоловіка;
У болячках смердячих віка
Душі зогнити не давай!
В борбі сил пісня набере,
Мов божий меч, мов грім небесний...
Нехай замре твій голос чесний,
Вона нїколи не умре!

ФОФАНОВ.

Сон черницї.

Не палю я лампадки північної,
Не читаю канону вечірнього...
Де подїтись від думоньки грішної,
Захиститись від чару надмірного?

Він приснив ся у снї нерозгаданім
Осяйнїйш великодної сьвіченьки;
З його шат мов би віяло ладаном,
Бігли промінї з ясного личенька.

Наче маріння тихе, небачене,
Він прилинув з гадками напасними,
Стурбував серце, Богу призначене,
Доторкнувсь либонь кучерів пасмами.

Він шептав, в очах туга сьвітила ся:
„Годї вік свій губить між могилами;
Чи вона-ж карооκій судила ся?
Покохай, бий ся з вражими силами!

Глянь на тих, що неправдою зжурені
Все шукають братерства, болїючи;
Працюй з ними, кинь стїни нахмурені,
Чорну одїж скидай, не жалїючи!“

Тай замовк; легше мрії принадної
До простору пурхнув неймовірного...
Не палю я лампадки кімнатної,
Не читаю канону вечірнього.

ДОБРОЛЮБОВ

На що ви менї руки звязали,
Пелюшками мене сповили,
Шлях до щастя на вік заказали,
З перших днїв на журбу віддали?
Ще носити менї не минеть ся
І кайданів усяких і мук;
Скільки їх за життя обвинеть ся
Коло серця ярливих гадюк!
З часів давних нерушні звичаї,
Сподобання та примхи людські,
Принис моди на всякі злучаї, —
Ох, які вони будуть тяжкі!
Не держіть же хоч змалку в неволї,
Грудьми повними дайте зітхнуть,
Щоб хоч дїцтво колись, в лютім горі,
Добрим словом я міг спомянуть!

Ф Р У Г.

Настане — вірю я — година:
Загине розбрат на землі;
Складеть ся скрізь одна родина:
Заблескотить в кромішній млі
Знамено сьвітла і свободи,
Воскреснуть правда і любов,
Зберуть до купи всї народи,
Не потече вже більше кров.
Замовкнуть свари наші часті,
До яких люд бездольний звик...
Об иншій славі, иншім щастї
Почне гадати чоловік.
Се буде щира думка згоди,
Се буде слава добрих дїл;
Де засївали тьму незгоди,
Брязчали списи вражих сил, —
Там на родючім чистім полї
Жита налють ся, а в жнива,
Забувши давний час недолї,
Косар веселий засьпіва.

КРЕСТОВСЬКИЙ.

Вмер заступник наш Сан-Яго,
Йде до божого покою;
От назустріч Бог і каже:
— Рад побачить ся з тобою!
Дам тобі за вчинки чесні
Гарне місце серед неба;
Все зроблю, що ні попросиш.
Так промов же — чого треба? —
Відповів йому Сан-Яго:
— Хай в Іспанії всї люде
Бачуть сонце та хлїб мають! —
— Не турбуй ся: так і буде! —
— Дай Іспанцям перевагу,
Дай завзяття їм хоробре —
Побороти злі потуги. —
— Не турбуй ся: добре, добре! —
— Дай їм теж управу мудру,
Щоб судила справедливо. —
— Як се? Иншої управи?
Неможливо, неможливо!
У вас стане кращ як тута,
То всї ангели із раю
Тишком-нишком, як пить дати,
Побіжать до твого краю.
А на небі запанують
Руйнування та неслава...
Ні, хай буде непорушна
Ваша прадідна управа!

Б Е Р Г.

Зоря! Забилось серце полохливе...*)
Де та журба? Куди подів ся ляк?
Щоб збудувати всїм життя щасливе,
Хапаєть ся за спільну працю всяк.

Вперед! Вперед! Так кидають ся жили.
Чи розмовляють, чи мовчать уста,
Скрізь відчуваєш надзвичайні сили;
На шлях новий все сьміливо зверта.

Що пізний галас мертвих і слїпучих?
Збуди ся, краю! Сьвіт не весь потух!
От-от засяє красне сонце в тучах;
Зусюд повіяв животворний дух.

*) Про 60-ті роки.

Летять могучі відгуки свободи
В міста, гаї, на села, на луги...
Старого храма пали трухлі сходи,
Не вдержали міцних ступнів ноги.

МИХАЙЛОВСЬКИЙ.

Не буду я на долю нарікати,
Яка б некуча нї була вона,
Хоч тайний дух не перестав шептати:
Працюй — за все подякує труна!
Не жаль менї, що сивіє мій волос,
Що незабаром прийде мій кінець;
Минулого не верне журний голос...
Смерть — над усїм пануючий вінець.
Та сум бере, що без життя, без плоду,
На рій дурниць моє життя звелось;
Гадав служити рідному народу,
Та чисто все за вітром рознеслось.
Де заміри, змагання? Де та сила?
Все, все до крихти доля підтяла,
Мов на сьміх давши горобячі крила,
А пориви могучого орла!

БЕНЕДІКТОВ.

В тихім повітрячка чистого лескотї
Все менї поступ твій милий вчуваєть ся;
Білої хвилоньки в морському плескотї
Перс твоїх хвиля неначе здимаєть ся.

В шелестї нїжнім гнучкої тополеньки
Марить ся шепіт твій любий, живісїнький;
В цїлому сьвітї не знаю доленьки,
Крім тебе, друже, коханий, однїсїнький!

Ти моє сонце, південне промінчнячко,
Місяць осрібленый, зірка тихесенька,
Ти моя радість і горе-болїнчнячко,
Ранок мій ясний і нічка темнесенька!

МИХАЙЛОВ-ШЕЛЛЕР

Хай люди бють ся між собою,
А ростич з нуждою ростуть, —
Засьвітить сонце над тобою,
Любов і брацтво розцьвітуть.
Так тїшуть змучену людину...
Слова... самісїнькі слова...
Бо справдї бачиш різанину,
Від слїз дурієть голова.

ОБОЛЕНСЬКИЙ.

Чи скоро скінчить ся мук людських до-
І стогін замовкне народний? [рога
Чи скоро допросить ся милости в Бога
Нетяга голодний?

АВЕНАРІУС.

Лїнь тїкає дїла
Як сонечка тьма;
Лїнь — се одур тїла;
Одур — лїнь ума.

ЦЕРТЕЛЕВ.

Збудував собі храм я в пустині,
Повиводив на всхід вівтарі,
Зготував жертву божій сьвятині,
Ставники запалив на зорі.
Я молив ся, щоб пишне сьвітило
Оживило простори пусті,
Храм промінням своїм озарило,
Розігнало геть хмари густі.
По черзї днї минають за днями,
Погасають мої ставники,
Течуть лїта, а тьма все над нами, —
Ясний ранок не йде здалека.

ІВАН АКСАКОВ.

Молюсь я щиро Богу нині:
Без сил, в байдужности нїмій,
В ганебі досьвіду та лїні,
Не дай зітлїть душі моїй!
А розбуди і серце й розум,
Лякливість рабську побори,
Не сковуй мудрости морозом,
З людською лжею не мири!
Не дай знїкчемнїти в цокої,
Пошли життя менї трудне,
Але з безстрастности гидкої,
З недбальства виратуй мене!

ПАВЛО КОЗЛОВ.

Днї безслїдно минають за днями,
Рік за роком кудись уплива;
Розпрощавсь я з чудовними снами,
Моє серце нудьга розрива.
Всюди хмарно від думки сумної,
Безнадїйність як молотом бє..
Де подїтись від кривди земної...
Хиба в небї? Так крил не стає?

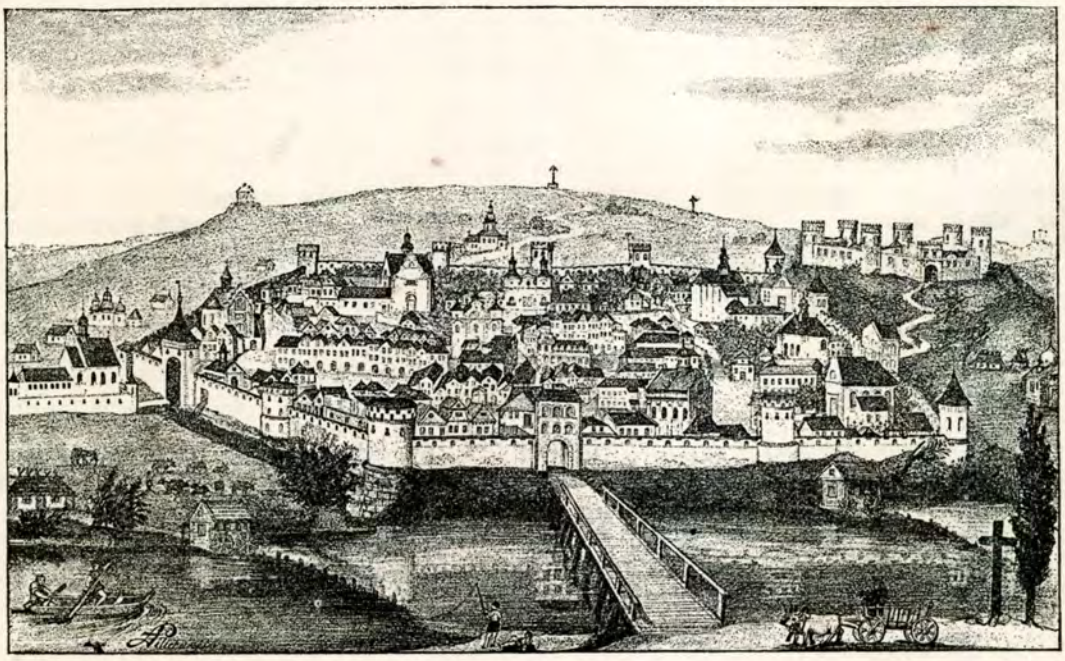

Вид Перемишля з сїмнацятого віку.

На справдешній службі.

Повість **І. Потапенка**.

[Переклад з росийской мови].

[Далї.]

Настала весна. У цьвітни Мура вже перестала їздити до Крупієвої. Її стан став поважний. Написали до міста до Анни Миколаївної; вона приїхала й привезла з собою сповитуху. Ледво протопопша переступила поріг попівства, як насунилась хмурійше ночи. Досьвідним оком вона зараз порозуміла, що достатків молодій парі за цїлий майже рік нї троха не прибуло. Денеде видно було слїди злиднїв. Очи її, привиклі зупинятись на дрібницях, впили ся в порядну дїру у вязаній скатерти, що був нею накритий стіл. В обставі нїщо не змінилось, але й не прибуло нї одної дрібнички. Усе стояло так, як було уладжене на перший початок: бідно, нїчого крім річий конечних, як в нумері кепскої гостинниці; столи, канапа, ліжка, комоди, кілька крісел, зеркало на комодї, стінний годинник і образи в кутї. Вона обійшла двір, комору, дві повітки: всюди було пусто. На огородї, мов сироти, лежало кілька вязанок очерету, що остались з зими; в повітцї не було нї знаку якогонебудь екві пажу, хоч би мізерненької брички; в другій повітцї, приладженій на кінську стайню, не було й тїни коня. Комора також була пуста. Вона заглянула до пивницї: і там нїякого знаку не то розкоші, а хоч би тілько якогонебудь достатку. „Нїчого у них нема, нїчого не нажили“, з болем думала протопопша: „моя дочка — жебрачка“. Сим разом вона вже сама звернула ся до Теклї з допитами. З Мурою годї було говорити при її станї. Текля своїми оповіданями добила її до краю.

„Боже мій, Боже мій!“ говорила вона, щиро жалїючи: „Що у нас не дїє ся! Навіть слів не підбереш розказати. Усе купче: молоко купуємо на склянки; смитану, масло, усе-усе беремо з крамницї!... Нема за що коровицю завести! Дїдичка давала аж дві — менї казав се її приказчик, —

та не хотїли: „не можу — кажуть — принимати дарунків...“ Поїхати куди: у почтаря беремо коний... Чи повірите: бідна матушка жалують собі з'їсти лишнє яйце!... При їх станї, самі подумайте, яково то воно! Доходу нїякого! За попередних попів бувало засїк ломить ся від зерна, того хлїба дївати не було де, і курочка і поросятко і телятко і всяка всячина. А тепер навіть грішми не беруть... От які порядки!... Диякон з дячком просто мало з голоду не мруть; се я вам по правдї кажу...“

„Що-ж се таке? Що-ж се таке?“ з розпачию думала Анна Миколаївна: „чи таку долю я ладила своїй дочцї?“ Вона хотїла переговорити з Кирилом, але потому рішила, що з того нїчого не вийде. „Я просто піду до преосьвященного і о. Гавриїлови звелю поїхати. Нехай він його наведе на розум. А нї, то возьму та заберу Мурку до себе... Що-ж се в самій річи? Коли він хоче бути сьвятим, то чому не пішов в черцї, чому женив ся? Бідна моя Мурка!...“

З Кирилом Анна Миколаївна майже не розмовляла і старала ся навіть не дивитись на нього; а на Муру глядїла зо смутком і жалем. Злоги скінчили ся щасливо. Протопопша забавила девять днїв; ледво тілько Мура встала з постелї, вона розпрощала ся і від'їхала, забираючи з собою сповитуху. Не хотїла навіть лишити ся на хрестинах, тілько взяла від Мури слово, що сина назве в честь дїда Гавриїлом. Вона від'їхала з твердою постановою взяти ся до дїла.

Мария Гаврилівна незвичайно щасливо перебула слабість. Вставши з постелї, вона чула вже себе майже цїлком здоровою і кормила сина прегарним молоком. Хлопятко було теж здорове. Його охрестили і назвали Гавриїлом. Кумами були Надежда Алексїївна і дяк Дементий. Він, стоячи поруч з дїдичкою, страшно мішав ся; за те, коли скінчив ся обряд і Крупієва збирала ся від'їздити, він захопив хвилю, коли на рундуцї не було більше нїкого, і з права кумівства попросив у неї одну десятинку землї під баштан. Надежда Алексїївна зараз пристала, і Дементяй був дуже радий.

Незадовго після того склала ся подія, котрої давно ждали в Луговім. Раз — було се в суботу перед вечірнею — церковний сторож побачив під'їзджаючу до церкви буду дуже старого складу, на високих колесах і всю криту цератою, щось нїби з тих „фір“, якими їздять жиди, садовлячись в них по двацять душ. Буда, запряжена в двуконь, страшно тарахкотїла, тому що була без ресорів. При фіртцї вона зупинила ся, з боку підняв ся шматок церати, що колихав ся там і сям, і так утворилось віконце. В те віконце виглянула жіноча головка з приємним личком, в капелюсї, знід котрого визирали ясно-русі кучері.

„А де тут дім сьвященика о. Родиона Манускриптова?“ спитала молода жінка.

„Отця Родиона дім?“ спитав в свою чергу сторож: „А на що вам той дім, коли він стоїть пусто? Отця Родиона вже з пів року як нема тут!“

В тім жіноча головка сховалась, а на її місце появила ся голова мущини в чорнім поярковім капелюсї. Лице було смагле, опалене. Сторож запримітив невеликі вуса і борідку. Волосє було коротко острижене.

„Здоров, мій любий!“ сказав він приємним тенором: „Ти певно церковний сторож?“

„Так і є: я — церковний сторож.“

„А я — сьвященик, на місце о. Родиона. Покажи нам його дім; ми там будемо жити, ми його купили.“

Сторож, не кваплячись, зняв капелюх і так само, не кваплячись, сказав:

„Прошу!“ Він провів їх до самого дому і побачив, що гостинцем тягнуть ся три вози з меблями і всякими господарскими річами. Потому він попростував до Кирила і доніс:

„Приїхав новий сьвященик, що його прислали на місце о. Родиона.“

„А, приїхав? Гаразд!“ сказав Кирило і подумав: „Тепер воно вже не так страшно. *Мої* порядки вже запустили коріне.“

„І такий сам молодий, як ви, батюшка!“ додав сторож.

На се Кирило не сказав нїчого, але подумав, що воно тим лїпше: молодий скорійше порозуміє його, чим старий.

На другий день, в неділю підчас служби божої, парафіяни зо здивуванєм розступили ся і пропустили нового сьвященика, що пробирав ся до вівтаря. Він був маленького росту і кріпкої будови; лице його пашіло здоровлєм і певностию себе. Вишнева ряса лежала на ньому як слїд і була йому до лиця. Він ступав не скоро, повільною набожною ходою. Піднявши ся на вивисшенє перед вівтарем, він ударив поклін і поцілував ікону іконостаса. Вид у нього був такий, наче він ладив ся зараз повернутись лицем до народу і сказати коротку проповідь або бодай заявити: „Я — сьвященик Макар Силоамский, присланий на місце Родиона Манускриптова“. Але він того не зробив, а війшов до вівтаря бічними дверима. Тут він ударив три поклони до землї і, поклонившись потому Кирилови, що стояв в ризах при вівтари, станув набожно оподальше. Так простояв всю службу божу, при чім весь час оказував явну набожність: шептав молитви, бив, де треба, поклони, або тілько схиляв голову; а лице його весь час показувало, як він занятий тілько молитвою. По службі божій він таки тут при вівтари підійшов до Кирила і ввічливо взяв у нього благословенє.

„Позвольте назвати себе: сьвященик Макар Силоамский!“ сказав він.

Кирило в свою чергу назвав ся йому й запросив його до себе після служби божої.

„Так, так, розуміє ся: треба помовити!“ сказав Силоамский.

По службі божій він пив чай у Кирила. Він оказав ся веселим і говірким чоловіком, дуже богато говорив про семинарию, про учителїв, ректора і інспектора. Він минувшого літа скінчив курс і цїлий рік був псаломщиком. Кирило пригадав собі його з того часу, як він ще був хлопцем в першій клясї, а Кирило кінчив тоді семинарию.

„Коли я перед від'їздом зайшов попрощати ся до преосьвященного, то він говорив менї о вас богато доброго. Сказав, що ви дуже розумний і що всї повинні від вас учити ся!“ сказав між иншим Силоамский.

„Спасибіг преосьвященному!“ відповів Кирило.

„Так вже я надію ся, що будемо жити в спокою і згодї!“ сказав новий сьвященик, підвівшись, щоби попрощати ся.

„Дуже буду тому рад!“

Кирило здержав ся від всяких пояснень; все пояснить ся само собою.

Перед вечером вибрались Обновленьскиї до дїдички. Мура навідалась до Надежди Алексїївної вперве після злогів. Вони сидїли в столовій за чайним столом. Вікна в сад були відчинені. Там вже цвив турецкий боз, і комната була повна його запаху. Кирило розказував о своїм знакомстві з новим сьвященником і виразив своє вдоволенє з того, що він молодий і що се його перше місце.

„У нього ще не в'їлась рутина, а при тім не було ще коли запанувати над ним виглядам на користь. Молода душа приступнїйша для доброго, і ви побачите, що він буде менї добрим товаришем!...“

Надежда Алексїївна слухала сих слів з недовірчивою усьмішкою. Очи її, устромлені в Кирила, здавалось, говорили: „Яка з тебе ще простодушна і чиста дитина! Не найти тобі товариша, бо ти тілько і один є такий!“

В ту хвилю донесли, що приїхав новий сьвященик. Надежда Алексїївна постанонила приняти його в другій комнатї і вийшла туди. Але двері були на пів відчинені, так що Обновленьскиї могли чути всю розмову.

Силоамский війшов поважно і передовсїм став роздивляти ся за образом. Найшовши маленький образок в кутї під самою стелею, він тричи перехрестив ся і поклонив ся в ту сторону. Погому поклонив ся і господинї.

„Позвольте назвати себе: ново назначений сьвященик Макар Силоамский.“

Надежда Алексїївна відповіла поклоном і попросила усїсти.

„Давно прибули?“ спитала вона властиво длятого, щоби зачати якунебудь розмову.

„Вчерашнього дня. Не зважаючи на те, я сегодня вже уважав за свій обовязок вистояти службу божу, а також познакомити ся з моїм старшим товаришем, отцем Кирилом

Потім поспішив зложити вам візиту. Позвольте надіяти ся, високоповажана Надеждо Алексіївна, що стріну з вашої сторони прихильність."

„Я на ваші услуги!"

„Ні, я на разї не буду вас турбувати ніякою просьбою, але пізнійше може випаде коли яка потреба. Наприклад, заведе ся коровиця одна, друга: деж її утримати? Або наприклад сіна не стане: до кого-ж обернути ся, як не до милостивої дідички?"

„Я на ваші услуги!" повторила Надежда Алексіївна і підвелась з лицем єще більше холодним, ніж при стрічи.

„Більше не сьмію вас турбувати!" сказав о. Макар і, теж підвівшись, поволи схилив голову, поклавши праву руку на груди. Надежда Алексіївна кивнула головою і додала:

„От сюди!... Може позволите?... Сї двері ведуть в сад... У вас певно свої коні?"

„Так, маю парочку!... За жінкою взяв. Нїчого, коники шустрі... Моє поважане!"

Надежда Алексіївна вернула в столову і зараз почала говорити про садівника, що три днї десь піячить і не появляє ся в садї. Вона взагалї уникала зле говорити о людях, уважаючи се за звичай цокотух.

„Що-ж ви нїчого не скажете за вашого гостя?" запитала її Мура.

„Він зробив на мене зле вражінє!" сказала Надежда Алексіївна і говорила дальше о садівнику. Кирило смутно схилив голову і думав: „Ледво показав ся на очи, а вже й чим боржій заповідає наперед, що ось то „я прошак; знайте й памятайте се!" Єще нїчого йому не треба, а вже боїть ся, щоби не взяли його за чоловіка незалежного. Дивна річ! Відки воно бере ся? В семинарії того не учать, а жив він єще занадто мало. Невже воно війшло вже в кров і переходить з роду в рід ніби окрема прикмета? Як воно сумно, як воно сумно!"

Вечер проминув мляво. Надежда Алексіївна була під впливом злого вражіня. Вона старала ся бавити гостий, але з того нїчого не виходило. Кирило слухав неуважно і відповідав неохотно. Він думав „про окрему прикмету, що увійшла в кров" у його братів і „переходить з роду в рід".

Вони від'їхали домів завчасу, як тілько вибила девята година. Мура спішила ся до дитини. Ледво вийшли на ґанок попівства, аж тут на своє здивуване застали в сінях хати незвичайних гостий. Були се диякон Симеон і дяк Дементий. Вони сидїли на табуретках, котрі Текля поставила навмисне для них. За приходом господарів вони оба встали з пошаною, тримаючи в руках капелюхи.

„Що-ж се ви, добродії, сидите тут? Чому не ласкаві до комнати?" поспитав Кирило: „Текля, чому-ж ти не просила?"

„Та я, батюшка, просила їх до комнати, так не хотїли!" відповіла Текля.

„Ні, нїчого!... Воздух тепер гарний!" нїжно сказав диякон. Кирило попросив їх до комнати. Мария Гаврилівна пішла до спальнї і заняла ся сином.

„Ну, що скажете, добродії?" спитав Кирило причетників, всилувавши їх сїсти.

Диякон відкашлянув і промовив, троха зупиняючись: „Ми до вас, отче Кириле, в своїй справі... Давно вже збирались ми от з Дементием Ермиличем турбувати вашу увагу; але, між иншим..."

Дяк Дементий очивидно розумів, що диякон городить не до річи, і длятого він з своєї сторони відкашлянув грімко і випалив:

„Пропадаємо, отче Кириле, просто пропадаємо!"

Кирило звів на нього очи: „Яким способом?" каже.

„Просто майже з голоду пропадаємо, отче Кириле."

„З голоду?"

„З голоду, отче Кириле! Кріпились ми довго, боялись турбувати вас... Але вкінци нема сил... Родини маємо великі, а їсти нема що; можна сказати, дуже мало... Жалованя, що від дідички, нїяк не вистарчає; землї мало, з доходів брати заборонено і нїяких нема."

„Се справдї так, справдї так!" потвердив диякон.

„Не за тим побиваємо ся, щоби нам лишало ся, отче Кириле, а о хлїб, просто о насущний. Дїти плачуть, хотять їсти, отче Кириле!"

Кирило вже ходив по комнатї, заложивши руки за спину і схиливши голову. Йому тепер видало ся цїлком ясним, що дияконови і дячкови мусїло не вистарчати їх малого жалованя. Йому самому ледво в сам раз вистарчало його жалованє; а у них було воно значно менше, а дітий куна, коли у нього тілько одно та й те нїчого ще не коштує. Положенє його було трудне. Він сам привів їх на біду, а помогти не мав сили. Коли би у нього щонебудь було злишнього, він би їм дав: але нїчого такого не було. А зречи ся нових, введених ним порядків, він не міг. Се була його перша побіда і він цїнив її високо.

„Отче Кириле!" осторожно озвав ся диякон. Кирило зупинив ся і посмотрів на нього.

„Ми властиво з просьбою."

„Нуте, нуте!" нетерпеливо сказав Кирило. Йому так хотїло ся, щоби та просьба мала для них вагу, а він щоби її міг заспокоїти.

„Земельки у нас мало; а у вас, отче Кириле, більше, і навіть дуже богато церковної землї. А при тім вона у вас лежить дармо... Так чи не дали би ви нам... наприклад, за четвертий сніп?"

„А кілько на мене припадає землї?" живо спитав Кирило.

„Властиво сорок і чотири десятини, а в плавнях шість, то всего пятьдесять!"

„От і досконало! Досконало!" радісно кликнув Кирило: „Ви її засївайте... Засївайте собі! А менї нїчого не треба! Я не маю коли, не умію; а при тім менї вистарчає... Так, так! Засївайте, прошу!"

Причетники дивились на нього здивувані. „Як же се?" зачав Дементий, але поміркував, що лїпше промовчати. Кирило подумав хвилю.

„Але скажіть: тодї будете мали вже досить?" запитав він.

„Ми дуже вдячні, сердечно вдячні!" в один голос відповіли причетники і низько поклонили ся.

„Ну, ідїть з Богом і працюйте, та тілько на мене не сердїть ся!"

Причетники ще раз поклонили ся і чим боржій забрались.

„Блажений, справдї блажений!" сказав диякон майже на ухо до Дементия, коли вони завернули вже за церков.

„Завтра зараз скоро сьвіт зачнемо копати; а то ще готов роздуматись... Дїдичка відмовить, або той, отець Макар."

„А Макар мабуть не таківський! То мудрагель не абиякий... Се вже видно... Прийшов до церкви і такої напустив на себе пихи, а сам між иншим зараз поліз до дїдички і вже там напевно о щось жебрав."

„Е, що! Нам тепер буде добре!" сказав Дементий з щирим вдоволенєм, поплескуючи диякона по спинї, аж той гнув ся наче лоза під тягарем його руки: „По двацять пять десятин прибуває; а свого по пятнацять, то всего разом по сорок! То ми з вами — пани, отче диякон, га? Блаженний; так і є, що блажений! В голові у нього щось недостає!

Коли Кирило війшов до спальнї, спитала його Мура:

„Чому ти зробив се, Кириле?"

„Вони бідують, Мура, справдї бідують!" відповів він.

„Але за землю ми могли би дістати шістьсот рублїв."

„А ти знаєш сю аритметику?" щиро здивував ся Кирило.

„Менї Текля сказала!" понуро відповіла Мура і більше о тім не сказала ні слова. Текля також чула ту розмову і з страшним гнївом товкла ся в пекарнї рогачами.

XII.

Отець Макар Силоамский належав до тих „студентів семинарії", що від самої першої кляси — значить, єще змалечку — всї свої спосібности і заходи звертають до означеної мети, до парафії. Парафія визначаєсь їм лише в образї дохідного місця, з мішками жита і мірками проса, в образї добровільних приносів від заможнійших парафіян, з курятами і курками, живими й печеними, з пікантним запахом сьвіжого

книша, з купами всякого збіжа, з всякими можливими свободами і правами, які сьвященикови повинен признавати всякий, і взагалі з повною мисою достатків, де всего до схочу і все готове. До всего того, ніби в додатку, приходить служебна часть: обідня, вечірня, утреня і треби. Але ніколи и в голову не приходить їм гадка о тім, з яким народом вони мати-муть діло, які обовязки накладає на них становиско в парафії, чи будуть вони вливати на паству і як будуть вливати. І коли добивають ся до бажаної мети, то вирабляють ся з них пастирі — виповнителї треб. Їх кличуть на требу: вони йдуть, а парафіяни з своєї сторони несуть їм доходи. І парафіяни дивлять ся на них як на виповнителів та й не ждуть від них нїякого духовного корму крім того, який приписує ся службою і требником.

Ті „студенти семинарії“ заспокоюють свої потреби знаня учебниками, а з літератури читають лиш те, що находить ся в хрестоматиях і ріжних підручниках. В богословскій літературі вони теж не дальше доходять. Таким способом їм нїщо не перешкаджає йти своєю дорогою, — значить, готовити ся до парафії в значіню дохідного місця. Опісля, коли їм випаде попасти між осьвічених людий, вони нераз поражають короткими але авторитетними висказами, що Гоголь був гарний письменник, Тургенев написав „Бѣжинъ лугъ“, а Пушкин „Телѣгу жизни“ і „Бѣсы“. На парафії вони зачинають виписувати „Ниву“ і „Епархіальныя вѣдомости“, обмежаючи тим цілком всї свої звязи з інтелїґентним сьвітом. А коли подивити на них з боку, то сумно робить ся від їх ограничености і темноти і приходить на гадку: чого вони можуть научити темного чоловіка? яким сьвітлом просьвітити його? Згодом-перегодом вони забувають й те, що находить ся в хрестоматиях, і замість того, щоби двигнути своїх овечок до своєї ровені, вони незамітно уподоблюють ся їм, перейманочи всї їх пересуди і блуди.

Отець Макар Силоамский, будучи в семинарії, був також і архієрейским сьпіваком. Він мав високий тенор, а його сьвіцкі знакомі радили йому навіть одного часу способити ся на сцену. Але він глядів на річи здорово, за славою не гонив і уважав синицю в руках, се-б то парафію, за ліпше ніж журавля на небі. Архієрей призначив його до Лугового за його сьпівацкі заслуги, бо Лугове уходило за дуже добру парафію. Він купив дім о. Родиона через якогось посередника і приїхав до Лугового з найяснїйшими мріями про парафію. Але зараз на перших похоронах він страшно збентежив ся, не діставши нїякого доходу. Йому було нїяково при першім своїм виступі обертати ся з жаданєм просто до мужика; длятого він розвідував у причета.

„А як же з заплатою? У вас як? Коли дають? Наперед чи опісля?“

„У нас зовсїм не дають!“ сказав Дементий і при тім з неймовірним лукавством глянув на диякона. Погляд його говорив: „Уважайте, отче диякон, яку він зараз вистроїть пику!“

Але Силоамский нїякої не вистроїв пики, тілько подивив ся на нього твердо, майже гнївно.

„Я не на жарти питаю!“ сердито сказав він: „а треба-ж менї знати порядки!“

Дементий знов зкоса глянув значущо на диякона: „Нї, ви таки уважайте, о. диякон, уважайте!“

„Порядок у нас такий, що за треби нї копійки! Зовсїм даром, зовсїм. Тілько от хлїб, що на панахидах і таке инше, се принимаємо.“

„Ви, здаєсь, хочете мене морочити!“ як і уперед сердито сказав Силоамский, але заразом з легким відтінком тревоги.

„Як же можна? Хиба я сьмів би? Отче диякон, потвердїть!“

„Справдї так!“ сказав диякон: „Перед о. Кирилом були доходи і навіть дуже гарні, але о. Кирило позносили.“

„Як то позносили? Яким же способом жити? Треба-ж чимсь жити! Але нї... я просто не розумію сего!“

„А от погоди, то й порозумієш!“ погадав Дементий і пояснив: „Жити? Жити треба з жалования! Дїдичка від себе назначила жалованє: сьвященикам по пятьдесять на місяць, а нам значно менше!...“

Силоамский махинально виняв кольорову хустку і обтер піт, що виступив йому на чолї. Він почув себе так, начеб несподївано попав в лапку.

„Так от які порядки! Парафія без доходу?! Ха, ха!... Ну, побачимо, побачимо!... Треба поміркувати, яким то правом так розпоряджає ся настоятель! Побачимо!“

Він сказав се з нетаєною злостию і забув навіть, що треба було заховати набожний вигляд, та знимав ризи з такою силою, наче хотїв їх порозривати на шматки.

Дементий і диякон страшно радїли його гнївом. Силоамский не подобав ся їм, і вони навіть ціною споминів про утрату давних доходів з утїхою ранили його серце тим поясненєм. Самі вони вже успокоїли ся. На землї Кирила, котрою вони поділили ся, вже зеленїли засіви, і вони справдї почували себе немов дїдичами. Силоамский пішов зразу до дому, але зараз таки вискочив з комнати, хопив за капелюх і побіг до Кирила. Війшовши до хати настоятеля, він забув навіть поздоровити ся і просто приступив до річи та від разу зачав кричати високим тенором:

„Позвольте, отче Кириле! Що́ се таке? Що се за порядки? Яким правом? На якій підставі?“

„О що ходить? О що ходить?“ спитав Кирило, встаючи зза стола від обіду і витираючи серветкою губи. Мария Гаврилівна дивилась на Силоамского з переляком.

„Та нї, я питаю вас: на якій підставі? Де такий закон? Покажіть менї його, той закон!“ кричав дальше Силоамский, що цілком знавіснїв від розчарованя що до тої „доброї, дохідної парафії“. „Хоч ви настоятель, але того вам не вільно. Нї, того вам не вільно! Виправдайтесь!“

„Але о що-ж ходить, о. Макаре? Я нїчого не кожу зрозуміти!“

„Як то: о що ходить? Ви затратили законні доходи і завели якесь там жалованє, якісь там пятьдесять рублїв на місяць... Дуже менї потрібне ваше жалованє! Я маю право на законні доходи!“

„Так“, сказав твердо і переконуючо Кирило: „у нас такі порядки, і вам прийдесь піддати ся їм!“

„Нї за що! Щоби я піддав ся тим порядкам, що ви видумали! Нїколи! Я відказуюсь вашого жалованя, а буду жадати того, що менї належить ся. Яке ви маєте право? Се значить виносити себе понад право! Я на вас пожалуюсь — і вас... вас пішлють в монастир... Ви не думайте, що ви там магістрант, то вам усе позволять! Преосьвященний мене знає, я був у нього сьпіваком... От що!...“

„А я, хоч і не був сьпіваком, всеж таки прошу вас піти геть звідси, бо ви заховуєте ся неприлично!“ промовив Кирило, з трудом укриваючи роздражненє. Той молоденький пастир, що ледво почав жити своїм трудом, уже так уперто і горячо жадає доходів, жадає права повернути свою службу в ремесло! Се його і бісило і обуряло і тяжко болїло. А він єще так надіяв ся на його молодість, котра, як він думав, мало чутка́ на користи. А то о. Родион був старий і наскрізь перенятий старими порядками, а таки не домагав ся так палко і навіть наступцем своїх прав на доходи.

Почувши зазив, щоби йшов геть, сказаний до того суворим тоном, Силоамский вгамував ся і якось від разу охолоднїв. Він не бажав ображати настоятеля і навіть не хотїв роз'єднуватись з ним. Се було не в його правилах. Але в пориві свого обуреня він не замітив, що розкричав ся і справдї був неприличний.

„Даруйте!“ сказав він до Марії Гаврилівної і поклонив ся їй: „Я справдї уніс ся... хопив через край і може сказав що образливе. Але позвольте менї обяснити ся.“

Але Кирило вже не слухав його. Він в сильнім зворушеню ходив по комнаті. Його спокій був затроєний. Більше пів року він був сам на парафії і йому здавало ся, що нові порядки вже принялись оконечно, що вже не дадуть ся викорінити, що стались в Луговім вже законом, против котрого нема що й спорити. А найбільше його мучила сьвідомість, що той молодий так само мало розуміє його, як і старий о. Родион, а навіть єще менше. Що-ж се? Невжеж він так і остане ся воювати в полї сам один? Невжеж ся вікова атмосфера, серед котрої розвиває ся нове поколїнє сьвящеників, так обхопила їх цїло і пронизала їх наскрізь, що

*

цілком нема приступу до їх умів сьвітлій ідеї, розумному пониманю своєї задачі? Та і яка-ж у них задача? Ніякої задачі у них нема крім спільної всім людям: жити для власної приємности і обезпечити старість.

Кирило зупинив ся і глянув на Силоамского сумними очима. Він сказав пониженим і немов утомленим голосом:

„Що нам обясняти ся, о. Макаре! Вже видно від разу, що ми не порозуміємо один другого. Ріжнимо ся ми з вами, навіть занадто ріжнимо ся! Ріжні у нас понятя, цїли, бажаня. Вам потрібні доходи, а менї їх не треба; вас вони тїшать, а мене ображають! Ви приїхали сюди, щоби обезпечити себе, а я, щоби послужити бідним і темним людям. Що-ж нам обясняти ся! І так ясно. Одно тілько скажу: робіть, що хочете, а від порядків, які я завів, не відступлю. От і все, що можу вам сказати!“

І Кирило опустив ся на софу, блїдий і цілком розстроєний. Силоамский глянув на нього зпід лоба, потому переніс той погляд на Марию Гаврилівну, розгладив свій капелюх, повернув ся в двері і вийшов.

[Далї буде].

Славянам.

Не друкована доси поезия Тараса Шевченка.

В жовтневій книжцї „Кіевской Старины“ подає Н. І. Стороженко недокінчену поезию Т. Шевченка, котру при розслїджуванню справи Кирило-Методиївского товариста найшов в архиві департаменту полїциї між паперами Н. І. Костомарова. Поезия, як пише Н. І. Стороженко в передньому слові, походить з р. 1846. або початку 1847-ого і була виразом поглядів киівского кружка панславістів, на котрого чолї стояли Гулак і Костомаров. Ідея панславізму зродилась в Чехах єще при кінци минувшого столїтя. Коли в сорокових роках почав ся в Европі славяньский рух, значна часть российскої інтелїґенциї була переконана, що Росия покористуєсь тим рухом, вступить ся за права угнетених славяньских народностий, вирве їх зпід Австриї і зложить з них окреме царство під своєю геґемонїєю. Киівский кружок прихильників панславізму ішов дальше і передумував над утворенєм славяньского царства на федеративних основах. „Ми не могли — каже в своїй автобіоґрафії Н. І. Костомаров — уявити собі в подробицях образу, як мало би виглядати те федеративне царство, котре ми собі виставляли; зложити сей образ ми лишаємо будучій істориї. У всїх частях федерациї припускали ми однакові закони і права, свободу торговлї без митових границь, загальне знесенє кріпацтва й неволї, яканебудь би вона нї була, і одну центральну власть“. Такі ідеї чи мрії подїляв і Шевченко, і тим пояснюєсь єго величанє двоголового росийского орла, що начеб то вже розірвав своїми кігтями окови Славян, і заповіданє скорого кінця кріпацтва і паньства, незгідного з рівностию і свободою, які мали завестить в будучім царстві. Хоч поезия Шевченка вривається на словах „слава тобі, Україно!“, але дуже легко бути може, що конець її найдесь в паперах инших членів Кирило-Методиївского брацтва.

Виписавши отсе майже цїле передне слово Н. І. Стороженка, подаємо дальше саму поезию, зміняючи лише российску правопись цїлком вірно на нашу. Замітимо лише, що д. Стороженко в своїм переднім слові не подає анї опису найденої рукописи чи автоґрафу анї жадної згадки про якінебудь познаки, котрі йому дають певність, що се справдї поезия Т. Шевченка.

СЛАВЯНАМ.

Дїти слави, дїти слави!
Час ваш наступає:
Од Банаток до Камчатки
Гомін розлягає.
Од Банаток до Камчатки,
Од Фін до Боспора
Розрішаєтьця загадка
Великого спора;
Розриваютця кайдани
Неволї й неслави;
Згине, счезне братня свара
Ворог наш кровавий,
І осьвіте наше небо
Сонечко свободи,
Стануть вкупі перед Богом
Вольнії народи;
Поклонятьця Розпятому
Завіт його приймуть,
Ворогів тисячелїтнїх
Вороги обіймуть;
Узрять те, на що глядїли
І досї не зріли,
Взнають те, що земля й небо
Всїм давно одкрили:
Тільки там, де Дух Господень,
Тільки там і воля!

Де любов Христова й правда —
Там щастя і доля.
Ясне небо Славянщини
Покрила темнота,
Безпросьвітна, нерозумна
Давняя негода...
Що-ж за гомін чудний ходить
Од краю до краю?
А чи він що ізгадує,
Чи що провіщає?
А ми слухали і чули
Й до серця прияли,
Не скажемо, правий Боже,
Шоб все разібрали.
Не нам, Боже, викладати
Небесні глаголи!
Суди, Боже, нашу долю
По твоїй волї!
Ти даєш нам розуміти,
Кому скільки треба,
Молимо ся, виглядаймо
Твого часу з неба.
Моліте ся, дїти славв,
Виглядайте часу!
Прислухайтесь до сьвятого
Небесного гласу!

Мирите ся, очищайтесь
Од пяньства й порока,
Любі ся,[1]) скоро блисне
Зьвізда од востока
Горе паньству лукавому,
Шо в гасло неволї
Обернуло хрест всечесний,
Гасло вічной волї!
Горе тим, шо словом Божим
Розум подавляли,
Для користї, для мамони
Правду уживали.[2])
Горе вченим, котрі злеє
Добрим нарекали,
Тим, шо істину сьвятую
Од простих ховали —
Всїм продажним філозофам!
Од духа сьвятинї
Розвіютця їх хитрощі,
Як пил по пустинї.
Любіте ся, дїти слави,
Любов нас спасає!
Слава, честь тобі во віки,
Орле наш двоглавий!
Бо ти шпонами своїми
Вирвав із неволї,

[1]) Може: „Любіте ся“? *Прим. Ред.* — [2]) Дальше іде пропуск. *Прим. Н. І. Стороженка.*

Із поруги давній на сьвіт
Славяньскую долю!
Слава Чехам! Ясним сьвітом
Науки темноту
Розгоняйте, пробужайте
Славаньску дремоту!
Слава тобі, люде добрий,

Із Славян Славяне,
В день воскресний станеш в славі
Меж всїми братами.
Слава Сербам за їх пісні,
За чистую віру
В милость Божу, за ненависть
Проти ізувіра.

Слава, честь вам, брати Ляхи,
Мир вам, вічна згода!
Згине паньство лукавоє,
Воскресне свобода!
Слава тобі, Україно...

* * *

До істориї останнього побуту П. Кулїша у Львові.

Написав д-р **В. Щурат**.

[Конець.]*)

В часї описаного настрою польської та руської[28]) праси, підчас знакомства Кулїша з п. Шумським, наступає теж зближенє польських панів-дуків до Кулїша, наступають і ті польсько-руські переговори, про які розказано вже на основі: споминів п. Лободовського, Кулїшевої переписки з Крашевським та п. Павликом і часописних звісток. Умови і суть тих переговорів теж по части вже звістні. Незнані остались би лиш деякі личности, що входили в ті переговори з Кулїшем; незнані докладно й ті материяльні умови, на яких Кулїш мав приступити до польсько-руської акциї в Галичинї.

В „Бесїдї“ [1897, ч. 4, ст. 43—46], москвофільськім літературнім двотижневнику, що єго видає у Львові співробітник „Галичанина“ п. О. А. Мончаловський, появила ся безпосередно по смерти Кулїша невеличка статя п. з. „П. А. Кулишъ“ з підписом О. А. М-ій. Розказано в ній дещо й про побут Кулїша у Львові. Повтарятн все було-б без потреби, тим більше, що цїкавійші факти осьвічено в тій статї по москвофільськи — огже й фальшиво. До таких фальшів треба-б зачислити передовсїм твердженє, що Кулїш: „Заручившись обѣщаніемъ польскаго писателя І. Крашевскаго, съ которымъ онъ находился въ перепискѣ, что онъ со своей стороны будетъ вліять въ примирительномъ духѣ на заправилъ польской партіи, и получивъ отъ него рекомендательныя письма къ министру для Галичины Флоріану Земялковскому и къ президенту вѣнскаго парламента, Францу Смолькѣ, прибылъ во Львовъ 1881 года съ намѣреніемъ тутъ на всегда поселиться“. З всего, що сказано було про знакомство Кулїша з Крашевським, тай з переписки їх, виходить зовсїм инше, дещо й цїлком противне. Скоро Кулїш вийшов в переписку з Крашевським що йно у Львові по поводу видания „Хуторної поезиї“, то він не міг заручуватись „обѣщаніемъ“ Крашевського скорше, в Петербурзї. І з переписки Кулїша з п. Павликом і зі споминів п. Лободовського знаємо вже, що Крашевський не дуже то і рвав ся навіть після просьб Кулїша помагати єму своїм моральним впливом. Як же ж погодити з тим противне твердженє, буцїм то Кулїш одержав якісь „рекомендательныя письма“ до різних осіб? На перепутаню хронольогії фактів опер автор статї в „Бесѣдѣ“ і дальше своє твердженє, що Кулїш наперед зближив ся до польських маґнатів і вийшов в переговори з ними, а відтак аж, викликавши підозріня Русинів, „въ отвѣтъ галицко-русской печати кинулъ... „Хуторную поезію“ и „Крашанку“, а кромѣ того для польскаго „Комитета издательства народныхъ брошюръ“ написалъ „Поклик громадського мужа із наддніпрянськоі Украіни до громадських мужів наддністрянськоі Украіни“, въ которомъ представилъ русскихъ священниковъ недостойными народнаго довѣрія, а украинскихъ козаковъ разбойниками и пьяницами“. Було се знов не так: „Хуторна поезія“ і „Крашанка“ були написані перед всякими реальними переговорами з польськими панами і для того инакшою являєть ся ґенеза обох творів. Вкінци-ж автор статї в „Бесѣдѣ“ пише, що „польскимъ политикамъ было очень кстати появленіе П. А. Кулиша во Львовѣ [підчас процесу Ольги Грабар, перед реформою Василиян], такъ какъ они разсчитивали, что русская партія будетъ терроризована арестованіями ея выдающихся членовъ, украинофильскую же партію „уговкае“ П. А. Кулишъ и что вслѣдствіе того передача русскихъ монастырей въ руки іезуитовъ пройдетъ безъ особеннаго протеста со стороны русскаго населенія Галичины“. Є в тім правда, та не вся. Є в тім правда, бо такі „польські полїтики“, яких автор статї в „Бесѣдѣ“ має на мисли, справді були і так думали. Але ані не думав так самo ані не зближав ся до них Кулїш — і се є решта правди. Автор „Исторіи Возсоединенія Руси“, автор „Крашанки“, чоловік, що всю вину национальних борб в Галичинї приписував аґітациям духовенства, головно-ж Єзуїтів, той Кулїш, що по словам п. Шумського не хотів і чути про польсько-руську акцию в Галичинї, пропоновану єму міністром Земялковським, тільки для того одного, що така акция по мисли міністра мала-б бути розпочата князями церкви, мала-б вести ся на ґрунтї ультрамонтанства, той Кулїш не міг би був навіть на хвилю дати ся ужити „польським полїтикам“ до їх хитрих намірів. Він і не давав ся їм ужити, як сьвідчать про те єго власні зізнання і вказані статї п. Шумського, з якими Кулїш вповнї згаджав ся. Факт, що Кулїш після оголошеня реформи Василиян зірвав з польськими панами і покинув Галичину, не може бути доказом, що він — як гадає автор статї в „Бесѣдѣ“ — „прозрѣлъ и разочаровалъ ся“. Хто не був заслїплений, не потрібує прозрівати. Кулїш не давав ся заслїпити; він вічно підозрівав навіть тих, що може справдї хотїли згодити ся з ним, хотїли поступати щиро. Одно підозріне, що ті люди, без котрих відома може наступила реформа Василиян, могли знати про неї і мовчати, було для Кулїша достаточним вже поводом до розриву. І се є найлїпшим доказом, що Кулїш не був заслїплений, але аж надто обережний.

Данило Мордовець, автор полємічного письма, виданого 1882. р. в Петербурзї по поводу Кулїшевої „Крашанки“ п. з. „За крашанку — писанка“, пишучи [в „Новомъ Времени“ 1895, ч. 6896.] про статю Кулїша п. з. „Украинскіе козаки и паны въ двадцатилѣтіе передъ бунтомъ Богдана Хмельницкаго“ [„Русское Обозрѣніе“, Москва, 1895], трібував розказати дещо й про акцию Кулїша в Галичинї. Яких фальшів він там наторочив! Кулїша переселив з Петербурга навіть не у Львів, а в Краків, аби лиш достовірнїйше виказати, що він „передался на сторону поляковъ“. Того вже й авторови статї в „Бесѣдѣ“ було за багато; він признав, що Мордовець „не зналъ цѣли переселенія П. А. Кулиша въ Австрію“ і тим своїм твердженєм „сдѣлалъ ему невольную кривду“. І як же-ж той сам автор, знаючи лїпше цїль переселеня Кулїша в Австрию, направляє ту заподїяну Кулїшеви кривду? Як заперечує, що він не „передался на сторону поляковъ“? Робить єго слїпим орудєм в руках „польських полїтиків“, так само як взагалї москвофіли

*) Гл. Ч. 16, стор. 317.

[28]) З відзивів руської праси про львівські літературні видания Кулїша згадати можна ще статю п. Ів. Франка в „Сьвітї“ [р. 1882, ст. 267—273] і статю Ом. Партицького в „Зорі“ [р. 1882, ч. 17], — обі, розуміють ся, для Кулїша неприхильні.

цілий українофільський рух уважають виключно лиш інтригою Польщі.[29])

По такім спростованю, а радше вияснену тенденційности в представленю знаних вже фактів у статі „Бесѣды“ можна звернути увагу на те, що доси було менше звістне. На питанє: з ким вів переговори Куліш у Львові? знаходимо в „Бесѣдѣ“ таку відповідь: „Онъ сносился непосредственно съ кн. Романомъ Пузыною и кн. Романомъ Чарторыйскимъ, съ кн. Юріемъ Чарторыйскимъ же онъ переговаривалъ черезъ посредство профессора львовскаго университета [?], д-ра Кубали, а съ кн. Адамомъ Сапѣгою черезъ посредство редактора Dziennik-a Polsk-ого, Михаила Савицкаго. Кромѣ названныхъ лицъ къ П. А. Кулишу заходили еще другіе польскіе политики, не имѣвшіе особой миссіи“.

На моє питанє про жерело тих інформаций редактор „Бесѣды“ п. А. О. Мончаловський був ласкав показати менї манускрипт п. І. Е. Л. [повного прізвища з незалежних від мене причин на разї не оголошую], в якім я вичитав історию польсько руської акциї Куліша у Львові, списану більшеменше так, як єї подано і в „Бесѣдѣ“. Знаючи про автора тих записок, що він, бувши в перших місяцях Кулішевого побуту у Львові невідлучним майже attaché Куліша, міг бути справдї про фактичну сторону єго акциї добре поінформований, я не єго вияснененм, але записаним через него ф а к т а м не маю причини не вірити. Впрочім деякі люди, про яких він говорить, дійстно належали до тої ґрупи польських маґнатів, що про них згадано дещо і в споминах п. Лободовського і в листах Куліша. Там вже згадано про кн. Адама Сапіґу. Про участь кн. Юрия Чарторийського і небіщика кн. Романа Чарторийського в польсько-руській акциї довідуємось, правда, з „Бесѣды“ перший раз. Та я розвідував ся про ту їх участь у вдови по покійнім кн. Романї, в княгинї Флорентини Марії Чарторийської в Яблонові під Копичинцями. Кн. Чарторийська не вміла розповісти докладнїйше про знакомство свого мужа з Кулїшем, але участи обох братів в Кулїшевій акциї не заперечила, противно замітила, що листи писані Кулїшем до кн. Романа може ще знаходять ся в посїданю брата, кн. Юрия Чарторийського в Вязівниці під Ярославом. Непевною лишалась би лиш участь кн. Романа Пузини в Кулїшевій акциї. Можливість посередництва співробітника Dziennik-a Polsk-ого потвердив менї по части і п. Шумський, а про д-ра Кубалю, котрий 1882. р. був головою львівського Коła literack-ого, можна тепер сказати, що то він саме, а не хто инший, був тим Кулїшевим „давним знакомим Поляком К—лї“, про котрого посередництво говорить ся в споминах п. Лободовського. Чи до тої ґрупи Поляків належав і той неназваний польський ґраф — по здогадам п. Шумського хиба ґр. Артур Ґолуховський — що взивав Куліша на бенкет польської літературної громади, сказати годї. А варта-б се знати, хоч би з огляду на той лист Куліша, написаний до него, який я подав вже за Gazet-ою Krakowsk-ою.

Друга нова інформация „Бесѣды“ відносить ся до тих материяльних умов, на яких мала розпочати ся Кулішева акция польсько-руського примиреня: „П. А. Кулишъ долженъ былъ издавать газету „Хутор“ и вести въ ней пропаганду примиренія, а также перенести центръ украинскаго движенія въ Австрію; правительство имѣло дать П. А. Кулишу концессію на украинскую типографію; кн. Юрій Чарторыйскій обѣщался на учрежденіе типографіи дать 14.000 гульд.; кн. Адамъ Сапѣга имѣлъ дать на издательсво „Хутора“ въ видѣ пособія отъ польской шляхты въ первомъ году 6.000 гульд., дальше же по 4.000 гульд. въ годъ; польская шляхта обязывалась выписывать „Хутор“ для русскихъ громадъ. Заключивъ приведенный договоръ съ представителями князей Чарторыйскаго и Сапѣги, П. А. Кулишъ написалъ „Літературний Універсал“, подалъ чрезъ адвоката Д. Ямпнскаго въ львовское намѣстничество прошеніе объ удѣленіи ему австрійскаго гражданства и концессіи на открытіе типографіи и отправился въ Вѣну къ министру Земяльковскому и президенту парламента Смолькѣ въ цѣли окончательнаго улаженья дѣла“.

Докладно провірити ті інформациї було-б нинї дуже трудно. Що подібні материяльні умови поміж Кулїшем і Поляками були, сего і сам Куліш не втаїв. Впрочім вже в 1882. р. писав про се за „Проломомъ“ Dziennik Polski [ч. 114. з дня 18-ого мая], приймаючи між иншим і кепковане „Пролома“ за правду: „P. Kulisz „ojciec nieszczęśliwego ukrainofilstwa“ jak wyraża się moskalofilski „Prołom“, przygotowuje obecnie do druku broszurkę „O pijaniugach“ [?], która wyjść ma nakładem lwowskiego Towarzystwa oświaty ludowej. W celu przytem poparcia swych „separatystycznych chimer ukrainofilskich i don-kiszockich pomysłów polsko-ukraińskiego pojednania“, jak się toż pismo wyraża, ma zamiar założyć we Lwowie własną drukarnię i wydawać w niej codzienne pismo „Chutor“. Ponieważ prowadzenie takiego przedsiębiorstwa możliwe jest tylko dla tutejszokrajowca, Kulisz więc postanowił przyjąć poddaństwo austryackie i w tym celu udał się tymi dniami do Wiednia“. Про заходи Куліша около заснованя власної друкарнї для видаваня „Хутора“ знали і п. Шумський і управитель друкарнї „Наукового Товариства ім. Шевченка“ п. К. Беднарський. У брата п. Беднарського [Щасного] Куліш розвідував ся про фаховодрукарські справи і про те, де-б найвигіднїйше було умістити друкарню; він мав намір купити дім п. Крістофа коло яблонівського огороду під Стрийським. Крім „Хутора“ Куліш — як казав менї п. Шумський — наміряв видавати теж серию популярних книжок для народа і переводи найважнїйших літературних та наукових творів західної Европи для інтеліґенциї. Першою книгою, призначеною для інтеліґенциї, мала бути Дреперова „Борба віри з наукою“, що єї Куліш зачав був навіть переводити у Львові. Якими ґрішми міг він розпоряджати, не звісно. В кождім разї 2 мілїони — як кажеть ся в споминах п. Лободовського — польські пани ледви чи зложили-б на Куліševу акцию. Сам Куліш жалував ся перед п. Шумським на хитість польських обіцянок. Суми грошевих жертв, подані автором статї в „Бесѣдѣ“, могли-б отже бути найімовірнїйші. Але й тих Куліш не одержав, бо діла не доведено до краю. Несподївана реформа Василиянських монастирів стала всему на перешкоді. Куліш покинув Галичину.

* * *

В листах, писаних до п. Шумського з Відня, Куліш писав частійше про справи чисто приватного характеру, ледви натякаючи свою галицьку Одиссею. З тих листів дістав ся до моїх рук лиш один. Ось він:

„Коханий и шановний Пане Шуме!

„Засмутили Ви мене своїм листом про Ваше нездоровъе и про всякі турботи. Що до ваших „инших праць“ опріч публіцістики, то, розуміючи Ваш переклад, я думаю, що се була б не вжиточна для Вас праця. Прийнявши с такою дякою езуитів, Польща не прийме од Вас книги, котра говорить про великі польскі втрати, що стались колись через езуітів; да и сам Ваш книгарь се вже певно сказав.[30])

„Я в Відні чую себе кріпшим, ніж у ві Львові: бо маю дуже вигідне мішканнє, хоть и Львівське було міні до вподоби. Велике діло культурний город: усе робицця скорше. Машина жизні тут злагоджена лучче, и мов сама помагае чоловікові у всякій роботі. Мало пишу, багато читаю: оце ж більше ввозу в голову, ніж вивозу з голови. Чоловік не вбиточиця, а багатіє, та й сила, що тратилась би на писанне, зберегаецця в читанні. Тількож не з разу оселивсь я тут гарно. Приятель мій[31]) оддав був міні свою хату, а собі найняв иншу: бо він цілі дні сидить у своїй лабораторні, а дома тілько ночуе. Як росписав я адрес корреспондентам своїм, тогді господиня объявила, що мене не прийме [бо я сижу знай дома, а вона-то звикла жити в тій хаті, що вікнами в сад]. Ми ії обидва покинули, и от причина переміни адреса, котра навела Вас на всякі думки.

---

[29]) З того ж москвофільського становиска осудив цілу Куліševу акцию в Галичині також Ф. И. С, автор „Прикарпатской Руси подъ владѣніемъ Австріи“ [Львів 1896, ч. II, ст. 421—423], твердячи, що Куліш був би може творцем тої „нової ери“, котра наступила аж 1890. р.

[30]) Мова про Куліševу „Исторію Возсоединенія Руси“, котру п. Шумський перекладав на польську мову.

[31]) Мова про д-ра І. Пулюя

„Хоть чоловік и сам собі не ворог, а все таки раю Вам поберегти свое здоровъе. Я часто завважав, що Ви дуже знеможені. Ударте лихом об землю. Біс біду перебуде, одна згине, друга буде. Щиро до Вас дрихильний П. Куліш. 1882, червця 26. З Відня.

„P. S. У Вас, любий Добродію зоставсь ище мій вірш до святих антихристів. Зробіте ласку, надошліте ёго сюди, а я Вам за те посилаю инший“.

З тим листом Куліш післав п. Шумському мабуть вірш „До двох левів“. В віршах, більше ніж в листах і розмовах, став він виливати свою жовч на Галичан. Вірші ті напечатані в части у женевському виданю „Дзьвін“. Там же [стор. 107—109] напечатана й поема п. з. „Народный Домъ“, котрої оригінал з листом післав був Куліш з Відня вдові по Ксен. Климковичу, що жила тогдї з своїм синком у Львові.[32]) В первістнім оригіналї ся поема має заголовок „Корчемня Кобза“ і різнить ся, особливо в другій половинї, дуже від пізнїйше напечатаної перерібки. Тому я й подаю ёї тут в цїлости:

У го́роді уві Льво́ві
Стоїть камяни́ця,
Против со́нця золото́ю
На́дписсю блищи́ця.

—

„Наро́дній Дом“, надписано...
Яко́го наро́ду?
Чи того́, що по всіх се́лах
Но́сить Жи́ду во́ду?

—

Чи того́, що по всім кра́і
С пана́ми пану́е,
Ля́цким о́ком позира́е,
Ля́цким се́рцем чу́е?

—

Чи того́, що в Святім Юрі
Ні про що́ не дба́е,
На „хлібах духо́вних“ са́лом
То́всто обростае?

—

Мо́же, се того́ наро́ду,
Що в кгазе́ти пи́ше,
На Ляхів та на все па́нство
Важким ду́хом ди́ше?

—

Ні, не ба́чу й тут наро́ду:
Писарі́ нікче́мні!
Так ди́хали в да́вні да́вна
Кобзарі́ корче́мні.

—

И доди́хались до то́го,
Що в старці́ пошли́сь,
Коло це́ркви замерза́ли,
Коло пе́кла гріли́сь.

—

И впроси́лись до чорта́ки
У сусіди жи́ти,
Щоб під панів та під попів
Дро́ва знай носи́ти.

—

И зіста́лась по них ко́бза.
Дзвінка́, много струнна...
Ста́ла гра́ти на тій ко́бзі
Сліпота безу́мна.

—

Під поли́тику химе́рну
Стру́ни піттяга́ла,
И наро́ду про коза́цьку
„Сла́ву й честь“ співа́ла.

—

Не вважа́в наро́д на спі́ви,
Носи́в Жи́ду во́ду
Або з Ляхом цве́нькав-па́нькав
Ру́сину на шко́ду.

—

Поти гра́лись-забавля́лись
Ді́ти старино́ю,
По́ки стру́ни всі порва́лись,
Струна́ за струно́ю.

—

И повісили ту ко́бзу
У Дому́ Наро́днім,
И пока́зують кали́кам
Ру́ським перехо́днім.

—

И кали́ки перехо́дні
Беруть ко́бзу в ру́ки,
Та нема́ ім ні поті́хи
З не́ї, ні нау́ки.

—

Мовчить ко́бза про коза́цтво
И про гайдама́цтво:
Бо всі стру́ни обірва́ло
Нависне́ бурса́цтво.

—

Ті́лько й чу́ти, як черка́ють
Пером по папі́ру,
А доля́дно не загра́ють
И в старе́чу лі́ру.

Заки подам лист, до якого та поема була долучена, скажу кілька слів про те, з якого приводу він був написаний. Коли ще Куліш жив у Львові, п. Климковичева, довідавшись мабуть про ёго знакомства з великими польськими панами, хотїла за ёго посередництвом виєднати для свого малого синка якусь материяльну поміч в науках. Куліш, видко, обіцював, як довго міг обіцювати. Коли-ж і ёго надії розвіялись, а п. Климковичева ще й по виїздї Куліша до Відня не переставала пригадуватись, він післав їй поему п. з. „Корчемня Кобза“ з оттаким листом:

„Добро́дійко ласка́ва. Даючи́ Ва́шому синко́ві гро́ші про ёго ну́жду, я́ко дити́ні Климко́вича, я дава́в не з бага́цтва українського, а з українських зли́днів.

„Приятелі Ккимко́вичові зробили все по своїй дурній сназі, щоб моїх книжо́к ніхто́ в Галичині не куповáв, а на Вкраїну ім нема́ хо́ду. То я, поки́нувши вели́ке письме́нство, зробився про́стим кобзаре́м; а не ма́ючи й про свою́ вла́сну нужду людзько́і де́нежки, посила́ю Вам ві́рші мої про корчёмню ко́бзу. Мо́же, зна́йдецця таки́й, що напеча́тае. Тогдї людзька́ де́нежка и Ва́шому синко́ві с кобза́рського заробі́тку перепа́ла б.

„Про таки́х дітей, як Ваш сино́к, була́ в ме́не хоро́ша ду́мка; та ні Ляхи́, ні Русини́ [одна́ково дурні] не дали́ мині нічо́го зробити. То піклу́йтесь тепе́р ним, Добро́дійко ласка́ва, як самі́ зна́ете. А я, коли́ рожживу́сь на гро́ші, то про ма́ленького Климко́вича згада́ю. Прихи́льний до Вас П. Куліш. Р. Б. 1882, мі́сяця се́рпня на 13й день н. ст. з Ві́дня.

„P. S. Коли́ б спра́вді знайшо́всь охо́чий напеча́тати, за яку́сь Вам пла́ту, се віршува́ннє, то не ина́ко неха́й печата́е, як уку́пі з оці́м листо́м моїм, и щоб моєі правопи́сі не переміня́ти, акце́нти заховáти и „с пі́сні сло́ва не викида́ти“.

П. Климковичева, розуміють ся, з Кулішевої пропозициї не могла скористати. Зюбна та пропозиция була, здаєть ся, одиноким случаєм, в котрім Куліш вираз свого огірченя звернув до особи, що може й не зовсім на те заслужила. Хтось преціньь винити мусів...

Серед бучі, яка 1882. р. счинила ся у львівській прасї, польській і руській, після реформи Василиян. довго лунало ще імя Куліша.[33]) Одні жалували змарнованих заходів ёго

[32]) Лист і поема знаходять ся в посїданю о. катихега А. Стефановича.

[33]) Тижнев-ники „Sztandar Polski“ і „Strażnica Polska“ забираючи голос в справі реформи, озивали ся й дальше завдяки п Шумському в дусї Куліша. Від них вийшов і польський протест против реформи, попереджений статями Люциана Бялецица, що вийшли й окремою відбиткою п з. „Jezuici w Polsce i na Rusi“. Бялецицом і автором протесту був п. Шумський.

около польсько-руського примиреня, другі як раз за ті заходи кидали на него не громами а лайками, приписуючи єму вину всего злого. А Куліш? Може й знав про те і вдавав, що не знає. Д-р Ів. Пулюй в листї, писанім з Праги до п. А. Борковського дня 7. мая с. р., каже, що Куліш словечком не згадував єму у Відни про свої галицькі пригоди. „Мабуть — пише д-р Пулюй — він робив се з делїкатности, бо знав, що я не удобрював його братання з Ляхами". Не з делїкатности — скажу я — робив він се, а скорше з амбіциї. Неслушні напади і докори земляків лиш скріплювали ту амбіцию, котра й передше ніколи не позваляла єму оправдуватись, толкуватись перед першим-лїпшим, хто єго зачепив. Він все сподївав ся, що єго оправдають дїла, а тимчасом дїлам бути не судилось. Аж тогдї, геть-геть під пізну старість безнадїйний вже старець почав сповідатись. Коли не міг сказати всеї правди, то може не з огляду на себе; і нам скорше годить ся бачити в єго щирих словах правду, ніж нещирість в дрібних помилках старечого оправданя.

З царини наук природних.

Написав **Іван Верхратский.**

[Конець.]

Тояжки (бактериї), сї мікроскопні грибки зачислювані тепер до кодла розщибнїв (Schizophyta), мимо своєї дрібноти — найбільші бо з них бувають на кілька сотих мілїметра довгі, у переважної же части виносить довгота ледве кількатисячних мілїметра — викликують огромні зміни в підложу, в котрім оселились, а декотрі із них тепер уважають ся найстрашливійшими ворогами людского рода. Після дїланя розличаємо тояжки на: закрасники (Farbstofferzeuger oder chromogene Spaltpilze), кисники (Gährungserreger oder zymogene Spaltpilze), до котрих долучають ся також гнильники (Fäulniserreger) та наконець хоротники (Krankheitserreger oder pathogene Spaltpilze). Бактеріольоґія, наука новійших часів, розвиває ся щораз красше: именно дослїджуване остатної скупнї тояжків т. є. хоротників поступає щораз більше, а причиною тому не лише понука ученых висліджувати закони природи перед звичайним оком оповиті мраком тайни, не лише благородна охота знаня, але також глядане одвітних середників для поборюваня скритого, а так небезпечного ворога. Тому то в дослїдах бактеріольоґічних понайбільше беруть участь лїкарі. Не один вже дослїд бактеріольоґів оказав благодатні здобутки для добра всеї людні.

Дїланє тояжків дає ся ріжними способами спинити. І так приміром недостача одвітного степени тепла впливає некористно на розвиток тих розщибнїв; мясо обложене ледом і в лїтї мож через довший час заховати від гнитя. Суть також материї шкодливо дїлаючі на тояжки. На тім полягає між иньшими уживанє середників противгнильних або антисептичних: солимо риби, удимо мясо. Сіль і в диму находячий ся креозот дїлають яко отруї на тояжки. До подібних отруй належать так звані відразники (Desinfectionsmittel) як: квас карбольний, квас салїцильний, квас борний, оцїн ртутний (Querksilbersublimat), розчин йодний і пр. Через одвітне ужитє відразників мож про тото усунути певну недугу або спинити ширенє хороб заразливих чи так званих пошестий (epidemiae).

Щоби їдкість певних тояжків ослабити або навіть знищити, уживають щіпленя охоронного (Schutzimpfung). За помочию тогож удало ся чоловіка вбезпечити именно від двох дуже небезпечних занедужаній т. є. від чорної віспи (variola) і від скаженицї (шальги, збісу, lyssa, rabies canina).

Віспа виступає у коров на вимени в видї міхурчиків (пістриків), в котрих назбирує ся плин властивий. Той плин заключає численні тояжки (Micrococcus vaccinae, крупник коровянковий або віспяник), котрі виділяють отровну материю. В віспі коровячій однакож есть їх їдкість далеко меньша, ніж в віспі людскій, і коли зміст віспи перенесе ся на чоловіка т. є. вщіпить ся, тогдї тояжки віспові в защіпленім міхурці витворяють отровину, котра за помочию доріг лїмфових розходить ся по всему тїлу; отровина однакож умертвляє самі тояжки віспові (віспяники). Коли-ж при зараженю зародки віспяників людских далеко їдкійших дістануть ся до щіпленого чоловіка, то находять вже в нім отровину і не вспіють дальше розвивати ся та нидіють; щіплений або зовсім не занедужає або дістає віспу лише в легкім степени. Отак в тім случаю осягає ся важний успіх, именно через тояжки меньше їдкі устороняє ся небезпечну хоробу.

Скаженица повстає через тояжки, котрі оселяють ся именно в мозку і стрижі хребетнім. Pasteur відкрив, що отровина скаженичниками (тояжками скаженицї) витворювана в сухім воздусї тратить поволї своє дїланє; оттак примінив Pasteur щіпленя охоронного також і від скаженицї. Коли защепити стрижем хребетним кріликів згибших на скаженицю, котрий лежав на сухім воздусї днїв чотирнайцять, то защіплений вже не занедужає, другого дня защіплює ся подібно стрижем, що проховувано згаданим способом тринайцять день, на слїдуючий день стрижем 12 денним і так дальше, аж в кінцї чотирнайцятої днини щепить ся щіпленином, що лежала лишень один день. Відтак не слїдує вибух скаженицї у щіпленого, противно чоловік стає неємним (immun) на укушеня псів скажених. Тоє дїланє отровини скаженичої згаданим способом ослабленої може також ужити ся для уратованя людий, котрих покусав пес скажений.

Великоважними суть також досьвіди, які робили Pasteur і Chauveau з защіплюваньем домашним зьвірятам чорноснїти (carbunculus, Milzbrand). Именно стверджено, що зьвірята перебувши чорноснїть в слабшім степенї занедужаня, оказують ся на нове заражанє тої хороби неємними (immun). Згадані дослїдувачі защіплювали крови чорноснїтної зьвірятам здоровим для охорони їх від зараженя чорноснїтию. Особливо відпорними (resistent) оказали ся на таке щіпленє альґерийскі скопи і воли французскі. При перших щіпленях виступали хоротні об'яви, котрі однакож в рідких дуже случаях кінчили ся смертию, именно горячка, набряк желез, скортність (брак апетиту). По слїдуючих щіпленях узисковала ся що раз більша неємність (Immunität). Коли вівцю защіплено в дальшім часї кітности, зроджене ягня також оказувало ся відпорним на тоту недугу. Коли кров чорноснїтну перенесено на зьвірята, що стали відпорними через щіпленє охоронне, то прутнї чорноснїтники (Bacillus anthracis) лише в малій скількости дали помічати ся в крови зьвіряти а по кількох годинах зовсім зникали здержуючись в укладї судин волосоватих, легких і других орудий мякишних, а по упливі трох днїв і тамки зникали, а коли зьвірята доси удержались при житю, то могли зовсім подужати. Степень занедужаня (Erkrankungsgrad) при защіплюваню зависить від скількости вщіплених прутнїв (bacilli); коли лише мало тих прутнїв защіплено, то зьвірята діставали лише легкої горячки, але на дальші щіпленя оказали ся відпорними, тим часом ті, котрим з першого разу вщіплено більшу скількість, занемагали швидко і гинули на чорноснїть. Pasteur годував штучно прутнї чорноснїтники на плековинї з розчину білкового або з розчину витягу мясного при 42—43° Ц. Через таке годуване їдкість (Virulenz) тих прутнїв значно вменшає ся — а такі защіплені викликують лише слабе запаленє. Тим способом ослаблені прутнї-чорноснїтники защіплював Pasteur зьвірятам домашним, через що ті зьвірята ставали неємними на чорноснїть в єї сильнійшій, смертеносній формі.

Після найновійших дослїдів також пропасницю жовту (vomito negro), се страшливе зрище змори являюче ся на хороших Антилях і загалом на побережях східноамериканських, викликує рівно мікроскопний грибець належачий до тояжків (бактерий).

З початку думано, що зáразень пропасницї (зимохи, лихорадки) жовтої находить ся в плинї чорнім, видїлянім хорими з жолудка або в слинї; лучали ся навіть відважні, що єго поликали і щепили собі в цїли наукового дослїду; понеже однак не западали на пропасницю, проте заключано, що тояжок мусить мати сидїлище де-инде.

Lacerda, Carmona, Domingo, Freire, Babes працювали усильно в тих дослїдах; удало ся їм навіть викрити якісь дрібнотворки (мікроби, дрібноживки), та оказало ся, що се не були властиві зáразні. Доперва Sanarelli, директор інститута Ігієни досьвідної на острові Flores, близь Monterideo, виказав довідно, що пропасниця жовта єсть хоробою викликуваною через тояжки (бактерії).

Прутень vomito negro дає ся з трудностию від'кремити, бо з'являє ся все в численнім товаристві других дрібнотворків. Пробуває в крови і в тканях, а не в проводї травленя. Має вид прутика о заокруглених кінцях, а годівля єго удає ся на плековинах всяких, бактеріольоґами уживаних.

Годівля єго на дригльовинї (желятинї) єсть примітна і визирає як печатка прозора, синява, котру окружає коло непрозоре, пукласте.

Прутень vomito negro зносить легко сушу, та не гине в водї при 60° Ц. і під дїланєм лучів сонїчних в протягу 7 годин. Вода морска не шкодить му зовсїм. Приводить він зáбури у звірят домашних; лишень птиці оказують ся на него невразливими.

Sanarelli видїлив також отровину (Toxin) особливу, витворювану жовтопропасничником т. є. прутнем пропасницї жовтої, процїджуючи кількодневну єго годівлю на булїонї. У звірят їдь тота подібні викликує об'яви, що і сам зáразень, прото блювання, кровотоки, звиріднене товщеве печінки і т. п., чоловік же, котрому вприснено випланеної (стерілїзованої) плековини дістає типової пропасницї жовтої.

Доконав ся також, що тота хороба переносить ся з особи на особу за посередою воздуха, води, через легкі або снаряд травленя, іменно коли єсть він в непорядку.

Тепер, коли висліджено споводника пропасницї жовтої мабуть і найде ся середник до поборювання тої страшної хороби. Pasteur, Chauveau і другі показали, як можна здобути лїк на хороби викликувані тояжками. Надїйсь і в тім случаю відкритою зістане сировать унеємняюча (імунїзуюча), котра запобіжить лютóваню пропасницї жовтої і значно обмежить число жертв тої морової хороби.

* * *

Яка єсть температура нутра нашої землї? то питанє і доси не рішене гаразд.

„Цар всеї створнї", як гордо іменує ся чоловік, таки смиренно признати мусить, що і доси не знає, не відає, що дїє ся в землї о милю під єго стопами, хотяй племя людске від тисячий і тисячий лїт живе на верхнї кулї земної.

Ґеольоґія вчить, що земля була в он час жаристою кулею, котра остиваючи поволї, вкрила ся твердою скарупою, та в своїм лонї криє заєдно огонь. Тото твердженє між иньшим піддержує ся обстанова, що температура росте разом з глубокостию рівномірно і у всїх околицях, так добре під рівняком (рівноденником, екватором), як в бігунових стрефах. Перед 25 лїтами всї дані, зачереті з досьвіду, промовляли за тим, що на кожді 30—32 метрів к середині землї температура піднимає ся о 1° Ц.

Здоровий розум велїв вірити теорії о єствованю огнистого нутра в землї; і тут однакож, як всюда, найшли ся протиречники (опозиціоністи), котрі одкидаючи еволюцию, загальне право розвитя, волїли приняти іпотезу голосачу, що земля все єствовала і нїколи не уляже розтворбі (діссолюції).

Доказ повисший після школи заховательної (консервативної) не має жадної ваги, мов тому, що приріст температури не всюда єсть однаковісенький.

Тим часом обстанова тота толкує ся розличним провідництвом скал складуючих скарупу нашої землї.

Закидувано також, що неодвітно було би прикладати до великих глубокостий дані, зібрані в верствах не глубше 700 м.

Небавом однакож улегчено прилади до сондованя (дотечники, поглубники) і при їх помочи досягнено значно глубше. P. 1872 в Sperrenberg-у під Берлїном свердел достиг 1300 м., де панувала температура 48° Ц.

Один фізик нїмецкий тогдї виповів мнїнє, котре урадувало противників теорії еволюції. Именно по єго виводам температура в певній глубинї мала би знов обнижати ся. Однакож тото міркованє оказало ся утлим і необстійним, тим більше, коли нове сондованє доконане в Schladebach коло Merseburg-у в Саксонії виказало в глубинї 1748·4 метр. 55° Ц. Показало ся, що температура піднимає ся заєдно в тім самім відношеню.

Належало лише приняти, що степень теплоземний (geothermische Tiefenstufe) т. є. глубина одвічаюча приростови на 1° Ц. рівнає ся не 32, а 34—35 метр.

Найновійшим часом м. 1892 –1895 р. в Парушевичах коло Рибника на Шлеску Горішнім поглубив свердел на 2.003 м. Єсть то досьвід великоважний для науки, ствердив він ще раз, що степень теплоземний аж до тих дальших верств виносить 34·4 метр. і що приріст єствує стало.

Термометр підніє ся у самім споду поглуба аж до 69·3° Ц, то значить: в такім зáкопі мимо найстараннїйшого провітрюваня не міг би роботати і найвидержнїйший гірник.

Протоє не дуже помилимось твердячи, що в такій глубéзнинї топнїють вже такі скали як жулавець (ґранїт), стовповик (базальт), а навіть кварц. Теория огняного походженя землї зискала знов піддержку, а єї противники дізнали дітливого пораженя.

Поглубленя згадані звершено коштом правительства пруского: перше з них в Sperrenberg уявило єствованє грубої на кільометр верстви соли ледоватої, при третім же коло Рибника відкрито аж 83 покладів угля камінного маючих разом грубість на 89·5 м.

Нема проте чого побоюватись, щоби запас того, як Англичане кажуть, „чорного золота" вичерпав ся скоро.

Шкода, що в інтересї ґеольоґії, тої так важної науки, робить ся зовсїм не богато. Хемік, фізик, анатом експерементують собі в лябораторії до-схочу, а ґеольоґ мусить понайбільше вдоволити ся помічанєм. Певно, що досьвіди ґеольоґічні требують не рівно більшого видатку, звичайно неможливого для приватного чоловіка. Наука ґеольоґії зможе проте лише тогдї з успіхом разнїйше посунутись наперед, коли змаганям учених підпоможуть правительства ріжних держав, так як се і здїяло в згаданих случаях правительство пруске.

* * *

Уголь належить в природї до найзвичайнїйших первнїв, однакож скристалїзований рівноосно яко диямант єсть дуже рідкий, а для своєї твердоти, блеску і для чудової ігри барв по ошліфованю цінить ся дуже високо і належить до найдорожших каменїв оздібних. Тож не диво, що хеміки від давна промишлювали над способом, як би одержати в лябораторії штучною дорогою рівноосні кристали угля. І дійсно те удало ся. Вже від довшого часу звісний єсть штучний витвір дияментів. І так Depretz одержував маленькі кристальцї дияманта за помочию тока електричного, перепущеного через валок углевий. Moissan вспів одержати дрібні кристаликы чистого дияманта стоплюючи срібло з порошком угляним в температурі 3.000° Ц. при огроменнім тиску. Все-ж таки одержувано штучною дорогою за малі кристальцї, так що експерименти хеміків, хоть і важні для науки, таки в практицї не могли мати примінення.

Рівно без практичної досяглости було штучне витворюванє хеміками рубінів т. є. червоної одміни корунда благородного (скристалїзованої глинки Al_2O_3), бо і в тім случаю одержувано за малі кристали. Доперва недавно помершому французскому хемікови Frémy удало ся одвітною перетопкою одержувати більші кристаликы, хоть вимагала ся справа великого кошту і заходу. Тепер хеміки Gin і Leleux видумали новий спосіб до витворби рубінів і постарали

ся о патентованє свого винаходу, як доносить тижденник „Die Umschau“, видаваний в Франкфуртї над Меном. Оба згадані хеміки пражать сумішку глинки і окису хромового в печи елєктричній і проводять пару з тої сумішки при введеню вохкого воздуха і квасу сільного до комори кондензацийної (погущаючої), де рубіни оцїплюють ся творячи кристали. Як звісно, зачислюють рубіни для їх рідкости, красоти і тревалости також до найдорожших каменїв, а нераз навіть платять значно дорожше від диямантів рівної великости. І так приміром за дуже хорошій рубін важачий 2½ карата заплачено в Парижі 14.000 франків т. є. десять раз дорожше, нїж за диямант рівної величини. Взагалї рубіни, котрі по ошлїфованю важать більше нїж 4—5 каратів, суть перевеликими рідкостями і стоять 5—10 раз більше від найкрасших індийских диямантів. Рубіни першої якости цїнують після краси їх барви на 400—1000 марок за каратник (Karatstein), двукаратники (Zweikaratsteine) коштують до 10.000, пятькаратники (Fünfkaratsteine) навіть до 80.000 марок. (Один карат = 0·2 ґрама). Коли винахід згаданих хеміків що до творби штучних рубінів окаже ся практичним, то вплине се значно на обниженє цїни природних рубінів і надійсь приведе дїйстний переворот в торговельних дїлах дорогокамінників і золотарів.

Записки, вістки і замітки.

Згадка про П. Кулїша. Особисто я з дд. Кулїшами не знакома, а переписка моя з ними почалась в р. 1876, коли я загадала видавати „Жіночий альманах“. Тодї написала я перший раз до д. Кулїшевої і просила о участь у видавництві. Д. Кулїшева відписала менї дуже чемно, але недовірчиво, і казала собі прислати дещо з моїх письменних праць. Я післала моє перше друковане в „Зорі“ оповіданє „Задля кусника хлїба“ і приладжену вже до Альманаха розвідку про жіночий рух. Зараз по тім без нїяких уваг анї застережень прислала менї д. Кулїшева два свої оповіданя, котрі опісля були поміщені в Альманасї. Коли в р. 1893 загадала я знову видавати „Нашу Долю“ і звернула ся знов до д. Кулїшевої, відписав менї вже сам д. Кулїш і прислав оповіданє своєї дружини, що опісля й було поміщене в першім зшитку „Нашої Долї“. З того часу майже завсїгди писав до мене й відписував на мої письма сам Кулїш, заявляючи, що єго письма те саме, що й єго дружини.

Найбільший доказ великої своєї вибачливости дав менї незабутний покійник, коли вийшов перший зшиток „Нашої Долї“. Коректа випала на жаль зла, і всї підняли з тої причини глум і сьміх. Знаючи який дразливий був покійник на коректу, я аж бояла ся посилати єму книжку. Але годї було не післати; инакше авторка не бачила би навіть своєї працї друкованової. Післала. За якийсь час приходить письмо; я пізнаю руку Кулїша. Дрожачими руками роздираю коверту і не вірю своїм очам: „Ви свою роботу зробили добре, а хиби Вашої книжки вказують, що не маєте відповідної помочи.“

За якийсь час прислав великий покійник до слїдуючої книжки крім оповіданя д. Кулїшевої і свої незрівнані з огляду на гнучкість мови пересьпіви з чужих авторів. Я була ошоломлена: як той великан думки, батько українського руху, чоловік, котрому не знайти рівного образованєм, хоче належати до мого невеличкого, а до того так осьмішеного жіночого видавництва, до котрого я не могла допросити ся наших письменників! Тодї ясною стала менї ріжниця між тими, що знали лиш осьмішувати мене, а тим, що не гордів, не сьміяв ся, а помагав. А помагав він не лиш морально, але й матеріяльно; бо аби було чим оплатити друк і коректу, прислав від себе і від своєї дружини 120 рублїв, так що другий зшиток „Жіночої Долї“ вийшов майже їх коштом.

З єго листів і намеків о критиках здавалось менї, що він з них кепкує; але опісля з листів д. Кулїшевої зрозуміла я, що він був дуже ображений критикою „Зорі“ на оповіданя єго дружини, про котру в своїх письмах до мене виражав ся з великим поважанєм і сердечностию.

Подаю сих кілька стрічок до прилюдної відомости задля характеристики незабутого Кулїша, котрого імя історія Руси-Украіни довго буде згадувати і передавати з роду в рід.

Наталїя Кобринська.

В справі видання популярно-наукових книжок. Дня 18—27. вересня с. р. відбув ся у Чернигові з'їзд лїкарів і земських дїячів черниговської ґубернії. Між иншими питаннями, порушене було також питанє про народню осьвіту. Бороти ся з хоробливістю людий можна тільки тодї, як народ буде культурнїщий і осьвіченїщий. Через те з'їзд постановив просити земський уряд, щоб заведені були скрізь школи звичайні, також недїльні і вечірні; щоб учителї і лїкарі читали селянам лєкциї популярно-наукові; щоб скасовано було заборони і перешкоди в справі тих лєкций та сїльських бібліотек; просити уряд вишчий, щоб скасовано заборони в справі лєкций і бібліотек мовою українською, бо иншої наші люди не розуміють; позаяк ще досї мало видано книжок мовою українською з поля гігієни та медицини, — просити земський уряд, щоб видавав премії за написанє тих книжок і щоб видавав їх коштом земським.

Будемо сподївати ся, що постанови сього авторитетного з'їзду мати-муть добрі наслїдки. Сподіваємось також, що просю пекучу потребу не мовчати-муть лїкарські та учительські з'їзди иних ґубернїй нашого краю.

Гр. Коваленко.

Оповістки і критичні замітки.

Чи справдї Т. Шевченко написав вірші „Славянам“? Під таким заголовком дістали ми від д. Гр. Коваленка письмо, коли се число „Зорі“ вже кінчено складати, а поезия „Славянам“ вже була надрукована. Д. Коваленко подає за „Кіевскою Стариною“ переднє слово проф. Стороженка і цїлу поезию без зміни правописи, замічаючи по 64-ім рядку: „Далї йде, як каже д. Ст—ко, пропуск. Чи в самому рукопису він є, чи д. Ст—ко щось викинув нецензурне, — про те не звісно“. Розуміє ся, того, що у нас вже надруковано, не будемо повтаряти; а подамо отсе самі тілько критичні замітки д. Коваленка. Заразом звертаємо увагу, що й ми свій сумнїв, чи се справдї поезия Шевченкова, зазначили легко заміткою, що д. Стороженко нїчим не попирає свого здогаду чи твердженя. Д. Коваленко пише:

Ся поезия зробила на мене таке вражінне, що вона не Шевченкова. Не першорядний поет її писав, і не з Шевченковими поглядами. Може хтось писав її і під впливом поезий Ш—ка (бо хто-ж не підлягав тому впливови?), тількиж то був не сам Ш—ко. Виявляючи велику прихильність до Славян, до Чехів, Ш—ко нїколи не сподївав ся, не ждав визволення од „орла двоглавого“.

Так було і тодї, як писав Ш—ко „Посланіе до мертвих і живих“, і тодї, як вернувшись з неволї, писав „Неофітів“, або „Во Іудеї, во днї они“ (нецензурний кінець). Ш—ко не писав такою мовою: „Розришаєтьця загадка великого спора“. Він писав „Босфор“, а не „Боспор“ (ряд. 6). Так написав би се слово той, хто звик його чути або писати в формі західній. Ш—ко нїколи

не писав „освіте“ (ряд. 13), замість „освітить“ (так само, як хо́дить, ро́бить = ходе, робе); хоч такої форми речників і вживали деякі наші письменники, отже не Шевченко. Се дуже характерно. Такий наголос, як „чу́дний“ (ряд. 33), замість „чудний“, такі форми, як „по твоїї“ волї (ряд. 44) замість „по твоїй“, „давній“ (ряд. 79) замість „давньої“ — не Шевченкові. Таких прикладів можна навибирати з тієї поезиї ще багато. Рядки 53—56 нагадують швидше церковне казаннє, ніж поезию Шевченка.

Проф. Стороженко не подає нам докладно описання знайденого рукопису поезиї: чиєю рукою вона переписана і т. д., і нам доводить ся звіряти ся на авторитетне слово проф. Стороженка, що се поезия Ш—ка. А на підставі чого він так думає?

Ми старали ся довести фактами, що написав ту поезию не Шевченко. Хто-ж? Знайдена вона між паперами Костомарова.

Беремо „Збірник творів Ієремії Галки“ (Костомарова) і знаходимо там поезию: „На добра-ніч“, і знаходимо в їй ті самі вірші, що і в поезиї „Славянам“, напр.:

Усе небо блакитнеє
Покрила темнота
Безпросьвітня, нерозумна
Давняя дрімота.

Що-ж за гомін чудний ходить
Од краю до краю?
Чи він що нам нагадує,
Чи що провіщає?“ і т. д. (Порівняй в „Славянам“ рядки 29 - 36).

Тільки поклик до Славан і до „орла двоглавого“ викинутий.

Дивуєм ся професору істориї літератури д. Стороженкови і вченій редакциї „Кіевск. Старины“, що так з легким серцем приписали нашому великому поетови прихильність до „орла двоглавого“ і т. д. Просимо „Кіевск. Старину“ передруковатити нашу замітку.

Гр. Коваленко.

Збирнычокъ украинськихъ писень. Зъ нотамы. Упорядкувавъ Александеръ Хведоровычъ. Изд. типогр. и хромолитографіи Е. И. Фесенко. — Одесса, 1896. 112 + 17 + III стор. 16-ки. З двома малюнками на обгортцї. Ціна 30 коп.

По етноґрафічних та історико-літературних книжках давно вже ми писали про нашу пісню, вихваляючи її, яка то вона гарна та пишна, — така гарна, що й найкращі поети раді були-б, колиб могли підписувати своє славетне імя під такими творами. Вкупі з тим виявлювано великі жалї з того, що народня пісня гине серед народу, що народ сьпіває гидкі салдатсько-лакейські пісні, забуваючи чудові рідні сьпіви. Бідкались, нарікали і нічого не робили, щоб запобігти лихови. Етноґрафи писали про пісні наукові висліди, вишукували до їх усякі вияснення й паралелї по всьому сьвіту; музики випускали иноді збірки пісень з нотами дуже добре на пишному папері виданих... Се все було добре, дуже добре — для панів; мужики-ж тих учених книжок не читали і за пишні збірки не могли платити по кілька рублів за два-три десятки пісень. То тим часом мужики вчили ся пісень, — бо й їм хотїло ся новенького, — від салдатів та від лакеїв, а то ще вичитували їх з „Новѣйшихъ русскихъ пѣсенниковъ“, що десятками, сотнями тисячів розкидали ся по нашій землї „лубочниками“ з Москви. І мали втїху наші земляки чути, як біленькі хатки і вишневі садки наших сїл полохала така, наприкл., гидота:

Лежить Ваня на дивані,
Стакан чайний налива...
Я стакана пить не стану,
А з ґрахвина не магу:
Если вгодно подружиця, —
Я шинпайським угощу!
З трахтирщиком розгулял ся,
Много денег прокутил... і т. и.

Слухали, жалїли і нїчого, щоб зарадити лихови, не робили...

Та вже як украінський театр дуже спопуляризував по всїй Росиї вкраїнську пісню, то тоді й московські лубочники почали видавати один за одним „малороссійскіе пѣсенники“ — всї оті „Кобзарі“, „Молоді чумаки“, „Бандуристи“ і т. и. — дуже багато. Тоді вже й наш брат слїдком за їм пішов: почали й ми таке видавати для нашого народу. І сумно і чудно і жалко, а нїчого не поробиш: так було!

Отся збірка пісень, яку тепер рецензуємо, найкраща за всї, які досї були. Правда, вона занадто мала, але пісні добрано гарні, а найголовнїше: до кожної пісні (а всїх 101) суть ноти. Се дуже добра річ. Ціна 30 коп.) — як на книжку з нотами — дешева; але як на книжку для народу — дорога. Звісно, д. Фесенко, видаючи сю книжку, мусїв дбати про те, щоб мати який там зиск з неї. то й не міг поставити иншої ціни; тим до його не тільки не посилаємо нїяких докорів, а навпаки: вдячні і за те, що він і так її видав. Але до наших земляків, а найбільше грошовитих, мусимо сказати ось що: на їх лежить повинність, щоб такі збірнички продавати ся по наших селах сотнями тисячів і не по 30 коп., а по пятаку, по три копійки. Звісно, треба, щоб на се хтось подарував гроший; але-ж дарувати свої гроші на такі культурні справи — *повинні* всї наші багаті земляки. А треба сказати, що досї так мало було в сьому напрямку роблено, що просто сором та й годї! Звісно не досить видати такі сьпіванники, щоб зарадити лихови: Треба ще багато иншого, напр.: дешевих українських концертів по городах та по селах, треба сьпівацьких товариств, треба, щоб учено дітий сьпівати рідних пісень і ще де чого; але все-ж і такі видання вельми пособляють справі і конче треба зробити се дїло як найкраще.

Б. Грінченко.

З поводу заяви д. Старицького.

В ч. 21. „Зорі“ д. Старицький покликає мене через „Зорю“ до суду чести і навіть ознаймує мене „за чоловіка, здатного зза кутка зачіпати честь другого, а не маючого власної чести розібратись гоноровим судом за образу“, коли я не подам йому свого імя.

У своїй увазї про драматичні писаня д. Старицького я власне нічого не сказав нового. Про те, що д. Старицький тим чи иншим робом користуєть ся з працї инших авторів або що його твори мають щось спільне з творами наших драматурґів, казали вже раніше дд. Петров, Конїський, М. Горголя, Мусїй Ш—ко, Мордовцев, Вл. Ст. Александров (автор „Не ходи, Грицю“). Я сказав більш-меньш те саме, що й вони, тільки додав, що на мою думку так робити, як робить д. Старицький, не можна з погляду літературної етики. Коли д. Старицький думає, що я кажу неправду, то повинен був вимагати в мене доводів; а колиб я їх не дав, то тодїб уже мав право кликати мене до суду чести і осьвідчувати чоловіком без чести, колиб я не зголив ся на той суд.

Чи так зробив д. Старицький? Нї!

Він не вимагав од мене нїяких доводів моїх слів, а він почав дошукувати ся листами, хто я такий, не вважаючи на те, що (маючи на увазї зміст моїх статїй і незабезпеченість таємницї листів) така листовна шуканина могла мати зовсїм не літературні послїдки. Після сього з'явила ся в „Зорі“ стаття „З поводу Малоросс. театра д. Старицького“ і в їй доводи того, що я сказав про д. Старицького правду. Д. Старицький каже, що він покликав на суд чести д. Грінченка; а в той же час він знає, він має на се документ, що

на тому судї він знати-ме, хто я, і мати-те таким робом змогу появити перед мене всї свої претенсиї. На що-ж він тепер каже друком так, мов би я заховав ся від його і він не має иншого способу довідатись, хто я, тільки осьвідчити мене чоловіком без чести? На що він подає перед очи публиці справу не так, як вона є?

У нас не однакові з д. Старицьким розуміння про речи (а коли так, то й про честь). Він думає, що вільно йому так користувати ся з чужих пієс, як він користуєть ся, але не вільно про се нїкому писати по часописах; я-ж думаю, що так поводити ся з чужими пієсами не вільно, а писати про се не тільки вільно, але й треба, — треба на те, щоб більше нї сам д. Старицький, нї хто инший не кривдили таким робом инших авторів і не давали приводу чужим людям казати, мов би то наші письменники живуть чужим добром. Я не читав і досї тієї статї п. Александровського, про яку каже д. Старицький; але як менї сказано про неї (вже після того, як я свою надрукував), то менї сором було чути се, і я радий був, що я виступив ув українському письменстві проти таких учинків.

От через те, що ми не однакових з д. Старицьким поглядів на речи, я й не можу надавати якусь вагу заяві д. Старицького, не можу зважати на неї з погляду своєї чести. Але щоб одняти в д. Старицького і найменшу змогу казати, що я, ховаючись од суду, не даю йому виявити його правість, — я, одночасно з сим листом до „Зорі“, подаю йому і свою адресу.

М. Грималь.

Року 1897-го, 10-го листопада.

З поводу заяви д. Старицького.

В ч. 21. „Зорі“ д. Старицький оголосив, що покликав мене на суд чести з поводу моєї статї про його твори. То й я мушу сказати, що я прийняв залюбки пропозицию д. Старицького, згодив ся на всї його вмови і виставив тільки одну свою: щоб пояснення наші на судї і присуд надруковано було. Умови я, вкупі з нашим посередником, підписав і X. 24. ст. ст. вислано їх до д. Старицького. Його згоди й підпису на вмовах і взагалї нїякої звістки від його після того до сього моменту не маю.

Б. Грінченко.

1897 XI. 10.

БІБЛІОҐРАФІЯ.

Жерела до істориї України-Руси видає археографічна комісия Наукового Товариства імени Шевченка. Том II. Люстрациї королівщин в землях перемиській і санокській з р. 1565. У Львові, 1897. Накладом Наук. Тов. ім. Шевч. — Сторін 314 вел. вісїмки; цїна 2 зр.

Часопись правнича. Розвідки правничі секциї історично-фільозофічної Наукового Товариства імени Шевченка Редактор Д-р Кость Левицкий, адвокат у Львові. Рочник VII. У Львові, 1897. Накладом Наук. Товариства ім. Шевченка. З друкарнї Наук. Тов. ім. Шевч. — Сторін 164 вел. вісїмки; цїна 1 зр

Зміст: Полагода шкоди з огляду економічного і соціяльного. Написав д-р Ст. Дністряньский [ст. 1—102]. Про публичне добро. Написав Лев Левицкий [ст. 103—121] Несьвідомо поминений дїдич. Розвідка практична в осьвітленю теоретичнім. Написав д-р Кость Левицкий [ст. 122—129]. Про старинний грецкий процес кримінальний. Написав д-р Андрій Чайковский [ст. 130—145]. Про новий устав екзекуциїний. Написав д-р Кость Левицкий [ст. 146—159]. Нові видавництва 1896/97 [ст. 160—162] Д-р Франц Гофман [посмертна згадка; ст. 162—164].

Зъ фундациї имени Стефана Дубравского 5-т і преміована книжочка. **Якъ ходити коло хорыхъ.** Написавъ д-ръ Яковъ Невестюкъ, мѣйскій лѣкарь въ Мостахъ великихъ. Коштомъ и заходомъ Товариства „Просвѣта“. У Львовѣ, 1897. Зъ друкарнѣ Наукового Товариства имени Шевченка. Ч. 208—209. Книжочка [за р. 1897.] 9—10. — Сторін 76; цїна 20 кр.

Про новый процесъ цивільный. Написавъ Антонъ Дольницкій. Коштомъ и заходомъ Товариства „Просвѣта“. У Львовѣ, 1897. Зъ друкарнѣ Наук. Товариства им. Шевченка. Ч. 210. Книжочка [за р. 1897.] 11-та. — Сторін 86; цїна 20 кр.

О новыхъ податкахъ въ Австріи. Написавъ Атаназій Заячковскій. Коштомъ и заходомъ Товариства „Просвѣта“. У Львовѣ, 1897. Зъ друкарнѣ Наук. Товариства имени Шевченка. Книжочка 211. за мѣсяць грудень 1897. — Сторін 32 малої вісїмки; цїна 10 кр.

Илюстрованый народный **Календарь** Товариства „Просвѣта“ на рокъ звычайный 1898. Рочникъ XXI. Коштомъ и заходомъ Товариства „Просвѣта“. У Львовѣ, 1897. Зъ друкарнѣ Наукового Товариства имени Шевченка. Ч. 212—213. Книжочка [за р. 1898] 1—2. — Сторін крім части календарської 202; цїна 35 кр.

Зміст: Календарь историчный, астрономічный, Знаки погоды. Календарь церковный, Святцѣ рускій и римскій, Жидовскій календарь; Поминальный календарь славныхъ Русиновъ; Уставъ церковный; Австрійско-угорска пануюча родина цѣсарска; Телеґрафічній приписы; Почтовй приписы; Приписы желѣзничй; Скалѣ стемпльовй; Вытягъ зъ тарифы стемпльовои; Належитость водъ спадщинъ; Опустъ належитостей; Обчисленѣ вдсотковъ; Наший грошѣ и важнѣйшій заграничнй; Мѣры и ваги; Провдникъ по Львовѣ. — Часть литературна: Горі імѣм серця! [поезия] В Щурата. — Яка я вдала ся. Оповѣданѣ Марка Муравы — Злодѣйка Оксана. Оповіданѣ Л. Яновської. — Право пользованя. Оповѣданѣ В Щурата. — Мудрий післанець. Казочка Гр. Коваленка — **1648—1798—1848—1898.** [Народній ювилеѣ въ р. 1898]. Нап. Алекс. Борковскій. — Часть господарска: Дещо зъ хеміи рольнои и о навозахъ. Написавъ Іосифъ Раковскій. — Вызначнй Русины [зъ портретами]: Андрѣй Качала, Марія Кручковска, Андрѣй Берникъ, Дръ Иванъ Пулюй, Ярославъ Корытовскій. — Нашй Товариства. — Смѣшне. Зладивъ Любомиръ Селяньскій. — Що повинно бути въ кождой громадѣ. Що повиненъ робити кождый чесный Русинъ. Рускій часописи. — [Часть инсератова].

Бібліотека найвиднѣйшихъ повѣстей подъ редакциею Ивана Белея. Томъ LIX. **Королѣ на выгнаню.** Романъ Альфонса Доде. Львовъ, 1897. Накладомъ редакциї „Дѣла“. Зъ друкарнѣ Института Ставропигійского. — Сторін 158 малої вісїмки; цїна 60 кр.

Складка. Альманахъ. Року Божого 1897. Спорудывъ К. А. Билыловськый. С-Петербургъ. Парова друкарня И. А. Богельманъ. Невскій 148. 1897. — Сторін 193 малс. вісїмки.

Зміст: Поезиї Я. Щоголева, Н. Шамраѣва, Хведора Коржа, А. П. Галкина, Ів. Франка, Вяч. Александрова, І Ружного, Миколи Вороного, Павла Журби, Вас. Щурата, П. Н. Ричицького, Крижана, Г. Гурина, Ів. Стешенка, К. Білиловського; Оповідання: Христос на вколяшках, Данила Мордовця; Старі гультаї, Ів. Лезицького; Запорожець Абиух, нап. С. Д. Ніс; Народних уст: Приказка до нюхарів, записав Дмитро Яворницький; Споминн: Нудьга (з подорожи на Украйну), А. Кримського; Поѣздка на пепелище Чортомлыцкой Сѣчи, нап. Дм. Яворницький. — В книжцї є прегарні ілюстрациї: Временныя сѣнныя шалаши около станціи Исыль-Куль; Видъ поселка Гришинскаго, переселенцы Полтавской губ. 1896. года 45 семей; Переселенцы Полтавской губ. въ празникъ, поселокъ Вознесенскій.

Кіевская Старина. Книжка за жовтень 1897.

Зміст: Славянамъ. Неизданное стихотвореніе Т. Г. Шевченка, съ предисловіемъ Н. И. Стороженка [ст. 1—5]. Святинская старина. В. Милорадовича [окончаніе; ст. 6-26]. Письма П. А. Кулиша къ О. М. Бодянскому [1846—1877 гг.]. Сообщ. А. Титовъ [продолженіе слѣдуетъ; ст. 27—45]. Передъ бурей. Историческій романъ изъ временъ Хмельнищины. М. Старицкаго [продолж. слѣд; ст. 46—114]. Къ исторіи малороссійскихъ козаковъ въ концѣ XVIII и въ началѣ XIX вѣка. Н. С. [продолж. слѣд.; ст. 115—131]. Письма Н. И. Костомарова къ В. М. и Н. М. Бѣлозерскимъ [ст. 132—142]. — Документы, извѣстія и замѣтки. [Між иншим про приготовлення до XI-ого археольоґічного з'їзду, що має відбути ся в Київі в серпни 1899. р., і про викуп М. С. Щепкина з кріпацтва]. — Библіографія. — Приложенія: Интерлюдія Митрофана Довгалевскаго XVIII в. [ст. 97—112]. — Каталоґъ книжнаго склада „Кіевская Старина“.

ПОПРАВКИ ПОХИБОК.

У числї 20-му „Зорі“ у байцї Б. Грінченка „Сївач та його син“ у 12-му віршу стоїть: „їстимеш“, а треба: „їстимем“. У віршах „Прощання“ у третьому рядкови замість „позбивав“ треба „повбивав“.

ВІД АДМІНІСТРАЦИЇ.

З 24-им числом вишлемо перший лист четвертого і остатнього тому „Словаря росийсько-українського“ М. Уманця. Передплата на четвертий том виносить 2 зр. а. в. Передплатники діставати-муть його по новім роцї при „Літературно-Науковім Вістнику“ або на жадане також окремо. Попередні томи можна дістати по цїнї 2·50 зр. за том враз з пересилкою; замавляти треба в книгарнї Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, ул. академічна 8.

Передплата платна з гори виносить: З додатком „Словар росийсько-український“: на цїлий рік 8 злр., [для заграниці 16 рублїв або 32 марок]. — Без „Словаря“: на цїлий рік 6 злр., [для заграниці 12 рублїв або 24 марок], на пів року 3 злр., на чверть року 1 злр. 50 кр. — Одно Ч-о коштує 30 кр.

Порядкує і за редакцию відповідає: **Александер Борковський.**

ВИДАЄ: НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА. З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА — під зарядом К. Беднарського.

Число 23. Річник XVIII.

КАРТИНКИ З ПЕРЕЖИТОГО МИНУЛОГО.

Написав **П. Поліщук.**

[Конець]

Нам би й послухати треба було Мужикова, та не така, бачте, натура у руського інтеліґента, про котрого поет сказав:

Что ему книга послѣдняя скажетъ,
То на душѣ его сверху и ляжетъ!

Некрасовъ.

— Ну, купив — не купив, а поторгувати можна! — одмовив Валеріянович: — Риск благородне діло! Аджеж у Іркутську, кажуть, єсть вітряк і меле...

— Єсть — то єсть. А як він і що меле, ти того не знаєш!

— Правда, меле він не муку, а івову кору!

— То-то бо й єсть!

— А ми будемо молоти муку... Челдони усю муку для себе мелють на водяних млинах; а як млини стають, як не стає води у річках, то нїде зерна змолоти нїкому.

— Та що ти кажеш? На одній Кингарзї річцї, що падає з гір високих, з гольців, у великій, глибокій „кадѣ“, на одній тій річцї млинів бурятських, козачих, крестянських більш двацятка. А ріка ся всю зиму не мерзне; вода з лїдників та ключів [криниць], вона завсїгди біжить.

— Тож тільки на одній Кингарзї так; а другі водяні млини стають, як вода замерзла, або засуха, або бездождя у лїтку...

— Та не бійсь: стане і тих млинів, що єсть на Кингарзї, для потреб тутешніх челдонів...

— О, ти Іване, завжди любиш окотити чоловіка холодною водою, щоб не надіяв ся, щоб плянів не строїв... А чоловік без риску, без плянів на будущину, без перспектив, — чого такий чоловік варт, скажи, будь ласка?

— Так то воно, так! Отже ти мав надію, тікав, а тебе піймали тай знову сюди осадили.

— Ну, тай що з того, що осадили? Осадили, а я упять утечу, як не переведуть мене в Забайкалля або на Амур, де я можу мати користь із свого знання й своїх рук... Тай що я потеряв, що утікав? Нїчогісїнько! Побачив Іркут, побачив його чудові береги на протягу якихнебудь верст триста, побачив пороги Іркута, побував у комишах на Ангарцї ріці; хоч розігнав ті хмари, що налягли мов камінь на серце... А мій товариш Дашиевич — так той таки втїк, навсправжки втїк; тепер уже мабуть за границею, у Швайцариї може...

— А може де сидить, конає у тюрмі; може не сегодня, завтра й його привезуть і поселять упять у Тунцї; та то ще й добре, як у Тунцї, а то колиб ще не одшарабанили-б у Якутку!

— Як привезуть його упять сюди, буде нам, лїкарю, добрий молотобієць у кузнї, — сказав Валеріянович, сьміючись: — Такого молотобійця, як був Дашиевич, поки живуть тут переступинки, запевне нїхто не бачив і не бачити-ме уже. Ух, як угріє молотом бувало, то земля дріжить. Що то за сила була у сего чоловіка! Любо було кувати з ним. Залїзо мов віск який гнеть ся у його під молотом... Нема, не було й не буде уже в Тунцї такого молотобійця! — сказав з запалом Валеріянович і зітхнув, як справжній артистковаль: — Ну, так як, Іване? Чи пристаєш ти до нашої кумпанії ставити млина, чи нї?

— Нї, не пристаю. Будуйте водяний, тодї пристану. Де хоч, будуй водяний, я буду учасником; а на вітряк я не учасник! — рішучо відказав Мужиков.

— Водяний захотїв? А хто нас пустить з Тунки в улуси в тайгу ставити там млина? Ти не спитаєш сего. Нашому братови по правилам не розрішаєть ся за поскотину виходити, не то що... У западній Сибіри так і єсть. Тут у восточній трохи легше. Фактично можна вийти за поскотину, у поле, у лїс поблизу. А попробуй попросити ся в улус за вїсїм верст: не позволять пожити днїв скілька. Навіть на два-три днї виїдь з села: зараз жандарми доносять у Іркутськ своєму начальству; зараз ідуть, питають Челдонів, Бурят, Ясачних, травлять тебе як зайця... А ти кажеш: будуй водяний млин! Вітряк поставимо тут у селї; нїякого дозволу питати не треба. Тільки землю треба взяти у Кортом у обче-

ства. Та се за пів відра горілки завше можна зробити: а водяний де ти будеш ставити? На Тунці ріці, чи що?

— А хоть би й на Тунці?

— Зроби-ж тут греблю, щоб її не вирвало по весні! Спробуй! Се і в тисячу карбованців не вбереш такої греблі! Сей рік зробиш, а на другий рік роби нову; все одно, річка хоть невеличка, а весною скажена. Води з гір як принесе в її, то вона так розіллєть ся, що хоч яка гребля піде за водою.

— Се правда! Та вже коли рискувати, то лучше на Тунці, ніж на вітряці. Проси розрішення, то може одпустять в улус, щоб там ставити на малій річці.

— Е, поки розрішусь, і мене тут не стане.

— Ну, як хоч! А я не участник! Робити роботу столярську, як умію, помаленьку буду робити вам по заказу за плату, як роблю і Челдонам; а участником у вашому млині не буду.

Ярина наливала чай, подавала нам та усе мовчала й весело усьміхала ся, слухаючи, як чоловік її береже своє добро, свою силу, не кидаючись у рисковне діло.

— Що-ж з тобою робити? А жаль! Як би ти пристав до нас, заробіток ми ділили-б на трьох, і тобі перепала-б дещиця...

— Спасибі за ласку! Ділїть уже самі; вам більш буде. А то приєднайте Уса; він здоровий парубок. А я рискувати місяцями праці своєї не хочу. Я вже підтоптав ся... Немало я вже на своєму віку робив „опитів“, пора й перестати; нехай ще молодші покоління займуть ся сим ділом.

— Що-ж ви тепер робите тут, Іване Василевичу? — спитав я.

— А що тут робити будеш? Хазяйную, сію хліб, сажу огород, кошу траву. Поки не займав ся сим проклятим хазяйством, багато було зайвого часу; а як заняв ся їм, ніколи й на охоту піти. І заробіток з того хазяйства пустяшний, а час гаєш... Ніколи, як то кажуть, і носа втерти.

— А хиба охота тут дає прибуток?

— Тай з неї не велика прибиль. Та без охоти, хто його знає, чи й жив би я досі на білому сьвітї! Давно мабуть пропав би вже! Стане тобі на душі важко, мов камінюка придавить: от візьмеш винтовку на плечі, підеш на озера, у лїс, у тайгу походиш, поїздиш, — от воно й полегшає на душі...

Поки ми розмовляли з Іваном, він разів два лягав на софці. Посидить, посидить, тай знову приляже, та усе зітхає й покурює люльку. Як і засьмієть ся иноді, то так гірко, наче сам дивуєть ся. як се він може ще сьміяти ся. Говорив Іван скорою говіркою, як усї великоросиянці; та тон його мови якийсь притомлений, одноманітний, тихий-тихий, неначе йому було не сорок, а девятьдесять лїт. Ноги його були обуті у повстянки, хоть великих морозів ще не було.

— І на що се ви, Василевичу, парите ноги в повстянках? Сеж нездорово, більш простужувати-метесь, — сказав я.

— Е, тут такий край; поживеш, побачиш! Тут у воздусї тепло, а земля наче лїд. Лучше у повстянках... Не бійсь: тут нога не спотіє. Тут навсправжки повіриш, що пара костий не ломить.

Чудував ся я, який сей Мужиков! Чув я про його, що він яко невгавучий бунтівник не слухав начальства, протестував, писав сьмілі бумаги начальству, за се його й послано з западної у восточну Сибір. Не вже се той самий Мужиков, що так довго бунтував ся? Правду мабуть народ наш каже: тиха вода береги розриває!...

— Ну, всеж таки, Іване, ти позволиш нам в своєму дворі поставити кузню і приймеш мене до себе на кватиру, щоб у твоїй хатї була й майстерська, і кормити мене не одкажеш ся?

— Чому-ж одказати ся? Ставте собі кузню. На кватиру прийму, хоч ти тут менї багато наробиш неладу... Та що-ж робити! Хто другий прийме тебе, хто позволить тобі в хатї тесати, рубати, забивати гвіздки? А вже що кормити, то ти питай Ярини; се вже її, а не моя справа.

— Що скажеш, Ярино Івановно? — спитав жінку Валеріянович.

— Та що вже робити з тобою? Треба кормити, — одказала вона, усьміхаючись: — Тільки ти-ж знаєш, що в нас мясо не завше буває. Ми більш рибою харчуємось та дичиною та капустою... Що собі варити-мемо, то й тобі дамо.

— Та хиба я такий уже пан, що перебирати-му? Менї що даси, те й з'їм, аби кишка повна...

— То-то гляди, щоб не каяв ся!

— Чого каяти ся?

Валеріянович хутко перебрав ся до Мужикова, заняв собі найкращу, найбільшу кімнату, зробив заборку, щоб оддїлити частину хати для спальнї, в останнїй частинї кімнати постановив варстат, повісив по стїнах струмент; наняв у так званій росийській улиці, де жили потомки колишнїх адміністративно висланих з Росії, якогось Росийця-теслю й почав з запалом готовити ся ставити вітряка. Поставили кузню у дворі Мужикова, почали скуповувати лїс; чого не могли зробити дома, те купували, а що могли зробити самі, давай кувати, стругати, гиблювати, вертїти дірки, різати, одковувати сокири, робити винти, гайки, — одним словом, пішла робота теслярська, ковальська, слюсарська, столярська. Я помагав Валеріяновичеви, скільки міг: кував молотом, вертів дірки; а як хто покличе лїчити, іду й лїчу. Валеріянович не обижав ся, бо бачив, що з мене плохий робітник у майстерствах. За те-ж до помочи Валеріяновичеви з'явились два добровольці з наших таки товаришів по висланню, Щукин і Бородаєнко. Щукин був житель юга: високий, костистий, широкоплечий, з добрими, близорукими очима, котрими без окуляр здалека мало що й бачив. Все було дивить ся в землю. Щукин був справжня велика дитина. Колись, як ще він був на волї, щоб зблизити ся з робочим людом [хоч він учив ся до четвертої кляси ґімназиї і матїр мав людину заможню з чиновного чи дворянського роду], заняв ся перевізкою мебелї. А як посадили його в тюрму, він зійшов з ума і не любив згадувати про сю тяжку для його злигодню годину. Якимсь відлюдним, чудакуватим він остав ся на завжди. Було на етапах і полуетапах усе мовчить та кашляє без угаву. Рідко кому скаже слово. Їсть і пє чай за двох, посуди мити не хоче, спить неспокійно, усе бухикає. Ну, де вже треба сили, підняти що, увязати ящик, притягнути веревку до тюка: там він первий чоловік. Усю дорогу він тільки з одним чоловіком з висланців якось здружив ся. Був то робочий теж, любитель увязувати тюки. А то все було як що розмовляє з ким, то більш з „шпаною“, такими-ж як сам здоровими, великими, простими людьми. Од інтелїґенциї наче одвертав ся. Раз якось на етапі в камеру государственних зайшов пяничка з „шпани“, що любив грати в карти і був шулєр. Шпана почав щось говорити дерзко проти нас „государственних“; як же скипів Щукин, що здавав ся завше таким смирним, як взяв Шпану за шиворот, так і виштовхнув за двері, наче його й не було тут. Ледве другі заспокоїли його, щоб не вибіг з камери. Побілїв увесь, дріжить. Як приїхав отсей самий Щукин в Т., зараз почав шукати роботи своїм могутнім руком. А тут підійшло так, що пан Вейс [теж „государственний“], списавшись з „географическим Товариществом“, взяв ся ставити метеорольоґічну будку, щоб на їй поставити струмент і робити метеорольоґічні спостереження. Щукин приєднав собі Бородаєнка, і вони взяли ся у двох по підряду поставити будку. Алеж що було сьміху з їх роботою, то й Господи! Обидва незвичайні в сему ділї, мабуть в первий раз у життї будували; обидва дужі, уперті, обидва в самій силї. Ото починають стругати стовп великим фуганком.

— Ви не так стружете, Бородаєнку, як треба, — каже Щукин.

— А як же треба?

— Оттак, як я!

— А я думаю: ви, Щученку, не вмієте стругати. Вам би на вашу силу не фуганок дати у руки, а дуб з коріннєм; ви-б і його вирвали, здаєть ся. А вам що якийсь фуганок! — одмовляє, сьміючись Бородаєнко.

Щукин дуже задовольнений тим, що Бородаєнко каже про його, що він такий силач; сьміеть ся собі в бороду і ще дужче шарпає до себе фуганок.

— Та ви і руки менї одірвете, Щученку. Бога ради не шарпайте так... На що теряти даремно силу, котрою Бог наділив вас!

— Ну, ну, добре; буде легше. — Через якийсь час Щукин знов:

— І чому ви не купите собі корову?

— А на біса вона менї?

— А чим же ви будете жити?

— Пособієм од казни.

— Пособієм не проживете. Треба тютюну, чаю, сахару, отопити хату...

— Тютюн я курю махорку, вона дешева; чай пити-му без сахару, в приглядку; а дров не стане, — сидїти-му в холодній хатї або сам нарубаю.

— А привезете чим?

— Ужеж не коровою! Найму у Челдона коняку за трицять копійок в день.

— Все наняти та наняти? Лучше-б своя коняка! Я куплю коняку, ви корову.

— Тай спряжемо ся? Ви коня, я корову?

— Усїм буде добре. Всї зложать ся наші, а ви купите; ви-ж і доглядати будете. Усїм буде молоко до чаю.

— Нехай вона вам здохне, щоб я її доглядав!

— Хиба великий догляд? Тільки як прийде з паші, подоїти...

— Та що-ж ви хочете, щоб я ще й корову доїв „для общої пользи“? Не діжде вона того! Кому треба молока, нехай собі купує. Ви думаєте, держати корову то легко? А зима?! А сїно де? Та вона з'їсть більше, ніж дасть молока. Ви, як бачу, великий фантазир! Все моє — твоє. Нї, годї вже!

— З вами не зговориш. Ви все собі.

— А ви усе усїм, усе другим? Нехай кожен не покладаєть ся на другого, а сам про свою нужду дбає. А то й лапки кожен положить: роби мов на мене... От ви стругати не вмієте, тільки руки рвете менї, а ще й самі ремствуєте.

— Я не хочу стругати з вами, — каже розсердившись Шукин, встає з бревна і йде до хати.

— Оттака завсїгди робота у полїтиків! — каже, сьміючись Бородаєнко: — Один в лїс, другий по дрова! А ще мене підбиваєте корову купити! Хто-ж буде доглядати її? Усї? Значить: ніхто! І корова здохне з голоду, як здохла спільна комунальна кобила колись у полїтиків, бо нїкому було напоїти й накормити. Було-ж таке!

— Вам би все тільки своє!

— А ви-ж думали як?

Підхожу я до Щукина.

— Я не можу з Бородаєнком робити.

— Чому?

— Він мене оскорбляє. Він дуже багато думає о собі.

— Та покиньте сварку!

Підхожу до Бородаєнка, розказую йому, як обидив ся на його Щукин.

— Чує кітка, чиє сало з'їла... Ну, та що від його хотїти? Він недужий, як каже про його його товариш, теж кваша не аби-яка.

— Та помиріть ся з ним!

Він сам прийде! Кваша, кажу я вам!

Іду до Щукина. — Та не сваріть ся з Бородаєнком. Хиба ви не бачите, що сам Бог спарував вас? Аджеж ваш товариш, хоть він і крутий чоловік, за те-ж яка сила в руках!

— Я йому ражу купити корову: не хоче. Ви скажіть йому, що як він призве, я піду йому косити траву для корови! Скажіть йому.

— Та самі скажіть.

Щукин не видержує, йде до Бородаєнка й каже:

— Ходїмо попити чаю!

Ідуть і випивають: Щукин десять, Бородаєнко вісїм стаканів... Так і помирились.

Так то з самого приїзду у Т. ми з Валерияновичем взяли ся за роботу. У Мужикова була своя сїтка, то він що дня їздив на човнї на озера Шарахоли ловити рибу; то клопотав ся коло хазяйства, то їздив „промишляти“, то-б то охотитись на качок, лисиць; а вертаючись робив столярську роботу по заказу Челдонів, найбільш оконні рами.

Пан Вейс, як поставили йому метеорольоґічну будку, заняв ся намічанними, ходив на будку рано й вечір, записував, укладав і посилав справоздання в головну метереольоґічну обсерваторию.

Зо мною разом жили на кватирі чоловік і жінка Богословськиї. Ся пара огірчених людий заслугує, щоб про неї розказати кілька слів.

Богословський Іван Іванович був молодший за свою жінку мабуть лїт на вісїм, коли не більше. Се був середнього росту, лїт трицять, худощавий, але крїпкий чоловік, з веселим, румяним у всї щоки лицем, котре оточувала темно-русява чудова борода й вуси, на спосіб духовних борід. Закинуте у гору волосся оточувало широкий з двома боковими лисинками лоб, а очи дивились тихо та якось смутно через блискучі окуляри. Одежа на йому була огрядна, хоч і простенька: лїтом у блюзї з якоїсь бісмаркового цьвіту дешевенької материї, шаравари запущені у невисокі халяви чобіт, завше вичищених. Блюза на випуск підперезана широким у сьвято а вузеньким у будень ремінним поясом. Він добував собі гроші окрім казенного пособія слюсарством і ковальством, скільки треба було одковувати для слюсарської роботи. Верстак з тисками, обценьками, напилками, рашпелями, молотками і усїм слюсарським струментом держав він дома. Тут з раннього ранку до пізної ночи він стукав, пиляв, паяв, роздував невеличким міхом вугілля. Залїзо і сталь то скрипіли то висвистували, неначе сьпівали під його мясистими дужими руками, іскри сипались, молотки лязгали. Він був невтомний робітник! Син смотрителя тюрми для полїтичних при Петропавловській крїпости, він учившись у ніротехнічній школї, познайомив ся якось з соціялїстами, задумав переміняти стрій Росиї і ще молодим не по суду, а адміністративним порядком був висланий у восточну Сибір. У роботї був мовчаливий, як стїна, у суперечках гарячий, але дуже терпеливий; в кумпанійській бесїдї, у гостях первий запівало, соліст-тенор. Найпаче з паном Вейсом як почнуть було сьпівати „обѣдню“ [так звалась іронічна пародия, де фіґурує русскій народ і государ], то правлять її по пів години, аж слухачі почнуть підтягувати. Або як почнуть з тим же паном Вейсом гумористичні пісні польські, смутні бретонські, сьмішні нїмецькі. чеські з інтермедиями під ріжок, трубу, котрі вже артистично виробляє старий Вейс: то слухачі помирають од сьміху. Хтонебудь подумає, що у Івана Івановича тільки й життя було, що за верстаком у кузнї та у сьпівах. Так нї-ж бо! Він був страстний Шекспіроман і Шекспіра читав він не иначе, як по анґлїйськи, в подлинникy. Бувало прийдеш у хату, майстерську його, вона-ж і кухня: жінцї його наскучило вже „стрянать“, і Іван Іванович замість неї доглядає, як борщ варить ся у печи, або сам „леиёшки“*) пече на сковородцї у пічурцї; то поки „леиёшки“ пражать ся, аж тріщать, Іван Іванович пиляє залїзо напилком, повернувшись лицем так, щоб і тиски з залїзом і сковороду бачити; а далї на серединї верстака лежить товстий дрібно напечатаний Шекспір, розкритий на якійсь 600. стор. і тут же поблизу анґлїйсько-русскій словар Александрова. Видно, що ще недавно Іван Іванович утїшав ся красотами великого анґлїйського поета тай став оброблювати якесь тавро або ключ або ніж... А борщ булькає, от-от збіжить. Ухватить Іван Іванович хватки, візьме горщик з борщем, поставить далї од жару, тай знов під його дужими, голими аж повисше ліктїв руками, запищить залїзо в тисках. Коли знов зашкварчала „леиёшка“ чи пиріжок у пічурцї, Іван Іванович миттю хватає чаплійку, підійме нею сковородку, поставить її на припічок, переверне на другий бік пригорівші пиріжки і знову до верстака. А тут Шекспір поманув наче його до себе... Іван Іванович прочитає тіраду, усьміхнеть ся тай знову за напилок і уже залїзо почало сьпівати на різні голоси... А жінка його тим часом вяже кружево у чистій хатї.

— Ану, щось їсти хочеть ся! — скаже вона: — Чи вже у вас, Іваве Івановичу, готов обід?

---

*) Коржі.

— Майже готов. От зараз нагашу угілля, поставлю самовар, умию ся тай будемо обідати, — відкаже Іван Іванович.

Поставить самовар, нагасить угілля для самовара й кузні та йде до умивальника, вимиє руки раз і вдруге і в третій раз, бо залізна пилюка пристає як смола; умиє лице, поставить горщик на деревляній дошці, щоб сажа не замазала брехав, а ви й віриte. Хиба стоїть таку нїсенїтницю читати?

— Вам би все тільки вашого Шекспіра, — відкаже жінка.

— Той хоч не бреше, а тверезо дивить ся і по правді малює натуру чоловіка-звіря.

— На що-ж ви за сего звіря попали сюди?

— Щоб зробити його чоловіком... та дарма праця!

Запорожцї [фантазия].

стола, зніме сковородку і почнуть обідати. А самовар уже шипить. По обіді напють ся чаю, Іван Іванович у прикуску, жінка в накладку, і почнуть розмовляти, як за добрих часів:

— Я учора — каже жінка — читала Гюґо „Les misérables“, не спала до четвертої.

— Знайшли, що читати! Фантазиї! Чоловік опоетизував французьких Челдонів, зробив з їх якихсь лицарів, на-

— Поезия-ж новинна дати ідеал. Се її завдання.

— Нехай. Та тільки на що-ж вигадувати потворні типи?

— Ви самі потвора, то тільки й бачите скрізь потвори.

— Вжеж недаром каже Достоєвський, що він знає тільки два справжні типи, се Христа й Дон Кихота.

— Йдіть ви з своїм Достоєвським! Се психопат, що любить жорстокости, чоловіконенавистник. Недаром, недаром

Полюванє Гуцулів.

він оддав себе на послугу тим, котрі й без його послуги дужі...

— Хто-б ні сказав правду, хоть і ворог наш, треба її признати; бо як не признаємо, нам самим буде гірше.

— Правда, правда! Христос на питанне Пилата, що єсть истина, не дав одповіді. Правда залежить од чоловіка і його душі. Як вас послухати, то й жити не варт, а треба повісити ся на первій гілляці.

— І повісило ся б багато, та нема „мужества“.

— Одчепіть ся з своїми принципами!

— Що-ж? Я маю свої, а ви свої.

— Та треба-ж, щоб була якась гармонія душ.

— Ха-ха-ха-ха! Гармонія душ... Точ в точ, як Баста каже: гармонія інтересів в політичній економії.

— Та замовчіть, не хуліть!

— Добре, мовчати-му... У нас і без того Молчалиних не початий угол. Та добре, добре; все одно, з фантазером ні до чого путнього не договориш ся...

І жінка сідає вязати кружево, а Іван Іванович береть ся за Шекспіра.

Я якось інстинктовно держав ся з оддаля од Івана Івановича, хоч і жив з ним під одною покрівлею. Він менї здавав ся якимсь черствим чоловіком, хоч обличчя у його було занадто симпатичне. Правда, тільки раз я поспорив з ним; за те-ж поспорив по такому принципіяльному питанню, по котрому свій погляд я вистраждав, можна сказати, цїлим життям своїм. До висилки, чи то лучше-б сказати до тюрми, я держав ся того погляду, що карати людий смертию в деяких виключних случаях треба неодмінно. Не раз і не два один з моїх приятелїв, бувший воєнний товариш прокурора Щотовський дивував ся, сперечаючись зо мною, як я, чоловік мягкий по природї, сприявший людському горю, можу думати, що треба карати людий смертию. Він бувало аж об поли руками вдарить, як почує мою гадку про се, і скаже було менї: „Не розумію, добродїю, як ви, лїкар і чоловіколюбець, можете казати такий страшенний льогічний нонсенс? Хто може одняти життя у чоловіка, який би він ні був розбишака, злочинник? Ніхто життя дати чоловікови не може, отже й одняти життя ніяк не має права! Хиба, однявши життя, ми робимо якийсь еквівалєнт проступку злочинника? Ніколи! До одної неправди прилучаємо ще другу, тай більш нїчогісїнько! Хиба ми знаємо, що завтра зробить ся з розбійником? Не знаємо! Аджеж Христос сказав розбійникови: правду кажу тобі: ти сегодня зо мною будеш у раї... Що-ж ми за судцї, що однимаємо те, чого не дали й дати не можемо?“ Так говорив товариш воєнного прокурора, того самого уряду, котрий я почитував насильником. Я був буцїм то защитником слабих! Треба було менї на своїй персонї спробувати насилля, хоть і не смертельне, а все таки важке насилля, щоб на віки одказати ся од насилля над другими. Так воно й стало ся зо мною. Я на собі спробував, що справдї страждання й тільки страждання може очистити чоловіка од гріха первороднього, то-б то гріха того, що його пророк Давид називає „и во грѣсѣхъ роди мя мати моя“.

Раз хтось з нашої кольонії получив лист од свого знайомого з Якутської области. В листї він описав, як політичний висланець Говорухин убив з револьвера свого приятеля Компанця. Було се дїло так: Компанець був у ссильцї у Сибірї; втік; його піймали й заслали аж у Якутку. Одбув він срок свій, його однустили вернути ся у европейську Росию. Приїхав він у Якутськ [город]; там він задержав ся, проживав у сїмї Сьвітичів, висланців, через те, що звихнув чи то зашиб собі ногу. Про Компанця усї казали, що се чоловік дуже чесний. В Якутську там же жив його приятель Говорухин, чоловік, котрий розпив ся у ссильцї. Ото якось Сьвітичі з другими вийшли з дітьми з господи гуляти. Говорухин і Компанець взяли пляшку горілки, сїли за маленький стіл один проти другого, колїна одного опирались об колїна другого. Розпили пляшку, взялись за другу. Револьвер висїв на стїнї.

— Візьми револьвер! — каже Компанець.

Говорухин взяв з стїни і, взявши в руки, сїв проти Компанця.

— Стріляй в мене!

Говорухин навів револьвер і вистрілив. Сьвічка на столї погасла. Він засьвітив сьвічку, дивить ся: Компанець сидить, як сидїв, тільки недвижимий, мертвий. Під оком темне пятенце, куди ввійшла куля. Тодї він ні живий ні мертвий виходить з хати. На вулицї зустрічає Сьвітича, його жінку і других висланців. Вони вертали ся з проходу.

— Я вбив чоловіка! — каже їм Говорухин.

Ніхто не вірить йому. Бо усї знають, що йому часто, як він випє, увижаєть ся Бог знає що.

— Я вбив Компанця! — стогне він і плачучи просить піти подивити ся: — Я вбив його!

Усї йдуть мерщій в хату, бачать: сидить Компанець мертвий. Говорухин розказує всїм, як було дїло. Револьвер був розряжений. Його давали Сьвітичі своїм дїтям грати ся. В револьверї оставав ся один патрон, тай той уважали нездалим. Отсей то патрон і вистрілив. Говорухин іде в полїцию і заявляє: я вбив Компанця. Його садять в тюрму, роблять слїдство, дізнають ся, що він вбив ненарочно, і випускають. Алеж Говорухин був так убитий горем, що бояли ся, щоб він на себе рук не наложив. Назирцем ходили за ним...

Як прочитали сей лист, одна панї зсильна й каже: В сему нещасному дїлї усе зійшло ся, здаєть ся, для того, щоб сей случай зробити незвичайним, таємничим. Револьвер усї уважали безпечним. Дїти навіть грали ся їм. Убив же Компанця той самий Говорухин, котрий був його щирим другом. Зустрічаючись в життї з такими чудними таємничими фактами, поневолї зробиш ся містиком, станеш думати, що справдї єсть щось незрозуміле, таємниче, мов би якесь чудо...

— А я не бачу тут нїчого незрозумілого, таємничого; чуда теж я не бачу тут нїякого, — вмішав ся Іван Іванович: — Аджеж хиба ми знаємо, про що вони говорили увесь вечір; а вони-ж говорили, як випивали. Для багатьох людий життя — така тягота, що не має вона для них нїякої цїни. Може Компанець просив Говорухина убити його... Може він і сам хотів убити себе, та недостало духу.

Тут я не видержав і кажу Івану Івановичеви:

— Що-ж? Значить приятель зробив приятелеви услугу? Так, чи що? Чому-ж сам Говорухин, коли для його життя таке малоцїнне, чому сам він не вбив себе, убивши Компанця. Щоб доповнити, не вадило-б йому й себе тут же положити...

— Те, що Говорухин убив Компанця, ще не обовязувало Говорухина убити себе. Ми не знаємо, що у їх було на душі, про що вони весь вечір балакали. Може у їх була така умова, такий уговор? Та до того ще: чого пяний не зробить?

— Пяних — кажу — багато на сьвітї, та не багато таких пяних, що убивають приятелїв своїх, хочаб і по їх просьбі...

— І чого ви дихаєте злобою на сего бідного Говорухина? Він без того нещасний. Хто вмер, той щасливий. Він скінчив з тяготою життя. А хто живий, той завше винуватий... Аджеж він нещасний!

— Добрий нещасний, що вбиває друга!

— Покиньте попрікати. Ви не по правдї судите... Хиба ми знаємо усе, як і що було? Аджеж не знаємо?

— Згожуюсь, що не вадило-б знати. Ну, скільки знаю, я даю свій погляд... Я думаю, ви самі не по правдї судите. Робити комунебудь пакість, чоловік не має права, навіть і тодї, коли його просить хто: зроби менї пакість, голубчику!

— Та по чім ви знаєте, що Говорухин вробив Компанцеви пакість? Може він зробив йому добре дїло? Визволив од страждання?

— Ну, спасибі за ласку! Не знаю, як ви; а я так думаю: сам чоловік може себе вбити, зробити собі, що хоче, та не другого вбивати, хочаб і по благородним мотивам. Я держу ся гадки, що її вже давно виголосив один мудрий чоловік: лучше живий пес, ніж мертвий лев.

— Ну, се, як кому здаєть ся.

— Не сперечаюсь; можна думати й так і инак! Одначеж з живого мертвим можна завше стати, а з мертвого живим не так то легко! — сказав я і одійшов од Івана Івановича. З того часу я з Іваном Івановичем не любив говорити про які-б то ні було труднійші питання. Чоловік він страшно методичний, ригорист, глибоко невіруючий ні в людську натуру ні в життя і його змисл, якийсь неначе рано поста-

рівший ся; він, здало ся менї, мав не серце, а камінь у грудях. Я бояв ся його.

Сьміють ся було Іван Іванович якось так чудно, неначе він сам не вірить, що треба сьміяти ся. Так уміють сьміяти ся дїти та актори. Усе у його було якесь розмірене, вираховане. В одне время він купаєть ся, починає купати ся тодї, коли ще нїхто не купаєть ся, коли вода ще холодна. Перестає купати ся тодї, як вода починає замерзати. Нїколи не болїє, нїколи нї на що не жалуєть ся, завше чимсь занятий; нїкого не любить, нїкого не ненавидить; робить усе сам, до помочи собі нїкого не кличе; завше неначе сьмієть ся, неначе веселий, а під веселим лицем криєть ся у його глибока туга, печаль, котрої він нїкому не показує. Чудний тай годї. Аскет нового штибу. Йому-б жити у пустинї...

1897. 24 IX.

ПЕРЕСЬПІВИ ПАВЛА ГРАБА.

МЕРЕЖКОВСЬКИЙ.

О, нї, дївчино, не тїкай!
Не завдавай нової муки;
Мене лякає час розлуки...
Горнись до серденька, кохай!
Розбитий, хворий, на розмову
Куди подам ся я, куди?
Нїхто як ти... Любовю знову
З недуги злої підведи!
Неначе ласки, поцїлуя
Жду горя дальшого... нехай!
Але єдиного прошу я:
— Дївчино-пташко, не тїкай!

ЯКУБОВИЧ.

I.

Конай один... в собі носи
Свої пекучі муки,
У стрічних жалю не проси,
Простягши старцем руки!
Сховай поглибше слїд журби
І в самотї кімнати,
Нічної тихої доби,
Оплач свої утрати!

Конай один... в собі знаходь
Ратунку, а не в людях,
До сьвітла істини доходь
З терпінням гордим в грудях!
А вдарить час останнїй твій:
Надії переживши,
Героєм гинь, бий кухоль свій,
До краю не допивши!

II.

Зоряне небо, нїме, зачароване...
Зірка коралом спада:
То — комусь царство небесне дароване, —
Душу Господь дожида.

Довго небозї нїч темна без досьвіту
Горем-тюрмою була;
Вихор розвіював мрієньки по сьвіту
В морі неправди та зла.

Глянув ся Бог: посила з колїсницею
Ангела — взяти її...
Ярко засяяв коралом-зірницею
Слїд колїсницї тиї.

III.

Днї пропали слїз та гнїву,
Суму, муки, жаху днї...
Стих веселий відгук сьпіву,
Скрізь погашено огнї.
Зло дістало перемогу!
По ночам я сльози ллю
Та молю ся нишком Богу,
Правди вічної молю.
Припадаю за незрячих,
За знесилених усїх...
До благань моїх гарячих,
До благань моїх сьвятих, —
Сильний Боже, чулий слухом,
Гнїв спинивши, прихились,
Щоб заради слабих духом
Днї сї швидче пронеслись!

IV.

Ум мовчить, тїка роботи,
Все нехтує часом;
Демон мук та знеохоти
Шепче раз за разом:

„Годї! Ранок крізь віконце
Гляне після ночи;
Але доки зійде сонце,
Роса вийсть очи!“

МИНСЬКИЙ.

Не жури ся, друже ревний,
Що такий став день наш темний,
Що на небі сумовитім
Зорі й місяць помарнїли,
Що тумани луки вкрили,
Бо се — перед сьвітом!

Не лякай ся, милий брате,
Що гадюче кодло кляте
Своїм черевом неситим
Повилазило з болота,
Наук вибіг — всїм робота...
Бо се — перед сьвітом!

Не сумуй, що всї поснули,
В нітьмі мертвій потонули,
Що над людом, мов побитим,
Хиба нівень кукурікне,
Пес погавка та й затихне...
Бо се — перед сьвітом!

НАДСОН.

Друже-брате сумний, брате змучений мій,
Хто-б нї був ти, з журби не хились:
Хай неправда і зло люд катують нїмий,
Нехай сльози кругом розлились,
В потоптаннї, в нарузї сьвятий ідеал,
І струмцями невинна бє кров: —
Вір: настане пора, і загине Ваал, —
З неба вернеть ся сьвітла любов!

Не в кайданах вона, не в терновім вінці,
Не з хрестом на раменах важким, —
До нас прийде, а з сьвіточем слави в руці,
Непоборота в силі нїким.
І не буде на сьвітї нї злоби, нї сліз,
Нї безхрестих могил, нї рабів,
Нї цупких бідування пекельних заліз,
Гидких шибениць, згубних мечів.

О, мій друже! Се так! Се не мрія блудна,
Не надія безумця пуста:
Подивись, — люте зло все живе розпина,
Чорна ніч через край огорта!
Мир не стерпить тих мук, захлебнеть ся в крови,
Остогидїє дур боротьби, —
І згадають усї про завіти любви,
В тузї звернуть до неї мольби!

Стяг свободи бери в руки,
Мри за брата в боротьбі!

II.

Спи, моя радосте, вволю!
Спи, голубятко моє!
Я-ж засьпіваю про долю,
Будуще щастя твоє.
Сьміливо йди ти до цїли,
Стій непохитно в борбі!
Хмара ворожої сили
Вкриє дорогу тобі.
Всякого лиха зазнаєш,
Трути гіркої ковтнеш,
В мурах сумних законаєш,
З личка усьмішку зженеш.
Не відцурають ся рідні,
Так зацькують друзяки...

Дїд і бабуся.

НА ПОЗИЧЕНІ МОТИВИ.

I.

Хочеш перти проти сили?
Подивись на всї кінцї:
Люті муки скрізь терпіли
І пророки і борцї.

Віддаючись сьвятій справі,
На вік-віки віддавайсь;
Не сіяти в пишній славі,
А конати сподївайсь.

Та які-б пекучі муки
Нї судили ся тобі,
Стратиш надії послїдні,
Спинить ся замах руки!
Поки же усе те складеть ся,
Спи, голубятко моє!
Тяжко в житгї доведеть ся,
Близько вже щастя твоє.

III.

Сьміло браття, доки в силї!
Вітром човен поганя.
Жваво-ж, жваво проти хвилї,
Кого буря не спиня!
Облягають небо хмари,
Підняло ся все живе,

Там, у млї, встають примари,
Вихор стогне і реве.
Потемнїли видноколи,
Скрізь таке, хоч в очі стрель;
Здулись борви наче гори,
Зруйнували низку скель.
Сьвіт не блимне як в могилї,
Страшно прірва клекотить...
Сьміло, браття, проти хвилї,
Кого хвиля та гнїтить!

ОРЕСТРУП.

Лежу мертвий, — навхрест руки,
Під могильним полотном,
На обличчі не знать муки,
Бо спочинув тихим сном.

Ти до мене припадаєш,
Така божа і сьвята...
Задаремно вболїваєш, —
Не сьміють ся більш уста.

Коли білий сьвіт покинув, —
Що на сльози потурать?
Коли з горя на вік згинув,
То від щастя не вмирать.

ДРАХМАНС.

Гай заворожено, лист не тремтить,
Море, осріблене місяцем, спить, —
В лонї відбили ся зорі...
Тільки до хвилї вітрець шепотить,
Злегка дмухне на просторі.

Дїцтво згадав я щасливе своє,
Спогад у душу спокій менї ллє,
Сон навіває на очи...
Все, що я втратив, все знов віддає
Чар сеї тихої ночи.

ВЕРГЕЛЯНД.

Над ставком у темну воду
Зпід ялини ти дивила ся;
Оддалїк пізнав я вроду...
В небі зірка засьвітила ся;
Все затихло, все мовчить,
Чуть гадюку — як сичить.

Коли милі твої очи
Мене звали на коханнячко,
Прилинь човном серед ночи
У той захисток, коханочко,
Де в водї зірки горять...
Там ми будем розмовлять.

ВЕЛЬГАВЕН.

Страшно буря завиває,
Поборотись виклика;
Море стогне, море грає,
Наче сьмілого гука.
Та чи стане в тебе духу —
Під негоду, завирюху,
Керувати проти хвиль,
Що так плещуть відусїль.

Як орел той розправ крила,
В саме пекло поринай:
Силу ночи твоя сила
Переважить — починай.
Чув — завзятим Бог владає?
Кинувсь? Хвиля затихає,
Зоря сяє золота;
Он — де берег, он — мета!

На справдешній службі.

Повість **І. Потапенка**

[Переклад з росийскої мови].

[Далї.]

Цїлий тиждень Силоамский крив у собі злість і нїчого не починав. Він поклав собі було за всяку цїну уперти ся при своїм праві. Але після того, що йому вичитав Кирило, він почув, що його постанова нараз якось захитала ся. Він зрозумів, що у Кирила се у всякому разї не самодурство, і дивним дивом сказав собі цїлком тими самими словами, що й о. Родион: „тут є загвіздка!“

Минув тиждень. Раз вечером Силоамский покликав до себе диякона о. Симеона і любязно запросив його випити разом з ним і з панї-маткою чаю. Панї-матка була дуже молоденька і гарненька собі бльондинка: вона говорила дзвінким грудним голосом і нїби трохи шепелявила.

„Знаєте, се по просту страшно, по просту страшно!“ говорила вона до диякона, і при тім її ясні очиці готові були заплакати: „Ми потратились, купили сей дім, і нараз така несподїванка! Чи можна, щоби начальство терпіло таку самоволю?“

„Так, а от терпить! Ми з Дементієм Ермиличем вже цїлий рік терпимо!“ з лицемірним спочутєм сказав диякон, не згадавши, розуміє ся, о землї Кирила.

„А скажіть, будьте ласкаві, отче диякон: що то за особа — дїдичка?“ спитав Силоамский.

„Дїдичка? Так особа... Господь її знає, що вона за особа. Ми її нїколи й не бачимо. Сидить в своєму саду, наче медвідь у берлозї. Нї з ким не пристає і сторонить від духовних.“

„Гм... значить, якась непевна. Се буває.“

„От тілько з о. Кирилом дуже зійшлась. Часто їздять одно до другого.“

„Так, так! Се дуже підозріле. Дуже!... Я поїду до архієрея і донесу йому.“

„До архієрея? Я не радив би!...“

„А то чому? Архієрей прихильний до мене. Аджеж я був у нього сьпіваком, в хорі сьпівав!...“

„А як же, а як же! Він навіть виводив сольо, так!...“ не без деякої гордости потвердила панї-матка.

„А все таки не раджу!“ сказав диякон: „не раджу!“

„Та чому-ж бо? Скажіть з ласки своєї. Се-ж проста безправність!... Адже такого закону нема... Нї, нема!“

„Нехай і так. Тілько от о. Родион також так само говорив, а поїхав до преосьвященного і вийшло погано. Преосьвященний сказав йому: „Я, каже, того сьвященика — значить, о. Кирила — усїй епархії за приклад ставлю, і всї його вчинки навіть дуже похваляю!“ От що сказав преосьвя-

щенний. А коли о. Родіон натякнув щось о його — значить, о. Кирила — перенесеню, так преосьвященний каже: „Ні, менї його карати нема за що, а от про мене перенесу тебе, — значить, о. Родіона“ — і переніс. От який погляд у владики!...“

„Ну, добре!“ певний себе відповів Силоамский: „то о. Родіон, а се я. То зовсім не те саме!“

„Еще би!“ сказала пані-матка: „Я-ж кажу вам, що він навіть сольо виводив. Се не всякий може!“

Одним словом, Силоамский постановив піти за прикладом о. Родіона і вибрати ся до архієрея. Він поїхав разом з пані-маткою, котра була мійского роду.

Вже після того, як о. Родіон їздив до архієрея, пронеслись були в ґуберніскім місті деякі ґутірки про молодого сьвященика Обновленьского, що, будучи магістрантом, поїхав на парафію на село і там завів небувалий порядок, відказавши ся від всяких доходів. Але тоді ті ґутірки тримали ся між сьвященіками не довго. Ніхто не підтримував їх; сам о. Родіон розповів двом-трьом приятелям в пориві накипілого гніву, але після розмови з архієреєм не повтаряв своїх оповідань, а навіть на допити збував людий мовчанкою.

Силоамскиї об'їхали всіх своїх знакомих, котрих у них було дуже богато. О. Макар поодвідував пан-отців, а його жінка пані-маток. Силоамский зайшов навіть до ректора семинарії, до о. Межова, й розповів йому про Кирила.

„Так, так; я майже вгадував се і остерігав владику. У нього й тоді ще, коли приїхав з академії, можна було добачати якогось духа чудацтва і пихи.“

„Він завсїгди був троха помішаний, а тепер вже цїлком зсунув ся з глуздів!“ замітив находячий ся там молодий Межов, що з великим успіхом повнив тепер службу інспектора семинарії: „Змилуйтесь, з якої речи магістрантови лїзти на село? Чи тут хоч капля змислу?“

„Знаєте, що́, Силоамский!“ радив ректор: „ви не спішіть до архієрея. Я сам вперід поїду до нього і поговорю з ним на розум. Треба доконче спільними силами навести на розум того молодого чоловіка! Або от що: прийдіть завтра до архієрея о десятій годинї, і я там буду.“

Ґутірки про чудацтва Кирила на диво скоро облетїли всї попівства ґуберніского міста і під вечер того таки дня долетїли до о. Гавриїла Фортифікантова і до Анни Миколаївної.

„Що-ж се таке? Скажіть, будьте ласкаві!“ гомонїла Анна Миколаївна: „Він уже став ся причтою на все місто, на всю ґубернію! І се мій зять, чоловік моєї дочки?! Невжеж воно так і лишить ся? Отче Гавриїле! Ти повинен щось радити! Ти повинен поїхати до архієрея, просити, жадати, я не знаю, чого... Треба ратувати нашу дочку!...“

Отець Гавриїл був спокійної вдачі і о всїм на сьвітї був такої гадки, що „перемеле ся, мука буде“; всеж таки на уперті домагання жінки поїхав до ректора порадити ся. Вони умовились вибрати ся разом до архієрея; так і приїхали разом. Коло під'їзду стояла архієрейска карита, запряжена в четвірню вороних. Вони спішно пішли на гору. Ректор ішов наперед, ступаючи дуже поважно; за ним жваво дріботїв до гори Силоамский, а вже троха одалік, задумчиво спустивши голову, мляво підимав ся о. Гавриїл Фортифікантов. Архієрей зараз вийшов до них. Він був в темнозеленій мінючій рясї і в колпаці з довгою мантиєю. В правій руцї була у нього груба тростина з дорогою головкою, а в лівій чотки, але не ті чорні, вязані з шовкових ниток, а парадні, з якихсь рідких гарних камінців. Він очивидно спішив кудись.

„А, який шановний триумвірат!“ сказав він веселим тоном: „І я вже знаю, за чим ви прийшли! Ти, півчий, приїхав з жалобою на Кирила Обновленьского; чи не так? Я вже по очах бачу! А отець ректор хоче тебе поперти своєю повагою! А що до тебе, отче Гавриїле, то ти, гадаю, прийшов задля доброї компанії! Ну, о що́-ж ходить? Говоріть! Хто буде говорити?“

„Справдї так, ваше преосьвященьство!“ начав було Силоамский.

„Ну, от, ну, от! Я-ж вгадав! З жалобою! Доходів нема? Га? Так?“

„З своєї сторони уважаю за обовязок сказати...“ важно заговорив ректор; але архієрей і йому не дав договорити.

„Стидайтесь, мої любі, стидайтесь!“ з вимівкою промовив він: „Радїти належить такою появою, як той молодий сьвященик; а ви — з жалобою! Відцурав ся вигід мійского житя, кинув почести, безкористно служить ближньому. Що-ж тут поганого? Ну, ти, о. ректоре, ти знаний доґматик, скажи: що тут поганого в тій річи?“

„Ваше преосьвященьство! У нього з дїдичкою підозрілі річи!“ поспішив сказати Силоамский, боячись, щоби архієрей не перебив його при першому слові.

Се слово викликало здивуване у о. ректора, а о. Гавриїл аж почервонїв з гніву.

„Дурень!“ остро сказав архієрей: „За сю лож тебе належало би післати на місяць до монастиря. Нїчого підозрілого нема в його дїлах; душею він чистий як дитина!“

І сказавши се, архієрей вийшов. Триумвірат стояв збитий з пантелику так несподіваним оборотом справи.

Коли вийшли на двір, карити вже не було. Якось само собою так склало ся, що всї три пішли кождий в иншу сторону. Особливо скоро й не знати, куди, скрив ся Силоамский; йому було совістно, бо він розумів, що своєю згадкою про дїдичку попсував усю музику.

Після тої пригоди наступила тишина у взаєминах між лугівским причетом. Силоамский приїхав з міста з таким виглядом, начеб нїчого не стало ся. О принятю у архієрея ані він ані пані-матка не сказали нїкому ні слова. Коли диякон, сильно зацїкавлений, як скінчила ся справа, зважив ся раз спитати Силоамского, що́ йому сказав архієрей: той відповів на око цїлком просто й невинно:

„Ні, я, знаєте, роздумав ся і не був у архієрея. Якось то, знаєте, нїяково доносити погані річи на товариша. Воно похоже нїби на пльотки. Ні, я так поклав собі: поживу тут троха, а там просто попрошу о перенесенє кудинебудь, навіть не пояснюючи причин.“

З Кирилом був Силоамский незвичайно чемний і з великим пошануванєм; нїколи не піднимав голосу і для більшого доказу своєї покірливости післав свою жінку з візитою до Мури. Пані матки поговорили з собою з чверть години, дуже гладко заховуючи всї вимоги найтоншого такту. Мура віддала візиту, але на тім і скінчила ся знакомість.

Наконець Силоамский не витримав. Не дїстаючи нїяких доходів і не вспівши ані засїяти ані віддати в аренду церковної землї, він дивив ся на час, проведений в Луговім, як на страчений. Тому́ ще раз поїхав до міста, ужив богато сили, пустив в хід всї свої сьпівацкі звязи і таки добив ся перенесеня. В линии старий дім о. Родіона знову опустів, і знову Кирило на велику свою радість лишив ся сам на парафії.

XIII.

Між тим лугівскому населеню і цїлому уїздови грозила біда. Майже за цїлий май і через весь червень не упало з неба ні капинки дощу. Жито, що підняло ся було на дві чверти, нараз пожовкло перед часом і викинуло мізерний колос без зерна. Жито пропало скрізь всюди, і його скошено на солому. Надіяли ся, що під Івана Хрестителя перемінить ся погода, що впаде дощ і підійме пшеницю; але надія не справдила ся: пшениця ледво підняла ся, аж і стала вянути, не вспівши заколосити ся. Степ на десятки верст воколо показував з себе сумний образ; пожовклі ниви і чорні поля. Понуро блукала по пустих пасовисках домашня худоба, зморена голодом і нестерпучою спекою, зупиняючись серед голих піль і цїлими годинами безнадійно глядючи на ясно голубе небо, де не було видно ні шматочка хмаринки. Хвилями находила на неї нараз якась несамовитість: цїлою юрбою гналась худоба до лугової річки, аж дудоніло від копит по висохлій земли; але, побачивши замість води вузке, кручене русло, бо річка давно вже висохла, починала стогнати з несказаним сумом. В колодязях берегли воду як золото, поїли худобу з рук, боячись, щоби колодязї не повисихали та не прийшла смерть від спраги. Але у селян був запас торічного збіжа, з котрим вони й обходились ощадно. При тім не тратили ще й надії. Пропало жито: надіялись на

пшеницю. Стала жовтіти пшениця: покладали надію на просо. Аж от і липень доходив до кінця і Ілля минув без дощу; прийшов серпень, і всї надії пропали.

Кирило всюди, і в церкви і на требах, стрічав понурі лиця селян і сам з кождим днем ставав чим раз сумнїйший. Коли проходив коло корчми, зачував відтам крики, пісні і лайки, і нагадував собі, що в лїпший час ті крики чути було рідше і лунали вони не так остро. І приходило йому на гадку, яка дивна у тої істоти вдача, у того темного сїльского чоловіка, що в голодні днї все таки найде щось пропити. Він зупиняв ся, упоминав, старав ся їх опамятати.

„Батюшка!“ відповідали йому підпилиї: „Все одно з голоду попухнемо! А так і умирати веселїйше!“

„Не треба умирати, а боротись треба!“ говорив Кирило, але заразом сам починав розумїти, що се пусті слова, бо нема що й думати про боротьбу. „Не бороти ся, а зносити терпеливо, покірно, в надії на лїпше“, думалось йому.

Від половини серпня появились випадки падїжу худоби. Худоба гинула з голоду і спраги, гинула серед поля, де стояла. В рїжних кінцях села розлягав ся плач.

„Так і з нами буде, як з худібкою!“ говорили мужики і, дивлячись на упавшу корову, заливались такими горячими слезами, начеб умер близький чоловік.

Кирило приходив домів розстроєний і сумний. Важкі мисли наповняли його голову. Він видїв людий цїлком безпомічних; їм грозило близьким голодом. Він говорив слова розради, а заразом з болем серця розумів, що ті слова нїкого не розрадять, що потрібна поміч справжня, поміч дїлом, хлїбом. На нього напала якась нерішучість. Бували хвилї, коли йому здавало ся, що вся його дїяльність, котру він так високо цїнив, пуста забавка і нїчого більше. Що́ він робив? Поучав, просьвічав, може й зробив кого розумнїйшим, просьвітив чиюнебудь заблудшу душу: але от треба людям ратувати здоровлє а навіть і житє, а він безсильний. Він перестав брати доходи, — се гарно; але тепер воно вже не заслуга, бо все одно у мужиків нема що давати.

Раз прийшли його кликати на похорон, як раз коли вони обідали з Мурою. Прийшов хлопець у брудній, заялозеній сорочцї, босий, з лицем покритим плямами. У нього вмерла мати.

„З чого-ж вона вмерла?“ з тревогою в голосї спитав Кирило. Він єще три днї назад бачив його матїр, Орину Терпілиху, як вона, зігнувшись під тягарем відер, несла домів воду з колодязя.

„А Бог її знає!“ відповів хлопець, тупо глядячи перед себе: „Певно з їжи.“

„Як то з їжи?“ з єще більшою тревогою питав ся дальше Кирило, вгадуючи вже в душї щось грізного.

„Вчера попоїла юшки з висївок, так її й підвело.“

„З висївок, — значить, з отрубів!“ якимсь незвичайно глухим голосом пояснив він Мурі: „Висївки їдять... От до чого дійшло!...“

Він ходив по комнатї майже несамовитий. У груди зачиналась у нього страшна буря. Він почував себе, начеб його щось підганяло і силоміць гнало кудись, на якесь велике дїло, а він перестає належати до себе самого. Мура смотріла на нього здивувана й налякана. Вона тихо сказала до хлопця: „Іди, батюшка прийде!“ І коли хлопець вийшов, тихо поспитала:

„Кириле, що́ тобі?“

Вона встала і підійша до нього. Лице його було блїде; великі очи горіли як у недужого. Вона взяла його за руку; він зупинив ся.

„Що тобі, Кириле?“ дрожачим голосом повторила Мура.

„Ах, Мура!“ простогнав він і припав їй головою на груди. Мура почула, що він плаче, і старала ся успокоїти його, але нїчого не розуміла.

„Кириле, чого-ж ти? Чого ти плачеш?“

„Як? Хибаж не бачиш? Починає ся голод, от перша смерть з голоду... голодна смерть, Мура,... серед людий, серед оживлених міст, де жваво йде торговля і люди веселять ся і віддають ся розкошам! Адже се страшно, Мура! Не вільно дивитись на се з заложеними руками! Не вільно їсти той ситий обід, коли жінка умирає від юшки з висївок... Н вільно, не вільно!... Треба брати ся до дїла!...“

Він говорив задиханим голосом і при тім глядїв у вікно, відки видко було село. Йому ввижало ся в уяві, що смерть ходить уже по всїх хатах і що він спізнив ся вже з своєю помочию. Адже спізнив ся помогчи тій жінцї, що вмерла від юшки.

„Але що́-ж ми можемо вдїяти, Кириле? Ми-ж самі бідні!“ сказала Мура.

Кирило не відповів на се. Він пірвав на себе рясу, хопив за капелюх і вибіг з комнати. Він майже біг дорогою до дїдички. Вітер піддував поли його ряси; а він, розмахуючи руками і роблячи великі кроки, подабав на величезну птицю, що несе ся низько понад самою землею.

„Куди се так біжить наш батюшка?“ здивувано питали один другого стрічні мужики: „Може склало ся що таке. І такий блїдий наче смерть, і очи як горять!“

Кирило й не спостеріг ся, як минув три версти. Він сильно сїпнув за фіртку саду, перейшов садовою улицею і не звернув уваги на лютий лай собаки на ланцюсї, що пїяк не могла повднати ся з його рясою, хоч часто його бачила. Він підняв ся на рундук і вийшов в передню. Тут його стріла покоївка.

„Де Надежда Алексїївна?“ спитав він та, не дожидаючи відповіди, пішов в столову.

Надежда Алексїївна тілько що сїла до стола обідати. Поруч неї на високім кріслї сидїв хлопець з підвязаною під саму шию серветкою. Глянувши на Кирила, вона поклала ложку і підвелась. Вигляд його був так незвичайний, що вона й не подумала запросити його обідати, а просто звернулась до нього з тревожним запитанєм:

„Що стало ся? Говоріть боржій! Чи що з Мариєю Гаврилівною, з Гаврилком?“

„Нї, нї! Голод! Люди мруть з голоду!“ підвисшеним голосом відповів він і, піднявши руку, повільним рухом указав в сторону села: „Там!“ додав він.

Його тон, голос, рухи були величні. Наче почувши в собі висший голос, він в сю хвилю не міг говорити просто, а міг тілько взивати, будити, проповідувати. Ті слова, що він скаже тепер, перед пів годиною видались би йому напушеними, а той величний рух театральним.

„Дé там?“ запитала Надежда Алексїївна. Вона знала, що на селї не ждали врожаю; на її власнім господарстві також зародило обмаль, хоч і геть не в такій мірі, тому що було богато землї і денеде все таки уродило. Але вона не підозрівала, щоби дійшло аж до голоду.

„На селї!“ відповів Кирило попередним голосом: „За мною що-йно приходили — хоронити; умерла Терпілиха з половяної юшки! Значить, уже зовсїм нїчого їсти. А ми з вами от смачно і сито обідаємо і всїляко уживаємо житя. Слухайте, Надеждо Алексїївна: я віддам усе, що маю, але се — окрушки без значіня. Поміч потрібна справдешна! Ви можете помогчи і повинні, повинні і поможете. У вас же гарне серце!...“

Нїколи він не зважив ся-б сказати їй се в звичайну хвилю. Він уважав би се за напастованє, за встряванє в чужі справи, навіть за жебранє, хоч і для других. Але тепер йому не до того було, щоби уважати на ті тонкости товариских поведенций; він глядїв на річ просто і бачив перед собою факт, — страшну смерть з голоду. Його блїде лице наповнило суворим натхненєм; горячий його погляд западав глубоко в душу. Перед Надеждою Алексїївною стояв не той скромний сьвященик, що инодї навіть не осьміляв ся висказати свої гадки, а коли одушевляв ся, то очивидно старав ся придусити в собі запал і висказати ся мягко. Перед нею стояв натхнений пророк, в довгій біблїйній одежи, з блїдим лицем аскета, з виразом глубокого терпіня мученика.

Її потрясли і його слова і його вигляд і поведенє. Вона почула, що й її обхоплює висший настрій, що й її опановує невідперте бажанє зробити разом з ним гарне дїло.

Обхоплена тим чуством, вона взяла його руку і міцно її стиснула, а потім швидко вийшла до другої комнати.

За дві хвилї вернула і, підійшовши до Кирила, подала йому невеличкий звиток асиґнаций.

*

„Тут небогато“, сказала вона суворим і дрожачим голосом: „всего около триста рублїв. Але в місті маю ще... можу взяти! Позвольте!“ додала вона, приложивши руку до чола, начеб над чимсь нагадувала ся: „Менї треба поговорити з приказчиком!...“ Прикликали приказчика. Той старець, з довгою бородою і розумними, проникливими очима, служив єще за покійного Крупія і походив з кріпаків. Приказчиком або, як його звали, економом він перебув безладну управу молодого Крупія і пяну господарку тїтчиного сина, а тепер правив усїм господарством.

„Є у нас запас збіжа?“ запитала його Надежда Алексїївна.

„Не богато; те, що з того року лишило ся!“ відповів той: „Коли на продаж, то навіть не варто бабрати ся: зо сто пудів пшениці та жита сорок чверток. Ячменю буде триста пудів, та самим треба. Та й всего при нинїшнім урожаї мабуть для самих себе не стане.“

„Добре; йди собі...“

Але економ не відходив; очивидно хотїв щось сказати.

„Панї! Там четверо людий просить хоч по мірці жита... Не дасьте, кажуть, то з голоду прийдесь вмирати.“

„Видати зараз, в сю хвилю!“

„Слухаю!“

І економ пішов.

„Тепер ходїмо!“ сказав Кирило.

„Ходїмо!“ відповіла вона і, нашвидку видавши розпорядок що до сина, швиденько зібралась. І йому і їй чомусь здавало ся, що невідмінно треба йти пішки, що їхати в екві-пажи туди, де голод і смерть, ніяково, образливо. І вони пішли великою степовою дорогою. Знов прохожі зупиняли ся здивувано, коли бачили сьвященика і дїдичку, як спішать на село з лицями зворушеними і натяканими. Вони ішли мовчки. Надежда Алексїївна ледво встигала за Кирилом.

Смерть Терпілихи була тілько оповісткою того нещастя, що спало на Лугове. Терпілиха умерла припадково, тому що з голоду кинулась до половяної юшки і з'їла її занадто богато. Але голод вселив ся вже в половині хат великого місточка. Збіжа в тих хатах зовсїм не було, а торічних отрубів лишилось не богато, — те, чого не доїли свині. В декотрих домах пробували убивати на мясо худобу; але нещасна животина була так худа і зморена, що заріз майже не осягав цїли. Дїти лїниво грались по дворах, блїді, з опухлими черевами. Кирило і Надежда Алексїївна почали з крайної хати, і з кождим двором росла їх розпука. Майже в усїх хатах показувались недужі, що валяли ся по печах без всякого догляду, бо другим було не до них. Чоловіки пробували ходити на заробітки; але іти приходилось занадто далеко, бо в цїлому уїздї був неврожай. При тім платня за робочі руки так обнизила ся, що не варто було робити. Було очивидно, що формальний голод тревав уже кілька неділь, а тепер мусїли його наслїдки виступити острійше.

„Чому-ж ви таїли? Чому ніхто не звернув ся до мене о поміч?“ запитувала Надежда Алексїївна.

Але на се відповідали їй мовчанкою. І їй увижалось, що навіть тепер принимали її поміч неохотно, з невірою. „Коли би зо мною не було сьвященика, то вони мабуть і не пустили би мене в хату“, гадала собі в душі і їй видалось усе те простим і зрозумілим. Тілько лїт жила вона тут побіч села і не цїкавилась тим, що тут дїє ся, що думають і як живуть ті люди. Вона зачинила ся в шкаралупі своєї погорди до людий і занимала ся любовю до свого сина. Але хибаж сї люди викликали в її душі погорду? Нї, ниші; а вона сторонила і від сих, і її бачили тілько в більші сьвята в церкві, з котрої вона спішила домів і знов зачиняла ся сама в своїм на пів розваленім замку, оточенім садом. За ту байдужість вони відплачували їй невірою.

Вони ходили до пізної ночи і прийшли на попівство цїлком утомлені. Мура була в страшнім неспокою. Вона не могла зрозуміти, куди дївав ся Кирило, і виставляла собі Бог зна що.

„Ах, колиб ти могла видїти, що там дїє ся“, — кликнув він: „ти лишила би все і пішла туди. Голодні і хорі — і знївідки помочи! Яка страшна доля глухого кутка! Поки все щасливо, то живе собі він з дня на день, сяк-так перебиває ся і нїчого не потребує. Але ледво впала біда: тодї й показує ся, що він цїлком самітний, наче на острові серед океану! Боже мій! Кілько по столицях і містах товче ся людий з розумом, з просьвітою і з серцем, але без роботи або навіть з дурною роботою! Ходїть же сюди, йдїть в сю темну глушину! Тут жде вас робота, жвава до утоми! І яка жорстокість! Справдї — homo homini lupus. Ті неситі крамарі зараз скористали з біди і підняли ціни на харчі до нечуваної міри, наче підчас війни! Страшно!“

„Се дуже сумно!“ з щирим жалем сказала Мария Гаврилівна: „Але ми нїчого не можемо вдїяти... Ми-ж самі нїчого не маємо!...“

Кирило мовчав, але суворо насупив брови. Надежда Алексїївна задумалась і глядїла у вікно. Вона думала о тім, яка се дивна пара і як мало вони пристали одно до другого. Він — палкий ентузіяст, ідеалїст, майже фанатик своєї ідеї, спосібний задля неї забути о всїм на сьвітї; вона — ограничена людина, що всяку сьвіжу мисль, всякий якнебудь нешабльонний поступок стрічає з зачудованєм. Вона не розуміє його ні трохи; а він так мало звертає уваги на власне положенє, що доси видно того й не помічає.

Кирило засів за письма. Він писав в найенерґічнїйших виразах до всяких можливих властий в ґуберискім місті, описуючи темними красками положенє Лугового; домагав ся лїкаря, лїків, хлїба... Потому він уложив зазив для поміщеня в ґазетї, в котрім благав горожан о поміч. Приладивши все те, він зараз снарядив церковного сторожа, взяв міцного і швидкого коня у Крупієвої і виправив його до міста. Управши ся з тим, він знов пішов на село. Було около третьої години зрана. На селї вже будили ся. Надежда Алексїївна післала до дому по екві-паж, поїхала домів, переконала ся, що син спить спокійно, і зараз вернула в село.

Вони неустанно працювали через дві доби. Всюди, де була біда, роздавали гроші і хлїб; але головну увагу звертали на хорих, котрих було множество. Вони старали ся вгадати хоробу, але не могли. Була горячка і маячене, і Кирило догадував ся, що се черевний тиф, але цїлком без всякої підстави, бо не знав симптомів. В ті днї йому прийшлось похоронити троє, а Терпілиха була четверта. На третїй день пристала до них на охоту жінка місцевого писаря, сороклїтня, з лицем, цїлком поритим віспою, і з добрим серцем. Колись вона була сестрою милосердя, їздила навіть в Туреччину і щось троха тямила з лїкарских заходів. Вона зараз взяла ся натирати, класти компреси, гірчишники і припарки, а навіть давала щось і пити.

На третїй день приїхав з міста доктор, і на тім поки-що скінчила ся поміч ґуберискої міста.

XIV.

Мария Гаврилівна проводила тепер цїлі днї в слезах. Кирило лишав її саму. Він зрідка, два рази на день, заходив до дому, розказував їй нашвидку свої вражіня і назад відходив. Мура десять раз збирала ся поговорити з ним, але се їй не удавало ся. Раз на силу змусила його, що її вислухав.

„Кириле, що-ж ти таке робиш? Що ти робиш?“ спитала вона його, тримаючи хустку напоготові, бо слези лились у неї що хвиля.

Кирило посмотрів на ню неневним поглядом, наче не зрозумів питаня.

„Глянь на себе, як ти тепер виглядаєш?! Ти став не похожий на себе! Адже ти захоруєш, умреш...“

„Годї, Мура! О тім зовсїм не годить ся думати! Се мій обовязок, і я його сповняю!“

„Ти видумав собі той обовязок! Ти забуваєш, що у тебе жена і дитина!“

„Так, Мура, твоя правда! Бувають хвилї, а навіть години, коли я забуваю на се. Але хибаж можна памятати, коли перед тобою тілько горя і муки!“ задумчиво промовив Кирило.

„Всїх мук не влагодиш, усего горя не вилїчиш!“

„Не говори так, Мура! Не говори, прошу тебе! Так говорять люди, котрі не хотять улагодити ні одної муки, вилїчити нїчийого горя. Всїх не влагодиш, так улагоди ті муки,

які бачиш, зроби те, що в твоїх силах. І відки ти набрала ся тої житєвої мудрости, що заглушує в тобі голос серця? Ах, Мура, колиб ти знала, яка се для мене мука чути се від тебе!... Адже ти моя жінка, ми звязані з собою нерозривно. І що-ж? Ти хапаєш мене за полу і хочеш мене затримати дома, коли я йду на сьвяте діло милосердя! Алеж ми ще такі молоді! Лиш тепер, в сих літах, чоловік охотно віддає ся благородним порівам і жертвує своє власне добро. Прийдуть літа спокійної зрілости, коли й ми імовірно будемо костеніти в байдужости до всего, крім свого маленького гніздa. Чого-ж спішити, Мура? Чого спішити?

„Не розумію я того, не розумію, Кирилe, і виджу тілько одно, що ти мене зовсім не любиш! Ти всіх любиш більше, ніж мене і нашого сина!...“

„Годі, Мура! Що ж, се правда: я всіх людий люблю, а тебе й Гаврилка люблю окремо. Що-ж менї робити, коли я не можу инакше!... Нї, нї, Мура“, додаючи собі духа і майже весело додав він і при тім підійшов до неї, взяв її за руку і поцїлував в голову: „Не говори того, не спиняй мене! Ти здорова і син наш здоров; ви тепер не потребуєте мого піклування. А там, — коли-б ти знала, колиб ти бачила, як там потребують того!...“

Він пішов, а Мура назад взала ся плакати. А тут єще явила ся Текля з своїми приговорюваннями:

„Шо се дїє ся, зовсім навіть зрозуміти не можна!“ заводила вона, витираючи запаскою слези: „Як гляну на вас, матушка, нещасненькі ви, так і є, що нещасненькі! От навіть вам попоїсти нїчого як слїд... яєчко та смитанка, цїлком як черничка яка!“

Мура справдї тепер живила ся сухою їжею. Кирило роздав парафіянам все своє жалованє за серпень, а вони самі вдоволялись тим, що Текля діставала на віру у крамарів. Текля говорила дальше:

„День і ніч сама-самісїнька з немовлятком малесеньким, наче не мужня жінка, а сирота-вдовиця! А він, чоловік, батюшка наш, там з тою панною... Господь його знає! Я не кажу, щоби щó, — Боже хорони, як можна! Батюшка, звісно, сьвященик, як можна! А всеж таки Господь його знає!...“

Мура дивилась у вікно, щоби скрити лице перед Теклею. Але остатні слова якось надірвали її, і вона в голос заплакала. Через вікно вона видїла, як Кирило йшов сїльскою дорогою, як він стрів ся з маленьким, товстеньким паном — вона знала, що се доктор, присланий з міста; потому дігнала їх коляска, в котрій сидїла Надежда Алексїївна; Кирило і доктор сїли в еквіпаж, і вони в трійку поїхали на другий конець села. Мура відвернулась від вікна. Чи се було з розстрою нервів, чи так на ню вплинули натяки Теклині, але вона в ту хвилю ясно почула неприязнь до Надежди Алексїївної.

Якийсь невиразний гук почув ся в церковній огорожі, так що Мура поневолї іздрігнула ся. Вона обтерла слези і вибігла на рундук. Коли побачила еквіпаж, що підїхав під сам рундук, страшно затовклось у неї серце і дух їй заперло. За дві хвилинки вона лежала без памяти в обіймах Анни Миколаївної, а старий диякон Обновленьский підтримував її дрїжачими руками.

Муру внесли до комнати і положили на софі; вона лежала омлїла. Поки заходили ся коло неї, Текля встигла ще потом обізнати їх коротенько зо станом річий.

„І чи повірите, мила матушка: щó вони терплять, так навіть виставити собі годї! Цїлїсенькими днями самі з дитиною! Їсти, чи повірите, їсти нема що! О. Кирило все з тою панною по хатах...“

І так усе до найменшої дрібниці. Старий диякон слухав, похнюпивши голову і почуваючи себе винуватим за сина. Його навмисне візвали з Устимівки і взяли в Лугове на те, щоби він по вітцївски наговорив синови і навів його на розум. Хоч він дуже добре знав, що се йому не удасть ся, все таки не сьмів не послухати приказу соборної протопопші і поїхав.

„Не надїялась я застати тут нїчого доброго“, зо слезами говорила протопопша: „але таких річий по твоїм синї не ждала, нї, не ждала!“

А диякон все сидїв з опущеною головою і поклав руки на колїна. Він знав, щó йому скаже син. Він скаже: „Адже се, тату, по євангельски; я Самарянин, що взяв на плечі недужого і омивав його рани!“ І старий не мати-ме нїчого йому відповісти.

Мура прийшла до себе і встала з софи. „Ах, молоко іпсувалось!“ сказала вона: „Чим же я покормлю Гаврилка?!“

На допити матери вона спершу мовчала, але опісля розповіла все. Анна Миколаївна рішучо сказала, що більше не стерпить тої наруги і провчить його так, що він від разу опамятає ся. Вона велїла Мурі в сю хвилю збирати вузлики і складати річи. Текля цїлком похваляла се і поралась помагати.

„А так, так, голубочко-матушко! І повірте, що він, батюшка, схамене ся!“ говорила вона.

Мура налякала ся тої постанови, просила, щоби підождати подумати; але протопопша була невблагана.

„Коли він любить тебе й сина, то повір, що зараз таки прилетить за вами; а не любить, — чорт його бери!“ рішучо заявила вона. А диякон, почувши се, не міг знести таких слів і вийшов. Він пішов на село глядати сина, щоби його упередити о грозячій бідї. Але поки він шукав сина, вузлики були повязані, і Мура, заливаючись слезами, від'їхала до міста з матїрю і сином.

Доктор розпізнав в Луговім епідемію черевного тифа. Був се з виду сьмішний чоловічок, невеличкого росту, товстенький і плечистий. Ходив він дрібною, але страшно твердою ходою, зазначуючи кождий крок і при кождім кроці здвигаючи то одним то другим раменем. Лице у нього було червоне з широкою, але не довгою чотирокутною бородою русої масти з рудавим відтїнком; ніс задертий в гору, очи сірі великі, а волосє на голові густе, обстрижене як у їжака. Одітнений був у сїру парусину, в парусиновій таки шапці, котрої дашок простовісно сторчав до великого чола.

Він приступив до дїла енергічно і від разу став поводити ся з Кирилом і Крупієвою як з старими знакомими. Звали його Аркадієм Андрієвичем Сапожковим.

„Ви би, панїйко, добре виспались, а то, замість в рот, в ухо ллєте лїкарство!“ говорив він до Надежди Алексїївної.

Се було прибільшено. Надежда Алексїївна дуже уважно сповняла обовязки сестри милосердя; але того дня, коли приїхав доктор, вона справдї була страшно втомлена безсонницею. Через дві добі вона не зажмурила очий. Кирилови він сказав, що з него могла би вийти прегарна сїдуха; а писареву жінку він похвалив за спритність, але дуже просив не ставити гірчишників. У нього була одна велика хиба: на кождім кроці він лаяв ся дуже сильними виразами.

„Чому ви се робите?“ смирно запитував його Кирило: „невжеж без того не можна?“

„Анї мислити, батюшка, рішучо анї мислити!“ відповів той: „От напр.: я досить зручний лїкар; бачите, люди подужують. Але відберіть у мене право виражати ся до сподоби, кленусь честию: уся моя зручність піде до чорта!... Се, знаєте, помагає, страх помагає! Треба вам знати, батюшка, що я десять літ тому взад, будучи молокососом, практикував у воєннім лязаретї; там і научив ся того...“

Він додав, що жінки завсїгди йому заваджають, бо при них треба прикусувати язик.

„Але ви, батюшка, чудуєте мене!“ говорив він до Кирила: „Я богато бачив в своїм житю батюшок, і молодих і старих, і гордих і скромних. Але всї вони по більшій части зачиняли ся в своїй хаті в подібних разах. Страшно боялн ся заразитись. А ви — храбрий батюшка!“

Сапожків працював неустанно, і йому удалось значно ослабити епідемію. Було воно тим легше, що тепер уже нї в одній хаті не їли обметиць, а всюди був хлїб. Довідавши ся, що крамарі піднесли цїну на харчі, Сапожків полетїв на базар, де був будинок щось ніби гостинниця, а в ньому розмістили ся жидівскі крами. Там він відограв грізне начальство і зняв страшенний крик.

„Ах, ви сякі-такі!“ кричав він і тупотів при тім ногами: „Та я вас... Знаєте ви, щó я можу зробити? Я можу вас всїх засадити в тюрму, коли тілько не станете зараз продавати по людски! Можу зараз візвати з міста роту солдат! Чуєте?“

І в доказ своєї сили він додав кілька кріпких слів.

Базар налякав ся і спустив ціни до звичайних. Той маленький доктор взагалі поступав дуже рішучо. Він видів, що у його добровільних помічників не стає сил, та й число їх занадто незначне, — всего троє, а недужих було у нього три десятки: длятого він вишукував старих баб, таскав їх до недужих і заставляв їх сидіти при них.

„Одинаково тілько даремно воздух псуєш!“ говорив він при тім: „Що́, боїш ся зарази? Смерти боїш ся? Яка важна особа! Ну, умреш, похоронять, зігниєш, з'їдять черви, і усе! Рушай, рушай! Нїчого гаятись!“

Селяни не могли собі з ним ради дати, такі були раді; особливо подобалось їм, що він уживає кріпких слів.

„Можу вас уневнити, що богато з них подужує від того одного!“ говорив він до Кирила: „Почує рідне слівце, і дух урадуєсь і оживе!“

Диякон Обновленьский найшов Кирила після вказівок селян на другому кінци села. В хатї, до котрої він вийшов, було притемно. На нього від разу повіяло якимсь воздухом нїби шпитальним. Він запримітив дві громадки. Одна, в котрій були доктор і Надежда Алексіївна, поралась коло високого ліжка. Тут під кожухом лежала пристаркувата жінка, відкинувши голову взад і зажмуривши очи. Доктор заходив ся з термометром. Диякон прижмурив очи, щоби роздивити Кирила, але не найшов його. Тодї він звернув увагу на другу громадку. На низькім припічку лежав хлопець лїт десяти, прикритий якоюсь жіночою юпкою. Кирило тримав його за руку. Диякон підійшов до нього. Глянувши на сина, він налякав ся його худого і блїдого лиця. Кирило сам подабав на недужого.

„Кириле!“ тихо сказав він над самим його ухом; і коли Кирило підвів на нього очи, диякон похитав головою. Кирило лишив руку недужого і встав. Він поцїлував ся з вітцем в лице.

„Бачите, тату, що у нас дїє ся! Страшно!“ сказав він і, звернувши ся до доктора і до Крупієвої, додав: „Се мій отець! Добренький дїдусь!“

Доктор підвів ся і подав дияконови руку; Надежда Алексіївна кивнула йому головою і уважно посмотріла на нього, як би придивляючись рисам його твари.

„Вийдїм на хвилю!“ сказав диякон до Кирила.

Кирило взяв капелюх і оба вийшли на двір.

„Бачиш, я не сам приїхав; теща твоя також тут... Вона гнївається ся, і твоя жінка також невдоволена.“

„А ви?“ поспитав Кирило: „І ви невдоволені?“

„Не о мене ходить. Протопопша Анна Миколаївна хоче забрати твою жінку і сина...“

Кирило на хвилю задумав ся, наче розважав, чи воно добре чи зле. Потому сказав: „Що́-ж, се добре, що вони їдуть; там їм буде лїпше. Тут неспокій і недостаток. Коли скінчить ся, то Мура приїде.“

„А тобі не буде нудно, Кириле?“

„Нї“, твердо сказав Кирило: „не буде!“

Диякон сїв на присьбі, а Кирило пішов в хату.

Дїдусь покинув гадку, щоби вплинути на сина. Тон, яким говорив Кирило, не давав нїякої надії. Видно було, що він глубоко переняв ся своїм званєм і нїякі обставини, нїякі особисті анї найбільші страти не в силї відірвати його від діла, котрому він віддав ся всею своєю істотою. І дивна річ! Доси настрашений, тепер побачившись з сином, він наче від разу успокоїв ся, наче поконаний його виглядом, готовим до великих дїл, його спокійною мовою.

Диякон потонув в задуму. Нараз прочнув ся, почувши, що хтось усїв поруч з ним на присьбі. Він глянув на сусїда. Був то старенезний дїдусь, цїлком сивий, з поморщеним лицем, з мутними, полинялими очима. Він плакав, обтираючи слези кулаком.

„Е, дїдусю! Чого плакати? Бог милостивий!“ сказав диякон, хотячи його потїшити.

„Ах, любенький, я не того, не того!“ промовив дїд вялим голосом, очивидно не розпізнаючи очима, хто сидить поруч нього: „Від радости плачу, любий мій, від радости!“

„Чого-ж ти радуєш ся, дїдусю?“

„Христові люди проявились на земли, от що! Все одно, як би мученики! Напр. батюшка: молодий, а що́ він не дїє!... Ах, ах, ах! Вісїм десятків живу на сьвітї, мій любенький, а не видав такого. Справдї посланець Божий!... А знов панїйка... і лїкар як трудять ся... Ангели, а не люди!... Справдї ангели. І знаєш, мій любенький, коли бачиш таких людий, то аж соромно грішити... Ангели, ангели!“

Дїдусь хрестив ся і плакав. Розжалоблений диякон ледво міг здержати слези.

Коли вони з Кирилом вернули на попівство, там було пусто. Кирило зайшов у спальню, глянув на комоду, відки були забрані всї дрібниці Муриної туалєти, посмотрів на ліжко дитини, де лежав голий сїнничок: і якесь неприємне чуство здавило його грудь. „Від'їхати і навіть не попрощатись!“ попрікнув він в душі Муру: „Як же ми далекі одно від другого!“

З вітцем він говорив мало. Диякон уложив його чим скорше спати. Дивлячись на його горючі очи і від горячки висохлі губи, він дуже бояв ся за здоровлє Кирила.

„Ой не жити тобі, не жити на сьвітї!“ сумно думав він геть поза півнїч, сидячи коло нього в головах. Думав він також і об тім, відки у його сина взяла ся така горяча душа. Мати — люта жінка; він сам — боязкий, забитий чоловік. От Назар — зовсїм инший, та й Методий ще від третьої кляси гадає о добрім місци. „В кого-ж ти вдав ся, синочку?“ в душі питав ся дїдусь, не спускаючи очий з блїдого лиця Кирила. А Кирило спав глубоким сном після сорока осьми годин неспаня і працї. [Конець буде].

З ПОЕЗИЙ БОРИСА ГРІНЧЕНКА.

Струмок та дїти.

[Байка].

З високих гір струмок збігав
Аж на квітчастую долину,
Водою землю напував
І навкруги живив усю рослину,
До себе ваблючи і звіра і людину.
Край його пасли пастушки
Телята та бички
Та, гравшись, в струмочку плюскотїли.
Початок бачучи його малий,
Дурненькі дїти гомонїли:
„Який мілкий він та вузький!
Ми можемо його спинити,
Аби камінням загатити,
Грязе́ю та піском!
Ану лиш, хлопцї, всї гуртом!
Загатимо!“ — Взяли ся за роботу,
Тягають глей, каміння та пісок
Та кидають усе в струмок.
Працюють щиро, аж до поту —
От-от уже і гребля є...
Вода спинилась, прибула, встає —
І враз руйнує гребельку хлопячу,
Та ще за вигадку ледачу,
То трохи й їх не затягла,
Да якось повтїкали швидко...
Знов хвиля хвилю понесла
І покотила ся аж поки видко,

Все ширше, глибше все текла
До моря пишного на волю,
Всім даючи́ життя і долю.

Струмок — се по́ступ сьвітовий:
Хоч спершу тихий та мали́й, —
Непереможний він, і роблють ті як дїти,
Що думають його спинити.

1897.

На віщо?

I.

Прагне і розум і серце великої праці такої,
Щоб і вікам тим, що будуть, зосталась вона дорого́ю,
Щоб і пото́мки далекі добра́ зазнавали від неї,
Звали того невмирущим, хто силу зробить її мав.
Прагну... а праця щоденна дрібна мене гни́тить і гни́тить,
Дух од високого неба вона відвертає щочасно
І до землї прихиляє, пудно́ї, дрібної землї...

II.

Прагну величної працї... А на́ що? Се небо й земля,
Пишнеє сонце далеке, могутнєє око небесне
Зорі блискучі величмі, сьвіта́ всї незмірно безмежні,
Всї, де життя́ тепер бе́ть ся чи ще запану́є колись,
Всї вони вмруть, запану́є холодная смерть на всїм сьвітї.
Ми-ж, комашки́ ті дрібненькі, дурні́, що людьми́ зовемо́ ся,
Перше за все умремо́ ми; дїла́ всї величні й малі,
Пишна краса яснобарвна, страшна́я без міри огидність,
Зло і добро на сїм сьвітї, любов і похмура зненави́сть —
Все се однакове стане, бо стане холодним нїчим,
Зробить ся трупом всесьвітність у чорнім безкраїм просторі...
На́ що-ж дїла́ ті робити? Не знаю, не знаю, не знаю...

III.

Так і нїхто, нї єдиний, з дурно́ї тії́ комашні́,
Ро́дом з якої і сам я, нїчо́го не зна, тільки дурить
Кожен себе, наче знає... Брехня все, брехня і омана!...

1896.

ХЛОПСЬКЕ СЕРЦЕ.

[З КОНОПНЇЦКОЇ].

Пів дня стояла мертва від розпуки,
На дїл безсильні опустила руки;
В стовп очи вперла на дім той, де в сали
Рекрутів стригли і мундурували.
В руках клуночок убогий держала;
В нім всї достатки і маєтки сина.
Сама мізерна мов бездушна стала,
Як тая пустка нїма, сумовита;
Одні уста лиш затяті, дріжучі
Душі з'являли крик болю великий,
Що міг добутись безпамятний, дикий
І бити в небо і сонце стрясати, —
Холодне сонце, що в хмари йшло спати,
У тиї хмари снїг-зимно родючі.

* * *

Сусїд до неї сказав: „Слава Богу!“
Вона на тое лиш зітхнула глухо;
Сьвідчили груди про біль і тревогу;
І знову очи на двері підняла
Й дивилась ними безпамятно сухо.

* * *

О, слава Богу! Слава Йсусу Богу,
Що взнїс пробиті, божественні руки
З хреста сьвятого, ген понад дорогу,
Над хлопські стрїхи!
Ах, видить він муки
І видить болї і слези, трівоги,
Що риють лиця в рівцї передвчасні,
Видить і пише... — і мов дїти власні
Благословляє бідних.
Слава Богу!

Двері від салї зі стуком втворили,
Глянула в товпу і сина в тій хвили
Свого пізнала... Єго лиш — Івана.
Як жек він нагло а дуже змінив ся!
Так посумнїв щось і так зажурив ся!
Навіть головка, що була мов льняна,
Як не та стала. Знак дала, приходить.
Дивить ся мати і ока не зводить.
Струнки́й був, білий, на лицях мав слези.
„Нене! Ах, нене!“ — „Молись, сину, Богу!
На маєш... тутки... буде на дорогу“ —
Хлїб му подала; дістав ніж з кишенї.
Кусник надкраяв і каже до неї:
„Не годен, нене... сам...“ А вна збілїла
Як та стїна, вломила хлїб і їла.

* * *

Аж тутки прика́з послїдний подали:
Марш, марш в дорогу!... Лїси, поля, села,
Мов образи мутні маячать в дали,
Їх маршу нута жене невесела...
Гей! Не побачиш вже того нїколи!...
Зойк, плач і лямент... Ой горе, недоле!
Одна лиш мати, лиш мати Івана
Нїма стояла, бездушна як зрана.
Очима сумно водила по пути,
Котрою бідні йти мали рекруги.
В тім, мов нещасну покинула сила,
Сина за груди руками з'імила.
„Сину, мій сину!...“ Єще раз сказала
І заточилась... зблїдла... і упала.
Кажуть, що пукло в неї хлопске серце.

Богдан Лепкий.

Оповістки і критичні замітки.

Чи справдї Т. Шевченко написав вірші „Славянам“? Проф. Стороженко каже, що знайшов сю віршу в актах Кирило-Методиївського брацтва в архіві Департаменту Поліциї в Петербурзї між паперами Костомарова, і додає деякі уваги про розвій панславістичних ідей у Росиї. Чиєю рукою писана отся вірша і для чого проф. Стороженко вважає автором її Шевченка, про се не знаходимо анї слова пояснення. Та прочитавши саму віршу для кождого знакомого з духом Шевченкової поезиї, з єго мовою та віршовою технїкою від разу стане ясно, що нїяким способом не можна сеї вірші вважати твором Шевченка. І коли отся вірша, як думає проф. Стороженко, являєть ся вірним зразком тих панславістичних поглядів, які панували в Кирило-Методиївськім брацтві, то ми мусимо сказати,

що в такім разї Шевченкове словянофільство було в деяких важних точках принціпально відмінне від них. Лишаючи докладне вияснене Шевченкового словянофільства для окремої монографії, я зазначу тут тілько те, що воно нїколи не було ані расове, ані конфесийне. Шевченко не любив Словян за те тілько, що вони Словяни, не бачив ані жадного містичного значіня в їх назві, не впускав ся в туманні міркуваня про сьвітлу будущину словянської раси на тій одинокій основі, що „захід“ гниє, а Словяни здорові, не початі, не вірив нї в які окремі прінципи будущої „словянської“ культури. З минувшини Словян він підносив тілько такі моменти, де Словяни (одиниці) вносили свої вклади в скарбівню загально людської цивілїзациї. Такими героями в єго очах були Іван Гус і Шафарик. Сьпіваючи про криваві бої між поодинокими дїтьми „старих Словян“ (Поляками і Українцями), Шевченко жалував тілько того, що вони вливали ся кровю, а в їх будущій згоді бачив тілько „відновленє тихого раю“ (Ляхам), а не жадну всесьвітню подію, не жаден „день воскресний“. Так само віра, чи то православна, чи римська чи яка инша, не мала нїякої ролї в єго словянофільських мріях. В боротьбі між Ляхами і Українцями винна була не ріжниця віри, а „ксьондзи-єзуїти“; Гус виступає не против римського католицизму, а проти панських надужить (відпусти і т. и.). Тим менше було в Шевченковім словянофільстві якогобудь державства, і коли Костомаров подавав як одну з головних точок програми Кирило-Методиївського брацтва „федерацию всїх Словян під протекциєю росийського царя“, і коли автор отсеї вірші вже пресумтівно величає „нашого двоглавого орла“ за те, що своїми шпонами вирвав Словян із неволї, то ми мусимо вірити, що такі думки були у Костомарова і у автора вірші, може навіть у всїх братчиків, та ми не маємо ані найменшої підстави приписувати такі думки й Шевченкови, що, як звісно, до брацтва фактично не належав.

Автор вірші „Словянам“ у всїх тих точках висловлює погляди як раз противні Шевченковим. Для него відложенє Словянщини є „розрішенєм загадки“ якогось таємного „великого спора“; увільненє Словянщини буде заразом якимсь відновленєм християнства; се відновленє мусить прийти „од востока“ і має бути посоромленєм не тілько заскорузлої ортодоксиї, що „словом божим подавляла розум“, але також посоромленєм тих фільософів, що перевертали зло на добро і ховали правду від простаків. Автор хвалить Сербів не тілько за їх пісні, але також за „чистую віру“ і за ненависть до Турків — компліменти зовсім неможливі в Шевченкових устах.

Проти авторства Шевченкового промовляють також деякі незручности та особливости в мові та віршованю, яких не бачимо в инших Шевченкових творах. Зачислимо сюди: в стрічцї 4. розлягає зам. розлягаєть ся; стр. 44. по твоїї зам. по твоїй; стр. 58. і 60. ужито два рази слова „гасло“, не вживаного Шевченком; там же: вічной зам. вічної; стр. 77. шпони — слово не вживане Шевченком; стр. 92. ізувір — слово не вживане Шевченком. Та всї отсї докази могли би ще бути хиткими, як би ми не мали ще одного і то рішучого, т. є. як би не могли сказати майже напевно, хто був автором сеї вірші. Та ми можемо се сказати. В книзї „Збірник творів Іеремії Галки. Одеса 1875, стор. 105—109“ є вірша п. з. „На добра-ніч“, що має в собі богато схожого з віршою „Словянам“. І так стрічки 29—32. нашої вірші знаходимо там троха змінені: Усе небо блакитнеє покрила темнота, | Безпросьвітна, нерозумна, давняя дрімота; стрічки 33—36. нашої вірші дословно схожі з стрічкою 4. вірші на „На добра-ніч“; стрічки 45—48. „Слав.“ = „На добр.“ в ось якім варіянтї: Горе, горе лукавому, що в гасло неволї | Обертає хрест всечесний, гасло правди й волї. Стрічки 61—64. „Слав.“ = купл. 17. „На добр.“ з виємком першого рядка, що є перерібкою рядків 65—68. „Слав.“: Горе вченим, що од простих сьвітло заховали. Рядки 69—72. „Слав.“ = купл. 18. „На добр.“. Купл. 22. „На добр.“ = стр. 17—20. Слав.“ з відміною: „Прокинуть ся всї народи“; купл. 23. „На добр.“ = стр. 21—24. „Слав.“ з відміною в другім рядку: „Узрять“ і „їм“ зам. „всїм“. Купл. 24. „На добр.“ = стр. 25—28. „Слав.“.

Думаю, що спільність так значного числа рядків у обох віршах аж надто ясно доказує, що автором вірші „Славянам“ був не Шевченко, а Костомаров. Не дармо-ж проф. Стороженко знайшов її між єго паперами. Дату написаня вірші „Славянам“ він означує на 1846. або початок 1847. року. З одеского виданя віршів Галки ми не бачимо, коли була написана вірша „На добра-ніч“. Та порівнявши її з віршою „Славянам“ ми мусимо прийти до переконаня, що „На добра-ніч“ написано пізнїйше. Вірша „Славянам“ (надрукована в Кіев. Стар. з пропуском) була мабуть першим нарисом і пізнїйше була перероблена на віршу „На добра-ніч“. Порівнанє обох перерібок кидає вельми цїкаве сьвітло на ровій думок у Костомарова. В вірші „На добраніч“ позамазувано всї слїди словянофільства, а лишено тілько релїгійну містику. Понїкши ся на горячім, знаменитий історик готов був і на холодне дути.

Д-р Іван Фраико.

Ще раз про **„Історию боротьби віри і науки“** Дрепера. В 20-ім ч. „Зорі“ я помістив рецензию на згаданий твір Дрепера, вказав на чимало історичних помилок його і висловив гадку, що нема нїякої потреби перекладати Дрепера на нашу мову. Та за пару днїв я мусїв побачити, що в Галичинї є люди, задля яких Дреперова книжка ще дуже потрібна, коли не історичними датами (бо вони неточні), то хоч своїми ідеями.

Дїло в тім, що після моєї рецензиї якийсь із співробітників „Руслана“ устругнув ось яку замітку: „Чи на се основана Ставропиґійска друкарня? Дрепер: „Боротьба віри з наукою.“ Отсе заголовок псевдонаукової розправи, що почала ся печатати з IV. книжкою „Житя і Слова“, яко додаток. Книжка перестаріла, повна фалшів і недокладностей, має на метї ширити атеїзм і раціоналїзм, а в додатку печатає ся в друкарни ставропиґійского братства, котрого цїлию чей же не є ширити атеїзм? До чистого дїла треба чистих рук, а книжка Дреперова тим нїяк не може похвалити ся“ („Руслан“ 1897, ч. 242).

Хто не читав Дрепера, той назве отсю замітку допису-вателя „Руслана“ поганим доносом. Але вона гірша нїж донос, нїж денунциация, бо не має для себе нїякісїнької підстави. Навіть росийська цензура дозволила переклад Дреперових творів, а вжеж звісно, що нїчого атеїстичного цензура не пустить. Щоб одшукати в Дреперових книжках атеїзм, треба мати ще більше середньовікові очі, нїж у росийської цензури.

За наших часів в наших школах учать географию і козмографию, і всякий школяр тепер скаже вам, що сонце стоїть нерухомо, а земля крутить ся. Учать також в сучасних школах фізику і хемію і експериментальну псіхольоґию. В лїкарських школах ріжуть трупи людий. Все оте нїкого не доводить до атеїзму, і як би хтось тепер сказав, що, на пр., тезис: „земля крутить ся“ є атеїзм, то таку людину вважали би за кандидата для дому божевільних.

Але передше так не було. Були часи, коли всякі проби займати ся несхоластичною наукою вважали ся за невірство і коли, на пр., за „eppur si muove“ кидали людий до вязниць. Дрепер і захтїв обмалювати цїлу історию боротьби науки з невченою вірою. Провідна ідея його творів така: не треба ставити нїякісїнських перепон научним дослїдам, навіть во імя віри. Істория нам показує, що ті самі думки, які тепер вважають ся за аксіоми, колись вважали ся за атеїзм. „Воля науки і розуму“ — ото девіз у Дрепера.

Менї здавало ся, кажу, що сей девіз давно вже ввійшов в плоть і кров усїх осьвічених людий і що розповсюднювати його нема вже нїякісїнької потреби, і що, значить ся, з сього погляду Дрепер уже нїчого нового не скаже нашій громадї. А що в нього є історичні помилки, то я радив видавцям краще застановити друк. Аж виходить, що серед Галичан єсть єще середньовікові люди, для яких слова: „воля науки“ здають ся атеїзмом!

До речі завважу: „Руслан“ не тільки в тій точцї, а ще й у деяких других стоїть на середньовіковому сьвітогляді, і часом можна подумати, що він хоче воскресити релїгійний антаґонїзм унїятів і православних і зробити їхню

спільну роботу на національнім полї неможливою. Українцї — православні (точнїш „православні католики“, як сказано в наших катехизмах), Галичани — унїяти (точнїш „греко-католики“). З погляду наших православних катехизмів ви — схизматики, бо ви в унії з Римом, а вся римська церква (ἀπέσχισται) од правдивої церкви східної; з погляду ваших катехизмів схизматиками виходимо ми, бо візантийська церква оддїлилась од правдивої церкви римської. Але досї і українські і галицькі націонали вміли оминати релїґійні спірки і спільно, мирно працювали на народньому ґрунтї. „Руслан“ навпаки: він знову, неначе унїяти XVII в., вже не може вимовити слóва „православіє“, а зве українську віру „шизмою“, викликаючи таким способом на верх релїґійні страсти. Памятаю, на пр., що в описї приїзду царя до Варшави сказано більше-менше так: „На зустріч царю і царевій згромадилось духовенство коло всїх церков (А. К. — се-б то польських). Також коло церкви шизматицької згромадило ся шизматицьке духовенство, а на улицї (імярек) — жидівські рабіни.“ Я вирізав отсей уступ і послав одному свойому знакомому на Україну, то він менї одписав: „Яким ляцьким духом тхне із тих слів! Не диво, що православний Українець, чувши колись од унїятів отакі словá як в „Русланї“, де його ставлять поруч жида, набірав ся й сам фанатичного духу і, вважаючи „ляха“ і „недоляшка“ за одно, фанатично гукав: „Жид, лях і собака — віра однака!“ Чи отакого раю бажає „Руслан“?

А. К.

Лис-Микита. З нїмецького переробив Іван Франко. Друге перероблене і розширене виданнє. У Львові 1896. Цїна 50 кр. Накладом Руського Товариства Педаґоґічного. Ст. 156.

За що др. Франко нї візьметь ся, все в нього виходить до ладу, на всьому лежить печать великого талану. От і на полї дитячої лїтератури: все найкращеє, що надруковано нашою мовою, дав нам Франко. Про один з його творів („Абу-Каземові капцї“) я вже писав у „Зорі“ торік і тодї вказував, що тая гумористична казка має бути однаково дорогим дарунком як для дїтий, так і для людий дорослих, бо то твір високої художницької вартости, щиро руський по суті і дуже цїкавий для читання. Те саме скажу читачам і про „Лиса Микиту.“ Вже сам той факт, що в протягу якихсь там трох лїт довело ся друкувати тую книжку вдруге — се, можна сказати, річ у нас нечувана! — той факт і без мене каже, що публїка вже давно дала Франковому писанню свою мовчазливу оцїнку.

Розбирати зміст поеми я не буду, бо нема на що. За тими самими джерелами, що й наш Франко, написав колись свого „Reineke Fuchs-a“ Ґете, і через те зміст поеми здебільша знає всякий читач. Кажу: „здебільша“, бо Франкова обробітка має також свої дуже важні одміни, і, на пр., в нїй є чимало наших рідних казок. І подробицї — наші. Через те, що Франкова перерібка більше підходить до наших норовів тай писана мовою гарною, вона читати-меть ся в нас охотнїш, нїж Ґетева. Ба навіть і метр, якого обібрав собі Ґете, дуже довгий і не надто здатний для такої жвавої, комічної історії, як про Лиса; отже чотирохстопний шестистрічний хорей, вжитий у Франка, далеко більше пристає до неї і читаєть ся куди любіш.

В кінцї книжки др. Франко додав статейку: „Хто такий Лис Микита і відки родом“ (ст. 143—153). Тут в популярній формі подав він лїтературну історию „Романа про Лиса“, — і дуже добре зробив. Одно — що й з дорослих людий не один дечого вивчить ся з тої статейки, а друге — нехай наша дїтвора привчаєть ся з малку до фольклористики, бо се-ж наука така, що для нашої демократичної народности дуже підходить, і велика шкода, що в нас поки-що так мало робітників, які-б кохали ся в студиях над народньою словесностию. Закінчує Франко свою статейку увагами про своє писанне, і його слова ми наведемо цїлком: „Пишучи сю поему, я взяв тільки головну раму нїдерляндської поеми Віллєма, — значить, ту саму, що є і в нїмецькій книзї про Рейнке в Ґетевім перекладї; та я виповнював ту раму зовсїм свобідно, черпаючи і з стародавнїх „галузїв“ і з багатого скарбу наших людових оповідань. Бажаючи написати книжку для молодїжи, я мусїв із старого твору, а значить і з того, що є у Ґете, повикидати багато такого, що зовсїм не годить ся для молодїжи. Натомісць я повводив із старших оповідань та з наших людових байок дещо нове, так що загалом у другім виданню моєї переробки враз з тим оповіданнєм, що становить рамку цїлости і тягнеть ся через усї пісні, вплетено трицять більших або менших оповідань і уступів. — І ще одно. Я бажав не перекласти, а переробити стару повість про лиса, зробити її нашим народнїм добром, надати їй нашу національну подобу. Я, щоб так сказати, на чужий, позичений рисунок накладав наші руські колїри. Дословно я не перекладав нїзвідки ані одного рядка. Чи се хиба, чи заслуга моєї працї — в те не входжу; досить, що з сього погляду вона моя (Очевидячки, заслуга. А. К.). — Нове виданнє „Лиса Микити“ являєть ся перед читачами значно змінене. Вже одне те, що невідповідну до духа нашої мови старосьвіцьку правопись перемінено на фонетичну, що позволяє віддати гнучкість та мельодийність нашої мови. Та в другім виданню сама поема значно розширена і поповнена; з девяти пісень першого видання зробило ся дванацять. І в тих частях, що лишили ся з першого видання, мало котра строфка лишила ся без зміни, багато дечого пододавано, повигладжувано, повиправлювано. Я дбав про те, щоб мова моєї переробки, не тратячи основного характеру галицько-руського нарічя, все таки не разила й Українців і наближувала ся до тої спільної Галичанам і Українцям лїтературної мови української, котрої витворенє так дуже потрібне для нашого суцїльного лїтературного розвою.“ З поводу остатньої гадки скажемо, що взагалї Франкову мову Українець читає наче свою рідну, а в „Лисї Микитї“ і поготів. З других Галичан уміє писати такою самою мовою Василь Щурат. До речі: в сьогорічній „Зорі“ (ч. 5) д. В. Щурат трошки напав ся на мову Франкову, кажучи, що вона грішить в наголосах. Инодї воно буває правдою, але більшина тих прикладів, які понаводив д. Щурат, не справедливі: на Україні часто буває так, що одна і та сама людина вживає декількох наголосів і, на пр., сказавши „моєму“ зараз скаже „мойому́“ (або „моєму́“), або навіть „мо́йому („по мо́йому“).

В кінцї подамо, для прикладу, хоч один уривок з поеми. Лис оповідає Бабаєві, як він колись подорожував з Вовком і зайшов голодним, спершу сам без Вовка, в хату до малпи Фрузї (ст. 111 і далї):

Йду я, входжу — серед хати
Малпа наче чорт лабатий,
А круг неї дїточки,
Та такі вам обридливі!
Чортенята всї правдиві,
Що аж страшно бідочки.
Визьвірились всї на мене,
Аж пробігло щось студене
По під шкуру — тьфу, пропадь!
Очи всї повитріщали,
Зуби так понаставляли, —
Думалось: от-от з'їдять.
А малпиця, та прочвара,
Підступа мов чорна хмара:
„Що вам треба? Хто ви є?“
Ну, я їй давай брехати:
„Я прийшов, щоб вам віддати
Ушанованє своє.
„Із далекого Підгіря
Богомільний, чесний звір я
І мабуть свояк ваш єсть, —
З прощі йду та чувши массу
Про красу і мудрість вашу
Я прийшов віддать вам честь.“
Подобріла Малпа зараз,
Від тих слів аж облизалась:
„Прошу сїсти! Так, значить,
Ви про мене щось чували?“
— „Панї! ах, які похвали
Фама скрізь про вас бурчить!
„А сї любі ангелятка —
Ваші дїточки? А татка

Певно дома десь нема?“
„Ох, мій пане! Я вдовиця!
Та вам може б поживить ся?
Зараз зладжу я сама!...“
І метнулась до комірки,
Принесла аж три таліpки
Мяса, шницлїв, ковбаси.
Перед мене все приносить,
Потім сїла та ще й просить:
„Їдж! Чом більше не їси?“
Ну, я їм, аж хата ходить,
Малпа тимчасом розводить
Теревені всї свої
Про жіночі нерви нїжні
Про мужчин чутя побіжні,
Про рабство жінок в сїм'ї.
Про „небіщика“ спімнула,
Тай тяженько тут зітхнула:
„Він мене не розумів!“
Далї скочила в культуру,
Ворожбу, літературу,
Стрій, полїтику і сьпів.
Я потакую й смакую,
То для форми десь якую
Опозицию зведу, —
Малпа спорить, горячить ся, —
Бачу, потік не скінчить ся, —
Тож наївшись більш не жду...
Малпа щось там ще плескала,
Я не слухав, як дам драла,
Коло вовка опинивсь.
— „Ах, Микито, я тут гину,
А ти там цїлу годину!
Ну, принїс що? Пожививсь?“
— „Пожививсь — говорю — брате,
Та з собою страву брати
Не подоба, просто встид.
Та ти йди до хати, друже,
Малпа гостям рада дуже,
То й тебе вона вгостить.“
Вовк у хату. Я се бачу,
Добре знаю вовчу вдачу,
По під стїнку притулившсь,
Слухаю. Ось вовк витаєсь,
Малпа щось його питаєсь, —
Вовк на лавцї розвалившсь.
„Дай обідать, Малпо глупа!
А се що? Чортяток купа?
Ну, та й погань, Боже крий!
Та й бо ти, — хай дундер свисне!
Глянеш — молоко аж кисне,
Ну, а де твій чорт старий?“
Так Вовчисько ляпав з дуру,
А в тім Малпа цеглу з муру
Як ухопить, як шпурне
В саму морду — Боже любий!
Висипала штири зуби...
Мій неситий як ревне!... і т. д.

Що до технїчного боку видання, то воно гарненьке, чепурненьке і на папері добрім. Малюнків чимало, та найкраще вдались от які: 1) Старий півень, із слїзми на очах, веде похоронну процесию до царя, щоб заскаржити Лиса (ст. 11); 2) і 3) Перша і друга гостина Борсукова у Лиса (ст. 37 і 92); — на першім образку стара Лисичиха годує свою дитинку молоком з пляшечки, а на другім — подає страву на стіл; старий Лис Микита в обох випадках втїшно смокче люльку та пє пиво, а Борсук — раз посадив хазяйських дїтий лисичат на колїна до себе і граєть ся з ними, а раз — пильно обідає, а тодї лисичата гуляють ся собі на підлозї. Мордочки у звірів незвичайно виразисті і комічні.

С. Шуейр в Лївавських горах (Сирия). 3/IX 1897.

А. Кримський.

Гетманъ Мазепа. Историческая монографія Ѳ. М. Уманца. Спб., 1897. 455 стор. 8°. Цїна 2 руб. 50 коп.

Моноґрафія д. Уманця не є властиво життєписом славетного гетьмана. Автор хотїв не життєпис написати, а вияснити, яким поглядом треба дивити ся на Мазепу. Попередні історики, не минаючи й Костомарова, дивили ся на Мазепу вельми неприхильно: він у їх був і зрадник і ворог народнїй і розпустник і душогуб і взагалї всякий лиходїй. По росийських церквах тільки за нашого часу облишили проклинати Мазепу; але панове росийські історики не покидають сього й досї. Читаючи вельми талановиту і цїкаво написану моноґрафію Костомарова, читач раз-у-раз обурюєть ся проти тієї ворожости, з якою історик дивить ся на гетьмана, як історик вірить без нїякої критики всяким брехням про його, всякий учинок його вияснюючи лихими мотивами, хоч би той учинок був і гарний. Усякого безстороннього читача факти, наведені в моноґрафії Костомарова, мусїли впевняти, що історик помиляєть ся і що Мазепа не той справдї був, якого силкував ся змалювати нам Костомаров.

Маючи на увазї такі відносини істориків до справи, мусимо подвійно радїти моноґрафії д. Уманця. Автор критично переглядає звістки про дїяльність Мазепину, вияснює як треба факти, показує, як їх мусимо розуміти і доходить до більш-менш прихильного суду про Мазепу. В дуже цїкавому розділї „Быть или не быть?“ автор характеризує жорстоку, деспотську полїтику Петра І., показує, що його реформи були часто необачні і коштували народови великої втрати сили, що він не жалїв народу, ламав його, як хотїв, і клав на його страшну вагу. Він хотїв приєднати свою державу до Европи, але Українї сього не треба було, бо вона й без того була в Европі; з „реформ“ Петрових вона не мала нїякої користи; але життя її ламало ся, вага на неї клала ся страшенна, і Мазепа, яко голова свого краю й народу, дбаючи про добро того краю й народу, не міг инакше зробити, тільки відкинути ся від Петра. Автор детально розглядає відносини Мазепині до української автономії, до справ людий посполитих і вбачає в Мазепі українського патриота. Він вияснює справу з Кочубеєм та з Іскрою і документально доводить, що Мазепа по лицарському гарно поводив ся з Мотрею Кочубеївною. Взагалї треба сказати, що тенденция авторова дуже близька до щирої української тенденції, і книга його має велику цїкавість для кожного Вкраїнця.

Написана вона просто, легко, подекуди поетично. Проти дечого може можна було-б сперечати ся; але багато автор сказав такого нового, що посуває наперед справу з виясненням траґедії Мазепи і Петра.

Ів. Перекотиполе.

Пригоди (малюнки з життя). Уклав Д. Пилинський. Изданіе книгопродавца Е. А. Губанова. Москва, 1896. Стор. 62. Ц. 15 коп.

Мати. Зладив Ол. Тишко. Київ, 1896. Ц. 5 коп. Стор. 36.

Оповідання про давнє: Максим Гримач, В осени лїто, Старий Донда, Проскурка. Київ, 1896. Стор. 40. [Цїна непоказана].

У тїсної баби, написав Ол. Я. Кониський. У Київі, 1896. Стор. 32. [Цїна непоказана].

Хрестонос. Оповіданнє Днїпрової Чайки. У Київі, 1896. Стор. 32.

Казочки. Київ, 1896. Стор. 76. Ц. 10 коп.

Оповиданьє (?) Уложив А. Б. Київ, 1896. Стор. 33. Ц. 8 коп.

Усї ті книжечки мають між собою те спільне, що всї вони складають ся з передруків творів, вже раніїш друкованих, усї призначені для простого люду або для дїтий і всї повиходили року 1896. Одну з їх („Пригоди“) видав у Москві Губанов, той самий, що вже немало видав українських книжок. Книжка складаєть ся з трьох оповіданнїв (Драма у хатї — Наталки-Полтавки; Данило Гурч — Марка Вовчка; Мати — Спілки). Імення авторів нїде в книжці не написано, і через те може вийти непорозуміннє, що то визначає напис: „уклав (?) Д. Пилинський“.

Перше оповіданнє сього збірничка було колись надруковане у „Зорі“: „Драма у хатї“ — Наталки-Полтавки. Мова в йому могла-б бути кращою, щоб не було таких слів, як „фельдшерица“ (замість „фельдшерка“), „обманщик“, „бурка“ (керея) і т. и. Також, здаєть ся нам, в книжках для простого люду не повинні бути такі розмови:

— Ну, що? — спитав він л я к о н и ч н о.

— Погано!... Круп... Тільки 3 роки... трахеотомію...

Друге оповіданнє в тій книжцї — Д а н и л о Г у р ч, Марка Вовчка, написане дуже гарною мовою, а третє — М а т и, Спілки, — було надруковане в „Зорі“.

Збірничок М а т и складаєть ся з дрібних поезий та казочок. З початку — дума про вдову і трьох синів, далї — поезия Манжури, гарна, хоч і з помилками в мові, напр.:

(Дїти) хиріють серцем в самотинї.
Їм н е - х в а т а усе чогось...

Замість: Їм н е с т а є усе чогось...

Бідолашний поет, що сам виріс сиротою і зазнав багато лиха, такими щирими словами каже про сиріт:

„Чужа рука, хоча й жіноча,
І щира ласка добра отча
Тепла того їм не дадуть,
І душі їх, сирітством стріті,
Хоч як були-б добром налиті,
Розкішно вже не процьвітуть...“

[А до речі: чому у „Зорі“ досї не надруковано портрету небіщика Івана Манжури?]

Збірничок „Мати“ робить взагалї гарне вражіннє і годив ся-б для дїтий, коли-б не казочка про материне серце (перерібка) і не поезия Т. Шевченка про матїр-покритку, бо дїтям сї річи незручні.

В збірничку „О п о в і д а н н я п р о д а в н є“ маємо дрібні твори Марка Вовчка, Ганни Барвінок, Федьковича, — письменники звісні, і про зміст збірничка можна й не говорити.

„У т і с н о ї б а б и“ — оповіданнє О. Конїського окремою книжечкою; про неї вже була, здаєть ся, замітка в „Зорі“.

„Х р е с т о н о с“ Днїпрової Чайки, написаний гарно, та на жаль не все доброю мовою, напр.: „Гулко оддаєть ся човганнє старого Михайла коло ставників і чудно-різко лунають у вівтарі голоси попа і дяка, та брязкіт мідних гроший...“ Се просто московська фраза, сяк-так перекручена на нашу мову. І такою мовою написана трохи не вся книжка.

„К а з о ч к и“ — гарненька книжечка, читанка дїтям. Складаєть ся вона все з старого материялу (з „Читанки“ Хуторного, то що). Поміж „казочками“ знаходимо також наукові розмови (з „Розмов“ Іванова), і се робить книжку ще цїкавіщою.

„О п о в и д а н ь є“ (?) складаєть ся теж із дрібних творів, (здебільшого передруковано з „Дзвінка“) і годить ся дїтям.

* * *

Коротенько переглянувши сї книжки, скажемо про їх кілька слів взагалї.

Окрім сих книжечок за останні два роки вийшло ще кілька книжечок в Одесї, на Кубанї, в Чернигові.

Обминаючи Чернигівські видання, скажемо насамперед, що видано наших книжок д у ж е м а л о. Звісні цензурні та инші перешкоди; отже винна тут не сама цензура, а не менш і ми самі. З'умів же д. Грінченко видати за сей час більш двацяти книжок. Колиб наші земляки більш дбали про осьвіту на народній основі, то з'уміли-б бороти ся з цензурою. А то все ледачий „н е х а й“ — недобрий чоловік у нас за проводира править.

Друга увага: ч о м у н ї х т о н е в и д а є н а у к о в и х к н и ж о к, окрім Грінченка та одної книжки Чикаленка? Цензура забороняє? Та вона-ж дозволила друкувати книжки науково-популярні: Загірньої, Імшенецького, Чикаленка, Коваленка. Я знаю, як трудно добути дозвіл на виданнє наукової книжки; отже хоч і т р у д н о, а м о ж н а; і к о л и м о ж н а, т о й т р е б а з усїєї сили добивати ся, щоб у нас було як найбільш таких книжок. Годї нам вдовольняти ся самими казочками. І знов тут „н е х а й“ нам нїчого не поможе, бо він ще зроду нїколи не помагав нї в якому доброму дїлї. Часи поліпшають і хмари розійдуть ся тільки тодї, як ми самі, своїми силами, потроху розженемо ті хмари щоденною працею, нїколи не забуваючи своїх обовязків до народньої осьвіти.

Нам треба наукових книжок; нехай би добрі люди складали або перекладали їх, — се не дуже трудна річ; а коли не можуть сього робити, то нехай би знаходили гроші на виданнє таких книжок. Тільки не „нехай“, а з а р а з!

Гр. Коваленко.

Х Р О Н І К А.

* Головний видїл Товариства „Просьвіта“ оголошує конкурс на отсї популярні працї: 1) Про знесенє панщини 1848. р. Розвідка ся має обнимати такі части: історичний вступ про положенє руского народу в Галичинї перед 1848. роком, події 1848-ого року з огляду суспільного, економічного і правно-політичного, а наконець річ про використанє згаданих свобід до остатних часів. Обем розвідки означує ся на три до пяти аркушів друку. 2) Про розумну управу рілї. 3) Про живленє худоби взагалї. 4) Про ставленні навози. 5. П о р и б о л о в л ю і новий закон ловецкий. 6) По улярний твір драматичний в прикладі до сучасних відносин руского народу. 7) Повістка для народу.

Працї належить присилати до Головного видїлу Товариства „Просьвіта“ у Львові [ринок ч. 10] а то указану під 1) найдалше до кінця місяця сїчня 1898. р., а инші найдальше до кінця місяця марця 1898. р. Приняті працї переходять на власність Товариства „Просьвіта“ за з платою авторского гонорара по 15—25 зр. від аркуша друку; непринятї працї звернє ся авторам.

* Комітет для збирання складок на б у д о в у р у с к о г о т е а т р у у Львові мав д. 10. н. ст. с. м. засїданє під проводом о. сов. Ал. Торонського. З відчитаного справоздання скарбника показує ся, що фонд на будову театру виносить тепер 27.250 зр. 75 кр., в тім є 9.900 зр. зібраних комітетом, а 17.350 зр. 75 кр. зібраних Товариством „Просьвітою.“ В прирівнаню до стану фонду з кінцем 1896. р. зріс фонд лише о 652 зр. 51 кр., в чім вже вчислені і відсотки від торічного фонду, побрані за перший піврік 1897. Комітет, приявши справоздання скарбника до відомости, постановив видати відозву з зазивом до дальших складок, а також покликати у свій склад трьох нових членів: радника судового п. Григ. Кузьму, о. сов. Александра Темницкого і секретаря судового п. Олексу Танячкевича.

* Товариство „Академічна Громада“ друкує своїм накладом новий збірник поезий д-ра Ів. Ф р а н к а п. заг. „Мій Ізмарагд“. Поезиї майже самі нові, доси не друковані, вийдуть з друку найдальше до д. 20. с. м. в форматї збірника „Зівяле листє“, в обемі около шести аркушів друку, і будуть коштувати в гарній оправі з золоченями 1 зр. Чистий дохід призначений на запомоговий фонд „Академічної Громади.“ Замовляти треба у Товариства „Акад. Гром.“ у Львові, ринок ч. 10.

* Вже вийшов (але ми його не видїли): І л ю с т р о в а н и й б у к о в и н ь с к и й п р а в о с л а в н и й **К а л є н д а р** на 1898. рік. Рочник 25. Крім части календарскої, інформацийної, забавної і наукової (з ілюстрациями), містить календар також повний шематизм буковинський. Ціна 45 кр. Замовляти можна в „Рускій Бесїдї“ в Чернівцях або через редакцию „Буковини“ або друкарню „Рускої Ради“.

* П р и к а р п а т с к а Р у с ь в ъ XIX. в ѣ ц ѣ в ъ ж и т є п и с я х ъ и п о р т р е т а х ъ є и д ѣ я т е л ѣ в ъ. Під сим заголовком починає звісний автор „Бібліографії“ Іван Ем. Левицкий друкувати в Ставропигійскій друкарни свою нову історично-літературну працю, оперту на архівальних студиях і автобіографічних записках. В сій книзї будуть подані в азбучнім порядку житєписи всїх замітнїйших в австрійскій Руси народних дїячів, почавши від 1772. року аж до наших часів. Буде се подрібна істория нашого культурного руху в житєписях. „Прикарпатска Русь“ буде виходити місячними випусками, а перший випуск появить ся при кінци грудня с. р. Ціле видавництво складатись буде що найменше з шістьох томів по 40 листів друку. Мова в нїм буде народня, правопись етимольогічна.

* Віденьске товариство руских студентів „Січ“ буде в сїчни 1898. р. обходити 30-ті роковини свого заснованя. В память тих роковин має товариство видати також „Альманах“, а редакцию єго поручено товаришам Миронови Кордубі, Романови Сембратовичеви и Сильвестрови Яричевскому. Альманах“ має обіймати твори самих лиш Сїчевиків, давних і теперішних.

* Звісна у нас брошурка, видана первістно в росийскій мові п. заг. „П о р а б о щ а є м ы й н а р о д ъ“, появила ся в мадирскім перекладї в часописи „Kelet“ (Схід) в чч. 31—42 за рік 1897. п. заг. Egy leigázott nép. Röpirat. Irta

többb kis orosz publicista. Переклад зладив о. Юрий Жаткович. *В. Г.*

* Наш щирий приятель Франт. Ржегорж помістив знову в чеській ілюстрованій часописи „Světozor“ (чч 49 і 50.) народописну розвідку з нашого життя п. заг. „Praznyk. Rusinská pout' v Haličí. Národopisně líčí Frant. Řehoř. Pp. o. O. Levickému, M. Petrickému a Dru. Ortyńskému z Ivanovec a Židačova“. До розвідки додано 12 гарних ілюстрацій.

* Наша славнозвісна артистка-сьпівачка Саломея Крушельницка вернула вже з Америки і пробуває тепер в Медіолянї. Виступи свої в опері в Ст-Яґо закінчила почестним бенефісом, на котрім Американцї уладили їй величаву овацию та обдарували дорогими памятками Дирекция львівского театру польского має панну Крушельницку заангажувати на зимовий сезон.

БІБЛІОҐРАФІЯ.

Володимир І. Масляк (Залуквич) **З чорного шляху.** Поезиї. Том II. Львів, 1897. Накладом Редакциї „Зорі“. З друкарнї Наук. Товариства ім Шевченка. — Сторін 182 малої вісїмки; цїна 30 кр.

Бібліотека для рускои молодежи подъ редакциєю Юліяна Насальского Выпускъ XV. Томъ XXIII. Рокъ IV. **Звѣстки о мѣстѣ Перемышли.** Написавъ Василій Чернецкій. Коломыя. Зъ печатнѣ Н. Джулиньского въ Перемышли. 1897. [стор. 1-66]. **Рускій Институтъ для дѣвчатъ въ Перемышли**, его повстанє, розвой и теперѣшній устрой. На подставѣ актовъ, протоколовъ и власныхъ споминовъ списавъ И. М. [стор. 67—143]. — Цѣна 30 кр. Чистый доходъ призначає ся на Рускій Институтъ для дѣвчатъ въ Перемышли. — До сего томику додані отсї ілюстрациї: Видъ Перемышля зъ сѣмнадцятого вѣку; Видъ теперѣшнего Перемышля зъ Замку; Видъ на Засянье; Видъ рускои катедральнои церкви; Преосв. Киръ Константинъ Чеховичъ, Епископъ Перемыскій; Рускій Институтъ для дѣвчатъ въ Перемышли [Видъ фронтовый, видъ вздъ городу].

Того самого видавництва: Выпускъ XV. Томъ XXIV. **Гостина св. Николая**, драматична игра зъ 1 илюстрациєю. Написавъ Іеронимъ Калитовскій [стор. 1—32]. **Похоронъ жовнѣра.** Написавъ Александеръ Манастырскій [стор. 33—42]. Цѣна 10 кр.; цѣна обохъ томиковъ разомъ (23 и 24.) 32 кр.

„Гостина св. Николая“ вийшла також окремою відбиткою і продає ся по 50 кр за пять примірників або по 1 зр. за десять прим. [по одному примірникови не висилає ся]. Ся драматична ігра була перший раз відограна торік у вечер перед празником сьв. Николая в Борщеві і дуже сподобала ся рускій дїтворі.

Ґрунтовий податок списав В. Будзиновскій. Чернівцї, 1897. Накладом Д. Лукіяновича і В. Будзиновского. З друкарнї товариства „Руска Рада“. — Сторін 52 малої вісїмки; цїна 10 кр.

Универсальна бібліотека 19. **Некультурна.** Новеля Ольги Кобилянської. Чернівцї, 18 7. Накладом Д. Лукіяновича і В. Будзиновского. З друкарнї товариства „Руска Рада“. — Сторін 58 малої вісїмки; цїна 30 кр.

Пидъ землею. Оповидання про шахты. Написала М. Загирня У Чернигови, 1897. Друкарня „Губернскаго Правленія“. — Сторін 108; цїна 12 коп.

Е Тимченко **Русско-малороссійскій словарь.** Томъ первый. А—О. Кіевъ, тип. Императорскаго Университета Св. Владиміра Н. Т. Корчакъ-Новицкаго. 1897. — Сторін 307 лекс. вісїмки; цїна 2 руб., з пересилкою 2 руб. 20 коп. Склад находить ся в книгарнї редакциї „Кіевской Старины“ (Кіевъ, Безаковская ул. 12).

Другий том словаря є в друку; передплату 1 руб. 50 коп., з пересилкою 1 руб. 70 коп, принимає ся до 1. мая 1898. р.

ВІДОЗВА.

Не маючи змоги добути адресів всїх наших письменників, Вп. д. Комар просить нас надрукувати в „Зорі“ єго зазивний лист, в котрім він обертає ся до всїх наших письменників на Украйнї і в Ґаличинї з отсею просьбою:

В 1883. роцї видав я у Київі „Покажчик нової української лїтератури“, а в 1885. роцї надрукував у часописї „Дїло“ замітки до істориї цензури на Украйнї. З того часу зібрав я чимало знадібку до української бібліоґрафії за останнї 14 років, маючи на думцї видати друге видання „Покажчика“, щоб у йому влаштувати систематично усї бібліоґрафічні звістки про наше письменьство з 1798. року. Се друге видання „Покажчика“ я хочу присьвятити памяти незабутнього Котляревського і бажав би випустити підчас сьвяткування столїття від виходу у сьвіт славної „Енеїди“, що має бути в 1898. роцї, а незабаром після того видати вдруге і мої замітки про історию цензури на Украйнї.

Щоб же краще перевірити зібраний материял і видати задумане яко мога повнїйше, задумав я удати ся за порадою до всїх наших письменників і земляків щирих на Украйнї і в Ґаличинї і прошу ушанувати мене незабарливою одповіддю та одписати менї подрібно:

1) Про всї Ваші писання або видання, що друковані були в Росиї або в Ґаличинї чи деинде нашою рідною мовою українською, чи то белєтристичні чи наукового змісту, хоч би самі найдрібнїйші, також переклади з инших мов на україн ську, етноґрафічні збірники, материяли і т. д., показуючи подрібно про всї видання, коли саме і де було що надруковано, чи то в якій часописї, в якій саме книжцї або числї і на якій сторонї, чи особливою книжкою, який формат і скільки сторін вона має, на чий кошт, в якій друкарнї і в якому числї примірників видано книжку, по якій цїнї і всї инші звістки, які звичайно заводять ся в бібліоґрафічні покажчики, подаючи заголовки точнїсїнько і навіть тим самим правописом, як було надруковано.

2) Так само подрібно про всї Ваші писання на росийській або инших мовах, але про такі речі, що стосують ся до нашого письменьства, мови, театру і взагалї до питання українського, а також про Ваші переклади з української мови на инші, що були де надруковані.

3) Про всї біоґрафічні статтї, звістки і замітки, що чичуть ся до Вашої біоґрафії, які були де надруковані, а також про всї рецензиї на Ваші писання і переклади Ваших творів українських на инші мови, подаючи теж усї звістки яко мога дрібнїйше.

4) Про всї Ваші псевдонїми, з особливим виказом тих, які Ви дозволяєте виявити в моєму покажчику.

5) Авторів драматичних творів прошу також подати менї звістки і про такі твори, що не були ще нїде надруковані, але грають ся на театрі або дозволені до вистави, показуючи, яка пієса дозволена безумовно і яка з виїмками, коли і за яким № дозволена, коли вперше грана і чи й досї виставлаєть ся на кону?

6) Де, в якій книгарнї і по якій цїнї можна здобути Ваші писания?

7) Які знайшли Ви пропуски або помилки фактичні у вище згаданих моїх працях?

8) Про всї Ваші стосунки до цензури і пригоди з цензурою, коли саме що було дозволено від разу, а що за другим чи третїм разом під різними заголовками, як се часто бувало, що дозволено безумовно, а в чому і що саме було заборонено, які твори зовсїм заборонені, чи подано було скаргу до вищого уряду, який і з якими мотивами рішенець вийшов?

9) Антрепренерів і заступників драматичних товариств, сьпівочих гуртів і т. д. прошу подати звістки і про те, які, де і коли трапляли ся пригоди з урядом з поводу українських спектаклїв, концертів і т. д.

10) Які видання періодичні або книжки українські доходять до Вас з Ґаличини за дозволом цензури, чи не удавались Ви до цензури за дозволом виписувати які українські видання з Ґаличини або видавати українську часопись в Росиї, коли саме і що на се було одмовлено, а коли одмова була на папері, прошу прислати і списки тих одмов хоч замітку, коли, за яким № і як мотивовано?

11) Прошу також виказати менї і всї Ваші уваги, які здають ся Вам потрібними що до справи української бібліоґрафії і істориї цензури на Украйнї.

Ваша негайна по змозї одповідь буде дуже користна дїлови і у всякім разї улегшить менї змогу довести незабаром задумані працї до бажаного кінця.

Одповідь прошу надсилати по такій адресї: Одесса, Почтовая № 25, Нотаріусу М. Ф. Комарову.

Найпридатнїйше для мене, щоб усї звістки були кожна на особливій картцї, а про те покладаю ся у всїм на Вашу волю, наперед дякуючи за Вашу ласкаву одмову.

Передплата платна з гори виносить: З додатком „Словар росийсько-український“: на цїлий рік 8 злр., [для заграниці 16 рублїв або 32 марок]. — Без „Словаря“: на цїлий рік 6 злр., [для заграниці 12 рублїв або 24 марок], на пів року 3 злр., на чверть року 1 злр. 50 кр. — Одно Ч-о коштує 30 кр.

Порядкує і за редакцию відповідає: **Александер Борковський.**

ВИДАЄ: НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА. З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА — під зарядом К. Беднарського.

Число 24. Річник XVIII.

1897.

У ЛЬВОВІ, ДНЯ 15 [27] ГРУДНЯ.

Виходить 1-го і 15-го кождого місяця в обсязі півтретя аркуша.

РЕДАКЦИЯ, АДМІНІСТРАЦИЯ і ЕКСПЕДИЦИЯ у Львові, ул. Академічна ч. 8.

Рукописи мають бути писані правописию „Зорі“: узнані непридатними до поміщеня звертає ся авторам [на їх кошт] без поясненя причин. — Редакция відповідає окремо тільки на ті письма, до котрих долучено почтові марки, з виїмкою письменникам, що містять свої твори в „Зорі“.

ЛЕЙЛА.

СЕРБСЬКЕ ОПОВІДАННЯ.

На мову українсько-руську переробив **О. Я. Кониський.**

По кущах на споховині гори між селами Дюнишеи і Ягловом пасла ся овеча отара; були в отарі і кози. Паши було в достач: їстовна сьвіжа трава, як щітка, вкривала споховину. Напасла ся отара до схочу і полягала спочита попід кущами в холодку.

Пасло отару молоде, з себе вродливе дівча Галя; вона сиділа біля отари на пні і щось шила. Галя була одиничкою у батьків своїх селян з Яглова Тетяни і Максима; вона була того віку, коли селянські дівчата звичайно вже віддають ся: в осени і вона сподівала ся побрати ся з сином одного багатиря з Дюниша — Дмитром. Дмитро теж був одиничком у батьків; вони його щиро кохали і не змагали ся, щоб він одружив ся з убогою дівчиною, яка припала йому до вподоби. І батьки і дїти давно вже умовили ся, а весілля відложили лишень, доки оброблять ся в полї.

„Ось як прийде осінь, поберемо ся, справимо весілля і жити-мемо щасливими, раюючи;“ говорив Дмитро своїй любій Галї.

„Не вгадати, що кому судило ся!“ відповідала Галя, впиваючись своїми чорними палкими очима в Дмитрові очи.

Дмитро трохи помовчав, подумав, тихенько зітхнув, потім мовив:

„Все від Бога! І гаразд і життя наше дотн не убезпечені, доки ми будемо невольниками турецькими, доки не станемо народом вольним. А небавом почнеть ся колотнеча: он брати наші в Шумадиї*) вже взяли ся до зброї; ачей же і наші Крушевчани**) не куняти-муть. Вжеж не до віку вічнього корити ся нам чужинцям, гнобителям нашим та байдуже дивити ся, як розкошують над нами беги та баші! Треба щоб і Крушевчани пішли у слїд Шумадийчан.“

„Ох, не кажи так, Дмитре!“ мовила Галя: „Менї й подумати про се страшно! Вжеж, коли встануть Крушевчани, то й ти підеш з ними; а тут без тебе набіжать на Дюниш Турки; житла наші попалять, поруйнують; а людий помордують, поріжуть.“

Під той небезпечний час такі розмови часто трапляли ся у Дмитра з Галею. Се був той час, коли Кара Георгий [Юрий Чорний] підняв коругов визволення землї сербської з неволї турецької.

Доки Галина отара спочивала безпечно попід кущами, Галя, начеб то й пильно сидїла коло шитва свого; але думки молодої дівчини витали десь далеко; лїтали вони в будущину: будущина маріла перед Галею то ясною й щасливою, то суворою й темною.

Щось несподївано зашелестїло, зашуміло. Галя підвела очи в гору; отара зразу заметушила ся і кинула ся врастїч по споховинї. Галя побачила, що підходила стара циганка Дудїя з сином Савкою і вели ведмедя. Галя догадала ся, чого отара переполошила ся.

„Які тороплені, Галю, твої вівцї!“ шуткувала циганка: „Побачили ведмедя і зараз з переляку врастїч; того не тямлять дурненькі, що він у нас на ланцюзї. Ну, Галочко-голубонько, тай вродлива-ж ти! Що день божий кращаєш. А ке-лишень долоню: я подивлю ся, чи будеш ти такою щасливою, якою єси вродливою!“

Галя нехотя простягла руку до циганки. Дудїя подивила ся, поважно похитала головою і промовила до Галї:

„Ой, стережи ся, дівчино, щоб не довело ся тобі за свою вроду покоштувати лиха. Тривай-но! Се що у тебе на пучцї? Бородавка?! А ке-лишень, я її зведу; а то вона псує тобі руку.“

„Не руш!“ відповіла Галя: „Вона менї байдуже. Лїпше ще поворожи, та вгадай мою долю.“

*) Околиця Сербії між ріками Моравою і Колуборею.

**) Крушеваць — місто; було колись столицею Сербії.

Циганка запалила люльку; пильно роздивляла ся Галину долоню і мовила:

„Багацько, вельми багацько чудного бачу я, дівчино, у тебе на долоні: дожидають тебе золоті гори, ти будеш башиною жінкою, але... можеш і загинути.“

Галя почервоніла: проти волї її обгорнуло якесь хвильования.

„Зовсім я сего не бажаю! Недоброго ти менї наворожила.“

Циганка розвела руками.

„Що дїяти! Так вже тобі судило ся!“ мовила вона, лукаво всьміхаючись своїм беззубим ротом: „А скажи-ж менї, орличко: ти часто приганяєш сюди свою отару?“

„Що дня, як добра година.“

„Т-а-ак!“ промовила циганка, нїби щось собі міркуючи: „Ну, прощавай, моя красулечко! Нема часу більш з тобою гомонїти; треба нам до Крушевця поспішати.“

„Прощай, бабуле; щасливої дороги!“

Ведмідь повагом встав з землї, брязкаючи ланцюгом. Циганка з циганчам рушили на Яглів по дорозї до Крушевця.

*

* *

Хтоб не глянув на молодого бега Ассана, нїхто не сказав би, що йому більш двацяти восьми лїт. Вродливий він: високого зросту, ніс орлиний; очи великі, чорні. Батько його значний Турок-баша лїсковацький і крушевацький; він багатир-дука! У його і фабрика і млини водяні і виноградники і табуни прехороших коний. Селяни запевняють, що він, Ізмаїл-баша, вже й сам не зрахує свого добра. Сина свого Ассан-бега він посилав в науку до Царгороду. Але чому там навчив ся Ассан, чи скінчив він науку, — про те трудно було вгадати. Принаймнї своїм життям Ассан мало походив на людину осьвічену: найбільш час свій він зводив на польования та на басування на конях, переїздячи з Крушевця до Лїсковця, або до Враної. Вдачі Ассан був мовчазної, сьміяв ся рідко коли; хиба як побачить гарного коня або доброго сокола, то по суворій тварі його мигне весела усьмішка. Тодї він піклував ся запопадливо, щоб придбати собі чи сяк чи так те, що сподобало ся йому.

Раз якось, перебуваючи в Крушевцї, почав Ассан нудити ся, тужити: до себе нїкого не приймав і сам ні до кого не ходив. Одного такого дня був він занадто сумний і гнївний; сидїв на ґанку свого конаку [двірця], смоктав люльку та завзято мовчав, перенявшись якоюсь думкою. Несподіваний гомін на дворі стенув його з задуми. Молодий бег лїниво озирнув ся. З того, що він побачив, йому повеселїшало: конюх бив вилами цигана Савку, силкуючись вигнати його з двору. Але марне: Савка змагав ся, вправ ся і силкував ся, що сили є, більш кричати, щоб звернути на себе бегову увагу. Ще більш про се клопотала ся стара циганка, Савчина мати Дудїя. Вони таки досягли до свого: бег помітив їх і кивнув рукою, щоб ішли до його. Циганча підійшло до ґанку, почало бити в бубон, а ведмідь його танцював. Дудїя підійшла до самого бега, поштиво поцїлувала край убрання його і щось пальцем промовила. Суворий бег усьміхнув ся: але усьмішка миттю зникла і він призднено глянув на циганку, питаючи у неї:

„Чи не брешеш ти, стара відьмо?“

„Коли я брешу, коли не встигну оборудувати для тебе сю справу: я тодї в твоїх руках; волен ти стяти мою голову.“

Бег зневажно усьміхнув ся.

„Та об твою кров не варто й шаблю поганити!“ промовив він.

„Так повісь мене на першій деревинї, коли спостережеш, що я збрехала; тут дерев не бракує!“ відповіла циганка, пильнуючи запевнити, що вона повідала йому правду.

„Гаразд, гаразд!“ перебив її бег, сунувши їй в руку грошї: „Бери отсе та йди собі геть; тепер тебе тут більш не треба.“

Цигани швиденько пішли; а бег устав, потяг ся і гукнув, ляскаючи долонями:

„Гусеїн!“

„Що треба моєму панови?“ промовив Гусеїн.

„Вилаштуй сокола; завтра підемо на лови: поїдеш ти, Смай, Ібрагим та старий Імраор; візьмеш ще зайвого коня та жіночу одежу. В рушниці понабивати кулї.“

„Радо вволю волю мого пана!“ відповів Гусеїн, поклонив ся і пішов.

Ассан почав шпарко ходити по ґанку. З рухів його знати було, що його обгорнуло хвильования: він то всьміхав ся, то насуплював ся; очивидячки було, що його хвилює якась нова думка.

„Так! Нїщо не приневолить мене перемінити мою думку!“ промовив він сам до себе: „Між Туркенями сила дівчат; я міг би сватати кожду, яка менї сподобаєть ся; але я даю перевагу гяурцї.*) Мяса багацько по базарах, але ж смачнїйша та дичина, що добудеш на польованню... Туркови не доводить ся прохати згоди гяурчиних батьків, коли він бажає побрати ся з нею. Він забере її силоміць, бо на те він пан. Побачимо завтра, чи збрехала чи ні стара циганка.“

Гусеїн цїлу ніч не спав, бо вилаштувати сокола на лови — дїло не легке. Перш за все Гусеїн вичистив клїтку, так щоб сокіл зголоднїлий не міг знайти жадної крихітки корму, щоб вгамувати голод. Потім Гусеїн цїлу ніч пильнував не давати соколови спати і зараз розбуркував його, як тілько помічав, що той починає куняти. Таким чином вранцї зголоднїлий птах, не спавши цїлу ніч, був лютим і проїсним. Отсего то й треба на лови з соколом.

Бег прокинув ся рано вранцї і поспішив на польования. Хортів на сей раз він не брав; не покликав і приятелїв, а подав ся з тими лишень слугами, яким наказав учора виряжати ся на лови. Гусеїн з тревогою дивив ся на свого суворого пана і ждав швидче розвеселити його на ловах. Він тримав на руцї сокола: на голові у сокола була шапочка, а на дзюбі вуздечка з сапяну. Як тілько Ассан згадав, що вони виїхали задля ловів, Гусеїн зараз подав йому сокола. Ось пурхнула перепілка; бег зняв з сокола шапочку і вуздечку. Птах ширяв стрілою, шукаючи здобичу: знайшов, догнав, злапав перепілочку і вже захожував ся обскубти її; але прибіг Гусеїн, перепілку одняв, а сокола віддав Ассанови. Отаким чином бег ще двічи чи трічи пускав сокола; але лови, очивидячки було, мало розважали його. Бег пильно дивив ся усе наперед, нїби він чогось нетерпляче дожидав ся.

Приїхали в село Яглів. Ассан зупинив молодицю, що першою попала ся йому на зустріч, і спитав ся у неї:

„Чи тут не проходив циган з ведмедем?“

„Так, пане! Не що давно циган Савка проходив тут з своєю маткою і ведмедя вели.“

Ассан не промовив більш ні слова: швидче віддав сокола Гусеїнови і попустивши повід коневи, шпарко метнув ся наперед.

Тодї саме Галина отара пасла ся на звичайному своєму пасовищі між Дюнишем і Ягловом. Галя сидїла біля отари на муріжку; біля неї сидїла стара циганка, показуючи їй жіночий крам, сережки, намисто і т. и., що понакупляла в Крушевцї. Циганка весело гомонїла, а Галя безпечно слухала її. Аж ось несподївано стало чути кінську тупотню, Галя озирнула ся, зблїдла і скрикнула. Зазброєні Турки підбігли до них і оточили.

„Анї з місця!“ гукнув Гусеїн: „А коли ти відважиш ся втїкати, ми тебе посїчемо на шмати.“

„Чого ти злякала ся?“ спитала у Галї циганка, сьміючись: „Господь посилає тобі талан; бег бажає взяти тебе за жінку. Гляди-ж, дівчино! Памятай, що я перша вгадала твою долю і віщувала тобі щастя!“

Галя заплакала і почала благати у бега пощади. Ассан усьміхнув ся і мовив:

„Не жахай ся! Будеш покірливою, то будеш і щасливою; колиж почнеш змагати ся і втїкати, так пропадеш. Гей!“ гукнув він на того слугу, що держав на поводї білого коня: „Накинь на неї фередже [убрання Туркенів] і посадови її на Лебедя.“**)

Галя з розпуки била сама себе в груди, рвала на собі коси, благала не займати її, лишити. Марне! Нї слези її

---

*) Гяурка — не Туркеня і не мусульманка.

**) Назва коня.

ні розпука ні благання не спроможні були вивести з Ассанового серця бажання полонити Галю. Та Ассан і не звик ні в чому не вдовольняти власного бажання: усе, чого він бажав, повинно було виконувати ся зараз же; усі повинні були корити ся йому, слухати ся і служити; на те-ж він і пан!

Слуга загорнув Галю в фереджу і посадовив на коня. Бег показав Галі, як треба правити поводом.

„А що менї буде за мою службу вірну?“ нагадує бегови циганка.

Бег подав циганцї монету і мовив до неї:

„Прожени отару до села і скажи господареви, нехай не турбуєть ся про дочку і не шукає її.“

„Щиро дякую панови!“ мовила циганка, кланяючись: „Усе зроблю, як ти наказуєш і незабавом знов прийду до тебе за новими припорученями.“

Бег кивнув і полетїв з слугами шляхом на Лїсковець.

* * *

У Ассан-бега був у Лїсковцї такий розкішний дворець, що про його далеко гомонїли поза околицею. Дворець був збудований з вельми доброго дерева, вивезеного з гори Ястрібця. З виду дворець був, як і всї двірцї у бегів та в дуків Турків; але геть був більший, переважав їх оздобою і горорізьбою. Найбільш красила дворець — сила сьвітла. Причілком дворець стояв на південь; з вікон його видко було красовиди з гір Вучанських і Накриванських. Кращі і найлїпше оздоблені сьвітлицї були в менших будівлях двірця. Оздоблені вони були по турецькому звичаю: долівки позастилані коштовними килимами; попід стїнами низенькі канапи, заслані прегарними килимами і обложені подушками. Посеред стелї ріжностайні оздоби.

Головний фасад двірця виходив, як звичайно у Турків, на вулицю, а в двері перед ним сад, — певнїйше мовити, без ладу понасажувані дерева: сливи, айва, шовковиця і ин. Посеред саду альтанка: се просторна чотирокутна будівля з дверми з північного боку. Округи вікна; під вікнами в альтанцї канапи з подушками; по вікнах горшки з квітками. Посеред альтанки резервуар з білого мармуру; посеред резервуару величезний пучок квіток, зроблених з каміння. З кожної квітки бє цївка води, падаючи в резервуар: звідсїль вода тече по мармурових жолобках, де намальовані риби і инша водяна животина: коли тече вода, так ввижаєть ся, ніби все оте справдї живе і плаває в водї.

Бегові жінки, коли їм стане нудно сидїти в харемі, приходять в альтанку з ханумою, се-б то головною і найлюбїйшою жінкою бега; тут, посїдавши на канапах, вони курять, пють, їдять шербет і инші ласощі. А то прийде їм думка повеселити ся: покличуть до альтанки циган-музик. Алеж музикам, як і взагалї мужчинам, по турецькому звичаю не можна дивити ся на жіноцтво; так для них є при альтанцї осібна сьвітличка; там вони грають, а жінки бегові танцюють в альтанцї.

От до сего двірця Ассан привіз і Галю. Тут її потурчили, се-б то ввели в віру мусульманську і назвали її Лейлою; одягли в розкішну одежу з оксамиту і єдвабу. Галя стала новою ханумою і мусїла поводити ся так само, як і всї жінки в харемі, і няти віри своєму мужови Ассанови, що силкував ся запевнити її, що вона щаслива.

Ассан уважав, щоб Лейла, опинившись з вольної волї в харемній неволї, не засумувала і не занудила ся. Часто пускав її гуляти поблизу в околицї, але раз-у-раз під доглядом слуг; бо вжеж стеріг ся він, щоб пташка гірська не випурхнула з клїтки. Лейла, гуляючи, бачила хоч здалека знайомі їй місцевости, що нагадували їй веселе дївування. Плачучи згадувала вона веселі зборища сербської молодїжі в сьвята біля церков і монастирів.

„Марне бег силкуєть ся запевнити мене, що я стала щасливою з того, що зробила ся панїєю з простої селянки!“ думала собі Галя: „Нї! Бреше він! Не можна бути щасливою в неволї! Я наче та птиця в клїтцї! Я стратила усе те, що кохала, стратила найдорожше добро — волю мою! Яке тепер моє життя? На минуле воно походить так, як кропива на рожу!“

Та не довго такі думки орудували Галею. Трохи-потрохи стала вона привикати. Розкішне життя, коштовне пишне убрання присипляли у серцї у неї батьківське почуття благородне. Почало їй здавати ся, що в харемі вона не така безщасна, як перш гадала. З проквола й зовсїм стала вона певною, що у Ассан-бега вона непомірно щасливійша, нїж була у батьків у Яглові.

„Там — думала вона — я була суща мученица: що дня тяжко працювала; чи дощ чи холодно, а треба було дрїжати на полї, а в лїтку пекти ся на сонцї, щоб заробити шматок хлїба. А тепер тут? Тай рівняти не можна! У Ассан-бега живу я, наче в Бога за дверима: чого забажаю, усе є для мене! До мене лицяють ся, пестять мене, кохають...“

Життя лїпшого Лейла й не бажала; про минуле вона вже й не згадувала. Вона зрадила своєму краю, вірі свого народу. Кохання до батьків зникло у неї на серцї; а коли вона згадувала про Дмитра, так тілько зневажно усьміхала ся і думала:

„Я кохала його, доки не тямила сущого щастя. Тепер глум мене бере, як згадаю, що я вважала його родину багатирями! Правда, Дмитро не був таким злидарем, як ми; але се ще не багатирство. Побравшись з ним, я мусїла-б зранку до ночи працювати, як і працювала.“

* * *

Того часу, як Турки полонили Галю, Сербам-Лїсковчанам жити тяжко було; мусїли вони зазнати силу усяких утисків, гнобительства і несправедливости. Напр. їм не вольно було збудувати церкву на містї і мусїли вони ходити до церкви кудись далеко в село. Для них се було занадто незручно; стали вони на тому, щоб збудувати власну церкву у Лїсковцї. Зібрали гроший і роздобули у султана турецького фирман — се-б то дозвіл будувати церкву. Але беги і Турки-міщани затяли ся не дати будувати церкву. Баша, що правив містом, усовіщував бегів і міщан не змагати ся, не йти проти волї султана; але Турки не слухали ся його і похваляли ся, що поріжуть усїх християн, коли вони почнуть будувати церкву. Лїсковчани вирядили тоді одну молодицю до Лейли, щоб вона заступила ся за них і ублагала Ассана запомогти їх справі. Ассан був людина впливова між бегами.

„Геть собі! Та більш і очий до мене не показуй!“ з гнївом промовила Лейла: „Не на те я пристала до мусульманства, щоб обороняти віру гяурів. Магометова віра надїлила мене щастям і я не хочу служити другій. Коли лїсковчанським Сербам тяжко жити, нехай потурчать ся!“

Отак говорила Сербка, зледачена лїнощами життя харемного. Тодї Лїсковчани зібрали ся на раду і прирадили ужити хитрощів. Вони сказали, що будувати-муть не церкву, а будинок попови; будинок повинен бути великий, щоб було де Сербам збирати ся до купи. Щоб спекати ся призодри, вони в новій будівлї зложили піч і вивели бовдур. Турки заметушили ся були, одначе побачивши піч і бовдур, вгамували ся.

Таким чином Серби збудували собі церкву з пічию і бовдуром. Ся церква й досї стоїть і запевняє, як тяжко було жити тодї Сербам під рукою чужинцїв...

* * *

Циганка Дудїя, прийшовши до Галиної ненї, повідала їй, що доня її не верне ть ся. Тетяна не поняла спершу віри, гадаючи, що стара ворожка глумить ся з неї і лякає. Одначе вже й повечеріло, а Галї не було: отара сама прийшла до двору. Тодї Тетяна збентежилась не шуткома; вона вибігла за село і почала гукати на доню. Доня не обзивала ся; тілько десь далеко котила ся луна неньчиного голосу.

Пізно у вечері вернув ся з роботи Галин тато і застав свою жінку в слезах. Довідавшись про пригоду, він метнув ся по селу шукати циганку Дудїю, щоб розпитати ся у неї. Лукава циганка відповідала, що Галя пішла кудись за річку Мораву і більш вже не верне ть ся. Другого дня почав збирати ся до Крушевця, щоб там добути дозвіл і йти за Мораву шукати доню. Аж ось прийшов Дмитро: він вже відав про сю пригоду. Нові вісти, що переказав Дмитро, перемінили Максимів замір. Дмитро прочув від пастухів, що Ассан-

*

бег переїздив з натовпом слуг і віз якусь дівчину; певне, що то була Галя. Тоді Максим став на тому, що хоч би що, а треба допитати ся достоменно у циганки; вона повинна про все знати. Але знайти циганку ту і побачити ся з нею не так було легко; треба було ждати.

Вже Максим тратив і терпіння і надію, аж ось сама циганка прийшла до його з препорукою від Галї. Доня переказувала батькам, щоб вони не турбували ся про неї; не пильнували-б марне шукати її; вона живе собі в гаразді, щасливо. Максим зрозумів, що Галя зрадила вірі батьків і дїдів: тим то він покинув далї шукати Галю. Та і взагалї тепер пильнував нї з ким і речи не здіймати про Галю. Тяжко, вельми тяжко було йому згадувати про доню-зрадницю.

І у Дмитра пропала надія вернути Галю. Він махнув рукою на все минуле і подав ся до тих околиць, де Серби взяли ся до зброї, щоб визволити рідний край. Дмитро пристав до гурту повстанців і дав клятьбу увесь свій вік віддати справі визволення Сербів зпід кормиги турецької.

Тим часом безталанна Галина неня не могла заспокоїти ся. Сьвідомість, що доня її жива і може тут де поблизу, здіймала у неї невсипуще жадання побачити ся з нею. Думка, що вона не відає, де Галя, тяжко гнітила її. Стара Лейла сидїла на канапі і палила люльку. На ханумі було пишне убрання турецьке: біла шовкова сорочка з широкими рукавами; замість спідницї широкі штани червоні, гаптовані золотом і підперезані коштовним поясом; поверх сорочки елек, се-б то корсетка, округ шиї три зразки дукачів, на голові феска, оздоблена перлами.

Зумили ся Максим і Тетяна, побачивши таку вельможну панїю і не тямлячи. чи се доня їх чи ні.

„Сїдайте та спочиньте!“ мовила Лейла.

По голосу мати пізнала свою дитину, скрикнула і кинулась до неї. Лейла спинила її рукою і поважно мовила:

„Сядь, бабусю! Спочинь!“

Максим і Тетяна приголомшені таким поводженням доні, покірливо сїли і глядїли на неї з дивовижею.

„Певно, що ви потомили ся в дорозї?“ спитала у них Лейла.

„Нї, доню!“ відповів батько, і зараз же схаменув ся і мовив: „Нї, панї! Ми тут вже кілька днів і спочили вже.“

„Як же ви маєте ся? Чи доволї у вас хлїба, худоби? Як справляєте ся з податками?“

„На вбожество не нарікаємо: воно не робить ще людий безщасними. Не злидні примусили моє волося посивіти, а те

Вид фронтовий.

Руский Інститут для дївчат в Перемишли.

Вид від городу.

Тетяна так тужила, так журила ся, так гірко і невтїшно ридала, що Максим став на тому, щоб чого не заправила циганка Дудія, а треба її підкупити і випитати, де Галя. Циганка не встояла, признала ся Максимови, взявши за те у його останнього вола, що Галя потурчена і перебуває в Лїсковцї в харемі Ассан-бега.

Тоді Максим і Тетяна заходились збирати ся до Лїсковця, щоб там побачити ся з донею: вона, хоч і кинула пляму на їх честь, а всеж таки вона їх дитина.

„Не може бути, щоб у серцї у неї — говорили вони — не лишило ся почуття до нас. Вжеж коли ми так рвемось побачити ся з нею, то певна річ, що й вона зрадіє нам.“

Прийшли вони до міста. Треба було мізкувати, як їм допустити ся до конаку вельможного дуки Ассана. Доки Максим ходив розпитувати ся по людях, Тетяна вештала ся побіля Ассанового дворця, сподіваючись, чи не побачить Галю, або хоч чи не зустріне такої людини, що перекаже Галї, що її батьки у Лїсковцї. Минуло кілька днів: нарештї Галині батьки дістали звістку, щоб приходили в конак до бегової хануми. Але перед тим казали їм вимити ся в мителю і передягти ся в нову одежу, що прислала Лейла.

Прийшла сподївана година: привели їх до доні. Ханума лихо, що нам трапило ся!“ суворо говорив батько: „Ми стратили доню-одиничку! Дійшла до нас чутка, що полонив її Ассан-бег і вона отут у його в харемі живе бранкою. От ми й прийшли провідати її, та не знайшли нашої Галї. Вибач нам, панї, що потурбували тебе!“

Він встав, сумно схилив голову і рушив до дверий; Тетяна за ним.

„Зупиніть ся! Годї вам верзти дурницю!“ голосно промовила Лейла: „Справдї, я ваша доня, але на що кажете, що я бранка? Я не бранка Ассан-бегова, а вірна його дружина. Пійміть віри, що тут менї жити сотню разів лїпше, нїж у вас було!“

Батько зупинив ся, але не повернув голови, щоб глянути на доню; а неня дивила ся на неї пильно і журливо, немов вона в останнїй раз бажала надивити ся на дорогу твар, щоб лїпше затямити її риси. Нарештї стара не витерпіла і спитала у доні:

„Не вже ти не каєш ся, що зрадила нашій вірі і народови?“

Стара сподївала ся, що в Галиному серцї ще є хоч крихта кохання рідного краю і прокинеть ся у неї каяття, або хоч жаль минулого.

Пастухи. [Брандта].

„Нї, я не каю ся!“ швидко відповіла Лейла: „Магометова віра лїпша за вашу, вона наділила мене щастям. Хиба у вас я розкошувала-б так, як тепер розкошую...“

„Так не розкошувала-б; алеж...“

Лейла не дала договорити і швидче перебила неню, ляснувши в долонї, і кличучи покоївку.

„Що треба ханумі?“ мовила покоївка.

„Подай дві чашки кави та принеси нової одежи задля стариків.“

Покоївка миттю все те вчинила.

„Візьміть отсю одежу; придасть ся надїти в сьвято!“ мовила Лейла до батьків.

Максим відцурав ся; не взяв подарунків.

„Прощавай!“ мовив він: „Ходїм, жінко; нам тут нїчого більш робити!“

З сим словом він рушив до дверий: виходячи, стара мати ще раз озирнула ся на доню; хотїла щось промовити до неї, але голос у неї затремтїв і з старих очий полили ся горячі слези.

„Мій оконом,“ мовила Лейла: „заплатив за вас що треба в готелю і лишив вам гроший на дорогу. Щасливої вам дороги; але будьте ласкаві, вдруге до мене не приходьте: коли треба буде вам гроший, перекажіть менї через циганку Дудїю.“

Максим і Тетяна швидче пішли з Лїсковця. Те, що вони бачили, чули і перебули, здавало ся їм наче тяжкий сон. Максим ішов мовчки і суворо дивив ся на землю; на чолї у його виразно знати стало глибокі морщини. Своє тяжке горе, пекельне горе, він глибоко затаїв в серцї, не вимовив його нїже словом, не показав поглядом. А безталанна мати не спромогла ся затаїти свою гризоту: неньчина любов не видержала, обурила ся.

„І сором і лихо нам!“ заридала Тетяна, озираючись на бегів конак: „Ох, Галю, Галю! Лїпше-б ти була на сьвіт божий не родила ся. Погибла наша доня! Отся бегова ханума не доня наша, нї! Се зрадниця, гадюка, що я вигодувала. Вона нехтує матїр; вона соромить ся чесного убожества. Мою Галю я на віки стратила, я ся... ся менї чужа... Се жінка нашого ворога, гнобителя нашого народу! Я відрікаю ся від неї!“

Максим взяв Тетяну за руку і мовив:

„Чогож ти, жінко, зупиняєш ся і озираєш ся на той клятий дворець! Ходїмо швидче відсїля! Господь з нею! Вона більш вже не наша. Перенесїм наше горе. Ми переживаємо нинї таку годину, що нї оден Серб не повинен сумувати: народ наш взяв ся до зброї і може Господь Бог дасть нам на старости лїтах побачити наш рідний край вольним!“

„Поможи Боже дожити до такого щасливого часу!“ мовила Тетяна і пішла за чоловіком.

* * *

Під час повстання Юрия Чорного з року 1806-ого до до року 1810-ого місто Делиград було страшним містом для Турків. Найхоробрійше військо турецьке втїкало від сего міста; тут побита була найміцнїйша армія турецька; у Турків було за що ненавидїти Делиград; було за що бояти ся його. Сюди збирали ся юнаки з далеких країн старої Сербії; вони голосно ремствували на турецьку неволю; нарікали на утиски; будили в народї самосьвідомість, віру в свою силу і гріли надїю добити ся лїпшої долї. Таким чином отсї завзятцї [називано їх тодї бетярами] підбивали народ до повстання, готуючи своїм ворогам Туркам погибель неминучу. Бетярі добре зазброювали ся і приставали до війська сербського.

Коли Делиград окріпили, ватажком над бетярами з лїсковецької нахії [се-б то повіту] був воєвода Ілля Стріла. Небавом Ілля став прохати Юрия Чорного пустити його з ватагою до лїсковецького повіту, щоб зворушити Лїсковчан і приєднати їх до повстання.

„А чи тямиш ти, скілько річок тече біля Лїсковця?“ спитав у його Юрий.

„Тямлю, господаре: Морава, Власина, Вітрениця, Яблоница і Топлиця.“

„А те тямиш, що де течуть великі ріки, тудою проходить і головна сила війська? Як же ти з невеличкою своєю ватагою бити-меш ся проти міцної армії турецької?“

„Я в тій країнї родив ся: кожен кущик там знаю, кожен ярок!“ відповів Ілля: „Коли не переможу Турків в одкритій сїчі, так принаймнї нароблю переполоху в війську, і коли треба буде, вміти-му утїкти.“

„Добре!“ усьміхнув ся Юрий: „але повідай менї, яка пригода примусила тебе так запекло ненавидїти Турків?“

„Ба! Вони засвоїли моє добро, вони одняли у мене фабрику і самого мене вбили-б були, колиб я не втїк сюди. Але й опріч сего я лютую на них яко Серб, бо вони вороги нашого краю, гнобителї нашого народу, його віри, його волї.“

З лиця Юрия знати було, що йому сподобала ся така відповідь.

„Добре, добре!“ мовив він: „Слухай же, Ілля: коли ти забереш Просоченицю, що в Мошиній Клїсурі, і таким чином перетнеш путь баші вранянському, я зроблю тебе воєводою Лїсковця. Чи береш ся за се? Чи сподївається ся на вдачу?“

„Сподїваю ся, що Мати Божа поможе менї. Попробую! Хоч би довело ся і головою полягти!“ відповів Ілля.

Юрий згодив ся пустити воєводу. Він пішов до бетярів і проходячи поміж них, питав ся: хто хоче йти з ним добувати Просоченицю? Охочих обзивало ся 450 чоловіка, між ними був і колишнїй Галин коханець Дмитро.

Се було на весні року 1809-ого: два сербські ватажки переправили ся через ріку Дрину, що межувала Сербію від Босни, пильнували підбити до повстання Босняків. Инші повстанцї сербскі заходили ся добувати місто Ниш. Тодї саме Ілля з Дмитром, взявши свою дружину [ватагу], рушили вчинити по волї Юрия Чорного — добувати Просоченицю.

Обставини примусили Іллю перебути якийсь час біля Власотинця; ватагу він пустив попереду під проводом Дмитра. Не доходячи до Просоченицї, Дмитро зупинив ся у великому готелї Делибарському.

Мошина Клїсура йде від села Горделицї до гори Уши: з кінця в кінець її треба йти чотири години. Тут йде шлях з Врані на Лїсковець: над шляхом побудовано чимало готелїв; инші з них вельми великі і просторні. Багацько людий дивувало ся: на що тут стілько готелїв чи заїздних дворів, коли сей шлях не вельми вже проїздний? Алеж річ була проста: по сїй околицї багацько людий жило з виноградy, держали виноградники і виробляли вино; вони робили льохи, в котрих держали те вино і звідтїль вже продавали вино і ракію [горілку], до речи — стали продавати і харчі. От таким побитом і завели ся ті готелї: були вони більш пивницями для мешканців, нїж захистом для подорожнїх. Округ готелїв стояли комори, льохи та инші будівлї. В кожному готелю з його будівлями можна помістити ся цїлій ватазї війська.

Такий був і готель Делибарський, де затаборував Дмитро з ватагою: ватажники порозходили ся собі хто по хатах хто по коморах, так що їх і не видко було і нїхто з подорожнїх не спостеріг би, що тут цїла ватага війська. Увесь порох, який був у ватазї, Дмитро казав сховати в одному льоху.

Тим часом Лїсковчани і мешканцї инших міст і сїл сїєї околицї не могли сидїти байдужими, відаючи, що їх брати на півночі під проводом Юрия Чорного бють ся з ворогом за волю рідного краю. Уся Топлиця була на поготові: що години можна було сподївати ся, що от-от закинить колотнеча. В самому Лїсковцї Турки вельми бентежили ся; бо тямили, що місто не окріплено, а через те і становище їх тут небезпечне. Тим вони хватали ся з своїми жінками перебрати ся до Врані; найпаче хватали ся втїкати ті з них, що чули за собою якубудь вину проти Сербів. Між такими був і Ассан-бег: і він з Лейлою перебирав ся до Врані.

Того самого дня, як Дмитро затаборував в Делибарському заїздї, прийшла до його звістка, що Лїсковецький Ассан-бег переїздить з своїми жінками до Врані і ночувати-ме в Делибарському готелю.

Справдї у вечері того-ж таки дня прибув Ассан-бег з жінками і з озброєними слугами. Його приїзд зрушив у Дмитра усю душу: уся минувшина ожила в його памяти; живий образ Галї стояв перед ним; в серцї Дмитра витала надія, що може його кохана не з доброї волї відцуралась рідної віри і народу; може її до того приневолив бег; може вона в душі лишила ся вірною своєму народови? Перш, ніж запевнитись в сему, треба було йому довідатись, чи тут Галя з бегом? На те треба було на догад чогобудь побачити ся з Ассаном. Дмитро пішов на хитрощі: він підмовив кілька чоловіка з Делиборців піти до бега і прохати, щоб дозволив їм виводити його потомлених коней. Сам Дмитро теж пішов з ними, перебравшись в убогу одежу. Ассан згодив ся. Заким одні водили його коней, инші, а з ними й Дмитро, услугували йому в готелю.

„Хиба ви не чули, що ваші брати бють Турків?“ з глумом спитав бег Сербів: „Чом же ви не йдете? Чому не беретесь за зброю?“

„Ат! Нам не до того!“ відповіли Серби, низенько кланяючись Ассанови: „Ми безталанні злидарі голодні і холодні! Нам хоч би хлїба насущного роздобути!“

„Знаємо ми вас!“ мовив бег: „Так говорили менї колись і Крушевчани: „нїчого у нас нема, з голоду пухнемо!“, а коли приїшов туди отой ваш чорний собака та взяв Крушеваць, так у них тодї показало ся усячини вдостач.“

„Тото було там, а не тут. Юрий Чорний далеко; сюди не прийде.“

„Не прийде сам, то може вирядити сюди ватагу гайдуків.“ *)

„Нї, нї! Не приведи Господи! Ми гайдуків не приймемо; ми султанові підданки і вірні слуги своїх панів.“

„Гаразд, гаразд!“

Доки селяни отак балакали з бегом, Дмитро уважно придивляв ся до Ассанових жінок, сподївающись пізнати між ними Галю. Марна праця! У жінок були позакривані лиця. Тодї він нарвав пучок маєвих рож, памятаючи, що його кохана Галя любила ті квітки. З ними ввійшов Дмитро в сьвітлицю.

„Ке-сюди! Давай сюди!“ мовила одна з жінок, протягуючи до квіток руку.

Дмитро затремтїв. Він пізнав Галин голос; а на руцї помітив знайому йому бородавку. Тепер він був певен, що се його кохана Галя, а Ассан його ворог: він полонив Галю і Дмитро повинен був покарати його.

Не гаючись, Дмитро вийшов; зараз передяг ся в звичайну одежу гайдука, взяв зброю, кількох товаришів і рушив карати бега.

Бег сидїв за вечерою. Дмитро вдарив в двері рушницею, двері відчинили ся.

„Здавай ся, Турчине!“ гукнув Дмитро до Ассана.

„Геть відсїль!“ несамовито гукнув бег: „Гей! слуги! Порубайте отсїх ледащ!“

В руках у Дмитра пальнула рушниця: куля уцїлила в Ассан-бега і він снопом гепнув ся на долївку.

Озброєні Турки кинули ся на Дмитра і його товаришів: почала ся завзята сїча! Небавом Серби взяли гору; вороги їх лежали на долївцї біля свого пана; один тілько старий дїд встиг утїкти і, заким товариші його били ся з Сербами, він, нїким не примічений, скочив на коня, і що духу було, помчав ся до Лїсковця, щоб дати Туркам звістку про пригоду.

Жінки вбитого Ассана сидїли зажурені і плачучи тулили ся одна до однієї. Дмитро, заким товариші його виносили тїла повбиваних, почав заспокоювати жіноцтво.

„Ви не бійте ся!“ мовив він: „Ми вам нїчого лихого не заподіємо! Ви вольні; можете йти собі, куди бажаєте. Я дам людий, щоб провели вас і доглядали вас в дорозї.“

З сих слів Туркенї трохи вгамували ся, підбадьорились; кожна сказала, куди вона бажає вернути ся.

„Спасибіг, добрий чоловіче!“ мовила Лейла: „Я верну ся до Лїсковця і звідтіль пришлю усїм вам гарні подарунки.“

„Галю!“ промовив Дмитро: „Скажи по правдї, та по щирій: не вже ти мене не пізнаєш? Я-ж твій коханець, жених твій, Дмитро!“

Лейла двигнула плечима.

„Коли у мене і був колись жених, так я давно вже забула про його і не хочу згадувати!“ холодно відповіла Лейла.

„Та чи вжеж ти відцурала ся від усего свого минулого? Чи вжеж ти забула усе, що було тобі любим, дорогим?“ питав Дмитро.

„Яке менї дїло до минулого! Байдуже, та годї про се! Я тебе не знаю: але гадаю, що ти людина добра, бо приязно поводиш ся з бранками і випускаєш нас на волю. Усї ми щиро тобі за се дякуємо! Дай же нам спроможність вернути ся, куди котра бажає.“

„Твоє слово нестеменне?“ ще раз спитав Дмитро у Лейли: „Хочеш до Лїсковця?“

„Більш нїкуди не хочу; вирядь мене туди.“

„Добре! Буде по твоєму!“ суворо відповів Дмитро і мовчки вийшов. Він був незвичайно бліднй, але силкував ся вдавати з себе безпечного.

* * *

Тим часом Турки довідавшись про отсю пригоду, зараз вирядили ватагу війська і дві гармати. Ватаги заняли верхи делиборські і стріляючи звідтіль, можна було геть чисто зруйнувати готель, де сидїла ватага Сербів. Турки гадали, що Серби після вдачної побиванки своїх ворогів бенкетуватимуть цїлу нїч. Турки не помилили ся; так було дїйсно.

Вже заняло ся перше проміння ранкове і окрило сьвітом своїм усю околицю, а Дмитрові ватажники все ще безпечно гуляли. Аж ось над готелем загуркотїв грім з гармати. Ревнули гармати вдруге, от і тричи, от і в четверте... Далї зразу стало ся зненацька щось незвичайне, несподіване... Почув ся страшенний грім і готель з усїма своїми будівлями зник в густій хмарі сивого диму... Спершу за димом нїчого не видно було, нїчого не можна було розібрати. Перегодом дим розійшов ся і стало знати тяжку картину. Усї будівлї були зруйновані, инде стреміли недоломки стїн, кроков, сволоків; инде лежали людські тїла, порозривані на шматки... Тут погибли Лейла і Дмитро і уся ватага Сербів, 450 чоловіка. Одна турецька бомба уцїлила в той льох, де Серби сховали свій порох; порох заняв ся і через те скоїв ся страшенний вибух.

Багацько-пребагацько говорили потім про випадок в Делибарському готелю та про людий, що тут полягли. Переказували і про молоду жінку Ассана-бега... Лейли не стало, але ймення її не вмерло в народї; та тілько про неї згадували не так, як згадують про тих чесних людий, що нїколи не крутять своїм сумлїнням і до віку свого не зражують своїй вірі і своєму народови, а служать йому вірно, дбають про народні інтереси, про волю і добробит свого рідного краю. Про тих Сербів, що полягли головами за свій край, споминали сердечно, з любовю, благословляючи їх; а про Лейлу — нїхто, нїхто нїколи не згадав добрим словом.

„Пошли їм, Господи, царство твоє небесне!“ говорили люди, згадуючи ватагу Іллї Стрїли, що полягла в Делибарському готелю: „Славні були юнаки, славні, хоробрі молодцї! Кому-б і жити, як не таким! Шкода, що гинуть такі сили молоді та жваві! Шкода отого Дмитра, що ватажкував над бетярами... Ледачий бег лїсковацький полонив його коханку-невісту... Ой, шкода, велика шкода юнака-завзятця Дмитра... Він чесно служив рідній землї: певна річ, що він зробив би силу добра, колиб не вкоротили йому віку. І з якої страшенної смерти судило ся йому полягти! Однією смертию помер з тією зрадницею Лейлою... Нехай вже Господь її судить! На землї приняла вона справедливу кару: пристала до ворогів свого народу і з ворожих рук погибла...“

*) Слово гайдук — значить розбишака; але у Сербів гайдуки були герої народні, вороги Турків і оборонителї свого народу. Про них багацько народніх пісень.

У Київі, 1890-го р.

Словак в клопотї.

З ПОЕЗИЙ В. ЩУРАТА.

З осїнних думок.

I.

Сьвіт наче ве́лита трумно —
Так тихо, глухо в нїм, сумно,
Мов смерть тут стала табо́ром.
Лиш вітер мертву країну
Воро́шить, свище без вшину
На глум і сором.

На все лягає трівога,
Все в захист кри́єсь як мо́га,
І ті, що грімко весною
У бій за волю всїх звали,
Кидають всї ідеали
Весни без бою...

II.

Замрїло щось у сїрій мглї,
Мов довгий хвіст комети:
Летять у вирей журавлї....

Гей, птахи-ключолети!
І ви лишаєте наш край?
За чим, куди ви йдете?

— „Колись ваш край для нас був рай;
„Тепер зима йде люта.
„Пусті поля, обдертий гай,

„Мов Богом позабута
„Ціла країна ваша днесь.
„Яка-ж нам розкіш тута?

„Ми знаєм край, де все сьміється
„Із неба сонце ясне;
„Де все для нас їда знайдесь,

„Кубельце тепле. красне;
„Де ми, позбувшись горя скрут,
„Житє знайдемо щасне.

„Та лиш ваш край позбудесь пут
„Зими й весна настане,
Тогдї ви ждїть нас перших тут...“

О плéмя ти погане!
Та нї! Хибаж се їх вина,
Що їм вже Богом дане:

Глядїти, де царить весна,
Щоб лиш знайти поживу?
Що там їх рідна сторонá,

Де їм живесь щасливо?
Не диво-ж їм!... Коб так про вас
Сказати мóж: не диво!...

Про вас, щó в лихолїтя час
Позбули ся ідеї;
Щó, вбивши всю любов нараз

Для вітчини своєї, —
Без крихти сорому в очах,
Як панськиї лакеї,

Пустились на вигоди шлях...
Врагам служити йдете?!
Розважте! майте в серци страх!

Вернїть ся, ключолети!

III.

Люблю́ я небо хмарами сповите,
Люблю всїм серцем — та лише весняне;
Я чую в хмарах тих житє укрите,
Грім чую, щó ось-ось пірве кайдани.

Будь чорний сум в души як хмари чорні,
Сьвіт блискавиці і удари грому
Розбурхають єї — думки моторні
Застрашити ся не дадуть нїкому!

Та в осени тебе я земле-мати
Люблю́ й твої обдерті з листя дуби;
Понищив холод-вітер ваші шати,
Однак зима не принесе вам згуби.

Бо силу всю, всї животворні соки
Глибоко ви в нутрі своїм укрили;
Нехай зима морозить гір потоки,
У троє ваші побільшать ся сили.

Весняне небо хмáрами сповите, —
Коби менї днесь грому твого сила!
Осїнний дубе, вмій я так укрити
Ту силу, щоб зима єї не вбила!

Я встав би скорше ще, чим грім ударив,
Чим перша цьвітка виросла у полї,
Я встав би як Титáн, щоб громом хмари
Народ збудити й добувати волї!...

Помиренє.

[З Л. Пальмина].

Я острю ніж... Палають местю груди,
Саркиз, мій ворог, серед скель стрімких
Бє зьвірину в млї ока все і всюди.
Стрілець завзятий, — він в серну все в миг
Здалека навіть вцїлить громом кулї...
Менї доньку він викрав... Тїш ся, тїш!
Я вбю тебе в твоїм таки аулї...
Я острю ніж!...
Я острю ніж... Он ланя промайнула;
Над гори місяць сходить; в вишинї
Несеть ся звук з далекого аула...
Там виє рись в безмовній тишинї...
А там десь любо грає ехо тихе,
А я один... Гей тїш ся, враже, тїш!
В души моїй встають зловіщі сьміхи, —
Я острю ніж.
Я острю ніж... Старі дуби й чинари
Щось шепчуть — месть пригадують комусь...
Я йду в тиши на дїло мести й кари,
Як тїнь при блиску місяця крадусь.
Ніж острий вже, він смерть дасть за наруги!
Та, Боже! щó ввижаєть ся менї?
Донька моя!... а там єї подруги —
Горять вогнї.
Музика і пісень веселих звуки...
Танцюють всї, а всїм перед веде
Донька; мов краля, бубен взявши в руки,
В празничнім, пишнім одягу іде...
Саркиз при нїй; мов сонцем озарила
Єго любов, аж радість бє з лиця.
І каже він: „Моя подруго мила,
Йдем до вітця.“
Ніж випав з рук. Благословив я пару.
Добром вас Боже наділи й ваш рід!
Чому-ж душа моя на мести кару
Так нездержимо рвала ся вперід?
Погасло в нїй вже полумя голодне.
Я, дїточки, благословив вже вас.
По що-ж зелїзо острив я холодне
В недавний час?...

На справдешній службі.

Повість І. Потапенка

[Переклад з росийскої мови].

[Конець.]

XV.

День був похмурний. Невеличкі дзвони лугівскої церкви гудїли того дня якось особливо урочисто. Церква була битком набита народом, а навіть на дворі було тїсно. Такий здвиг коло церкви буває хиба у великодну нїч. Після тяжкого тиждня наступила недїля. На селї під той день відотхнули вже свобіднїйше. Знанє маленького доктора Сапожкова, енергія Кирила, що додавала духа зложеному нашвидку кружкови добровольців і підбивала його до роботи, та щедрість Крупієвої вдїяли своє.

Кирило правив службу Божу. Ніколи ще парафіяни не видїли його таким, яким він був тепер. Дуже змарнїлий, з позападаними лицями, блїдий, він в своїм сьвященичім одягу видавав ся висшим, чим попереду. Утомлений тяжким тиждием, він ступав помалу і молитви проказував не спішучись та з намислом вимавляючи кожде слово. Голос його був тихий; але в церкви була така тишина, у воздусї уносилась така увага, що кожде його слово чути було виразно.

В церкви була Надежда Алексїївна. Вона також була блїда і значно змарнїла. Поруч з нею стояв і здивувано розглядав церков і все, що дїялось воколо, її чорноокий хлопець. Крупієва ніколи не водила його до церкви. Але тої днини їй захотїлось, щоби він доконче видів, як Кирило править і народ молить ся. Диякон Обновленьский забрав ся на крилос і скромно підтягав Дементиєви. Недалеко крилоса стояв доктор Саножків; він уважав те, що йому припоручено, за покінчене і збирав ся того дня від'їхати до міста.

Служба Божа покінчила ся; народ став виходити з церкви, але не розходив ся домів, а приставав на дворі коло церкви. Здвиг метушив ся поти, аж рух мусїв спинити ся. Очивидно всї чогось ждали. От уже в церкви не остало ся нїкого з парафіян. Тілько Крупієва і доктор ждали, поки роздягне ся Кирило, бо Надежда Алексїївна просила їх до себе на обід. Писарева жінка також дістала запрошенє, але вона, несьміла і скромна, тулила ся в на пів темному кутї, не зважуючись прилучити ся до них. О. Семен і Дементий порали ся коло вівтаря. а старий диякон ждав на крилосї. Наконець Кирило вийшов зза вівтаря, поздоровив ся з дїдичкою і з доктором. Тут прилучив ся до них старенький, писарева жінка також вийшла зо свого кута, і вони всї рушили до виходу.

Кирило йшов попереду. Ледво він показав ся в притворі, як вмить з кількох сот голов зняпись шапки, серед здвигу проніс ся якийсь невиразний гомін і потому нараз настала тишина. Кирило зупинив ся, здивований тою несподіваною сценою; за ним пристанули й другі.

Втім тиснява троха розступила ся, а з неї виступив високий, тонкий, наче засушений, дїдусь з остренькою, цїлком білою, рідонькою борідкою, з маленькими очками і маленькою лисою головою. На пів зігнувшись, він опирав ся на грубій палици, зложивши поверх неї навхрест долонї.

„Батюшка!“ задирчав він розбитим, але грімким і виразним голосом, а при тім голова йому затрясла ся: „Батюшка і ви всї добродії! Навідав нас Господь, а ми, бідні, не маємо чим заплатити вам! А вже як наше серце чує, то от — нехай вся громада скаже, як ми чуємо! Одно скажу: такого батюшки і таких панів певно ще й на сьвітї не було й не буде. От як ми чуємо!“

Дїдусь підвів руку і витер рукавом своєї старої і страшно замазаної чамарки слези, що йому набігли до очий.

Та в сю хвилю стало ся щось ще більше несподіване. Дїдусь упав на колїна і ударив поклін до землї. Богато людий пішло за його прикладом. Инші кланяли ся в пояс і повтаряли слова подяки, що зливали ся в якийсь гомін. Кілька розжалоблених баб дістало ся до притвору, хапали кінцї ряси Кирила і прикладали їх до уст. Майже у всїх блищали слези в очах. Надежда Алексїївна потрясена тою проймаючою сценою, сперлась о невеликий стовп, бо болїла ся, щоби ноги у неї не підкосили ся. Сего було вже занадто для її втомлених нервів. Противно Кирило почував в своїй груди неймовірний прибуток духа і енергії. Він почував, що власне в сю хвилю між ним і його парафіянами станула міцна, нерозривна звязь, — що тепер він має могучу власть над сим народом. Він почув, що те все, що він їм говорив давнїйше, були слова і слова, котрі імовірно вони одним ухом слухали, а другим випускали; але коли він їм скаже те саме тепер, то воно глубоко западе в їх душу і відозве ся в них невідпертою наукою. Він повинен був говорити, і піднявши руку так само велично, як тодї, коли взивав Надежду Алексїївну на поміч, сказав:

„Слухайте, мої любі, слухайте! Бог навідав нас за гріхи; але хто з нас може сказати, що і дальше не буде грішити та не заслужить собі на те саме! Подібне нещастє може повторити ся і знов заскочити нас несподівано. Так послухайте-ж мене тепер, коли серця ваші очищені жалем покленїть ся зараз, що нїколи не будете пити над міру а гроші, що тратили на те, будете відкладати у спільну касу для помочи ближньому — на чорну годину!“

„Так, так!“ відповідали йому: „Ми позамикаємо корчми і заречемо ся пити!“

„Нї, нї!“ сказав на те Кирило: Зарік можна нарушити; а позамикаєте корчми, то будете о тридять верст їздити за горівкою. Не треба зарікати ся; дайте менї лише тут на сім місци обітницю. Обіцюєте?“

„Обіцюємо!“ загремів здвиг, як один чоловік.

Не встиг ще Кирило зійти з остатнього ступня, як почув, що його хтось обняв і цїлує в губи. Був се той дїдусь, що говорив було промову. Цїлуване тяглось без кінця. Цїлували ся з усїма і доктор і Надежда Алексїївна і навіть старий диякон, котрий плакав більше всїх.

Надежда Алексїївна ледво дійшла до екві пажу. За пів години вона зазнала таку силу вражінь, що її нерви подали ся. Цїлком знесилена, вона велїла везти себе домів.

Коли її гості перецїлувались мало не з усїм селом і приїхали до неї, вона вийшла до них цїлком недужа. Противно Кирило був жвавий і моторний і богато говорив при обідї. Він на радощах укладав собі в голос, як то він тепер буде працювати при цїлком новім стані річий. Тепер у нього станула нерозривна звязь з парафіянами; він за один тиждень здобув собі величезний вплив на них. Він говорив о цїлковитім викорїненю пяньства, про ощадности, котрі дадуть спромогу улїпшити господарство, про школу для дорослих.

„Так, так! Надежде Алексїївно! Тепер ми з вами маємо твердий грунт під ногами. Ми сегодня завоювали Луговe! І тепер ми з вами далеко зайдемо!“ говорив він.

Надежда Алексїївна усьміхнула ся якось болїсно, а її очи дивились на нього загадково і сумно. Вона любязно принукувала гостий до страв, але сама майже нїчого не їла і не мішала ся в розмову. Зараз по обідї заїхала тарадайка для доктора і старого Обновленьского, котрий постановив поїхати вперед до міста, щоби навідати ся до Фортифікантових і рознюхати, який там настрій.

„Ах, милі, симпатичні люди, жаль менї розставати ся з вами! Страх жаль!“ говорив Саножків, садовлячись вигідненько в тарадайцї на подушцї, зладженій на борзі з сїна: „Не забудьте, батюшка, зайти до тої баби... як її? Перепічка, чи як! Їй треба перемінити компрес!“ додав він.

Диякон мовчки поцїлував ся з Кирилом і сказав в додатку: „Подумай, синочку, і за себе! Богом і совістию се не заборонено!“

Кирило просив його уцїлувати всю рідню і переказати Мурі, що тепер в Луговім гаразд, так нехай вона чим боржій приїздить з Гаврилком. Втім і писарева жінка розпрощала ся з товариством і відійшла домів, дуже рада, що в нагороду за свої труди познакомила ся з таким на її гадку пишним товариством.

Надежда Алексїївна і Кирило остали ся самі.

„Перейдімось по саду!“ сказала вона: „Я хочу відсьвіжити ся!“

Вони зійшли з ґанку. Сонце тої днини не виглядало зза хмар, але хмари були спокійні, ясносірі, похожі на згуслий туман, і не грозили дощем. Слабий вітрець ледво колихав гилєм дерев. Під ногами коли-не-коли захрустїло там і сям опавше вже сухе листє. У воздусї чуло ся приємну сьвіжість і дихало ся легко.

Вони йшли поруч. Хлопя побігло наперед. Йому були добре знані всї закаулки саду, бо в сім саду та в дому проводив він весь свій час. Той маленький добре вихований дикун майже не бачив людий і всїх їх крім матери і головного приказчика уважав за чужих і ховав ся від них. Тілько остатнїми тиждними він привик до Кирила і став уважати його за свого чоловіка.

Надежда Алексїївна накинула на плечі білу вязану хустку і, що хвиля нервово здрігаючись, обгорталась нею.

„Ви цїлком розклеїлись, Надежде Алексїївна!“ сказав Кирило, дивлячись на її блїде лице і хоробливо утомлений вигляд.

Вона гірко усьміхнула ся і нервово потрясла плечима та кріпко закуталась у хустку.

„А вжеж пора менї розклеїти ся і... податись у відставку!“ і вона засьміялась коротким та наче вимушеним сьміхом. Кирило подумав: „нездорова, нездорова!“ і не відповів нїчого.

„Що-ж ви не кажете нїчого?“ говорила Крупієва дальше: „Чому не скажете: — як то? Ви — така молода і вже у відставку? Ледво встигли зробити одно маленьке дїльце — і вже пасуєте? — Чому-ж ви не говорите сего? Подайте менї руку; мене просто трясе.“

Кирило не умів подавати руку дамам, і йому здавало ся, що широкі рукави ряси стоять тому на перешкоді. Але Крупієва сама приблизила ся до нього, взяла його руку і міцно сперлась на нїй.

„Вам треба відпочинку, Надеждо Алексїївна!“ сказав Кирило.

Крупієва не чула сего або не звернула уваги.

„Я прожила глупе житє!“ тихо говорила вона наче на те, щоби чув тілько він сам: „В моїм житю був тілько один великий і вартий уваги факт, а тимчасом він був найбільшою глупотою!... Люди, котрих я стрічала, визивали у мене саму тілько погорду... Ви єдиний чоловік, котрого я поважаю!...“

Кирило чув, що вона вся дрїжить, а тиха її мова готова була перемінити ся в плач.

„От ми й працюємо разом!“ мягко сказав він.

„Послухайте,“ говорила вона дальше: „чого ви носите рясу? Адже ви не вірующе... Здоймїть її!...“

В тихім, ледво чутнім голосї чути було жаданє.

„Хто вам се казав? Я вірую в Бога, котрий помагає менї дійти до серця тих темних людий; без нього я нїколи не достиг би сего!...“ відповів Кирило голосом глубокого переконаня.

„Нехай і так! На що-ж вам ся одїж?“

„На що? На те, щоби мати право мішати ся в їх житє. Ся одїж служить менї за провідника!...“

„Ах!“ болїсно простогнала вона: „Се все слова, все слова! Чому-ж усе для них? Хибаж я не така сама бідна і спочутя гідна людина, як і вони? Хиба ми також не маємо права на дрібку щастя? А я хочу наконець щастя!... Послухайте!...“

Мов поражений наглим острим болем, він нараз відскочив від неї і дивив ся на ню здивуваними очима.

„Ви... Ви?...“ питав він і почував, що язик його не слухає, і що він не в силї вимовити те, що хотїв.

Надежда Алексїївна приблизила ся до пня яблуні, котрої галузє звисало над їх головами, і протягнувши руку, слабо оперла ся о пень. Вона не глядїла на Кирила. Її лице виглядало тепер при сїрій красцї воздуха темне і виражало повний упадок духа, боязкість і безконечний сум. Вона говорила все тим самим слабим голосом, що, здавало ся, кождої хвилї готов був надірвати ся.

„Так, і ви сему винні! Чого ви явили ся до мене з своєю правотою, якої я ще нї в ким не стрічала, з своєю глубокою щиростию, в котрої істнованє я не вірила? Ви збудили мене з моєї спокійної сплячки, котра бодай не зроджувала в менї нїяких питань, нїяких бажань нї тревог. Я жила наче в дрімцї; ви розбудили мене. Своїм натхненим виглядом ви наелєктризували мене, і я пішла за вами, не питаючи, куди й чого. І коли я дійшла до такого стану, що не можу обходити ся без вас, що спосібна зробити ся покірною вашою рабинею і всюди піти за вами: ви дивитесь на мене з зачудованєм. Чому-ж так? Тут нема правди; ви вперве зо мною не щирі! Ви повинні почувати так само, як і я. Повинні; се так природно, ми так споріднились, так розуміємо одно другого!“

„Ви говорите се менї, священикови, що має жінку!“ зважив ся вкінци сказати Кирило.

„Жінки вашої ви не любите, ви не можете її любити, і не говоріть сеї неправди!“ остро спинила вона його; а потому голос її назад упав і ще більше ослаб, нїж був перед тим: „Простїть менї і забудьте все, що я вам сказала... Я помилила ся... Сегодня поїду геть відси!“

І вона швидко пішла наперед улицею, потому завернула на лїво, де, закритий більшими деревами, рїс в неладї густий кущавник. Кирило постояв кілька хвилин. Першим його рухом було піти вслїд за нею; йому здавало ся, що кроки її були нерівні, що вона зараз готова упасти і їй доконче потрібна поміч. Але опісля він погадав собі, що його спочутє буде для неї мукою. Він повернув назад. Йому причуло ся, що вона плаче, але він все таки пішов геть. Він бояв ся обернутись і зо страхом думав о сцені, що цїлком для нього несподївано зайшла перед хвилинкою.

Він ішов до дому так спішно, наче бояв ся погонї. Тепер він пригадував собі те, на чім перед тим не зупинялась його увага. Пригадував собі те оживленє, яке з'являлось на лици Надежди Алексїївної, коли бувало він прийде до неї; пригадував собі ту дивну рішучість, з якою вона пішла за ним на одно його слово і отворила свій гаманець і свої засїки та комори для селян, до котрих не творила ся ще день перед тим. Пригадував собі наконець ті довгі погляди, які вона зупиняла на нїм, коли він говорив з селянами, особливо сегодня коло церкви. І все те разом з несподїваною розвязкою, котра що-йно счинила ся, видалось йому чудно дивним і незрозумілим. Він був занадто простодушний і не розумів, як можна говорити про любов з чоловіком, що має жінку і дитину, а особливо, коли той чоловік є сьвященником.

Уже вечеріло, коли він прийшов домів. У вечірному воздусї чути було в'язкість, перед котрою треба було забирати ся до комнати. Він увійшов до хати, перейшов ся по комнатах і нараз наче вперве почув, що він самітний. Йому захотїлось побачити Муру і сина, і якийсь докучливий холод наляг йому на серце.

Довго він вештав ся з кутка в куток, прислухуючись до гомону власних кроків. Той гомін, котрого він давнїйше не чував, бо був не сам, був йому неприємний. В голові його роїлось тисячу гадок, вражінь, і він думав о тім, як трудно погодити ті розмаїті жаданя, що люди жадають від житя.

Прийшла Текля і внесла до комнати запалену сьвічку.

„А тут до вас, батюшка, є письма!“ сказала вона. Текля смотріла на нього зпід лоба. Вона не похваляла його поведенія й не могла йому дарувати від'їзду Мури та і всего иншого.

„Письма?“ спитав Кирило і з великим оживленєм пішов їй назустріч.

„Так, одно вже давно ось тут на столику лежить. Певно з міста; десятский приніс. А друге ось тепер прислали від дїдички.“

Кирило простяг руку. Текля подала йому маленьку куверту.

В куверті був візитовий білєт, а на відворотній його сторонї було написано: „Прошу вас як приятеля забути все, що було сегодня, і зберегчи о менї лише добру память. Я від'їжджаю зараз. Коли вилїчу ся з *моєї хороби*, верну ся і буду вашою помічницею; а тепер не можу. Стискаю вашу руку. Людий по давному завертайте в мою контору. Я зробила розпорядок. Яка у вас велична, прегарна душа!“

Кирило помалу подер білєт на шматочки і кинув їх до коша. Йому уявляло ся блїде, зморене лице Надежди Алексїївної, коли вона говорила до нього свої дивні річи, її очи, що так горіли в той час, її грудь, що так відлихала порывисто. І йому нараз зробилось жаль її, як хорого приятеля, і він жалував, що не довелось йому стиснути їй руку на прощанє. Адже вона, забуваючи сама на себе, так жертвувала й своє майно і час і здоровлє. „Так, се хороба, але вона промине, і Надежда Алексїївна верне. Ми стрінемо ся приятелями!“ гадав він в душі. Втім він нагадав на друге письмо. На куверті з почтовим стемплем була рука Анни Миколаївної.

„Значить, не від Мури,“ подумав він і отворив куверту. Протопопша писала коротко, але гордо: „Любий зятю, Кириле Ігнатиєвичу! Твої безглузді поступки вивели нас з терпцю і ми були змушені забрати від тебе твою жінку, а нашу дочку, разом з нашим внуком. Ми гадали, і се так природно, що ти зараз на другий день прилетиш до міста

*

за своєю родиною; але помилили ся: ти й не думаєш о тім. Жінка твоя заливає ся слезами, але до тебе не поїде, хоч би з самої гордости. Ти дістанеш назад родину аж після того, як стямиш ся. Любяча тебе і бажаюча тобі і своїй дочці щастя теща Анна Фортифікантова." Низше підпису була приписка: „Преосьвященний готов дати тобі місце в місті при купецкій церкві, коли захочеш."

Кирило зложив лист і положив його на столику. Він зо два рази перейшов ся по комнаті, потім станув перед вікном і поглянув на село. В густих вечірних сумерках мужицкі хати видавали ся сірими цятками; де-не-де сьвітились огники. Йому уявляло ся, що він задля особистого щастя, задля спокійного і достатного житя покидає се сіре село і перебирає ся до міста на парафію при богатій купецкій церкві. І ся гадка видалась йому недоладною, неможливою.

„Стямити ся! Се значить — піти протоптаною дорогою, жити без мисли, без їдеї! Ні, ніколи я не стямлю ся! Ніколи! Нехай буду сам, нехай навіть відберуть менї сина!"

Але втім він поміркував, що сина йому потрібно, і постановив раньше чи пізнійше дістати його назад. Сина він буде сам учити — мислити й жити; сего він нікому не відступить. Він перелле на нього свою горячу душу і зробить з нього такого борця, як він сам. Та чи й сам він? А сї сірі хати, де йде таке кипуче житє і котрим він так доконче потрібний? Хибаж він не підбив їх собі, хиба не поріднив ся з ними? Кирило нагадав собі Перепічку, надів рясу, хопив за палицю і твердою ходою вийшов на улицю.

Переклав **А. Борковский.**

МОЇМ СИНАМ.

Лю́дські руки з мозоля́ми
Поважайте, мої дїти,
Деб вони лиш перед вами
Не захо́дились робити!
На́рід їми вас годує, —
Анї батько анї мати:
На таких, як ми, працює
Чарівник з бідно́ї хати!
Збудував панам господу,
Їсти й пити дав доволї;
А за се не бачив зроду
Сам він радісної долї...
Голоду́ в теплї не знали,
Хлопцї, ви; його-ж родина
Гине з лиха та з печали;
Як іде тяжка́ година!...
Скільки стратив по́ту й крови,
Все шукаючи дороги,
Повен братньої любови,
На користь нам. люд убогий!
Поважайте-ж його, дїти,
Чистим серцем пильно й щиро:
Мужикови пособити —
Ось велика цїль і віра!
Де громада терпить му́ки,
Там не будьте паничами:
Прикладїть до працї руки
Разом з темними братами!

Палїївка. 1897-го року.

Сергій Бердяєв.

СЬВЯТА МОГИЛА.

[На спомин Мик. Вас. Ковалевського].

Пішов один я на чесну́ могилу,
І гірко там зробило ся менї;
Лиш воскресив в думках покійну силу,
Її дїла́ — в далекі, славні днї:
Та́ незабутня, та́ сьвята година
Перед очима знову повстає,
І Украйни люблячого сина
Велике, сьвітле бачу я житє!
Народови оддав ся він душею:
Проти його навісних ворогів
За волю став з дружиною своєю
Та подлих благ приймати не схотів...
Як вибрав шлях безмірної печали
Сей щирий, гордий, сьмілий чоловік:
Без сорому себе запродавали
Тим часом другі злодїям на вік...
Де бу́ло чути дзвін кайда́нів клятий,
Лютїйших мук брати несли вінець:
Там не боявсь нїякої потрати,
Піддержував пригнетених борець!
Не поклонив ся він перед катами,
Коли розправа зачалась грізна́,
І разом все терпів з товариша́ми,
Що помстою вгото́вила вона...
Серед вязниць, в холодному Сибіру,
Нї від чого́ не відреклись вуста:
Обороняв він молодости віру
Та заповіти справдешні Христа!
З очий моїх кріваві ллють ся сльози,
Лиш мислями поли́ну я в той край,
Де мов шепочуть з півночи морози
Заступнику людському: „пропадай!..."
Загнали Юди наших днїв, жанда́ри,
Його дружину разом з ним туди
Для грішної, для каторжної кари:
Діждав ся швидко горя і біди,
Бо в жінцї він рішивсь такого друга,
Яких тепер на сьвітї вже нема!
А суд останнїй — гірший, нїж наруга,
А довголїтня перед ним тюрма...
Геть — чорні мари, пріч летїть від ме́не,
Бо меркне розум та нїмієть річ,
Плига́ у грудях серце, як шалене;
Вертайтесь ви скорійш в сибірську нїч!
Із аду ти, суча́сний отамане
Народовцїв, вернувсь пізнійш до нас,
Проміж котрих свобода рі́дна вяне,
Проміж котрих козачий дух погас...
Ти-ж і старце́м, як в молодиї роки,
Вмів подавати немочним примір!
Чи знов могучі знайдуть ся пророки
Там, де панує зрадник — бузувір?

С. Обуховець.

Порішенє конкурсу редакциї „Зорі“.

На конкурс редакциї „Зорі“ надіслано в р. 1897. сїм праць: „Способом“, Втопленець“, „Чи винна?“, „Кошмар“, „Денник студента“, „На дорозї житя“ і „Съвітло в темряві“.

Комісия, вибрана виділом Наукового Товариства імени Шевченка до оцїнки присланих на конкурс праць, складала ся з релактора „Зорі“ А. Борковского, проф. Т. Грушкевича і проф. І. Кокорудза. Комісия ся, перечитавши указані повисше твори і обговоривши їх посполу, не признала жадному з них конкурсової премії анї не узнала жадного пригожим до друку. Рішеня комісиї випали одноголосно. Отсе подаємо коротку оцїнку сих творів.

В оповіданю „Способом“ намальовано картини житя Русинів з часів нападів татарских досить вірно; народних героїв в постатї відважних і хватских ватажків з'ображено з теплом; способи, якими сї герої брали ся до оборони народньої справи, виведено цїкаво: однако композиция цїлости слаба, бо не одноцїльна; деякі епізоди за фантастичні і тому неймовірні; описи битви неясні, помотані і нудні; в кінци мова негарна, бо перемішана польонїзмами. До того всего, не в обиду невідомому авторови кажучи, читає ся се оповіданє наче щось вже знане, вже колись читане, так що уважаючи крім того на мову, як сказано, перемішану польонїзмами, годї обігнатись від гадки, чи воно не є якою компіляциєю або перерібкою якоїсь польскої повісти. Всеж таки перероблене і виправлене, як слїд, надавалось би се оповіданє на книжочку для народу, прим. для Товариства „Просьвіти“.

Оповіданє „Втопленець“, написане язиком богатим в галицкі провінціоналїзми, складає ся з картин, котрі, разом взяті, не дають артистичної цїлости. Крім того грішить воно неймовірностями і браком психольоґічного умотивованя. [Оттак пр.: чому Прокіп, від'їжджаючи в дорогу, не повідомляє про се своєї судженої? А таки з того від'їзду випливають пізнїйші події].

В оповіданю „Чи винна?“ являєсь головною особою нїби еманципантка Настя, з паньского роду. У неї гарні фрази про любов до простого народу на устах, а на дїлї лїнивство, плохість, брак сильної волї і розваги. Разом з такою самою подругою задумує вона піднести народ, помагаючи єму до розуміня краси і розвиваючи у нїм смак до неї, бо „хто розуміє красу, той не счиняти-ме галасу“ (?). Обі товаришки роз'єднують ся опісля задля коханця: отець Настї вирікаєсь її (не умотивовано, чому); коханець десь з оповіданя щезає; Настя йде учителювати і виходить замуж за молодшого від себе учителя; житє між ними стає згодом неприязне; Настя переливає всю свою любов на дитину, але, попавши в невилїчиму (?) хоробу, дусить її, щоби її не лишити чоловікови і людям на поталу. Оповіданє се грішить пропусками, неясним з'ображенєм осіб, неконсеквентним переведенєм акциї і неприродностию (пр. фільозофічні розумованя у недужої в горячцї). В мові стрічають ся деякі незручні вислови, як пр. „мрака різала по виду“ і и.

„Кошмар“ — се етюд, що подабає на фільозофічну розправу. Рефлєксиї, яких тут є подостатком, безладні і помотані. Композиция не має прозорости, а до того й хибна, бо розумованя про важні річи, дотикаючі жіночої справи, виложені у формі сонних мрій. Сексуальну справу виведено на перше місце і обговорюєсь її занадто вже ясно і сьміло; до того з виїмкових випадків робить ся правило. В мові стрічає ся богато слів великоруских. Може ся студия й могла би дати поучаючий причинок до вияснення жіночої справи, але до друку в „Зорі“ вона нїяк не надає ся, хоч би з уваги на круг наших читачів і читачок всїлякого, навіть і зовсїм молодого віку.

„Денник студента“, не зважаючи на кілька слів великоруских, а навіть і польских (як: офяра. латвий), — не зважаючи теж на те, що своєю темою потроха нагадує Шевченкове оповіданє „В народ“, написаний не без хисту. Головна особа в оповіданю — се студент університету, що в своїм ідеальнім народовстві говорить про рівність з простим народом і про службу інтелїґенциї для него, зближає ся до селян, пізнає гарну дївчину, стає її учителем, залюблюєсь у нїй, знеславлює її і відбирає собі житє. Характер студента з'ображений неконсеквентно, так само й характер дївчини; від того акция розвиває ся неприродно і неймовірно без достаточного умотивованя. Деякі сцени — щоби лагідно сказати — занадто неприличні.

Оповіданє „На дорозї житя“ так змістом як і формою усуває ся від всякої критики.

Вкінци оповіданє „Съвітло в темряві“ є з усїх найгарнїйше, але технїчна сторона слаба. Початок чи то вступ — незручний; а саме оповіданє, вложене в уста сїльского учителя, що вмішавши ся в реставрацийне товариство, говорить весь довгий час, а припадкові товариші єго слухають оповіданя, анї мукнувши, мов проповіди. По переробленю вступу буде оповіданє гідне друку.

І. К.

З нагоди виходу третього тому

Етноґрафічного збірника,

виданого Наук. Товариством ім. Шевченка.

Прегарний і цїнний гостинець принесло нам на коляду Наукове Товариство ім. Шевченка, завдяки невтомним трудам нашого молодого і многонадїйного дослїдувача угорскої Руси Володимира Гнатюка. Виданий що-йно третїй том етноґрафічного збірника обіймає першу частину етноґрафічних материялів з угорскої Руси, зібраних В. Гнатюком в рр. 1895. до 1896. Передмова на стор. I—XX подає ґенезу сеї збірки, заповідає зміст другого тому, обговорює нарічеві ріжниці угорско-руских говорів, пояснює ґрафіку збірки, зазначує вагу зібраних материялів, згадує про оповідачів, від котрих ті материяли позаписувано, а наконець подає жерела, котрі авторови збірки послужили до указаня на паралєлї, які находять ся у всїляких, навіть чужосторонних етноґрафічних збірках. Опісля на стор. 1—124 подано 47 леґенд: про початок съвіта і перших людий, про борбу съв. Михайла з Люцифером, про Ноя, про Лота, Йосифа, Мойсея і Фараона, Самсона, Давида, Соломона, про пророка Йону, про Христа і його учеників Петра й Павла і т. и. На стор. 125—234 списано 76 новель, як: про Якима псотника, про дурну бабу, про дурного попа і його наймита, про пана й жида, як немудрий мудрих одурив, як вояк паном став, і т. и. Майже при кождій леґенді і новелї указано на паралєлї, що находять ся у инших збірках.

До другого тому сеї збірки увійдуть казки, анеґдоти, байки і оповіданя історичні, — крім того додаткові паралєлї, покажчик і словарець не уживаних в нашій літературі виразів.

Читаючи сю збірку і любуючись нею, я радів несказано, що являють ся і на нашій галицкій Руси такі трудящі мурашки, і з жалем призадумав ся над тим, що так довго прийшлось на них ждати. Втім нагадав я собі, що колись то я ті жалї свої вже було списав собі. Бо, признатись, я здавна любив та ще й доси люблю часом написати собі щось —

оттак, щоби не забути писати та гадки свої висловлювати. Часом навіть в душі призначую те писанє ніби до чогось; опісляж, написавши та перечитавши раз і вдруге, кидаю звичайно, мовляв, мишам на снїданє. А коли й миші часом не засмакують у тім, то нераз по роках, коли попадесь менї в руки колишнє моє писанє, я любую ся, що ось то який я мудрий був тодї а тодї!

Так от і тепер я нагадав собі, що десь в початках 1894. року я щось писав собі про збиранє етноґрафічного знадібя. Глядаю між шпарґалами; найшов! Читаю: і здаєсь менї, що може й тепер не було би від річи видрукувати те, що тодї написав. Отож і подаю отсе мої гадки з 1894. року без зміни, хоч з того часу у нас появили ся вже три томи етноґрафічного збірника.

Прочитавши відозву фільольоґічної секциї Наукового Товариства ім. Шевченка з д. 22. грудня 1893. р. — писав я с о б і тодї, — призадумав ся я от як:

Кілько то знадібя до словаря, до граматики, до пізнаня нарічий і говорів, звичиїв і обичаїв і взагалї етноґрафії нашого народу ми могли були зібрати доси, як би були зі знанєм ваги таких збірок давно заняли ся ними пильно й уміло. По карточцї, по єдиній, що року із кождого села! Не кажу вже, щоби від Маркіяна, від Головацкого та Вагилевича почавши; не кажу навіть, щоби від 48-ого року: але нехай би бодай від 61-ого, від коли осьвідомились з всїма сторонами нашого житя! А то й по нинї словаря навіть людяного не маємо; бож працю пок. Желехівского чейже нїхто з людий сьвідомих річи не схоче уважати за щось більше, як за перший, дуже важний і цїнний, а всеж таки благенький лише починок на сїм поли.

І хто-ж в першій черзї покликаний до збірок, про які править згадана відозва?... А вжеж не хто инший, як ті письменні люди, що стало живуть і повертають ся між народом. До них числю перш усїх наше сїльске духовеньство та учителїв. Одні і другі стикають ся з народом день у лень майже від рана до вечера, тиждень за тижнем, місяць за місяцем, рік по рокови нераз і десятками лїт і то при ріжних найріжнїйших нагодах. Для них би річ дрібна не то на рік, але і що тижня записати карточку-дай не одну! Лиш би дрібку охоти, а навіть за клопотами та скорботами злиденного нашого житя найшлась би хвиля на таке гарне та важне дїло. Тількож, що правда, ми всї похіпнїйші до полїтики; в нїй глядаємо лїку на всї лиха, хоч що божий день переконуємо ся, що так нам з нею як без неї. Я сказав би навіть, що гірше з нею нїж без неї: за нею марнуємо даремнїсінько що найкращі сили наші, о ню розтріскуємо що найкріпші голови наші, за нею запропащуємо і науку і просьвіту і літературу, занедбуємо і плуг і крам, і господарство домашнє і громадске; а що може найважнїйше і найшкідливійше, за неудачами знеохочуємось до всього, навіть до того, що легко могло би нам удавати ся. А то инакше обернула-б ся нам сама з себе полїтика, коли би наша скарбниця народна не була така гола, колиб в наших головах і кишенях не було так пустісїнько! А вжеж учити ся та працювати нїхто нам не зборонює і не зборонить! Тілько нам, бач, за мало, що нїхто не зборонює: ми мов то ждемо указу; аж тодї склонившись, ми би годні й за місяць може більше зробити, нїж вдїяли за 30 лїт. „Колись будем і по своєму глаголать, як Нїмець покаже!“ Та указу такого шкода ждати: не діждемо ся. Лїпше чим бор жій самим засукати рукави та взятись до науки й працї.

Оттак само і з тими записками, про котрі зачав говорити та відбіг від річи. Не така то тяжка робота, як може декому здає ся; а яка важна, то й не казати. Хто тої ваги не розуміє, нехай завірить тим, що розуміють.

Отже кого не стати на більше і лїпше, нехай записує, як сказано у відозві, цїкавійші слова і вираженя, назви уживані в ремеслах і т. п. А записувати треба цїлком в і р н о після м і с ц е в о г о в и г о в о р у і *з наголосом:* коли говорять *сє, сї, упюк, ходит, їздять*, не перевертай на с я, у п і к, х о д и т ь, ї з д я т, ані навпак. Пиши якими хоч буквами, коби лиш не допустити нїякої непевности що до виговору; те саме повинно бути єдиним правилом правописи таких записок.

Між иншим звертаю увагу на назви ґеоґрафічні сїл, міст, місточок, рік, потоків, гір, полонин, лазів і т. п., на імена хрестні, назвиска і призвиска чоловічі, жіночі і дївочі, і на г р а м а т и ч н у в і д м і н у всїх тих імен. Пора була би прийти нам раз вже до якогось ладу з ними. А то не тілько чужим позваляємо перекручувати їх (сего їм не зборонимо!), але й самі перекручуємо до неможливости. Хто-ж не пригане собі хоч би з Калєндарів „Просьвіти“ (поїзди желїзних доріг) таких диковин, як К а р а п ц у замість Карапців, К о м а р е с т і є зам. Комарівці, К у ч у р м а р е зам. Кучурів, С а н д е ц і С а н д е ч зам. Санч, М е н ц и н а зам. Мацина, Л и с к о і Л ї с к о зам. Лїсько, К о р о с т е н к о і К р о с т е н к о (коло Хирова) зам. Кóросно, О р л ь о зам. Орлів і б. и.!

Скаже хто може на те: аджеж маємо духовні шематизми, де й найменший присїлок поіменований, то як же знов можна аж так перекручувати рідніснькі наші назви!... Колиж бо і там аж надто часто вони поперекручувані! Але важнїйше сказати, що Нїмцї батечки, дай їм Боже здоровля, виручили нас і давно-давненько видали урядову книжку почтову (Postbuch), де по правдї, о скілько я міг провірити, вірно позаписувані назви, уживані руским народом. Отже „Postbuch“ може сгати поки-що великою помочию в потребі — особливо тим, хто сю книжку м у с и т ь мати під рукою, як от дневникарі. Тількож — ми перевертаємо нераз ріжні словарі, щоби дізнати ся, як зве ся по славяньски *Aweyden, Bentschen, Glatz* і *Gratz*; але заглянути до почтової книжки, що лежить таки під рукою, за рускою назвою руского-ж села... ну, якось не прийде на гадку! Вони свої, то й вибачать!

Всеж таки Нїмцї-добродії не списали нам в Postbuch-у рік, потоків, гір і т. п.; дещо знов може треба би ще провірити, от пр.: „Basiwka“ — чи се Басівка чи Басївка? І так може не одно. Так чей би бодай сподївана Академія Наук випечатала колись ґеоґрафічний словар, та хоч унуки наші або правнуки довідались би, що треба писати: Босько, Загірє, Залуж (коло Загіря), Комарівці, Кóросно, Крампна, Одрехова, — а не: Беско, Заґурж, Залуже, Комарестіє, Кростенко, Кремпна, Одржехова. А як не зберемось раз до списуваня тих імен, то й печатати як нема, так і не буде що.

Згадав я вище про імена жіночі та дївочі між иншим і через те, що наші письменники і доси дуже часто не знають, як звати своїх жінок та дочок. Щеж як зве ся чоловік який там Явірський або Селецький або Вербовий або Безкостий, то пів біди: тодї жінка або дочка Явірська, Вербова, Безкоста. Але Петрович, Каленюк, Гарбуз, Коваль, Кузьмів, Савчин, Бойко. Кравченко, Чайка, Була — сї вже мають крім иншої сотенної сухоти голови з своїми жінками і дочками ще й сю, що часто не знають, як їх звати, та й пишуть вкінци: Анна Петрович, Олена Каленюк, Гафія Гарбуз, Юлїя Кравченко і т. д.! Отже змилосердїть ся, сїльскі письменні добродії, насписуйте що мож як найбільше всїляких імен жіночих по чоловіці і дївочих по батькови, нехай би городскі письменники в сих трудних часах позбули ся бодай тої турбациї, як звати своїх жінок та дочок.

Не менший нераз клопіт і з відміною імен власних. Не знати, чи *з Кузьмовом* і *Савчином* іти *до Юркова* і *до Ільчишина* та говорити *Юркову* і *Ільчитину при Кузьмові і Савчині*, що поїдемо завтра *до Козови* в гості *до Процьови* (Процихи), бо *в Козові* храм, а ми *Процьові* (Процисї) близькі родичі, — чи може піти з Кузьм*овим* і Савч*иним* до Юрк*ового* і до Ільчишин*ого* та сказати Юрков*ому* і Ільчишин*ому* при Кузьм*овім* і Савч*инім*, що поїдемо до Козов*ої* в гості до Процьов*ої*, бо в Козов*ій* храм, а ми Процьов*ій* родичі?... Инакше кажучи, не знати, чи ті і такі инші імена відміняти на лад іменників чи на лад прикметників. Наші учені велять їх відміняти на лад іменників;*) але менї видаєсь воно якось непевне. Може лїпше було би поспитатись народу, се-б то прислухатись, як народ говорить, нїж подавати правило, котрого мілїони може не послухають раз через те, що одні навіть не знають, що́ то іменник а що́ прикметник, а по друге й через те, що може зжились і зросли з чим иншим. Тим то і дуже важна річ записувати в і д м і н у в с я к и х і м е н в л а с н и х.

*) Гл. Грамат. Огоновского §. 131. стор. 118.

Отже кого, сказано, не стати на більше і ліпше, той нехай списує те, що визначено вище; і за те буде єму велике спасибіг. А хто охочий прислужити ся Сиротї-Ненцї чимсь більше, а тілько не знає, чим і як, для таких я випишу оттут зміст одної прегарної польскої книжки, що її недавно видала Краківска Академія Наук. Книжка: „Lud nadrabski (od Gdowa po Bochnię). Obraz etnograficzny skreślił Jan Świętek“ обіймає не більш як 22 села, а зміст її такий: I. Рільництво, промисл (стор. 1—33). 1) Управа рілї і роботи господарскі. 2) Знаряде рільниче (плуг, борона, віз). 3) Упряж. 4) Знаряде господарске (гак, вили, серп, коса, оселка, майдачка, бабка, клевець, граблї, цїп, млинок, сусїки, ґілетки, жорна, скринка до сїчки, ступа, шуфля, бочки і т. д.). 5) Пряжа. 6) Біленє полотна і пранє хуст. 7) Годівля худоби і звіряг домашних. 8) Огородництво і садівництво. 9) Пщільництво. 10 Риболовля. 11) Олярство. 12) Малярство. 13) Ремесла (ткацтво, ковальство, сокирництво, столярство, римарство, боднарство, колодійство, шевство). II. Дім (стор. 34—43). 1) Мешканє і будинки господарскі. 2) Обстава домашна і начинє кухонне. III. Народ (стор. 44—64). 1) Одїж і стрій. 2) Постїль. 3) Їжа і напитки. 4) Характеристика. IV. Празники і звичаї (стор. 65—126) 1) Празники рокові (Різдво, коляди, звізда, цар Ірод, шїпка, єднанє челяди), сьв. Іван Євангелист, Новий рік, Три царі і т. д. 2) Звичаї господарскі. 3) Право звичаєве. V. Обряди (стор. 127—164). 1) Хрестини. Пісні колискові. 2) Похорон. 4) Весїлє. VI. Пісні (стор. 165—316). VII. Казки (стор. 317—451). VIII. Повіря (стор. 425—525). 1) О духах (смерть, чорти, топельник, богині, страхи, змора, сни і т. п.). 2) Чарівниці, чарівники, чари. 3) Висїльники. 4) Сьвіт, чоловік і справи людскі (сьв. Трійця, тїла небесні, той сьвіт, небо, пекло, чистилище, забобони). 5) Повіря о звірятах і 6) О рослинах. IX. Ліки (стор. 596—641) в недугах людий і звірят. X. Забави й ігри (стор. 642—651). XI. Загадки (стор. 652—663). XII. Пословиці і приповідки (стор. 664—686). XIII. Словар (стор. 687—725 дрібнесенького друку). — Решту того, що я писав перед 4 роками, й те, що тепер ще дописав, сконфіскував менї складач „Зорі“ задля браку місця. Супротив такої вищої сили не остаєсь менї нїчого, як хиба звернути увагу на програму до збираня відомостий про українсько-руский край і нарід, уложену членами Наук. Тов. ім. Шевч. і видану в I-ім томі Етнографічного збірника 1895-го року.

Ал. Борковский.

Руский Інститут для дївчат в Перемишли.

Під таким заголовком містить ся в XXIII. томі Бібліотеки для рускої молодїжи, видаваної в Коломиї під редакциєю проф. Юлїяна Насальского, розвідка про повстанє, розвій і теперішний устрій інститута, списана на підставі актів, протоколів і власних споминів автора, котрий підписав ся буквами И. М. Бібліографічну звістку про сю книжочку подали ми в попередному числї „Зорі“. Тепер же, діставши дозвіл показати також і ілюстрациї, подані в тій книжочцї, звертаємо увагу наших читачів так на книжочку як і на сам інститут. Руский Інститут для дївчат в Перемишли — се перша і одинока в краю висша жіноча школа з рускою викладовою мовою, заложена і удержувана рускими фондами і получена з пенсионатом, — се слава і гордість наших патриотів перемиских, а річ неоцїненої ваги для всего народу руского. Було би дуже зле і дуже сумно, коли би за прикладом Перемишля згодом не здобули ся Русини на подібні інститути також і в инших містах; але поки-що обовязком нашим є користати з сего інститута і всїми силами причиняти ся до его розвитку і розросту. Хоч всякий, хто цїкавить ся народними справами, міг вже і з дневників наших довідати ся про історию, устрій і теперішний стан перемиского інститута; але дневники читає ся і звичайно зараз кидає ся, а читане часто йде скоро в непамять. Длятого дуже радїти треба, що всї вісти про інститут появились тепер зібрані в книжочцї. Хто цїкавить ся так важною справою — а всякий цїкавитись повинен, — купить сю книжочку, а певно не пожалує ні дрібного видатку ні часу, згаяного на перечитанє. Між иншим поданий в нїй докладний опис будинку і его внутрішнє уладженє, плян науки після кляс [є їх шість: III—VIII], порядок домашний і денний для інституток, устави принятя і т. п. Довідуємось також, що сего року побирає науку в інститутї 70 дївчат, з котрих 61 є уміщені в пенсионатї; з них 3 сироти безплатно, а 18 за половину оплати [повна оплата виносить 20 зр. місячно]. Вже на рік ледво чи найдуть в інститутї місце всї, що зголосять ся о принятє. Треба буде подумати про розширенє будинку, але заразом також і про такі самі інститути по инших містах. Дай Боже, щоби се сталось як найскорійше; а поки-що — слава Перемишлянам!

БІБЛІОҐРАФІЯ.

Літературно-науковий Вістник. Рік перший. Книжка перша. За сїчень 1898 року. — Сторін 134 + 74.

Зміст: Ясновельможний сват, різдвяне оповіданє Михайла Грушевского (ст. 1—26). До Бразилії, поезиї Івана Франка (ст. 27—33). Valse mélancolique, фрагмент Ольги Кобилянської (ст. 34—80). З поезий Павла Граба (ст. 81—82) Самота, нарис Осипа Маковея (ст. 83—91) Вагання, сонети Уляни Кравченко (ст. 92—93). Дневник Адама, гумореска Марк-Твена; переклав О М. (ст. 94—102). Гайдуки, образок з житя Чорноморців Луки Йововича; переклав Ів. Франко (ст. 103—113). Два сни, з поезий Конрада Фердинанда Маєра; переклав І. Франко (ст. 114—115). Пані Фенс, новеля Єнса Петра Якобзена; переклав О М. (ст. 116—134). Обшир і людність України росийської, Олександра Конискього (ст 1—7). З інтернаціональних наукових конгресів минувшого лїта: 1) Соціольоґічний конгрес, О. Ч. 2) Статистичний конгрес, О. Ч. 3) Конгрес орієнталїстів, І. Ф. (ст. 8—16). Із секретів поетичної творчости: І. Вступні уваги про критику, д-ра Ів. Франка (ст. 17—26). Новини нашої літератури. „Для домашного огнища“, повість Івана Франка, критика Михайла Грушевского (ст. 27—35). З житя і письменьства, Осипа Маковея (ст. 36—48). З российської України, Spectator-a (ст. 49—59). З чужих літератур, д-ра Івана Франка (ст. 60—71). Бібліографія (ст. 72—74). Конкурс „Рускоґо Товариства педаґоґічного“ (ст. 74).

Записки Наукового Товариства імени Шевченка під редакциєю Михайла Грушевського. Том XX.

Зміст: Галицьке боярство XII—XIII. в., відчит Михайла Грушевського (ст. 1—20). Варлаам і Йоасаф, старо-християнський духовний роман і его літературна істория, написав Др. Іван Франко (кінець; ст. 135—202). Кілька віршів Івана Некрашевича, подав Олександер Лотоцький (ст. 1—10). Miscellanea: а) Королївський дозвіл на викуп Камінецького староста 1456. р., подав М. Грушевський; б) Бібліографічні рідкости, II, подав Др. Іван Франко (ст. 1—6). Наукова хроніка: Огляд часописей за 1896. р. — Часописи видавані по-за Україною (ст. 1—40). Бібліографія (рецензії й справоздана; ст 1—48). Від Редакциї (ст 1—2).

Збірник секциї математично-природописно-лїкарской Наукового Товариства імени Шевченка. Том II. Під редакциєю Івана Верхратского і Володимира Левицкого. У Львові. 1897. Накладом Наук. Тов. ім. Шевченка — Ц. 3 кор.

Зміст: Рівнинє пятого степеня. Нап Клим Глїбовицкий (ст. 1—36). Причинок до поділу рівнань другого степеня. Нап. В. Левицкий (ст. 1—6). Електромаґнетна теория сьвітла і філї електричні. Нап. В. Левицкий (ст. 1—72). Бактеріольоґічні вислїдки посмертні а діяґноза клїнічна недуг інфекциїйних. Нап. Др. Ос. Дакура (ст. 1—14). Заклад лїчебний для сухотників в Аллянд. Нап Др. Ос. Дакура (ст. 1—8). VII. інтернаціональний ґеольоґічний зїзд у Петербурзї. Нап. Др. О. Ч. (ст. 1—4). З'їзд британьскої Ассоциациї. Нап. Др. О. Ч. (ст 1—3) Осафат Петрик (некрольоґ; ст. 1—2).

Етноґрафічний збірник видає Наук. Тов. ім. Шевченка. Том. III. Етноґрафічні материяли з Угорської Руси. Зібрав Володимир Гнатюк. Том I. Леґенди і новелї. У Львові, 1897. Накладом Товариства. — Стор. 236 вел. вісімки; ціна 3 кор.

Руська історична бібліотека видає Наук. Тов. ім. Шевченка. Том XIX. **Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII. віцї** Ціна 1 зр 80 кр. У Львові, 1897. Накладом Наук Тов. ім. Шевченка.

Зміст: Вступне слово Мих. Грушевського (ст. I—III). Розвідка про гайдамачину — Володимира Антоновича (ст. 1—96). Уманський сотник Іван Гонта (1768) — йогож (ст. 97—123) Турбаївська катастрофа — Олександри Ефименкової (ст. 125—158*). Опришки — дра Юлїяна Целевича: Про Олексу Довбущука та його попередників і наступників (ст. 155—187); Ще дещо про Олексу Довбущука та його наступників (ст. 187—200); Дальші вісти про опришків (ватаги: Олекса Довбущук і Василь Баюрак; ст. 200—244); Остатні історичні вісти про опришків XVIII. ст: а) Іван Бойчук, другий наступник Олекси Довбущука; б) Ще деякі перекази й леґенди про Олексу Довбущука (ст. 244—295).

☛ **З сим Числом розсилаємо „Словарь российско-украïнський“, т. IV-ий, арк. I-ий.**

Зоря 1897, н. 24 (останній номер)

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

ВИДАЄ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

Редакцийний комітет: **Олександер Борковський, Михайло Грушевський, Осип Маковей, Д-р Іван Франко.**

Відповідає за редакцию: **Михайло Грушевський.**

Редакция і адмінїстрация: **у Львові, улиця Академічна ч. 8.**

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

виходить 1-го дня кождого місяця ст. ст. почавши від 1898-го року, книжками коло 12 аркушів друку великої вісїмки. Перша книжка вже вийшла, а зміст її поданий в сім числї „Зорі“ у звістках біблїоґрафічних.

ПРОҐРАМА: I. Ориґінальна белєтристика і переклади найбільш інтересного і важного з чужих літератур: повісти, оповіданя, драматичні твори й поезиї. — II. Ориґінальні і перекладені статі про найважнійші здобутки вселюдської науки і наш науковий рук. — III. Критично-літературні студиї з нашого і чужого письменьства. — IV. З літератури й житя: хроніка літератури й культурного житя українсько-руського народу в Австриї і Росиї. — V. Огляди літератури й культурного житя в сьвітї словянськім і загальнолюдськім. — VI. Біблїоґрафія.

Скорий культурний поступ нашого народу в останніх часах і звязаний з тим зріст його духових потреб між иншим давно давав себе відчувати і в сфері літератури і белєтристики. Заснована тому вісїмнацять років літературно-наукова часопись ЗОРЯ, віддавши важні прислуги нашому культурному житю, перестає вже своєю проґрамою задовольняти сї потреби. З огляду на се Наукове Товариство імени Шевченка, котре попри свої наукові задачі зістаєть ся одинокою інституциєю, що має [за браком иншої] опікуватись українсько-руською літературою, постановило з початком 1898-го року зреформувати ЗОРЮ, се-б то розширити її проґраму і обсяг, бажаючи в столїтню річницю нової української літератури, що є заразом двацятипятилїтньою річницею Товариства, а до того звязана з стількома історичними спогадами, віддати сю прислугу национальному культурному житю.

Редакцию сеї зреформованої часописи, що буде виходити місячником під назвою: ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК, поручено вище виписаному редакцийному комітетови.

Обіймаючи редакцию нового видавництва, редакцийний комітет уважає потрібним сказати кілька слів про те, як він розуміє свою задачу.

Кождий нарід тілько тодї стає культурно, духово самостійним, коли його суспільність в своїй літературі може задовольнити свої духові потреби. З сього погляду в нашій літературі відчувають ся ще важні недостачі. За останні кільканацять лїт розвинула ся у нас значно публїцистика, осьвідомляючи суспільність про потреби її близшої вітчини; єсть у нас і ориґінальна белєтристика, не велика ще вправдї, але вже така, що може заняти досить показне місце між иншими словянськими; останніми роками стало розвиватись і наукове письменьство. Ми дійсно живемо своїм житєм, та тільки годї не примітити в тім житю певної відірваности, що може шкідливо вплинути на нього: занадто слабі звязки лучать наше житє з житєм великого культурного сьвіта, житєм загальнолюдським.

Для нашої інтелїґентної громади зістаєть ся в значній мірі чужим, невідомим той круг ідей, яким живе тепер культурний сьвіт, ті питання, що займають голови передових людий, ті ідеали, які просьвічують їх громадській роботї, їх змагання й інтереси; наша інтелїґенция в значній мірі не виходить з узького круга місцевих і хвилевих інтересів; а того не повинно бути. Віддаючись служенню реальним народнім потребам, присьвячуючись боротьбі за його інтереси, кождий інтелїґент не повинен пускати з ока тих загальнолюдських горизонтів, звідки мають і йому просьвічувати путеводні зорі, вказуючи дорогу його роботї, його боротьбі. Ввести нашу суспільність в круг сих загальнолюдських інтересів і ними осьвітити й наше народне житє буде задачою нашої часописи, і сподіємо ся ту — справдї — не легку задачу сповнити при участи всїх видатнїйших дїячів нашого письменьства.

Редакция постарає ся скупити літературні сили з цїлої України-Руси і сотворити з ВІСТНИКА відповідний культурний орґан для цїлого нашого народу, тим більше, що *з кінцем року 1897-го перестають виходити ЗОРЯ і друга літературна часопись ЖИТЄ і СЛОВО*, иншиx же літературних видавництв у нас немає, і наша часопись зістаєть ся одинокою.

Редакция при тім все буде мати на увазї інтереси широких кругів читачів, подаючи найбільш живе, інтересне, нове з ориґінальної і перекладеної белєтристики, популярно і живо написані наукові і літературні огляди. Читач найде в ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВІМ ВІСТНИКУ ріжнородну, інтересну і користну лєктуру.

Сподіємо ся, що наша публїка прихильно стріне наші змагання і підпоможе їх материяльною помочию. Наукове Товариство імени Шевченка, розширяючи свій літературний журнал, числить на сю поміч публїки. Тільки з значним зростом числа передплатників журнал може стати міцно і успішно далї розвиватись. Від численної передплати залежить дальший зріст видавництва, котре мало-б ще більше розширити в будучности віддїл перекладів та давати в додатках більші твори всесьвітньої літератури і збірники творів українсько-руських письменників.

Сподіємось, що кождий інтелїґент почує обовязок, на скільки позволять йому материяльні засоби, взяти участь в передплатї та буде приєднувати йому передплатників. Річ многоважна, аби суспільність наша раз здобула солїдно поставлений літературний журнал, котрий би свого читача держав в атмосферї вселюдського культурного житя.

То була би найлїпша памятка, на яку може спромогти ся наша суспільність в столїтню річницю відродженя нашої літератури.

Передплата на Літературно-Науковий Вістник

дванацять книжок на рік, з котрих кожда буде містити коло 200 сторін друку великої вісїмки, а по три буде складати ся на один том, виносить:

В Австриї з пересилкою на чверть року 2 зр. 50 кр.
„ „ на пів року 5 „ — „
„ „ на цїлий рік 8 „ — „

В Росиї з пересилкою на цїлий рік 8 рублїв [при бандерольній пересилцї]. — В иншиx державах по обчисленю пересилки. — Поодинокі книжки коштують по 1 зр.

Річна передплата може бути оплачена в трох ратах: 3. сїчня н. ст. 3 злр., 3. цьвітня н. ст. 3 злр., 3. серпня н. ст. 2 злр.; хто пропускає речинець рати, тому передплата обраховуєть ся як піврічна або чвертьрічна [за півр.к 5 злр., чверть року 2.50 злр.].

Передплату приймає: **Адмінїстрация ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВОГО ВІСТНИКА у Львові, при улици Академічній ч. 8.**

Порядкує і за редакцию відповідає: **Александер Борковський.**

ВИДАЄ: НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА. З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА — під зарядом К. Беднарського.

Львівська Філія Бібліотеки АН УРСР

ИП 22303
1897

Зоря
1897

Зоря
1897